

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
РУДАКИИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
2025, №1 (50)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
РУДАКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
2025, №1 (50)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF
SCIENCES OF TAJIKISTAN
2025, №1 (50)



ДУШАНБЕ – 2025

СУХАНШИНОСӢ*Маҷаллаи илмӣ*

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ**

**2025
№ 1 (50)**

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОВ

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
ҳиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

**Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи «Почтаи
точик» -77755**
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ-97 ва
бори чорум 22-юми феввали соли 2024, таҳти
№ 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасани СУЛТОН
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ХОЧАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина Абдуллоева (д.и.ф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Чамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӢФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолик НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.)
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АКБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ХЕЙЗЕР (Олмон), Садри САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2025.

Маҷаллаи илми «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи
Россия (17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ**2025**
№ 1 (50)*Научный журнал***НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ***Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год***Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана****Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ****Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ****Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА****Редакционная коллегия:**
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директор ИЯЛ НАНТ),
Носирдjon САЛИМИ
(академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан СУЛТОН
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.),
Сафина Абдуллоева (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),**Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана,
каб. 26, редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.**Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик»
-77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com****Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/ мч- 97 и 22 февраля 2024 г, за
№ 332/МЧ-97.****Редакционный совет: Масъуд МИРШОХИ**
(Франция), **Шариф ШУКУРОВ** (Россия), **Али**
АКБАРШОХ (Индия), **Александр ГЕЙЗЕР**
(Германия), **Садри САЪДИЕВ** (Узбекистан).**Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2025.****Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве
науки и высшего образования Российской Федерации
(17.07.2023, №2498).**

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor
Askar HAKIM
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov ABDURAHMON,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA
Candidate of Philological Sciences

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com
Subscription Index in «Pochtai Tojik» 77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ МҶ- 97 22 February, 2024 year, № 332/МҶ-97.

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)
Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)
Hasan SULTON (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)
Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)
Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)
Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)
Safina ABODULLOEVA (d.ph.s.)
Umridin YUSUFOV (d.ph.s.)
Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)
Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)
Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)
Abdulamin MAJUNOV (c.ph.s.)
Abdukholig NABIEV (c.ph.s.)
Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)
Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)
Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)
Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

International ititorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan).

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2025.

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Абодуллоева С.Ю. Мифонимҳо дар осори фолклории мардуми Бадахшон.....	8
Мавлонзода Ш.М. Корбурди вандҳои исмишахссоз дар номаҳои Садриддин Айни.....	15
Саъдуллозода У.Қ. Нукоте перомуни чанд феъл аз матни як тарҷума ба форсии дарӣ.....	27
Зумратшоева П.Ч. Таъиноти корбурдии феълҳои эҳсосӣ дар забонҳои гуногун (бар мабноси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ).....	34
Рустамшозода Ш.Р. Анҷомаҳои топонимсоз ва вижагиҳои таърихию забонии онҳо дар «Авасто».....	42
Саидзода М.Б. Таҳаллус, лақаб ва номҳои ифтихории «Тоҷикон дар оинаи таърих»-и Эмомалӣ Раҳмон.....	54
Муродзода М.Р. Таҳаввули луғавию маъноии калимаи «падар» дар забони тоҷикӣ.....	68
Ван Хуэнчуан. Ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ (дар асоси маводи «Ёр дар бари ёр»-и А. Самад ва «Достони Тибет»-и Би Шумин).....	75
Шоева Н.А. Таҳлили сохторию маъноии соҳҳои мусикии торӣ дар осори манзуми Абдурахмони Ҷомӣ.....	88
Назарбекова Г.М. Воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти ҳаҷ – об – water ва уоҷ – оташ – fire дар забонҳои шугунӣ, тоҷикӣ ва англисӣ (аз нуктаи назари забоншиносии фарҳангӣ).....	95
Толибов А.Р. Таҳқиқи луғавию маъноӣ ва грамматикӣ калимаи «бода» дар ғазалиёти Имлои Бухорой.....	104
Вализода М.Ё. Ориентатсияи истилоҳот дар таҳлили системаи истилоҳоти таҳсилоти олии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	117

АДАБИЁТШИНОСӢ

Бехрӯзи Забехулло, Давлатбекзода Т. Раванди ташаккули адабиёти бачагонаи тоҷик дар асри XX.....	125
Ғаффоров М. Саид Нафисӣ – адабпажӯҳ ва матншиноси варзида.....	133
Шоев А.А. Мавқеи жанрҳои адабӣ дар эҷодиёти Воизи Қазвинӣ ва муосирони ӯ.....	146
Зикиряева М. Нигоҳе ба омилҳои зухури санаднигорӣ дар адабиёти охири садаи XIX ва ибтидои қарни XX.....	154
Дадобоева М.Ш. Шиноҳти «Девон»-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозик аз назари Субҳон Амирзода.....	161
Ташрифов Н.Б. Ҷойгоҳи устураи «асп» дар шеърҳои манзумаҳои Муъмин Қаноат.....	173
Ҳамидзода З.А. Зиндагиномаи Мунзим дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров.....	181

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Зайдуллозода С.З. Инъикоси оинҳои мардумии Мехргон дар эҷодиёти Гулрухсор Сафиева.....	196
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Абодуллоева С.Ю. Мифонимы в фольклорных произведениях народа Бадахшана.....	8
Мавлонзода Ш.М. Применение аффиксов, образующих личных имен, в письмах устода Айни.....	15
Саъдуллозода У.Қ. Заметки о некоторых глаголах в тексте одного перевода на фарсии дари.....	27
Зумратшоева П.Дж. Функциональное назначение глаголов ощущения в разнотипных языках (на примере таджикского и английского языков).....	34
Рустамшозода Ш.Р. Топоформанты и их историко-языковая характеристика в «Авесте».....	42
Саидзода М.Б. Псевдонимы, прозвища и почетные имена в «Таджики в зеркале истории» Эмомали Рахмона.....	54
Муродзода М.Р. Лексико-семантическая эволюция слова «падар (отец)» в таджикском языке.....	68
Ван Хуэичуан. Односоставные простые предложения в таджикском и китайском языках (на основе материалов «Ёр дар бари ёр» А. Самада и «Достони Тибет» («Поэма о Тибете») Би Шумина).....	75
Шоева Н.А. Структурно-семантический анализ терминологии струнных музыкальных произведений в творчестве Абдурахмана Джами.....	88
Назарбекова Г.М. Фразеологические единицы с компонентами ҳас- об – water (вода) и уос – оташ – fire (огонь) в шугнанском, таджикском и английском языках (лингвокультурологический аспект).....	95
Толибов А.Р. Лексическо-семантическое и грамматическое изучение слова «бода» в газелях Имлои Бухарои.....	104
Вализода М.Ё. Ориентированность терминов при анализе терминосистемы высшего образования в таджикском и английском языках.....	117

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Бехрузи Забехулло, Давлатбекзода Т. Процесс формирования детской таджикской литературы в XX-го века.....	125
Гаффоров М. Саид Нафиси – выдающийся литературовед и текстолог в области персидской литературы.....	133
Шоев А.А. Место литературных жанров в творчестве Ваида Казвини и его современников.....	146
Зикиряева М. Взгляд на факторы возникновения элементов документалистики в литературе конца XIX – начала XX века.....	154
Дадобоева М.Ш. Идентификация «Дивана» Джунайдуллы Хазика с точки зрения Субхана Амирзода.....	161
Ташрифов Н.Б. Место слова «лошадъ» в стихотворениях и поэмах Мумина Каноата.....	173
Хамидзода З.А. Биография Мунзима в исследованиях Сохиба Табарова.....	181

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Зайдуллозода С.З. Отражение народных традиций Мехргона в произведениях Гулрухсор Сафиевой.....	196
---	-----

CONTENT

LINGUISTICS

Abodulloeva S.U. Mythonims in folklore works of Badakhshan people.....	8
Mavlonzoda Sh.M. The use of nominal personalizing affixes in the letters of ustod Ayni.....	15
Sadullozoda U.K. Notes on some verbs in the text of a translation into Dari Farsi.....	27
Zumratshoeva P.J. Functional purpose of sensation verbs in different languages: based on tajik and English languages.....	34
Rustamshozoda Sh.R. Topoformants and their historical-linguistic characteristics in «Avesta».....	42
Saidzoda M.B. Pseudonyms, nicknames and honorific names in «Tajiks in the mirror of history» by Emomali Rahmon.....	54
Muradzoda M.R. Lexical and semantic evolution of the word «padar (father)» in the Tajik language.....	68
Wang Huenjuan. One-clause simple sentences in Tajik and chinese languages (based on the materials «Yor dar bari yor» by A. Samad and «Dastoni tibet» by Bi Shumin).....	75
Shoeva N.A. Structural-semantic analysis of the terminology of string musical works in the creative works of Abdurrahman Jami.....	88
Nazarbekova G.M. Phraseological units with the components of ҳаҷ- оҷ – water и yoc-оғаш – fire in shugni, tajik and english languages (linguo – cultural aspect).....	95
Tolibov A.R. Lexical-semantic and grammatical study of the word «boda» in the ghazals of Imloi Bukhari.....	104
Valizoda M.Y. Orientation of terms in the analysis of the terminology of higher education in Tajik and English languages.....	117

LITERARY STUDIES

Behruzi Zabehullo, Davlatbekzoda T. The process of formation of children's Tajik literature in the 20th century.....	125
Gafforov M. Said Nafisi – an outstanding literary scholar and textologist in the field of persian literature.....	133
Shoev A.A. The place of literary genres in the works of voiz qazvini and his contemporaries.....	146
Zikiryaeva M.A View on the factors of the emergence of documentary elements in literature of the late 19th and early 20th centuries.....	154
Dadobaeva M.Sh. Identification of the «Divan» of Junaidullah Hazik from the Subkhan Amirzoda's point of view.....	161
Tashrifov N.B. The place of the word «horse» in the poems of Mumin Qanoat.....	173
Hamidzoda Z.A. Munzim's biography in the studies of Sohob Tabarov.....	181

FOLKLORISTICS

Zaidullozoda S.Z. Reflection of folk traditions of Mehrgon in the works of Gulrukhsor Safieva.....	196
---	-----

МИФОНИМҲО ДАР ОСОРИ ФОЛКЛОРИИ МАРДУМИ БАДАХШОН

Сафина Абдуллоева

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ифодаи номҳои асотири дар баробари номҳои воқеӣ дар забонҳои гуногуни дунё роиҷ буда, номҳои воқеӣ барои ифодаи шахсиятҳои воқеӣ, таърихӣ, динӣ қорбаст мешаванд ва номҳои мифологӣ бештар характеристикаи сеҳромездоранд. Дар ҳаёти ҳар як халқу миллат дар баробари ҳаёти воқеӣ диққати зиёдро тарафи сеҳромези он низ ҷалб менамояд, ки тавассути образҳои сеҳромезу асотири ҷилоҳои таассуроти инсонӣ ифода меёбанд. Аз даврони қадим муборизаи ду қувваи бузург: некию бадӣ доимо тасвир ёфтаанд, ки қувваҳои сеҳромез, образҳои мифологӣ доништа шудаанд. Баъзан номҳои мифологӣ эҷодиёти шифоҳои халқҳои гуногун монанд мебошад, ки ин ба умумияти таассуроти инсонӣ ишора мекунад. Дар осори фолклории мардуми Бадахшон низ ифодаи мифонимҳо зиёд ба назар мерасанд, ки тавассути онҳо хусусияти милли-фарҳангӣ, фаҳмишҳои миллии онҳо баён гардида, бештари мифонимҳоро номҳои дорои характеристикаи манфӣ ташкил медиҳанд. Ба ин гурӯҳи онимҳо *Д(дев)*, *Аудал*, *Жендурв*, *Алмасте*, *Паре*, *Вуйд*, *Вайд*, ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки ҳар яқашон намуди зоҳирии хоси худро дошта, инчунин: характери зарарраснӣ доранд.

Эҷодиёти шифоҳои мардуми Бадахшон дорои жанрҳои гуногуни фолклорӣ мебошад, ки ифодаи мифонимҳо бештар дар ривоятҳо ва афсонаҳо ба назар мерасад, ки аз давраҳои қадим дар байни мардум роиҷ будаанд. Ифодаи мифонимҳо дар афсонаҳо ва ривоятҳои сеҳромез, ки дар мундариҷаашон амалҳои гуногуни сеҳру ҷоду, ғайриодӣ, ифодаи муболиғанок ба назар мерасад, табиист. Образҳои онимҳои *Д(дев)*, *Аудал*, *Жендурв*, *Алмасте*, *Паре*, *Вуйд*, *Вайд*, ки мафҳуми умумии «бало»-ро низ дарбар мегирад, аз махлуқоте ҳастанд, ки ба мавҷудияти онҳо дар қадим ва баъзеҳо дар замони мо ҳам бовар дошта, аз хусуси зарару нафъи онҳо афсонаву ривоятҳоро нақл мекунанд. Дар таъя ба гуфтаҳои болоӣ, таҳлили мифонимҳо дар мақолаи мазкур дар асоси ривояту афсонаҳои мардуми Бадахшон сурат меёбад:

Жиндурвак – персонажи манфӣ буда, дар ривояту афсонаҳо монанди Дев ва Девбарзангӣ амал намуда, бо баъзе хусусиятҳои аз онҳо фарқ мекунад [13, 7]: *...икунди йам подҳобача чухти-ди йи Жиндурвак ас ми малә нахтуйд ху, ми подҳобача-йи винт. бәди рунт ми-тир ат йам подҳобача мис сипойгари чӯд шамшери тижд ху ди-доди ми фарқи сар-ард, йу Жиндурвак ду булак* (Афсонаи «Оуи сафед-ак») [15, 97].– ...ва ногаҳон аз даруни хона Жиндурвак баромада, ба шохзода ҳамла намуд. Шохзода ҳам фурсатро аз даст навода, шамшерро аз

ниём кашида, чунон бар фарки сари Жиндурвак зад, ки он ду пора шуд (тарчума).

Аждаҳо – номи яке аз махлуқҳои азимчуссаи ваҳмангези афсонавӣю асотирӣ, ки дар даврони модаршоҳӣ ҳамчун тотем мавриди парастии қарор гирифтааст [9, 97]. Дар аксари афсонаву ривоятҳо *Аждаҳор* ҷонвари сесарае тасвир карда шудааст, ки дар ҳавзу дарёҳо зиндагӣ карда, касе, ки ба ӯ наздик шудааст, ӯро фуру бурдааст: *Йодд ригӯв кал-тӣр-йи-ди йи аудал гал пӯнд- тӣр барбанд. Йу ху бел шам-ти аюла кихт. Йа аудал сӯд ду канд ху шохт. Йа бел-ти вам зезд ху дид тӓх-анд сич, йи шибед-га кафит. вам бел чой йи-чат йу вам аудал хӯн вам тах-ард ца тӯйч гал-аӓ мис дивест* (Афсонаи «Хучаи Хизр ва Агдал») [13,493].– Наздикии шаршара омада, мебинад, ки Аждаҳор сари роҳаш истодааст. Ба Аждаҳор ҳамла оварда, белашро ба тарафи вай мепартояд. Бел ба Аждаҳор расида, вайро ду тақсим мекунад (тарчума).

Дев – аз ҷинси мард мӯйҳои дарози парешон... тасвир шуда, одатан, ба модар ва тифли навзод зарар мерасондааст. Мифоними дев бо «deus»-и лотинӣ ва «zeus»-и Юнони қадим иртиботи этимологӣ дошта [15, 83], он ба гурӯҳи персонажҳои демонологӣ дохил мешавад. Тасвири мифоними Дев дар эҷодиёти шифоҳои халқ ба таври гуногун сурат ёфта, дар баъзе ҷойҳо он хокистарранг, дар баъзе ҷойҳо ҳамчун Деви сафед низ ёдрас мешавад: *вай Лӓ'лишӓ лувч: эй му вӯрч инча-ат ваз сам падам. йи чиз вӓм хӓр-ам. сифӓч падам хо ви бу-ти-йи йи чуд вунч. индйч арам Дев. йӓв асалӓмӓлек ху тар зибӓ-йӓӓ зибуч хо тӯйч. вум Дев-ӓв вӯвд нуц. йӓв лувч: вай мӓд, ар чӓй ца арав инд, хо зибуд ху тӯйд* (Афсонаи «Лӓлишӓ-йӓт Лӓли Райҳон»). [13,78].– Лаълишоҳ гуфт:– Аспамро дошта инчо мунтазир шав, ман болои тепа баромада бинам, шояд ягон чизи хӯрдани пайдо кунам. Лаълишоҳ болои теппа баромад ва хонаеро дид. Дар даруни хона Деве менишаст. Вай салом гуфту пуштнокӣ баромада гурехт. Дев ҳафт писар дошт. - Ой модарчон, ким-касе ба хона даромаду боз гурехта рафт (тарчума).

Паре (й) – яке аз ҷинсҳо, образҳои демонологии халқҳои Эрони қадим, ки тибқи тасаввуроти мардум он рамзи покӣ ва зебӣ буда, бони охувон аст. Образи Парӣ яке аз образҳои маъмули фолклорӣ ва адабиёти хаттӣ ба шумор меравад он метавонад бо аҳду шартҳои худ бо инсон оилаи ягонро барқарор кунад, вале агар баъди ошадорӣ аз ҷониби шавҳар ранҷе бинаду аҳдишкани шавад, он кас худ дучори ранҷу осеб мегардад: *йӓ ди мӓнд к-ар ум тер чодар йид Пари, дум ном Мӓхпари йид дай на-вирайт. йид мис мӯйкандӓйӓт рӯйкандӓ муф май ху нуц рухсат дӯд* (Афсонаи «Мопари-йӓт Шохзодалал»).– [13, 137] Азбаски шохзода даруни чодари сиёҳ буд, Парӣ ӯро наёфт. Номи Парӣ Мохпарӣ буд, ки ӯро наёфт. Мӯйкандаву рӯйканди писарашро ҷавоб дод (тарчума).

Алмастӣ – ҳамчун зани бадвоҳимаест, бо мӯйҳои парешони дароз, ки беишари вақтҳо ба занони ҳомила ва кӯдаконашон таъсир мерасонад. Яке аз намоёндагони соири қувваҳои наҳс Алмастӣ дар нақлу ривоятҳо, аз ҷумла дар афсонаҳои сеҳромези мардуми Бадахшон ҳамчун рамзи бадбахтию харобӣ

нишон дода шудааст. Ифодаи мифоними Албастӣ дар забонҳои гуногун ба таври гуногун сурат меёбад: ведъма–дар забони русӣ, огоҳқунанда, Уммуссибиён–дар забони арабӣ, модари чамъи Девои ва Париён [9, 74]: *Ви уин-анд сӯд пуҷ-ат, Алмасти йодд ху вам дил-ат ҷигār-ат вам пуҷ-анд ниҳфент ху дӣд ҷимӯнд-анд ху йест ар пӯндлав (Афсонаи «Гулҳаят Алмасти»)* [13, 518]. – Аз занаш писар таваллуд мешавад, Алмасти омада дилу чигари зан ва писарашро канда гирифта, дар сабад андохта, лаби дарё мебарад (тарҷума).

Вӯйд//вайд// войд – қувваи сеҳроқест, ки ба ҳама чиз мубаддал мешавад (ба гурба, ҳатто латта ҳам) ва ба одамон шарикӣ маҳсус пайдо мекунад. Олим Шакармамадов Н. Вӯйдро чунин шарҳ додааст: «Вӯйд, Войд – аз ҷинсҳои ғайритабиӣ ёдовар мешавад, ки гӯё ба одамони алоҳида ёр гашта, дар бисёр корҳои рӯзгор ба онҳо кумак мерасонад» [13, 498]. Ифодаи мифоними мазкур дар афсонаҳо чунин сурат меёбад: *Йӯ фамчи к-ид кор вам войдак-анд. Йӯ виживиҷт, йодд ти ви хой, йа войдак-а вам йах сина ғал тар сеҳ кабоб киҳт. Йӯ ди вӣнт, хуб х̣̣ид, киҳт вам гӯл, ши сина ас вам парҷӣвд, лӯвчи: «Вӯз турд кабоб кинум». Хуб ситепт ху вам сйна, вам рӯған дарав тӣд сӯд, бад вам Войдак дарав азоб сӯд. ви-ти ви қар на-пист, вам сйна зезд ху дӣд жӣр-пӣҷ-ти, йа сӯд санги килӯх (Афсонаи «Худодод-ат Войдак»)* [13, 541]. – Ӯ пай бурдааст, ки ин кори ҳамон Войдак аст. Бармегардад, меояд ба ҳамворӣ, мебинад хоҳари ҳамон Войдак синаи ҷондорро дар сих бирён мекунад. Ӯ (Худодод) инро дида, хеле дуо хонд, вайро гӯл кард. Синаро аз вай гирифта, пинҳон мекунад, рағнаш чакидан мегирад. Ба азоб додани Войдак гуфтааст: «Ман акнун барои ту пухтани кабобро нишон медиҳам». Ӯ синаро хуб бирён мекунад. Бо ин ғзабаш паст нашуда, ҳамон сина (синаи гӯсфанд)-ро гирифта рӯйи санг мезанад, вай ба санг табдил меёбад (тарҷума).

Ландаҳур – аз симоҳои маъмули асотирӣ. Ашхоси ниҳоят азимпайкаро «Ландаҳур» низ мегӯянд: *Ландаҳур гӯё аз соҳили чапи дарёи Панҷ қасди ҷони Хӯҷаи Хизр карда, санги калонеро фалахмон ба сӯйи ӯ ҳаво медиҳад. Он санг ба Хӯҷаи Хизр намерасад ва ӯ, дар навбати худ, бо белча хокро гирифта, болои Ландаҳур мепартояд ва дар ҷое, ки Ландаҳур истода буд, он белчаи хок аз болояш ба теппаи сангин табдил ёфтааст (Ривояти «Ландаҳур ва Хӯҷаи Хизр»)* [13, 124].

Кампири Айёра, аҷуза – нақши маъмули фолклори мардуми Бадахшон мебошад, ки амалиёташ ҳама вақт ба муқобили қаҳрамонони асосӣ равона гардидааст [9, 109]. Кампири айёра бо номҳои кампири Зол, Аҷузакампир – аҷуза (баба) Яга, хинзум ва дар фолклори Бадахшон бештар бо номи Кампири булфанд низ машҳур аст: *йид ме9 лувд душанбе, кāl афтā, кālзинед. потҳо разен лувд, ху кāl зинод-ат хинзум лувд гāхт тар дим. лувд: а набес мӯ-р мис ар дӣ далқан ҳаҷ каш кин (Афсонаи «Арӣй йах»)* [14, 169]. – Вай сар шусту аҷузаро ҳам ҳаваси саршӯй омад ва гуфт: – Набераҷон, барои саршӯйи ман ҳам дар кӯза об гарм кун! Шохдустар ҳам як кӯза обро ҷӯшонда, ба аҷуза доду гуфт, ки обро гарм кардам (тарҷума).

Азроил – номи фаришта аст. Чун гирандаи руҳи инсонҳо, малакулмавт, қабзагари ҷон ва ё фариштаи марг шинохта мешавад: *Худой, йам ку чӣз қудрат тунд вуд. йид гидā ди нустини тӣжд ар ху тор ху, ху кāl-и ар рӯз чу хо лӯди: Изроил-ан ца лӯд ик вуз-ум вуд, ата тунд ту чӣни лап судч, вуз йос-ум пеши малоикā ту агар тунд гуно кām вед, ту-ат ту ӯин-та озод-ум, ага нā ту ҷон-та сад қавс кин-ум. йид-ат ди ӯин ас хоч лаӯзā кин-ен* (Ривояти «Йатимак») [14,149].– Худоё, ин чӣ гап, аз қудратат гардам. – Ятимак пӯстинро ба сараш кашиду сарашро аз равзан ба дарун дароварда гуфт, ки ман Азроилам. Оадам, то ки ҷонатро гирифта, туро пеши малоикаҳо барам. Агар гуноҳат кам бошад, тую занатро боз ба хонаат меорам (тарҷума).

Аозил – аз аввалин малоикест, ки саҷдаи Худовандро ба ҷо меовард. *Гӯё замоне аз боиси гурури аз Одам бартарӣ дониستاني худ ва ба сабаби беитоатӣ ба Парвардигор аз мақоми улёи ҷаннат ба замин ронда шуд, ба номи Иблис, Шайтон маъруф гашт: Ик-кид ворч гӯйо пиро аз одам вуч. Дад Шайтон йач лувч-ди ик-кид одам ман сохта ца савд, сабо-ти та тӣр сивор савд. Йид ворч дод аз дӣ ҷисм дастак* (Ривояти «Олам-ат Одам пидо сит» – Пайдоиши оламу Одам) [13,4].– Гӯё пеш аз одам асп мавҷуд буд. Шайтон омада гуфт: «Одаме, ки нав сохта шуд, пагоҳ туро савор хоҳад шуд». Асп аз ҷисм гурехт (тарҷума).

Ҷабраил – номи яке аз ҷаҳор фариштаест, ки мувофиқи таълимоти динӣ гӯё аз Худованд барои пайғамбарону набиён хабар меовард: *Ҷабраил сӯд ху аз веб пехст.вад лӯвен: «Йид укм маш-ард аз Худой вуд.* (Ривояти «Чиз ҷат-ен Одам-ан аз ҷаннат зивост» – Ҷаро Одамро аз ҷаннат ронданд) [13, 102]. – Ҷабраил рафта онҳоро пурсид. Дарбонҳо гуфтанд: «Ин ҳукм барои мо аз Худо буд» (тарҷума).

Бояд ёдовар шуд, ки дар баробари мифонимҳои номбар кардашуда, дар афсонаҳои сеҳромези мардуми Бадахшон образи зооними мифологии Симуриг низ зиёд корбаст мешавад, ки *Симуриг* – номи мурғи асрорангез ва пуррамзу розест, ки дар асотир, ривоят, қисса ва афсонаю дostonҳои ҳамосии мардуми эронитабор ва умуман, мардуми Шарқ таҷассум ёфтааст [9,63]: *пайи сойā-ум дус-ик ас ху дод, Симуриги айор ас муни āп дод патавди ху балагон пиро, ту-т хабардор сут мун ҷон-ат сикӯхт. хурн гāхт тар ши лувд: йа тā амро вал ца ном вуд?* (Афсонаи «Шозодасуроб») [13, 74].– Хостам, ки дар таги сояи санги калон паноҳ барам, вале Симуриги айёр омада, маро гирифт ба лонааш бурда, пеши бачагонаш партофт ва ту ба ҷонам сабаб шудию маро аз мурдан начот додӣ.

Қоф – *йи сāрай-ат йā сут ху пеҷ зинед-ат, пари вай ас Куӣи Қоф-ти вунт хо, сат вай-ти ошиқ. йā азам йат вай пеҷ-и сент вай мис ум вунт хо сут вум-ти ошиқ. дарди ишанд ӯуд* (Афсонаи «Мопари-йат Шохзодалал») [13, 138].– Як субҳидам Шохзодалаъл барои шустани дасту рӯй берун баромад. Парие аз Кӯхи Қоф ўро дида, ошики вай шуд. Парӣ пеши Шохзодалаъл фуромад ва вақте ки вай париро дид, низ дил аз даст дод (тарҷума).

Ҷамин тарик, қорбурди мифонимҳо дар матни афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон зиёд ба назар расида, ҳар як вожаи мифонимӣ вазифаи хоси

худро дорад. Дар баробари хусусияти номинативӣ, тавассути онҳо хусусиятҳои экспрессивӣ, услубӣ, ифодаи меъёрҳои ахлоқии мусбату манфӣ ифода мегардад. Мақсадҳои ғоявӣ гӯяндагонӣ ривоятҳои афсонаҳои хангоми истифодаи мифонимҳо дар афсонаҳои ривоятҳои нақлкардашуда таассуроти онҳоро дарч намуда, дар бештар хусусиятҳои коннотатсионии онимҳо ифода мегардад. Чунончи: Мифоними Парӣ ифодакунандаи руҳи пок ва некукор ва минҷумла зарраррасон ҷиҳати муҳаббат доштан ба инсон (дар сурати дил бастан ба инсон то нафаси вопасини умр содиқ ва вафодор мемонад); мифоними Алмастӣ – рамзи руҳи бад; мифоними Дев – тимсоли махлуқи бераҳм, подшоҳону ҳокимони давраи қадим, ки бо роҳи зӯрӣ ба мақсадҳои нопоки худ ноил гардиданд; Аждаҳо – рамзи бадбахтиву харобӣ ва торикиву ноқомӣ; Жиндурвак – қувваи наҳс, ки ба марг маҳкум шудааст, соири қувваҳои демонологӣ; Кампири айёра – образи мифологии муҳолифи образи Кампири накукор, дар муқобилият бо он рамзи «муборизаи доимии қувваи бадӣ ва некӣ»; Симурғ – мифоними хайрхоҳ нисбат ба инсон. Аз таҳлили пурраи мифонимҳои афсонаҳои сеҳромези Бадахшон маълум мегардад, ки бештари онҳо таҷассумгари образи манфӣ буда, ба воситаи онҳо ғояҳои бадӣ ва нопоки, ваҳшонияту бераҳмӣ ифода мегарданд.

КИТОБНОМА

1. Амонов, Р. Афсонаҳои халқи тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Ориёно, 2001. – 375 с.
2. Давлатбеков, Н. Доисламские верования населения Западного Памира (по материалам русских исследователей) / Н. Давлатбеков. – Душанбе: Ориёно, 1995. – 76 с.
3. Ёҳақӣ, Муҳаммад Чаъфар. Фарҳанги асотир ва интишороти дoston дар адабиёти форсӣ / Муҳаммад Чаъфар Ёҳақӣ. – Техрон: Суруш, 1375х. – 596 с.
4. Климович, Л.И. Курьон, пайдоиш ва асотирӣ он / Л.И. Климович. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 239 с.
5. Қасас-ул-анбиё. – Душанбе: Ориёно, 1991. – 398 с.
6. Қурбонхонова, Н. Асотир ва ривоятҳои (дар бораи хайвоноту парандагон). / Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Нодир, 2003. – 39 с.
7. Раҳмонӣ, Р. Шавғот (афсонаҳои форсӣ ва маҳорати як афсонапардозӣ эронӣ). / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 1996. – 180 с.
8. Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ (дастури таълимиӣ) / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 1999. – 102 с.
9. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (таҳқиқи ғоя ва образ) / Г. Ризвоншоева. – Душанбе, 2011. – 256 с.
10. Романовская, Е.Е. «Тошбек и Гул-Курбон» (памирская народная сказка). / Е.Е. Романовская. – Сов. музыка., №7, 1937. – С. 45 -67.
11. Стеблин-Каменский И.М., Грюнберг А.Л. Сказки народов Памира / И.М. Стеблин-Каменский, А.Л. Грюнберг. – М.: Наука, 1976. – 535 с.

12. Шарифов, Худой. Маъно ва мафхуми афсона дар адабиёти асрҳои миёна / Худой Шарифов // Масъалаҳои фолклори кишварҳои форсзабон. – Душанбе, 1998. – С.16-21.
13. Шакармамадов Н. Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо / Н. Шакармамадов. – Ҷ. 2. – Душанбе, 2005. – 430 с.
14. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаёти-маишии мардуми Бадахшон / Н.Шакармамадов. – Ҷ.3. – Хоруғ, 2011. – 366 с.
15. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Ҷ.4. – Хоруғ, 2012. – 135 с.

МИФОНИМҲО ДАР ОСОРИ ФОЛКЛОРИИ МАРДУМИ БАДАХШОН

Мақола ба таҳқиқи мифонимҳои афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон бахшида шуда, дар он роҳҳои корбурди ин элементҳои забонӣ, ҳамчун воситаи алоқамандкунандаи маъно ва сохтор дар ин жанри адабӣ, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Маълум гардид, ки мифонимҳо принципи муайяни истифода дар матни афсона ва ривоят дошта, аз рӯйи онҳо намуди афсонаҳо, бахусус, афсонаҳо ва ривоятҳои сеҳромез муайян гардидаанд. Онимҳои мифонимӣ дар афсонаву ривоятҳои сеҳромези мардуми Бадахшон: Арудал, аждаар (аждаҳо), Алмасте (Албасти), дeу (Дев), Жиндурғ ё Жиндурв (ак), Вуйд (чинси мардона) ва Вайд (чинси занона), Паре, Азозил, Шайтон, Ландахур, Симурғ, Қоф ва ғайра муайян гардидаанд, ки дар баробари принципи номинативӣ ин онимҳо принципи тавсифиро низ иҷро мекунанд. Ҳар як мифоним ғояҳои мухталифи гӯяндаро ифода намуда, ҳангоми нақли афсона бо иштироки мифоними муайян аз тарафи гӯянда, мавқеи хоси истифодаи он ба инобат гирифта мешаванд.

Калидвожаҳо: мифонимҳо, вазифаи номинативӣ, вазифаи экспрессивӣ, вазифаи коннотативӣ, элементҳои забонӣ, алоқамандии маъноӣ ва сохторӣ, ономастикаи тахайюлотӣ, зоонимҳои мифонимӣ, ғояҳои нӯшидаи гӯяндаи афсона.

МИФОНИМЫ В ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НАРОДА БАДАХШАНА

Статья посвящена исследованию мифонимов в сказках и легендах народа Бадахшана, где исследуются способы использования этих языковых элементов как средства передачи смысла и структуры в этом литературном жанре. Выяснилось, что мифонимы имеют определенный принцип использования в текстах мифов и легенд, и по ним выделяются виды сказок, в том числе мистические сказки и легенды. Основными мифонимическими именами в мистических сказках и легендах народа Бадахшана являются: Аудал (дракон), Алмасте (Албасти), Д(д)еу (демон), Джиндурғ или Джиндурв (ак), Вуйд (существо мужского пола) и Вайд (существо женского пола), Пери, Азозил, Сатана, Ландахур, Симурғ, Гора Коф и др. Каждый мифоним выражает

разные идеи рассказывающего сказки с участием определенного мифонима, учитывая определенную позицию их использования.

Ключевые слова: мифонимы, номинативная функция, экспрессивная функция, коннотативная функция, языковые элементы, смысловая и структурная связь, фантастическая ономастика, мифонимические зоонимы, закрытые идеи рассказчика сказок.

MYTHONIMS IN FOLKLORE WORKS OF BADAKHSAN PEOPLE

The article is devoted to the study of mythonyms of fairy tales and legends of the Badakhshan people, which explores the ways of using these linguistic elements as a means of conveying meaning and structure in this literary genre. It turned out that mythonyms have a certain principle of using myths and legends in the text according to which the types of myths are distinguished to – fabled tales and legends. The main mythonymic names in fabled tales and legends of the Badakhshan people are: Audal (dragon), Almaste (Albasti), D(δ)ew (demon), Jindurg or Jindurv (ak), Vuyd (male) and Vayd (female), Pare, Azazil, Satan, Landakhur, Simurg, Mount Kauf, etc. Each mythonym expresses the different ideas of the speaker, and by telling the fairy tale the speaker is involving a certain mythonym taking into account its own use position.

Keywords: mythonyms, nominative function, expressive function, connotative function, linguistic elements, semantic and structural connection, onomastics of fantasy, mythonymic zoonyms, closed ideas of the storyteller of a fairy tale.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии шӯъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёт ба номи А. Рудакии АМИТ. **Нишонӣ:** 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Сведения об авторе: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, старший научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ. **Адрес:** 734025, город Душанбе, улица Рӯдаки 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Information about author: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of Philology sciences, Chief researcher at the Tajik department of of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of NAST. **Address:** 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

**КОРБУРДИ ВАНДҲОИ ИСМИ ШАХССОЗ ДАР
НОМАҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Шухрат Мавлонзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забоншиносии тоҷик оид ба роҳҳои калимасозӣ дар заминаи осори адибони классикӣ муосир таҳқиқоти назаррас ба анҷом расидааст, аммо дар асоси номаҳои адибон ин бахши муҳимми забоншиносӣ аз назари муҳаққиқон дур мондааст, ҳол он ки адибон дар навиштани номаҳо нисбат ба навиштани осори назмию насрӣ озодтаранд ва он калимаю истилоҳотро, ки дар шакли сохтаю мураккаб дар номаҳо истифода мекунанд, дар дигар осорашон кам ба назар мерасад.

Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки таркиби луғавии номаҳои устод Айнӣ хеле ғанӣ мебошад. Устод Айнӣ барои ифодаи ҳама гуна андешаву матлаб аз ҳазинаи беинтиҳои халқ ва осори гаронбаҳои классиконамон луғати дилхоҳашро пайдо мекунад, ки ин дар номаҳо бо ҳамаи паҳлуҳои маъноӣ ва рангорангиашон таҷаллий мекунад.

Чунонки дар боло зикр кардем, роҷеъ ба мавзӯи мазкур пажӯҳишҳои назаррас аз тарафи забоншиносон анҷом шудааст. Мо дар мақолаи мазкур нахуст оид ба вандҳои исми шахссоз дар осори гузаштагону муосир маълумот дода, сипас мавқеи гурӯҳе аз вандҳоро дар номаҳои устод Айнӣ муайян намудем.

Аз таҳқиқи осори забоншиносии тоҷик маълум гардид, ки вандҳои ифодакунандаи шахс ҳам дар таърихи забон ва ҳам дар забони муосир мавқеи назаррас доранд. Дар таърихи забони тоҷикӣ роҷеъ ба калимасозӣ дастури алоҳида ҷоп нашуда бошад ҳам, дар муқаддимаи фарҳангу луғатномаҳо доир ба калимасозӣ маълумоти муфассал додаанд, ки то ҳол арзишашонро гум накардаанд.

Доир ба ин мавзӯ профессор Д. Хочаев дар китоби «Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик» чунин таъкид намудааст: «Агар моҳияти илми сарф аз нишон додани аҳволи калима аз ҷиҳати бинои аслии калима бошад, пас он ҳама тағйиротҳои сохторие, ки дар калима пайдо мешаванд, бояд ба асоси қонунҳои сарф сурат бигиранд. Аз ин ҷост, ки донишмандони калом дар гузашта барои сиҳатии калом ва умуман нутқ, риояи қонунҳои сарфро шартӣ муҳим донистаанд ва бесабаб ҳам нест, ки аксаран, дар таҳқиқи илми сегонаи адабӣ ба илми тасрифу иштиқоқ бештар диққат додаанд» [19, 15].

Чунонки мебинем, илми иштиқоқ (калимасозӣ) дар таърихи забоншиносии мо монанди забоншиносии муосир ҳамчун бахши асосии илми забоншиносӣ ба шумор мерафтааст.

Оини нухуми «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ»-и Ҷалолуддин Хусайни Инчу ба калимасозӣ баҳшида шуда, доир ба пасвандҳои исми шахссоз чунин маълумот оварда шудааст: «Калимоте, ки ифодаи маънии худованд (соҳибият– М.Ш.) менамоянд: – манд: чунонки хирадманд ва донишманд; **-гор** монади созгор ва омӯзгор ва хидматгор ва ситамгор; **-вар** бо «вов»-и мафтӯҳ мисли тоҷвар ва хунарвар ва гоҳ ин «вов»-ро ба ҷиҳати таҳфиф сокин созанд ва гӯянд ганҷур ва ранҷур ва муздур....

Калимоте, ки ғоидаи маънии ғайолият диҳанд: **-гар** монанди косагар ва шишагар..., **-ор** чунонки харидор ва фурӯхтор [19, 183-184].

Дар «Ғоидаи ҳаштум»-и «Бурҳони қотеъ» низ роҷеъ ба вандҳои маълумот дода шудааст. Маълумоти пасвандҳои ифодакунандаи шахс ба «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ» монанд аст. Чунонки зикр кардааст: «Дар маонии ҳуруф ва калимоте, ки дар охири асмо ва афъол ба ҷиҳати ҳусули маонии гуногун дароянд. Калимоте, ки ифодаи маънии худовандӣ ва соҳибӣ намоянд яке **-манд** аст, ҳамчу: хирадманд, донишманд ва дигаре **-гор**, ҳамчу омӯзгор ва ситамгор ва созгор. Ва ба маънии ғоил ҳам ҳаст, ҳамчу хидматгор. Ва дигаре **-вар**, ҳамчу: тоҷвар ва хунарвар.....» [19, 226].

Ба ҳамин монанд дар фарҳангу дастурҳои дигари гузашта роҷеъ ба вандҳои маълумоте дода шудааст, ки то ҳол арзиши баланд доранд.

Баъд аз Инқилоби Октябр забоншиносӣ ҳамчун ғанни алоҳида дар муассисаҳои таълимӣ омӯхта мешавад, бинобар ин зарурати ҷопи дастуру китобҳои дарсӣ ба миён меояд. Хушбахтона, аз солҳои 30-юми асри ХХ доир ба қисматҳои забоншиносӣ китобҳои дарсӣ дар асоси адабиёти гузашта ва бештар дар асоси адабиёти муосир таълиф мешаванд ва барои омӯхтани забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таълимӣ истифода мешуданд.

Дар китобҳои таълимӣ ва асарҳои илмӣ доир ба калимасозӣ ва мавқеи вандҳои калимасозу шаклсоз маълумоти зиёд оварда шудааст. Масалан, дар китоби «Қоидаҳои забони тоҷик (сарф ва наҳв)»-и Абдуллоҳи Фитрат вандҳои исми шахссоз ҷудо карда нашудаанд. Абдуллоҳи Фитрат дар ғасли алоҳида бо номи «Калимасозҳо» роҷеъ ба вандҳои маълумоти муфассал додааст. Фитрат дар китоби мазкур истилоҳи «**часпак**»-ро ҳамчун ванд (пешванду пасванд) истифода кардааст. Ӯ роҷеъ ба вандҳои калимасоз чунин маълумот додааст: «Калимасоз ҳамон часпакро меғӯем, ки маънии решаро дигар мекунад, ё ки нисбат ва кайфият ва миқдори маънии решаро тағйир медиҳад» [1, 61].

Пасвандҳои исми шахссозии зеринро истифода кардааст: «**-вар, -бон, -гор, -гар, -ҷӣ, -манд**». Дар қатори часпакҳо пешванди **ҳам**– низ оварда шудааст.

Дар китоби «Грамматикаи забони тоҷикӣ (фонетика ва морфология)»-и таҳиянамудаи Шавкат Ниёзӣ, ки соли 1940 ҷоп шудааст, вандҳои исмсоз ба ду гурӯҳ – пасвандҳое, ки маъноӣ калимаро дигар мекунанд ва пасвандҳое, ки ба воситаи онҳо маъноӣ хурдиго ифода мекунанд. Ба гурӯҳи пасвандҳои исми шахссоз пасвандҳои «**-анда, -гар, -ҷӣ, -ист, -истка, -ка**»-ро ворид намуда, назарашро чунин баён кардааст: «Ба воситаи суффиксҳои зерин шахс аз рӯйи

машғулият ва ё предmete, ки ба машғулияти ӯ характернок аст, номида мешавад: **-анда:** хонанда, коранда, нависанда; **-гар:** оҳангар, коргар; **-чӣ:** колхозчӣ, стахановчӣ; **-ист, -истка, -ка:** тракторист, футболлист, машинистка, пионерка. Суффиксҳои **-ист** ва **-чӣ** дар нишон додани роҳи илмӣ-политикии шахс низ кор фармуда мешаванд: марксист, материалист, ленинчӣ» [20, 29].

Дар китоби таълимии «Морфологияи забони тоҷикӣ»-и Б. Ниёзмухаммадов ва Л. Бузургзода оид ба пасвандҳои исми шахссоз чунин зикр шудааст: «Суффиксҳои зерин касбу ҳунар, машғулият ва мутахассисро нишон медиҳанд: **-анда,** нависанда; **- гар,** чармгар; **-бон,** шутурбон; **-чӣ,** дуторчӣ» [10, 177-188].

Муаллифон дар мавриди пасвандҳои русии **-ник, -ист, -ант** ... чунин ибрози андеша кардаанд: «Аз забони русӣ ва ба воситаи забони русӣ калимаҳои бисёре ба забонамон даромада, захираи луғавии онро бой карда истодааст. Бо ин гуна калимаҳо якҷоя суффиксҳои зерин ҳам дохил шудаанд. Суффикси **-ник** ба охири исмҳо илова шуда, мутахассисӣ ва фаъолияти шахсро ифода мекунад: проводник, пожарник « [10, 181-182].

Чунонки мебинем, бештари маълумотҳо дар китобҳои мавриди назар ба ҳам наздик ва яхеланд. Дар асоси ҳамин китобҳои таълифшуда тамоми қисматҳои забоншиносӣ рушд ва инкишоф ёфт. Масалан, соли 1985 китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [7] чоп шуд, ки дар он роҷеъ ба калимасозӣ ва роҳҳои он маълумоти муфассал бо мисолҳои зиёд нишон дода шудааст, ки як навъ ҷамъбасти ин китобу дастурҳо мебошад.

Дар китоби мазкур дар асоси андешаҳои донишмандони гузаштамон пасвандҳоро аз рӯи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо карда, вижагиҳои онҳо дар забони адабии муосири тоҷикӣ нишон дода шудааст. Ҳамчунин, роҷеъ ба калимасозӣ ва роҳҳои он дар асоси осори адабиёти классики муосир таҳқиқоти алоҳида аз тарафи забоншиносон анҷом дода шудааст, ки ин аз мубрамияти мавзӯ дарак медиҳад.

Дар номаҳои устод Айни вандҳои ифодакунандаи шахс мутобик ба меъёри забони адабии муосири тоҷикӣ истифода шудаанд. Чунонки ба мо маълум аст, баъзе вандҳо дар як замони муайян ҳамчун ванди сермахсул ба шумор раванд, дар замони дигар ба гурӯҳи вандҳои каммахсул дохил мешаванд. Масалан, дар таърихи забонамон пасванди **-чӣ** ба гурӯҳи пасвандҳои каммахсул дохил мешуд. Аммо баъд аз Инқилоби Октябр пасванди **-чӣ** ҳамчун пасванди исмсоз аз ҷумлаи пасвандҳои сермахсул ба ҳисоб мерафт. Дар номаҳои устод Айни ҳам аз ҳама пасванди сермахсули ифодакунандаи исми шахс ин пасванди **-чӣ** мебошад.

Абдуррауфи Фитрат роҷеъ ба пасванди **-чӣ** назарашро чунин баён кардааст: «Ин часпак ба забони тоҷикӣ аз ўзбекӣ гузаштааст. Дар охири калима омада сифати машғулӣ месозад: пахтачӣ, адабиётчӣ» [1, 66].

Адабиётшинос А. Маҳмадаминов роҷеъ ба андешаи аз забони ўзбекӣ будани пасванди **-чӣ** дар шарҳи ақидаи мазкур чунин таъкид намудааст: «Назари дигар ҳам ҳаст, ки ин «чӣ» дар асл «гӣ»-и тоҷикӣ буда, аввал муарраби

«чӣ» шуда, баъд ба «чӣ» табдил шудааст. Дар баъзе мавридҳо ба шакли «чӣ» боқӣ мондааст» [1, 66].

Забоншинос М. Қосимова дар боби сеюми китоби «Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X)», ки дар бораи калимасозӣ маълумот медиҳад, пасванди «-чӣ»-ро ба гурӯҳи пасвандҳои камистеъмол дохил карда, чунин таъкид менамояд: «-чӣ// чӣ, ки хеле камистеъмол аст, исм месозад: гавон+ чӣ...». Барои тасдиқи андешааш аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мисол овардааст:

Ба даргоҳи шоҳат **миёнчӣ** манам,

Ки дар шаҳри Эрон **гавончӣ** манам [8, 160-161].

Агар ин андешаҳо ба инобат гирем, пасванди -чӣ на аз забони ўзбекӣ, балки форсии тоҷикӣ мебошад. Аммо забоншинос Саймиддинов Д. дар мақолаи хеш бо номи «Қорбурди пасванди -чӣ дар забони тоҷикӣ» пасванди мазкурро аз забони туркӣ гуфтааст. Чунончи, ў мегӯяд: «Пасванди -чӣ пас аз солҳои 20-уми асри XX яке аз пасвандҳои ғаёл дар вожасозии забони тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Ин пасванд дар забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ ва форсӣ аз забонҳои туркӣ -чӣ (-ҷӣ) иқтибос шуда, таърихи иштиқоқи он дар суннати хаттӣ ба осори давраи классик ва ё форсии дарӣ иртибот мегирад. Пасванди -ҷӣ дар забони тоҷикӣ ва ё форсӣ бо ифодаи он маъниҳое, ки дар забонҳои туркӣ дорад, ворид ва мавриди истифода қарор гирифтааст» [14].

Мо дар асоси мисолҳо мавқеи пасванди «-чӣ»-ро аз рӯи морфемаи асосӣ ба кадом забон тааллуқ доштанаш, гурӯҳбандӣ намудем.

Калимаҳои арабие, ки бо пасванди -чӣ калима сохтаанд: инқилобчӣ [2, 41]; **ташвиқотчӣ, тарақачӣ** [2, 42]; **сарҳадчӣ** [2, 168]; **мутолиачӣ** [2, 317]; **тадқиқотчӣ** [2, 395]; **маърузачӣ** [2, 480]; **мустамликачӣ** [2, 389]; **луғатчӣ** [2, 264]; **интиҳобчӣ**[2, 528]; **аксулҳаракатчӣ** [2, 596]; **ичроҷӣ** [2, 351].

Дар поёни гап ҳаминро гуфтан даркор аст, ки то ҳол дар байни тазкира ва **таърихчиёни** Шарқ ва ҳам шарқшиносон дар бораи ватани Рӯдакӣ ихтилоф буд [2, 276].

Устод Айнӣ калимаи **таърихшиносро** низ истифода кардааст: «Аз он ҷо аз Базаи Академия Бузургзода ва аз Норкомпрус Гаритский ном як **таърихшинос** омаданд ва маро раҳбари экспедитсия қарор додаанд» [2, 296].

Дар ин ҷо пасванди -чӣ бо асоси замони ҳозираи феъл «шинос» муродиф шудааст. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки баъд аз Истиқлол дар забон ба ҷойи пасванди -чӣ шабеҳпасванди -шинос истифодаи бештар пайдо кардааст. Ба монанди: адабиётшинос, иқтисодшинос, забоншинос, таърихшинос ва ғайра. Аммо дар номаҳо пасванди -чӣ бештар истифода шудааст.

Аз шумо хоҳишмандам, ки нусхаи арабии дастхати маро (дар ду конверт буд) ба ман фиристонед (чунки мусаввада гум шудааст ва **хидматчӣ (хидматгор – М.Ш.)** дар қатори қоғазҳои бекор ба печка партофтааст)... [2, 330].

Устод Айнӣ дар номаҳои хам калимаи хидматчӣ ва ҳам калимаи хидматгорро истифода кардааст. Аз ҷиҳати басомад калимаи хидматгор бештар

истифода шудааст. Дар мисоли зикршуда пасванди **-чӣ** бо пасванди **-гор** муродиф шудааст.

Дар номаҳо устод Айни барои фарқ кардани хидматгор, ки мард ё зан аст, вожаҳои хидматгорзан ва хидматгормардро истифода кардааст: Як **хидматгорзан** ҳаст, аммо **ӯ** ҳам кар аст, ҳам гунг. Як **хидматгормард** [х]аст, аммо мард аст [2, 187].

Ман мазмуни ҳамаи он маҷлисҳоеро, ки дар Сталинобод, дар байни **адабиётчиён** ба муносибати қарори таърихии СК ВКП (б) шудааст, намедонам [2, 380].

Устод Айни дар номаҳои асосан калимаи **адабиётчи**ро истифода кардааст, на **адабиётшинос**ро. Аммо калима – истилоҳи **забоншинос**ро бисёр истифода кардааст, забончи нагуфтааст.

Дар номаҳо гурӯҳи калимаҳои фаъоле, ки ба воситаи пасванди **-чӣ** исмҳои ифодакунандаи шахс сохтаанд, вожаҳои инқилоб, таҳқиқот ва маъруза мебошанд.

Вожаҳои тоҷикӣ, ки бо пасванди **-чӣ калима сохтаанд:** Оташдони сепоя (сепоя)-ро то дирӯз дар Самарқанд ҳам челонгарон месохтанд ва шутуракиёни **кӯчманчи** ва қорвонгард гирифта мебуданд [2, 261]. Рӯзи шанбе ман яке аз шогирдони ҷавони худро ба пеши мағазини «Баракат» (дар пассажи Бухоро) фириристодам, ки **намоишчиён** он ҷо ҷамъ мешуданд [2, 595].

Вожаҳои туркӣ, ки бо пасванди **-чӣ калима сохтаанд:**

Дастаи шербаҷағони амир, ки аз ин гуна дуздони расмӣ ба ҳам расида буд ва пас аз инқилоб **босмачи** шуданд, аз ҳамин қабил айёрони намакхӯрдаи амир ва аҳли дарбори **ӯ** буданд [2, 40]. Маро боз гашта ба роҳрави Арк бурданд, дар роҳ Тӯракул **удайчи** аз пеш баромада, бар сарам як мушт заду фармуд, ки зада-зада баранд (зотан бе фармони **ӯ** ҳам маро зада-зада мебуданд) [2, 597-598].

Удаичи - яке аз мансабдорони олирутбаи дарбори аморати Бухоро, ки ба тартибу иҷрои маросими ташрифот, қабул, зиёфат ва ғ. роҳбарӣ ва назорат мекард [17, 364].

Вожаҳои лотинӣ, ки бо пасванди **-чӣ калима сохтаанд:** ...аз он ҷо ба хона омадам, ки мактуби 16 апрел навиштагонро **пӯчтачи** (почта-М.Ш.) оварда монда будааст ва шуфир ҳам дар набудани ман аз Маскав омада будааст [2, 188]. Акнун ту хабардор бош, ки ҷавоб аз ҳама пештар ба дасти **ретсензиячи** ва ё зани **ӯ** наафтад [2, 155].

Устод Айни вожаи почтаро бисёртар дар шакли **пӯчта** истифода кардааст.

Вожаҳои русӣ, ки бо пасванди **-чӣ калима сохтаанд:** Дар натиҷаи ин сохтмон, биноҳои умумӣ ва хонаҳои хусусии **колхозчиён**и колхозии мазкур ва **колхозчиён**и ҳамсоҷа ҷароғон гардидааст [2, 417].

Вожаҳои итолиёӣ, ки бо пасванди **-чи калима сохтаанд:** Барои зудтар ҷоп шуданаш, кӯшиш кунед, агар **консертчиён** писанданд, композитурҳо ҳавоӣ ёфта диҳанд [2, 364].

Таҳлилу баррасии мисолҳо нишон дод, ки бештари вожаҳое, ки ба воситаи пасванди **-чӣ** сохта шудаанд, калимаҳои иқтибосианд. Аз ҷиҳати басомад бошад, бештар калимаҳои иқтибосии арабӣ мебошанд.

Басомади пасванди -чӣ дар сохтани исмҳои шахс:



Пасванди **-гар** дар забони адабиёти классикӣ ва забони адабии муосири тоҷикӣ дар калимасозӣ ғаёҷ аст. Ба воситаи ин пасванд адибони классикӣ муосир калимаҳои нав сохта, забони осорашонро боз ҳам рангинтар кардаанд.

Профессор Д. Хоҷаев доир ба пасванди **-гар** дар осори илмӣ донишмандони асри миёна мавҷуд будани маълумоти мушаххаси дастуриро таъкид намуда, намунаеро аз он тавзеҳот дар асари хеш чунин овардааст: «Исми фоили таркибие, ки дар натиҷаи васл гардидани пасванди «гар» ҳосил мешавад, чун «ситамгар», «оҳангар», ба маънии ситамкунанда, оҳансозанда» [18, с. 225].

Пасванди **-гар** дар адабиёти классикӣ низ хеле зиёд истифода шудааст. «Дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ калимаҳои анғубингар, биногар, иксиргар, лобагар, мӯягар, риёзатгар, санъатгар ва амсоли инҳо ҷой доранд» [11, 31].

Муҳаққиқ Ғ. Мирзоев дар мақолаи хеш «Муродифоти қолабҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ» доир ба пасвади **-гар** чунин меорад: «Асоси калимасозӣ ғолибан исмҳои моддӣ ва аҳёнан исмҳои содаи конкрет (номи предметҳо) суффикси **-гар**: чармгар (чарм), чит+гар (чит), зар+гар (зар), равған+гар (равған), наъл+гар (наъл), сурат+гар (сурат), оҳан+гар (оҳан), мис+гар (мис) ва ғ.» [9, 17].

Дар як давраи муайян, махсусан, аз солҳои 1940 то 1990 доираи истифодаи пасванди **-гар** маҳдуд шуда буд. Бо ҷойи пасванди **-гар** бештар пасванди **-чӣ** истифода мешуд. Баъд аз солҳои 90-уми асри гузашта баръакс, мавқеи пасванди **-чӣ** маҳдуд гардид ва ба воситаи пасванди **-гар** калимаҳои зиёд ё шакли таърихӣ калимаҳо барқарор шуд.

Донишманди тоҷик М. Шақурӣ таъкид мекунад, ки «доираи амали пасванди **«-гар»**-ро танг гирифтани лозим нест. Баръакс, имкониятҳои фаровони ин пасвандро истифода кардан даркор аст. Набояд фаромӯш кард, ки **-гар** дар калимасозӣ яке аз мушқилкушохову муҳимбарорҳост. Мо ақида дорем, ки дар солҳои охир то андозае ғаёҷ шудани **-гар** барои афзоиши сарватҳои ганҷинаи

калимаҳои сохта, барои устувор шудани пояҳои халқии забони адабии ҳозира ва меъёрҳои классикии он дорои аҳаммияти махсусест» [21, 359].

Дар номаҳои устод Айнӣ баъд аз пасванди **-чӣ** пасванди **-гар** зиёдтар истифода шудааст. Устод Айнӣ ба воситаи пасванди –гар калимаҳоеро сохтааст, ки касбу ҳунар ва машғулиятро ифода мекунанд.

Вожаҳои тоҷикие, ки бо пасванди -гар калима сохтаанд: коргар [2, 38]; **равғангар** [2, 597]; **оҳангар** [2, 599].

Ба мо маълум аст, ки дар номаҳои устод Айнӣ масъалаҳои забоншиносӣ ҳам зиёд таҳлилу баррасӣ шудаанд. Устод Айнӣ дар мактубе, ки санаи 21.07.1946 ба устод Лоҳутӣ навиштааст, доир ба маъно ва сохти калимаи «чангара» маълумот дода, баъзе вижагиҳои калимасозии морфологиро мавриди баррасӣ қарор дода, чунин гуфтааст:

«Акнун мо калимаи «чангара»-ро таҳлил карда мебинем: «чангар» монанди «коргар» исми сифатии умумии ин калима аст, ки тамоман ба қоидаи забони форсӣ мувофиқ аст ва ҳар касеро (ки) чанг мекунад, «чангар» гуфтан мумкин аст» [2, 374].

Устод Айнӣ дар давоми номаи мазкур барои исботи андешааш роҷеъ ба калимасозӣ чунин таъкид менамояд: «Қоидаи дигаре дар забони форсӣ ҳаст, ки мувофиқи он ҳар гоҳ исм ё сифати умумиро ба як чиз ё ба ягон гурӯҳ махсус кардан хоҳанд, дар охири он калима часпаки «а» ё «ак»-ро мечаспонанд. Чунончи, «Девор», ки маънии маълум дорад, вақте ки вайро ба ихотаи дарунии чоҳ ё ба давро-даври кӯҳ махсус кардан хостанд, «девора» гуфтанд, ки мо ҳеч гоҳ аз ин калима маънии «девор»-и маълумро намефаҳмем, ё ин ки калимаи «оташгир» ба ҳар чизу ба ҳар касе, ки қобилияти оташро гирифтанд дошта бошад, содиқ меояд. Вақте ки хостанд ин калимаро ба олати оҳанини маълуми оташбардор махсус кунанд, бо иловаи «ак» «оташгирак» гуфтанд. Инчунин, калимаи «тар» ба ҳар чизе, ки тарӣ – обият дошта бошад, рост меояд. Вақте ки мардум хостанд ин калимаро ба сабзавоти махсус хос кунанд, «тара» гуфтанд» [Муф.ниг. 2, 373-376].

Аз таҳлилу баррасии номаи мазкур маълум гардид, ки устод Айнӣ аз қоидаи дастури забони форсии тоҷикӣ, махсусан, илми иштиқоқ (калимасозӣ) ба таври комил огаҳӣ доштааст.

Оташдони сепоя (сепоя)-ро то дирӯз дар Самарқанд ҳам **челонгарон** месохтанд ва шутуракиёни кӯчманчӣ ва корвонгард гирифта мебуданд [2, 261].

Калимаи **челонгар** аз исми челон ва пасванди –гар сохта шудааст. Калимаи челон ин асбоби хурди оҳанӣ аз қабиле занҷиру зулфин, халқа. **Челонгар** – устои оҳангар, ки асбобҳои майдаи оҳанӣ месозад.

Вожаҳои арабие, ки бо пасванди -гар калима сохтаанд: ҳалвогар [2, 598]; **ҷавобгар** [2, 601]; истилогар [2, 344]. Ин **савдогар**, вақте ки ба Қаршӣ расид, омилони зақот аз пули ӯ дуним фоиз, яъне аз ҳазор тангааш 25 танга ба номи зақот мегирифтанд [2,137].

Таҳлили мисолҳо нишон доданд, ки бештари калимаҳо, ки ба воситаи пасванди -ар сохта шудаанд, вожаҳои тоҷикианд.

Пасванди **-гор** дар номаҳои устод Айнӣ ҳамчун пасванди ифодакунандаи исми шахс кам ба назар расид. Чунончи: Яке аз хизматгорони шахзода шоир будани Мирзо Бедилро ва шеърҳои хеле зебо иншод кардани ӯро ба шоҳзода хабар дод [2, 25]. Дахшати дар назди халқи худ рӯсиёҳ ва **гунаҳкор (гунаҳгор)**

буданаш, даҳшати наздик омадани соатҳои қасосгирии халқ дар назараш торафт равшантар намоён шуда истодааст [2, 202]. Баъд аз ин маълум мешавад, ки уро худам мушоият мекунам ё бо ягон каси **рафтагори** он тараф ҳамроҳ карда мефиристонам [2, 146].

Дар калимаи рафтагор пасванди **-гор** муродифи пасванди -анда шудааст, яъне он касе, ки рафтаг мебошад. Бояд ҳаминро ёдовар шуд, ки дар номаҳо вожаи рафтагор нисбат ба дигар калимаҳои, ки бо пасванди –гор сохта шудаанд, бештар истифода шудааст.

Устод Айнӣ дар номаҳои пасвандҳои исми шахссози **-бон, -ур, -во** ва **-вода**-ро истифода кардааст, аммо ин пасвандҳо нисбат ба пасвандҳои **-ҷӣ, -гар** ва **-гор** дар номаҳо кам ба назар расид.

Роҷеъ ба пасванди **-бон** забоншинос Саймиддинов Д. чунин гуфтааст: «Пасванди **-ban/-wan** (< *pana-* «поидан») рау- маънои он дар сохтани исмҳои фоил «поанда, нигоҳбон»: *zندانبان* «зиддонбон», *marzبان* «марзбон», *pasبان* «посбон» [13, 124].

Дар номаҳои устод Айнӣ ин пасванд бо исмҳои конкрет омада, исми шахс сохтааст: Ҳоло дар хона худам ҳам **хонабон**, ҳам бачабардор ва ҳам иҷрокунандаи хамаи корҳои дигари хона мебошам [2, 187]. Ҳаёҳуи **посбонони** майдони ҷанги «куҳнаро» ба хотир меовард [2,405]. Дар дари обхона **зиддонбоне**, ки дарро барои ман кушод, аз ҷойи ногуфтаниям гирифта, саҳт тофт ва ман муқаррар кардам, ки ҳамин одам ҳамон шаб ҷаллоди ман хоҳад шуд [2, 598].

Аз ҷиҳати дараҷаи истифода дар номаҳо бештар калимаи **посбон** истифода шудааст. Хамаи калимаҳои, ки ба воситаи пасванди **-бон** сохта шудаанд, тоҷикӣ мебошанд.

Пасванди «**-ор**»-ро забоншинос Ш. Рустамов ба гурӯҳи пасвандҳои бемаҳсул дохил карда, чунин гуфтааст: «Суффикси **-ор** бемаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозира ва гузаштаи феъл исми шахс, ки онро аз рӯи касб мефаҳмонад (харидор, парастор)» [12, 129].

Устод Айнӣ низ дар номаҳо танҳо ду калимае, ки профессор Ш. Рустамов мисол овардааст, истифода кардааст: Азбаски дар пеши ангурфурӯшон **харидор** бисёр буд, ба ман як муддат нигарон шуда мондан рост омад [2, 427]. ...худ ду бор бадарға ва ҳабс шуда, писари **парастори** худро ба куштан доданд [2, 436].

Пасвандҳои **-во/вой** ва **-вода**, ки дар забони тоҷикӣ танҳо як калимагӣ сохтаанд– **нонво**, **хонавода** дар номаҳои устод Айнӣ ҳардуи ин калимаҳо истифода шудаанд: Ҳоло ҳам ҳаво ва ҳам аҳволам рӯй ба беҳбудӣ оварданд, инак, ҷавобхоро якҷоя ба тарзи «ду ба як» (истилоҳи **нонвоҳои** Бухоро), ё ин ки «як ба ду» (истилоҳи худам) менависам [2, 166]. Саломатии аҳли **хонаводаатонро** хоҳишмандам [2, 513].

Пасванди «**-вода**», ки калимаи **хонавода** сохта, маънои ҷомеъро низ далолат мекунад, дар номаҳо, маҳсусан, номаҳои хусусӣ бештар истифода мешавад. Зеро шахсе, ба дӯст, ҳамкор ва шахси наздикаш нома менависад, хатман аҳволи хонаводаашро пурсон мешавад.

Пешванди ҳам-

Пешванди **ҳам-** таърихи қадима дорад. Ин пешванд дар калимасозии форсии бостон низ истифода шудааст.

«Нам-маъноӣ «ҳамроҳӣ, баробарӣ, яксонӣ», ав. hama-, ф.м. ham-: hamatar «ҳаммодар, hamaritar «ҳампадар», hamarana- «набард», аз ham- + решаи *ag- ба маъноӣ «рафтани, ҳаракат кардан», яъне «ба ҳам бархӯрдани», hamataxsa «ҳамкӯшиш», аз ham- +taxsa- «кӯшо, боғайрат»; ф. м. tuxsag «кӯшо», ф. н. tuxsa; haduga-< ha(m)+duga; duga- «шир», х. б. duh-: haduga «ҳамшир» [15, 51].

Абдуррауфи Фитрат дар мавриди пешванди «ҳам-» чунин гуфтааст: «Ин часпак (дар назар аст «**ҳам-**» М. Ш.) дар аввали калима омада, сифати ҳамроҳӣ месозад: ҳамроҳ, ҳамгап, ҳамкор, ҳамовоз, ҳамсафар, ҳамхона, ҳамқишлоқ, ҳамшаҳр ва дигарҳо» [1, 66].

Дар сохтани калимаҳои нав дар забони адабии муосири тоҷикӣ пешванди **-ҳам** нақши муҳим дорад. Пешванди **ҳам-** дар номаҳои устод Айнӣ ба монанди пасвандҳои **-ҷӣ** ва **-гар** бисёр истифода шудааст. Тафовути пешванди ҳам– аз дигар вандҳои калимасоз дар он аст, ки ин пешванд ба калимаҳои маънии ҳамроҳию шарикӣ, ваҳдат ва муттаҳидӣ медиҳад. Дар номаҳои устод Айнӣ низ маъноҳои зикршударо ифода кардааст.

Пешванди **ҳам-** аз исмҳои маънӣ исмҳои сохтааст, ки ба шахс тааллуқ дорад: Агар ягон чизро навиштан хоҳед ё ин ки ба навиштан маҷбур шавед, кӯшиш кунед, ки **ҳамсуҳбатҳои** шумо ин корро ҳис накунад...[2, 267]. Қозӣ Абдулвоҳиди Садрӣ Сарир аз **ҳамфикрони** Аҳмади Қалла буд, ки ман инро дар маҷмуаи «Бедил» қайд кардам [2, 429]. Албатта, **ҳаммаслақони** ӯ ба хонаи ман рафтӯйи надоштанд [2, 112].

Пешванди **ҳам-** аз исмҳои моддӣ исмҳои сохтааст, ки ба шахс тааллуқ дорад: **ҳамсаф**, **ҳамқалам** [2, 360]; **ҳамкор** [2, 371]; **ҳамкурс** [2, 399]; **ҳамсоя** [2, 417]; **ҳамвилоят** [2, 585]; **ҳамроҳ**[2, 27]. Аз қаҳрамонони он воқеа яке Сафдар аст, ки бо номи Абдуллоҳ Сафдар машҳур буда, писари Ботурбойи рангрезӣ Гичдувонӣ ва **ҳаммақтаби** ҳудӣ ман буд [2, 43]. Баъд аз он ки ӯ аз ҳабс ва нафӣ ҳалос шуд, асосан дар Тошканд меистод, аммо ҳар вақт ки ба Самарқанд ояд, азбаски модараш мурда аст, пеши **ҳамшираҳои** меистад [2, 112].

Хулоса, агар дар забони адабии муосири тоҷикӣ дар асоси таҳқиқоти забоншинос Ш. Рустамов 10 пасванди ифодакунандаи исми шахс бошад, устод Айнӣ дар номаҳои 7 пасванди исми ифодакунандаи шахсро истифода кардааст, ки ҳамаи пасвандҳо дар мавриди худ истифода шудаанд. Устод Айнӣ дар номаҳои пасванди **-вар**, **-навард** ва **-андарро** истифода накардааст.

Пасвандҳои, ки дар ифодаи исмҳои шахс истифода шудаанд, ба дастурҳои забони адабии муосири тоҷикӣ пурра мувофиқат мекунад.

Чунонки маълум аст, дар ифодаи исмҳои шахс дар забони адабии муосири тоҷикӣ як пешванд – пешванди **ҳам-** мавҷуд аст, ки дар номаҳои устод Айнӣ ин пешванд низ бо исмҳои моддӣ ва маънӣ омада, исмҳои сохтааст, ки маъноӣ ҳамроҳию шарикӣро ифода кардааст.

КИТОБНОМА

1. Абдуллауфи Фитрати Бухорӣ. Қоидаҳои забони тоҷик (сарф ва наҳв). (Бо сарсухан, таҳия, тавзеҳоти Абдулҳай Маҳмадаминов) / А. Фитрат.– Душанбе: Сино, 2009.–128 с.
2. Айнӣ, С. Мактубҳо. (таҳия, таҳрир, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Анзурати Малиқзод ва Гулбаҳор Усмонова) / С. Айнӣ .– Душанбе: Меҳроҷ Граф, 2024.– 720 с.
3. Аловиддинов, Б. Роҳҳои калимасозӣ дар забони муосири тоҷикӣ/ Б. Аловиддинов.– Душанбе, 2023.– 140 с.
4. Бобомуродов, Ш. Корбурди пасванди –ғар дар ашъори Лоиқ / Ш. Бобомуродов// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.– 2017.– №4/4. – С. 39-42.
5. Бобомуродов, Ш. Роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои калимасозии пешванди ҳам– дар «Девони замон»–и Лоиқ Шералӣ / Ш. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.– 2016.– №4/2 (199). – С. 114-117.
6. Бобомуродов, Ш. Нақши пасвандҳои исми шахссозии ифодакунандаи касбу хунар дар «Ёддоштҳо»–и С. Айнӣ / Ш. Бобомуродов// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.– 2018.– №8. Қисми 2. – С. 31-37.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.–Душанбе, 1985.– Ҷ. 1. – 356 с.
8. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова.– Душанбе, 2012.– Ҷ.1.– 568 с.
9. Мирзоев, Ғ. Муродифоти қолабҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ / Ғ. Мирзоев // Маърифат. – Душанбе, 1991. – № 11. – С. 16-18.
10. Ниёзмӯҳаммадов, Б. ва Бузургзода, Л. Морфологияи забони тоҷикӣ/ Б. Ниёзмӯҳаммадов ва Л. Бузургзода. (дар китоби «Дурахши ахтари сӯзон»). Ҷилди 2).– Душанбе, 2013.–С. 151-252.
11. Низомова, С. Калимасозии сарфӣ дар «Хамса»–и Низомии Ганҷавӣ / С. Низомова.– Душанбе, 2010. –178 с.
12. Рустамов, Ш. Исм / Ш. Рустамов.– Душанбе, 1981. –215 с.
13. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна/ Д. Саймиддинов .–Душанбе, 2001.–310 с.
14. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 200 с.
15. Саймиддинов, Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 200 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.–Душанбе, 2008. – Ҷ.1.– 945 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 950 с.
18. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2013.– 344 с.
19. Хоҷаев, Д. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик/ Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2017. – 320 с.

20. Шавкат, Ниёзӣ. Грамматикаи забони тоҷикӣ (фонетика ва морфология) / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1940. – 75 с.

21. Шакурӣ, М. Ҷар суҳан ҷоёву ҷар нуқта мақоме дорад / М. Шакурӣ. – Душанбе, 2005. – 399 с.

КОРБУРДИ ВАНДҲОИ ИСМИ ШАХССОЗ ДАР НОМАҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Таҳлил ва таҳқиқи роҳҳои калимасозӣ ва мавқеи истифодаи онҳо дар осори адибон яке аз мавзӯҳои муҳим ба шумор меравад. Дар забонишиносии тоҷик оид ба роҳҳои калимасозӣ дар заминаи осори адибони классики муосир таҳқиқоти назаррас ба анҷом расидааст, аммо дар асоси номаҳои адибон ин бахши муҳими забонишиносӣ аз назари муҳаққиқон дур мондааст. Зимни таҳқиқи маълум гардид, ки таркиби лугавии номаҳои устод Айнӣ хеле ганӣ мебошад. Устод Айнӣ барои ифодаи ҳама гуна андешаву матлаб аз хазинаи беинтиҳои халқ ва осори гаронбаҳои классиконамон лугати дилхоҳширо пайдо мекунад, ки ин дар номаҳо бо ҳамаи паҳлуҳои маъноӣ ва рангорангиашон таҷалли мекунад.

Аз таҳқиқи осори забонишиносии тоҷик маълум гардид, ки вандҳои ифодакунандаи шахс ҳам дар таърихи забон ва ҳам дар забони муосир мавқеи назаррас доранд. Дар мақола роҷеъ ба вандҳои исми шахссоз дар асоси дастурҳои классики муосир маълумот дода шудааст. Муаллиф вандҳои исми шахссозро дар асоси маводи номаҳои устод Айнӣ гурӯҳбандӣ намуда, вижагиҳои онҳоро бо мисолҳои фаровон муайян кардааст.

Калидвожаҳо: забон, нома, калимасозӣ, пешванд, пасванд, ванд, калима, исм, исми шахс, басомад.

ПРИМЕНЕНИЕ АФФИКСОВ, ОБРАЗУЮЩИХ ЛИЧНЫХ ИМЕН, В ПИСЬМАХ САДРИДДИНА АЙНИ

Анализ способов словообразования и их применения в произведениях писателей является одной из важнейших тем. В таджикском языкознании были проведены значительные исследования о способах словообразования на основе произведений классических и современных авторов, однако изучение данного важного аспекта на материале писем писателей пока остается вне поля зрения исследователей.

В результате исследования выяснилось, что лексическое содержание писем устода Айнӣ чрезвычайно богато. Устод Айнӣ находил нужные лексемы из неограниченного лексического запаса живого народного языка и произведений классической литературы, которых использовал в своих письмах во всей полноте их смыслового и стилистического разнообразия.

Исследования по словообразовательной структуре таджикского языка показывают, что аффиксы, обозначающие личность, занимают важное место как в исторических письменных памятниках, так и в современном таджикском языке. В данной статье представлена информация об аффиксах, формирующих личные имена, на основе классических и современных источников. Автор классифицировал аффиксы личных имен, опираясь на материалы писем устода

Айни, и определил их особенности, проиллюстрировав многочисленными примерами.

Ключевые слова: язык, письмо, словообразование, префиксы, суффиксы, аффиксы, слово, имя, личное имя, частотность.

THE USE OF NOMINAL PERSONALIZING AFFIXES IN THE LETTERS OF SADRIDDIN AYNI

The analysis and study of word formation methods and their application in the writers' works are among the most important topics. In Tajik linguistics, significant research has been conducted on methods of word formation based on the works of classical and modern authors. However, this critical area of linguistics, especially in the context of writers' letters, has often remained overlooked by researchers.

The research revealed that the lexical content of ustod Ayni letters is exceptionally rich. ustod Ayni utilized the limitless lexical wealth of the people's language and classical literature to express all kinds of thoughts and ideas. This richness is fully reflected in the letters, showcasing their semantic and stylistic diversity.

Studies in Tajik linguistics show that affixes denoting personality occupy an important place both in the history of the language and in the modern language. This article provides information about affixes forming personal names based on classical and modern sources. The author classified personalizing affixes based on the materials of ustod Ayni's letters and identified their features, illustrated with numerous examples.

Keywords: language, letter, word formation, prefix, suffix, affix, word, name, personal name, frequency.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мавлонзода Шухрат Мавлон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, докторанти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 935885147. E-mail: shuhrat_b@mail.ru

Сведения об авторе: Мавлонзода Шухрат Мавлон – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935885147. E-mail: shuhrat_b@mail.ru

Information about the author: Mavlonzoda Shuhrat Mavlon – Tajik National University, Candidate of Philology sciences, the doctorant at the modern Tajik literary language department. **Address:** 734025, Rudaki Avenue, 17. Dushanbe, Phone: (+992) 935885147. E-mail: shuhrat_b@mail.ru

**НУКОТЕ ПЕРОМУНИ ЧАНД ФЕЪЛ АЗ МАТНИ ЯК ТАРЧУМА БА
ФОРСИИ ДАРӢ**

Умедчон Саъдуллозода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Тарҷумаи «Қуръони Қудс» аз нигоҳи вожаву таъбирҳои нобу қухан, калимоти лаҳҷавиву ғӯйишӣ, хусусиятҳои овоиву наҳвӣ ва вижагиҳои дигар дар рушди донишҳои филологӣ аз сарчашмаҳои пурбори таҳқиқ маҳсуб мегардад [5, 115-116].

«Қуръони Қудс» яке аз нусхаҳои қухани тарҷумаи форсӣ маҳсуб ёфта, дар «Китобхонаи Остони Қудси Разаӣ» маҳфуз аст ва бо ҳамин ном ёд мешавад. Донишманди Эрон Алии Равоқӣ соли 1360 ш. [1981 м.] дар китобхонаи мазкур бо ин нусха ошно мегардад. Муҳаққиқи зикргардида аз ин таърих барои тасхеҳу таҳияи ин тарҷумаи нодир бо тамоми тавоноӣ бар талошу кӯшиш афтада, дар зарфи се сол матнро таҳия месозад¹[71]. Ҳосили ин кӯшиш, ки тасхеҳу таҳияи матнро бо муқаддимае муфассал ба бор овард, соли 1364 ш. [1985 м.] аз сӯйи Муассисаи фарҳангии «Шаҳид Равоқӣ» бо номи «Қуръони Қудс – қухантарин баргари дони Қуръон ба форсӣ» ба нашр расидааст.

Донишманди аврупоӣ Жилбер Лазар дар таълифоти хеш роҷеъ ба ин асари таърихӣ ва динӣ ибрази андеша карда, аз ҷумла чунин таъкид кардааст: «Ғӯйиши ҷануб дар матнҳое ба дасти мо расидааст, ки бо бархе аз онҳо аз беш аз як садаи пеш ба хубӣ ошноем, аммо далолати ғӯйишии ин мутун дер замоне ношинохта мондааст. Мурод матнҳои қухани форсӣ-яхудӣ аст, ки бештари онҳоро тарҷумаҳо ва тафсириҳои китоби муқаддас ташкил медиҳад. Ин санад, ки аз назари забоншиносӣ аҳаммияте бемонанд дорад, тарҷумае аз Қуръон аст, ки Алии Равоқӣ нусхаи хаттии мунҳасир ба фард ва ноқиси онро дар китобхонаи Устони Қудси Разаӣ кашф карда ва сипас, дар ду ҷилди нафис бо унвони «Қуръони Қудс» ба ҷоп расондааст. Ин матн, ки вижагиҳои ғӯйишии фаровоне дорад, ба эҳтимоли қавӣ, дар Систон ё дар ноҳияе наздик ба он навишта шудааст ва имкон дорад мутааллиқ ба қарни панҷум ва шашуми ҳ.қ. бошад» [3, 222].

Феъл якҷо бо хусусиятҳои мураккаби грамматикӣ дорои вижагиҳои маҳсули луғавию маъноӣ мебошад. Аз нигоҳи сохтори вожагон бошад, дар қолабҳои суннати воҷасозӣ шакл гирифтааст. Дар илми забоншиносии тоҷик феъл (қуниш) ҳиссаи мустақилмаъно ба ҳисоб рафта, амалу ҳолат, вазъият ва ҳаракати амалро ифода мекунад ва инчунин категорияҳои маҳсули худро дорад. Доир ба ҳиссаи зикршуда дар забоншиносии мо вобаста ба хусусиятҳои гуногуни грамматикӣ феъл рисолаю монографияҳои ҷолибе навишта шудаанд, ки категорияҳои грамматикӣ ин ҳиссаи нутқро хеле хуб баррасӣ намудаанд. Онҳо барои дарёфти нозуқиҳои вижагиҳои категорияҳои грамматикӣ феъл коркард шудаанд.

1. Қуръони Қудс. Бо кӯшиши Алии Равоқӣ. – Техрон: Муассисаи фарҳангии Шаҳид Равоқӣ, 1364 (дар ду ҷилд). Минбаъд дар қавсайн ба саҳифаҳои ҳамин асар ишора мешавад.

Феъл назар ба дигар хиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ категорияҳои фаровони грамматикӣ дорад. Ин сабаби шаклҳои зиёди грамматикӣ гирифтани феъл гардидааст. Дар забони тоҷикӣ як феъл дар се замони сифаи хабарӣ 66 шакли грамматикӣ дорад. Ҳар як феъл дар як замон чандин шакли грамматикӣ дорад ва метавонад то 6 маънои грамматикиро ифода кунад [12, 5-6].

Феъл бо мундариҷаи худ аз дигар хиссаҳои нутқ фарқ мекунад ва мафҳумҳои таъсири ҳаракат, амалиёт ва тағйири аломатро фаҳмонида, маънои зиёди луғавию грамматикӣ дорад ва унсурҳои серистеъмолу сермаъноӣ забон ба шумор меравад [1, 3].

Тасмим гирифтём, ки дар ин тарҷумаи кӯҳани Куръон якчанд феълро аз ҷиҳати решашиносии мавриди таҳқиқ қарор диҳём. Метавон ин тарҷумаро намунаи хатти аз як давраи муҳими шаклгирии ба забони форсии нав номид.

Аз эҳтимол дур нест, ки пас аз мансух гардидани суннати форсии бостон табаддулоти дар системаи ин забон рухдода, то ба сохтори забони форсии миёна, ки аз худ осори ками катбӣ бар ҷой гузоштааст, роҳи суннати гуфторӣ ба амал омадааст. Бояд тазаккур дод, ки суннати хаттии замони сосонӣ дар расмулхатти паҳлавӣ аз оғоз то ба анҷом бар пояи меъёр ва усули нигориши паҳлавии ашқонӣ танзим гардида ва он вижагиҳои давраи аввали забони форсии миёнаро фаро гирифтааст. Сохтори аналитикии форсии миёна дар муқобили сохтори қаблӣи флективӣ дорои вижагиҳои дигари забонӣ мебошад, ки он ба системаи феъл иртиботи бештар дорад. Сохтори флективии феълҳо дар форсии миёна дар шакли сода идома пайдо кардааст. Аз ин рӯ ин гурӯҳи феълҳо аз нигоҳи маъно бунёди луғавӣи феълҳои забони форсии миёнаро ташкил медиҳанд. [7, 149].

Феълҳои шунидан, шинохтан:

Феълҳои шунидан дар форсии миёна дар шакли **ašnudan** истеъмол мегардид. Чунин шакл дар «Куръони Қудс» қорбурд дорад ва метавон дар чанд мисол нишон дод: *Аз эшон, ки ҷухудӣ карданд, мегардонанд суҳанро аз ҷойгаҳҳои он ва мегӯянд: «Ашнидем ва нофармон шудем» ва (мегӯянд) «Бишан ҷуд ашнонидае» (Исмаъ гайра мусмаъин) ва «Роъино» гардонистане ба забонҳои эшон ва таъна кардане дар дин. Ар эшон гуфтандӣ: «Ашнидем ва фармонбардорӣ кардем», «Бишан» (Исмаъ) ва «Бинигар» (Унзурно) бад-эймо будӣ гех эшонро ва истодатар (дурустар). Бе (лекин) ба лаънат кард эшонро Худой ба кофирӣ, эшон намегаравянд ба ҳиҷорае [Нисо, 46]. Азмон (азамон) ишнанд, он фуруд карда шуд бе (ба) пайғомбар, гинӣ чашмҳои эшон мерезад аз об, 3-он ашнихтанд аз ҳақ. Мегӯянд: «Худованди эймо! Бигаравистем, бинавис эйморо во гуваҳон [Моида, 83].*

Дар ояи дуҷум феълҳои **ашнихтанд** [шинохтан] ба қор рафтааст, ки баргирифта аз шакли «šnāxtan» – и форсии миёна аст.

Нуктаи дигарро бояд зикр кард, ки ба ҷуз шакли зикршуда [**ašnudan**] шакли дигар **niyōšidan** дар эронии бостон ***ni-gauš** аст, ки дар ин бора забоншинос Д. Саймиддинов чунин зикр кардааст: «Гурӯҳи дигари феълҳо идомаи мустақими шаклҳои бо пешвандҳо сохташудаи эронии бостон буда, дар натиҷаи омезиш ва ё тағйироти пешвандҳо ва асосҳо дар форсии миёна ҳамчун шаклҳои устувор дар қолаби феълҳои сода падида омадаанд» [7, 149]. Мисол: *3-эшон ҳаст, кӣ мениюшад бе (ба сӯйи) туво ва кардем вар дилҳояшон нӯшистҳое, ки дарнаёванд он ва дар гӯиҳояшон гаронӣ. Ар гинанд ҳар нишоне,*

нагаравиянд бад-он. То азмон (азамон) оянд ба туво, ме пайкор кунанд во туво, мегуҳанд эшон, ки кофир шуданд: «Нест ин бе (ба ҷуз) афсонаҳои (қиссаҳои) нахустинон» [Анбум, 25].

Метавон дар қиёс ин чадвалро нишон дод:

форсии миёна	дар «Қуръони Қудс»	тоҷикӣ
ašnudan	ашнидем, бишан [Нисо, 46], ашнанд [Моида, 83]	шунидан
niyōšidan аз шакли *ni-gauš- бо пешванд сохташудаи эронии бостон	мениюшад [Инъом, 25]	

Феълҳои ҳафт, будан ва бошидан:

Феъли **ҳафт** дар як маврид мустақил буда, мавҷудият ё доро буданро мефаҳмонад ва бо бандаки хабарӣ иваз намешавад. Шакли шахси сеюми танҳо асоси тасрифи шахсу шумораи он шуда метавонад. Дар хусуси ин феъл Муҳаммади Ҳасандӯст чунин зикр намудааст: «**Ҳафт** – (феъли музореъ, савумшахси муфрад, аз масдари фарзии **ҳастидан**) «ҳозир аст», «мавҷуд аст». Дар форсии миёна **hast** бо «**h**»-и оғозии ғайрииштиқоқӣ, тахти таъсири ***hand** (< ***hanti** – феъли музореъ, савумшахси ҷамъ)» [15, 2886].

Феъли зикршуда дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ ҳамчун бандаки хабарӣ низ кор фармуда мешавад. Аммо шакли шахси сеюми танҳои ин феъл [ҳафт] чун бандаки хабарӣ истеъмом намеёбад. Дар шахси сеюми танҳо ҳамеша бандаки аст меояд. Тасрифи ин тарзи ифода танҳо бо хабари номӣ воқеъ мегардад.

Дар наср феъли **ҳафт** ба вазифаи бандаки хабарӣ одатан ба шакли пурраи тасрифӣ навишта шуда [ғайр аз шахси сеюми танҳо], дар талаффуз бештар ба шакли мухтасари тасрифӣ бо хабари номии бо ҳамсадо тамомшуда васл меёбад [2, 234].

Дар чадвали зер он шаклҳое, ки дар форсии миёна корбурд доштанд ва дар «Қуръони Қудс» ҳам истифода шудааст, нишон дода шудааст:

ТАНҲО			ҶАМЪ		
форсии миёна	Қуръони Қудс	тоҷикӣ	форсии миёна	Қуръони Қудс	тоҷикӣ
1 ham	ham [Моида, 115]	ҳастам	1 hēm	hēm [Моида, 111]	ҳастем
2 hē (h)	hē [Моида, 116]	ҳастӣ	2 hēt	hēt [d] [Бақара, 223]	ҳастед
3 hast	hast [Нисо, 11]	ҳаст	3 hand	hand [Бақара, 228]	ҳастанд

Мисолҳо: *Гуфт Худой: «Ман фурудкунори он ҳам вар шумо, кӣ кофир шаҳад наси он аз шумо, Ман азоб кунам ўйро азобе, азоб накунам он якеро аз ҷаҳониён* [Моида, 115], [шахси якуми шумораи танҳо]. *Ки гуҳад Худой: «Ё Исо писари Марям! Эй туво гуфтӣ мардумонро: Гиред маро ва модари маро ду худой аз беруни Худой? Гуҳад: «Покӣ Туво. Набуд маро, ки гуфтӣ, он набуд маро ҳақ, ар будам гуфтам он, та донистӣ (нас донистӣ, то донистӣ) он, донӣ он дар замири ман аст ва надонам он дар ғайби Туво. Туво Ту ҳай донои нопадидаҳо* [Моида, 116], [шахси дуёми шумораи танҳо]. ... *Падарони шумо ва писарони шумо, надонед қадом аз эшон наздиктар шуморо ба манфиат,*

фаризае аз Худой. Худой **ҳаст** Донои Дурусткор [Нисо, 11], [шахси сеюми шумораи танҳо]. Ки ваҳӣ кардам бе (ба сӯйи) ҳавориён, ки: «Бигаравиед ба Ман ва пайғомбари Ман. Гуфтанд: «Бигаравистем ва гувах бош бад-он к-эймо муслмонон **ҳем** [Моида, 111], (шахси якуми шумораи чамъ). Занони шумо киштаанд (киштзоранд) ...ед ба киштаи шумо, чун хоҳед ва пеш кунед нафсҳои шуморо. Бипарҳезед (бипарҳезед) аз Худой ва бидонед, к-шумо... Вай **ҳед** ва мездак бар муъминонро [Бақара, 223], [шахси дуёми шумораи чамъ].он биёфарид Худой дар раҳмҳои эшон, ар ҳанд, ки мебигаравиянд ба Худой ва ба рӯзи он ҷаҳан ва шӯёнашон (шавҳаронашон) сазовортар ҳанд ... дар он, ар хоҳанд некӣ кардан. Эшонро ҳамчунон вар-эшон аст ба некуӣ ва мардонро вар-эшон фазл. Худой Азизе Дурусткор аст [Бақара, 228], [шахси сеюми шумораи чамъ].

Будан (bav-, buv-) «вучуд доштан», «ҳастӣ доштан» ва дар форсии миёна ба сурати **būtan** мавҷуд буд (моддаи мозӣ: **būt-** < эронии бостон: ***būta** (сифати мафъулӣ), моддаи музореъ: **b(av)** < эронии бостон: ***bava**). Аз решаи **bav-** «будан, шудан». Решаи **bav-** муштак аст аз ҳиндуаврупоии ***bheu-** «рушд кардан, фузунӣ ёфтан» ва аз ҳамин реша аст эронии куҳан **buith** «будан», олмонӣ: **bin (ich)** «ҳастам» (< олмоники куҳан: **bim**), англисӣ: **(to) be** «будан» ва муқоиса шавад: авестой **bav-** «будан, шудан» ва шояд **Būti-** (ки номи дара аст), санскрит **bhūti** «рифох, осоиш, саодат, кудрат», литвонӣ **būtis** «ҳастӣ, вучуд», русӣ **byt** «мавҷуд, махлук», юнонӣ **φύσις** «ниҳод, табиат, сиришт» [13, 526-527]. Феъли **будан** ҳам, гайр аз вазифаи мустақили феъли ва модалии худ, ба шакли замонҳои гузашта, ҳозира-оянда ва аорист [оянда] ба вазифаи бандаки хабарӣ низ қор фармуда мешавад. Шаклҳои аз **будан** ҳосилшуда шахсу шумора ва замонро ҳам ифода мекунанд [2, 236-237].

Аз шаклҳои таърихии [дар забони форсии миёна] феъли **будан [bēm, bēd, bēnd]** танҳо шахсу шуморҳои чамъ дар асари мавриди таҳқиқ истеъмоли гардидааст:

ТАНҲО				ЧАМЪ			
форсии миёна		Қуръони Қудс	точикӣ	форсии миёна		Қуръони Қудс	точикӣ
1	-	-	-	1	bēm	bēm [Моида, 113...]	бошем
2	-	-	-	2	bēt	bēd [Бақара, 238]	бошед
3	-	-	-	3	bavēnd bēnd	bēnd [Бақара, 217]	буванд, бошанд

Мисолҳо: Гуфтанд: *Мехоҳем, к-бихӯрем аз он ва биёромад дилҳо(и) эймо ва донем, ки рост гуфти эйморо ва бем (бошем) вар он аз гувахон* [Моида, 113], [шахси якуми шумораи чамъ]. *Нигаҳвон бед вар намозҳо, хоса вар намози дигар. Бишted Худойро фармонбардорикунорон* [Бақара, 238], [шахси дуёми шумораи чамъ]. *Эшон аёрони отаи банд, эшон дар он ҷо ҷовидонгон (ҷовидонанд)* [Бақара, 217], [шахси сеюми шумораи чамъ].

Мавриди зикр аст, ки дар шакли шахси якуми шумораи чамъ дар «Шоҳнома» истифода шудааст:

Ба эронӣ гуфт: Бедор бед,

Ки ман кардам оҳанги Деви Сапед [10, 169].

Бош – асоси замони ҳозираи масдари бошидан < бош- (bāš-) «будан», моддаи музореи ин феъл зоҳиран муштак аст аз эронии бостон: *bāv-šya (-šya-пасванди созандаи моддаи оянда) аз решаи bav- будан, шудан [13, 381] низ яке аз муродифоти ин ду феъли дар боло баррасишуда мебошад, ки шакли асоси замони гузаштаи он дар осори хаттии даврони оғозини забони форсии дарӣ ба назар намерасад. Мисол: *Ку бош аз шумо гураҳе, мехонанд бе (ба сӯйи) некӣ ва мефармоянд ба некуӣ ва ме воз зананд аз гастӣ. Эшон эшонанд некбахтшудорон* [Оли Имрон, 104].

Ҳамин тариқ, феъли **ҳаст** (бозмондаи масдари ҳастидан / ҳастан), дар форсии тоисломӣ ҳамчун шакли мутародифи феълҳои **буд** (бозмондаи масдари будан) ва **бош** (бозмондаи масдари бошидан) ба қор мерафт ва дар матнҳои форсии дари асримиёнагӣ дар баробари феъли **будан** асоси замони ҳозираи он аз байн рафтааст ва ҳоло ҳамчун гунаи асоси замони ҳозира барои феъли будан дар истеъмол қарор дорад. Чунонки дар аввал зикр кардем, забони форсии дарӣ идомаи мантиқию таърихӣ забони паҳлавӣ буда, ҳамзамон, ҳамчун ҳалқае миёни забони паҳлавӣ ва забони форсии дарӣ ба шумор меравад. Ҳар тағйиру таҳаввуле, ки дар чараёни ташаккули забони адабии форсии дарӣ дар сохтори луғавию дастурии он ҳанӯз дар марҳилаи оғозини он сурат гирифтааст, боиси инкишоф ва рушди низоми луғавию дастурии ин забон гардидааст.

КИТОБНОМА

1. Гулназарова, Ж. Луғати феълҳои «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. – Душанбе, 2014. – 96 с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе, 1973. – 458 с.
3. Лазар, Ж. Шаклгирии забони форсӣ. Чопи савум / Ж. Лазар. – Техрон: Хирмис, 2005. – 204 с.
4. Муҳаммадхусайни Рӯхонӣ. Навтарин ганҷ дар қухантарин ганҷина / Муҳаммадхусайни Рӯхонӣ. Баййинот. – Кум, 1373. – №4. – 139-140.
5. Насриддинов, Ф. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қухани форсӣ-тоҷикӣ / Ф. Насриддинов. – Хучанд: Ношир, 2012. – 576 с.
6. Расторгуева, В.С. Средне – персидский язык / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1966. – 159 с.
7. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
1. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 951 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 949 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 945 с.
10. Ҳалимиён, Саид. Феъл (қуниш) / Саид Ҳалимиён. – Душанбе, 2013. – 126 с.
11. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / Муҳаммади Ҳасандӯст. – Техрон, 1393. – Ҷ. 1. – 1-585 с.
12. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / Муҳаммади Ҳасандӯст. – Техрон, 1393. – Ҷ. 2. – 588-1410 с.

13. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / Муҳаммади Ҳасандӯст. – Техрон, 1393. – Ҷ. 4. – 2081-2955 с.

Манбаъ:

14. Куръони Кудс. Бо кӯшиши Алии Равоқӣ. – Техрон: Муассисаи фарҳангии Шаҳид Равоқӣ, 1364 [Дар ду ҷилд].

**НУКОТЕ ПЕРОМУНИ ЧАНД ФЕЪЛ АЗ МАТНИ ЯК ТАРЧУМА БА
ФОРСИИ ДАРӢ**

Забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар тули таҳаввулу ташаккули худ ҳамеша ҳамқадаму ҳаммароми инсоният буда, дар тули садсолаҳо раванди инкишоф ва ташаккули инсоният ва таърихи аҳли башарро дар худ таҷассум намудааст. Дар ин замина мавқеи забони тоҷикиро ба ҳайси яке аз забонҳои кӯҳани эронӣ ёдовар шудан мумкин аст. Ин забон чун яке аз забонҳои қадимтарини ориёӣ дар масири таърих ташаккулу таҳаввул ёфта, дар тули ҳазорсолаи пешин тавонистааст, ки неруи худро чун забони кӯҳану мондагори муаррифи намояд.

Феъл якҷо бо хусусиятҳои мураккаби грамматикӣ дорои вижагиҳои махсуси луғавию маъноӣ мебошад. Аз нигоҳи сохтор бошад дар қолабҳои суннати вожаҳои шакл гирифтааст. Дар илми забоншиносии тоҷик феъл (кунӣ) ҳамчун ҳиссаи мустақилмаъно ба ҳисоб рафта, амалу ҳолат, вазъият ва ҳаракати амалро ифода мекунад ва инчунин категорияҳои махсуси худро дорад.

Ҳадаф дар ин мақола шарҳи этимологӣи чанд феълҳои тоҷикӣ, ки дар қадимтарин тарҷумаи Куръон қорбурд дошта ва аз забонҳои форсӣ бостон ва форсӣ миёна сарчашма мегиранд. Метафон ин тарҷумаро як давраи гузариши забони форсӣ миёна ба забони форсӣ тоҷикӣ номид.

Калидвожаҳо: забон, бостон, миёна, тарҷума, феъл, шундан, шинохтан, будан, ашндан, ашнхтан, ниюшидан, ҳам, ҳай, ҳем, бем, бет, банд, ҳанд.

**ЗАМЕТКИ О НЕКОТОРЫХ ГЛАГОЛАХ В ТЕКСТЕ ОДНОГО
ПЕРЕВОДА НА ФАРСИИ ДАРИ**

Язык как социальное явление всегда был постоянным спутником человечества в ходе всего его истории становления и развития и на протяжении веков воплощал в себе всю историю человечества. В этом контексте можно упомянуть положение таджикского языка как одного из древних иранских языков. Этот язык, как один из древнейших языков мира, формировался и развивался в ходе истории и в течение последнего тысячелетия смог проявить свою силу как древний и устойчивый язык.

Наряду со сложными грамматическими особенностями глагол обладает специфическими лексическими и семантическими особенностями. С точки зрения структуры он формируется в рамках традиционных дериватологических моделей. В таджикском языкознании глагол рассматривается как самостоятельная часть речи, который выражает действие, состояние, ситуацию и движение действия и имеет свои особые категории.

Цель данной статьи – этимологический комментарий некоторых таджикских глаголов, употребленные в древнейшем персидско-таджикском переводе Корана и происходят из древнеперсидского и среднеперсидского

языков. Этот перевод можно назвать отражением состояния перехода из среднеперсидского языка к новому таджикско-персидскому языку.

Ключевые слова: язык, древний, средний, перевод, глагол, шунидан, шиноктан, будан, ашнидан, ашниктан, ниюшидан, ҳам, ҳай, ҳем, бем, бет, банд, ҳанд.

NOTES ON SOME VERBS IN THE TEXT OF A TRANSLATION INTO DARI FARSI

Language as a social phenomenon always has been a constant companion of humanity throughout its formation and development and has embodied the process of human history for centuries. In this context, the position of the Tajik language as one of the ancient Iranian languages can be mentioned. This language, as one of the most ancient languages in the world, was formed and developed in the course of history and over the past millennium has been able to show its strength as an old and tireless language.

Along with complex grammatical features, the verb has special lexical and semantic features. From the point of view of structure, it is formed according to traditional vocabulary patterns. In Tajik linguistics, the verb (kunish) is considered as an independent part of speech, it expresses an action, state, situation and movement of action, and also has its own special categories.

The purpose of this article is an etymological commentary on some Tajik verbs that are used in the oldest translation of the Quran and originate from Old Persian and Middle Persian languages. This translation can be called the period of transition from Middle Persian to Tajik-Persian.

Keywords: language, ancient, middle, translation, verb, shunidan, shinokhtan, budan, , ashnidan, ashnikhtan, ham,, hay, hem , bem,bet,band, hand.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллозода Умедҷон Қудратулло – н.и.ф., дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Сведения об авторе: Садуллозода Умедҷон Қудратулло – к.ф.н., доцент кафедри истории языка и типологии ТНУ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Information about the author: Sadullozoda Umejjon Kudratullo – c.ph.s., Associate Professor, Department of Language History and Typology, TNU. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe c., Rudaki Ave. 17. Tel. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛОВ ОЩУЩЕНИЯ В РАЗНОТИПНЫХ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Парвина Зумратшоева
Национальная академия наук Таджикистана

Семантическое своеобразие глагольной лексики и принципы ее классификации в таджикском и английском языках отличаются исключительной сложностью, связанной с разнообразием их грамматических категорий и форм, богатством парадигматических и синтагматических отношений. Лексические компоненты в глагольных значениях тесно переплетены и постоянно взаимодействуют с грамматическими и лексико-грамматическими компонентами. Специфические особенности лексических средств обусловлены тем, что 1) количество слов в разных языках различно; 2) семантический объем слов, сходных в отношении выражаемого ими понятия, в различных языках часто не совпадает [15, 132].

Основными методами исследования функциональных назначений глаголов ощущения в разнотипных языках выступает сопоставление. Целью сопоставительной лингвистики является определение путем сопоставительного анализа общие и специфические черты двух языков, выявить в них универсалии и уникалии, найти отличительные (контрастные) признаки на фоне сходства [1, 3; 5, 24].

Особенности значений глагольных лексем, специфика представления их структурных компонентов, вариации семантических отношений и противопоставление между лексемами и семантическими синтагмами, определяющими иерархию и систему функционального вращения глагольной лексики в контексте, составляют основу парадигматических и синтагматических связей. Одновременное моделирование множества отношений, функционально-концептуальных рядов не сводится в контексте только к линейно-упорядоченным и создает семантическое противопоставление лексем в таджикском и английском языках. Учет всех этих взаимосвязей является логическим основанием для данного взаимодействия, отражая, таким образом, деривационные отношения между значениями в структуре.

Весьма важной особенностью глагола ощущения является то, что он занимает центральное положение в структуре предложения как таджикского языка, так и английского языка. В целом под глаголом в таджикском языке понимается слово обозначающее действие совершенное в прошлом, настоящем и в будущем [12, 17]. Поэтому важным фактором, обуславливающим превалирование функционирование глагольных форм, может быть влияние контекста, поскольку в результате взаимодействия элементов различных уровней в определенных параметрах текста сосредотачиваются те или иные значения глагольных единиц. При этом общее значение контекста подчиняет себе значение их грамматических форм и создается как бы объективная реальность для репрезентации композиционной, стилистической и

функциональной нагрузки глагольной лексемы. Это реальность, определяющая глубину, временную ёмкость, парадигматическое и синтагматическое разнообразие функциональных концептуальных связей глагольных лексем, что подтверждает факт их наибольшей конструктивности по сравнению со всеми другими категориями частей речи.

Глаголы ощущения, как в таджикском, так и в английском языке, восходят к разным частям речи и представляют разнородную группу слов с различными лексико-семантическими оттенками и грамматическими функциями. Л.В. Щерба справедливо отмечает, что «мир, который нам дан в нашем непосредственном опыте, оставаясь везде одним и тем же, постигается различным образом в различных языках» [13, 49].

Как справедливо отмечает А.В.Федоров, «фактически перевод никогда не ограничивается выбором из числа тех элементов, которые зафиксированы в словарях (даже подробных) как соответствия определенному слову оригинала. В практике переводческой работы встречается много случаев, когда используются слова, непосредственно непредусмотренные словарем, ибо он не в силах предвидеть все конкретные сочетания, в которые попадает слово и которые чрезвычайно разнообразят его содержание» [10, 170].

Соотносительность глаголов ощущения и осязания с другими частями речи указывает на их происхождение и способ образования.

С морфологической точки зрения глаголы ощущения в таджикском языке можно разделить на первичные и вторичные. В первичных глаголах не имеется словообразовательных элементов (*бин- to look, шунав- to hear, бичау- to taste, бибӯй- to smell*). Среди вторичных глаголов ощущения в таджикском языке часть образована при помощи суффиксов, в то время как в английском языке они во многих выражаются другим глаголом, например: *дидан – to see, бӯйидан- to sniff, навозиш кардан - to coddle*; другие образованы от существительных с префиксами (мебинад, бишнав, нагӯй, мабӯй); третьи – путём словосложения (гуфтушунид кардан, мазачашак намудан); и др. Основным источником пополнения глаголов ощущения и осязания был и остаётся словарный фонд таджикского языка, где на базе именных частей речи и вспомогательных глаголов образуются (вербализуются) новые глаголы: *поймол гардидан (be humiliated), пуштгирӣ кардан (to intercede), бедарак шудан (dissepeared, keep a low profile), ноумед шудан (losing hope), тароват доштан (be fresh), дилкаш будан (to be desired)* и др. Обычно глаголы ощущения и осязания не заимствуются из других языков, хотя в таджикском языке они часто имеют арабское происхождение: *ламс кардан, шамидан, эҳсос намудан* и др.

Глаголы ощущения в таджикском и английском языках классифицируются по форме словообразования, в зависимости от этого они делятся на простые, производные, сложные и составные.

Соглашаясь М.А. Кумаховым, мы считаем конверсию одним из способов словообразования, при котором из одной части речи образуется другая без изменения исходной формы слова. «Мнение о том, что рассматриваемое явление представляет собой употребление одного и того же слова в функциях разных частей, не выдерживает критики, - пишет М.А. Кумахов. – Во-первых, это мнение основано на смешении понятий и редко дифференцируется в лингвистической литературе. Во-вторых, - и это главное, - такая точка зрения

неизбежно ведет к отрицанию словообразующей роли конверсии. А если отрицать словообразующую роль конверсии, то придется признать возможность отнесения одного и того же слова одновременно к двум частям речи [8, 5-11].

Подтверждая и отстаивая эту мысль, А.А.Шахматов правомерно, по нашему мнению, считает, что при отнесении вообще слова к двум (или трем) частям речи одновременно, основным является не этимологический подход, а его новые смысловые связи, приобретенные данным словом, которые в конечном счете формируют и его морфологическое строение [11]. Мы считаем, что нельзя исходить только из чисто формальной стороны в данном вопросе. При отнесении того или иного слова к определенной части речи, непременно, «должна учитываться вся совокупность характерных для него как для единицы языка черт, в первую очередь его обобщенное значение, морфологические свойства и характер синтаксического употребления. Только такой целостный анализ семантики, системы морфологических норм и характера синтаксических функций в предложении гарантирует, с одной стороны, выделение действительно существующих структурно-семантических разрядов слов и, с другой стороны, правильное отнесение того или иного слова к определенной части речи»:

Дар хар чое ки Том ва Гек пайдо мешуданд, ба онҳо парасторӣ менамуданд, аз онҳо мафтун мешуданд, чашмхояшонро аз косахонааш бароварда, ба онҳо **нигоҳ мекарданд**, гӯё ки онҳо муъчиза буданд [7, 51].

Як-ду бор Степан ба вай гуфт: - Ба дастархон **нигоҳ кунӣ-чӣ** [4, 227].

Whenever Tom and Huck appeared, they were cared for, admired, looked at with bulging eyes as if they had seen a miracle.

Twice Stepan said to him: - You should eat... .

Где бы ни появлялись Том с Геком, о них заботились, ими восхищались, **смотрели** на них выпученными глазами, будто видели чудо.

Раза два Степан говорил ему: - **Ты бы поел...** .

В изучении функционального назначения глаголов ощущения и глагольных лексем, как целой системы, необходимо основываться на взаимоотношении языковых единиц, потому что «... в данном состоянии языка всё покоится на отношениях» [3, 155].

Взаимодействие функционирования языковых единиц основывается на двух отношениях: парадигматическом и синтагматическом.

Понятие о парадигматике – различии форм одного и того же слова (ассоциативные отношения) и синтагматике – объединении форм слова (логические отношения) вошло в науку с публикацией «Курса общей лингвистики» Ф. де Соссюра (1916 г.). Учёный вместо термина парадигматическое отношение применяет термин ассоциативное отношение: по его мнению, ассоциация и парадигматика являются терминами, имеющими дублетный характер. Обратную замену данного термина предложил датский учёный Л. Ельмслев.

Парадигматика и синтагматика – это две формы, определяющие функциональное назначение единиц структуры языка. Синтагматические отношения относятся к языковым единицам, находящимся рядом, в одном семантическом поле. Однако это не является основанием для того, чтобы относить парадигматику к языку, а синтагматику – к речи: и парадигматика, и

синтагматика одновременно существуют в системе языка поскольку «... оба эти вида отношений присущи всем элементам языка и, следовательно, характеризуют язык в целом. Правда, эти два вида отношений – вне функционирования характеризуются, прежде всего... парадигматическими отношениями между элементами. При таком взгляде на язык синтагматические отношения выступают в качестве нереализованной способности элементов сочетаться между собой в линейных последовательностях. Язык, как функционирующее средство в форме речи, приводит присущую элементам способность к линейной сочетаемости и к актуальным синтагматическим отношениям. При этом элементы языка несут в себе потенциальную способность образовывать классы или парадигмы» [6, 68-69].

Благодаря взаимоотношениям парадигматики и синтагматики глагольные единицы таджикского и английского языках имеют возможность выражать определенные значения, сочетаясь в различных параметрах контекста. Эта особенность парадигматики и синтагматики отмечается в работе Блоха М.Я., который подчёркивает, что «... те и другие отношения существуют в языковой системе, и именно их взаимодействие составляет основу выражения любых значений, передаваемых языковыми средствами. Это становится ясным, если принять во внимание, что выражение любого значения требует сосуществования в некоторой языковой единице языка. По крайней мере, необходимо сосуществование двух элементов смысла (или функции): одного общего, объединяющего функциональный ряд, частью которого является рассматриваемая единица, и одного дифференциального, выявляющего собственный, неповторимый характер данной единицы в составе ряда» [3, 32].

Отсюда, описание глаголов ощущения таджикского и английского языках на функциональной основе требует обобщения значительного конкретного исследовательского материала, анализа грамматической семантики в её взаимодействии, прежде всего, с лексической семантикой, анализа связи и взаимодействия морфологических категорий с синтаксическими. Взяв за основу парадигматических и синтагматических отношений глаголов ощущения таджикского и английского языках характер их окружения, возможно, произвести их комплексную интерпретацию, устанавливая для каждого класса две основные характеристики: синтаксическую – типичную для данных глаголов и семантическую – типовое значение, свойственное данным глаголам.

Одной из объективных процедур в определении функциональных и смысловых значений глаголов ощущения таджикского и английского языках является изучение их контекстных позиций, поскольку именно в таких обобщенных объективациях заложены определенные потенциальные возможности для развития сферы лексического значения. Данное значение может принадлежать не к какому-то одному релевантному признаку объекта (глагола ощущения), а целому ряду его различительных особенностей, определяющих специфические признаки глагольной лексемы со значением ощущения. Этот комплекс смысловых элементов может представлять собой как более простое, так и более сложное семантическое строение, что зависит от различного характера соотношения словесного знака (глагола ощущения) с денотативной, предметной сферой контекста.

Для исследования вопроса о функциональном назначении глаголов ощущения и парадигматических и синтагматических отношений в той или иной их ЛСГ в рамках сопоставляемых языков важным является как изучение смысловых элементов в структуре каждого члена группы, так и анализ этой структуры на основе изучения смысловых соотношений между её контактирующими членами.

Сочетательные парадигматические и синтагматические потенции глаголов ощущения таджикского и английского языках с определенными партнерами в определенном окружении не случайны и не полностью произвольны: они подчиняются особым закономерностям. Парадигматические и синтагматические свойства глаголов ощущения таджикского и английского языков не существуют независимо друг от друга, они диалектически взаимосвязаны и взаимообусловлены, так как лексическим значением глагола ощущения в таджикских и английских языках одновременно определены условия для появления в широком или узком контексте необходимых и возможных партнеров для сочетаемости данного класса глаголов ощущения. И наоборот, появление глаголов ощущения в различных лексических окружениях, создающие различные их парадигматические и синтагматические связи, может служить сигналом для различия в их функции и значении:

Таджикский язык	Английский язык
Бӯй хис кардан	To smell
Акси садоро гӯш кардан (ГСО)	Hear the echo (auditory sensation)
Чаҳ-чахро шунидан (ГСО)	Hear the trill (verb of auditory sensation)

Отсюда, основные закономерности сочетания одной единицы глагола ощущения с другой объединяются понятием валентности в самом общем смысле:

Hear the voice and smell the early flowers. - Бӯй ва садои гулҳои бахорино хис кардан.

Hear the voice of distant thunderclaps. – Акси садои дури барқро гӯш кардан.

Hear the birds singing in the woods. – Суруди парандагонро дар беша ба серӣ шунидан.

Hear the nightingale's trill. – Чаҳ-чахи булбулро шунидан.

Как можно увидеть из приведенных примеров, на долю валентности выпадает решающая роль при рассмотрении синтагматических отношений. В этом смысле, рассматривая отношение одного знака к другим, можно различать на синтагматическом уровне «валентность» (синтаксическое значение), а на парадигматическом уровне (дифференциальное значение) – «значимость». В дифференциальное значение глаголов ощущения таджикского и английского языках входит особое, специфическое лексико-семантическое значение глагола ощущения, которое должно определяться путем функционального компонентного анализа. Следовательно, валентность глаголов ощущения таджикского и английского языках, в своей основе ведущая к формированию парадигматических и синтагматических отношений и связей, означает «способность слова определенным образом реализоваться в предложении и вступать в определенные комбинации с другими словами» [9], которая в самом общем смысле обуславливает:

- а) необходимое или возможное функционально-контекстуальное окружение глагола ощущения;
- б) контекстуальные связи глаголов ощущения;
- в) контекстуальные отношения между глаголами ощущения и различными частями предложения на семантическом и синтаксическом уровнях;
- г) контекстуальную сочетаемость глаголов как семантических или синтаксических партнёров в контексте.

Характеризуя сочетательную потенцию глаголов ощущения таджикского и английского языках как их особое свойство, различая при этом их способность присоединяться к доминирующему слову контекста, или способность дополняться другими словами, на основе этих уточнений можно обнаружить трехступенчатую модель их логической, семантической и синтаксической связи, основанной на сочетании аргументов с предикатами. Аргументы к определенным предикатам (глаголам ощущения) представляются соответствующими переменными компонентами, принадлежащими к определенным семантическим классам, таким как агенс, пациенс и адресат. Эти компоненты составляют основу семантической сочетаемости, а аргументы, определенным образом представленные морфолого-синтаксическими структурами, репрезентуют синтаксическую сочетаемость. Так, например, инвариантные глагольные единицы глаголов ощущения таджикского и английского языках в различных планах дифференцируют предполагаемые логические, семантические и синтаксические отношения между фрагментами контекста. Они представляют собой одновременно основу мотивации языковых структур, выражающих вербально означенные конкретные биологические ощущения и логические суждения об их воздействии на организм, и представляют собой связующее звено между явлениями действительности и семантико-синтаксической структурой языка.

Каждая из перечисленных подгрупп носит характер определенной и своеобразной функционально-семантической микросистемы. Своеобразная функционально-семантическая микросистема каждой подгруппы глаголов ощущения таджикского и английского языках характеризуется тем, что они содержат внутри себя собственные возможности валентности.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Байрамова, Л.К. Введение в контрастивную лингвистику / Л.К. Байрамова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1994.
2. Блох, М.Я. Теоретические основы грамматики. Учеб.- 2-е изд., испр. / М.Я. Блох. – М.: Высш. шк., 2000. – 160 с.
3. Войнич, Э.Л. Замбур (тарчумаи С. Улуғзода) / Э.Л. Войнич. – Душанбе, 1982. – 317 с.
4. Горький, М. Мать / М. Горький. – М., 1985. – 287 с.
5. Закирьянов, К.З. Сопоставительное исследование разноструктурных языков: лингвометодический аспект / К.З. Закирьянов // Российский гуманитарный журнал. – 2015. – Том 4. – №3. – С. 224-233.
6. Кумахов, М.А. Анализ структуры некоторых наречий / М.А. Кумахов. – М., 1989. – С. 5-11.

7. Марк, Твен. Приключения Тома Сойера; Приключения Гекльберри Финна; Принц и нищий; Рассказы: [Пер. с англ.] / Марк Твен [Вступ. ст. и примеч. А.М. Зверева]. – М.: АСТ: Пушкин. б-ка, 2002. – 717 с.
8. Ожегов, С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи / С.И. Ожегов. – М., 1974. – 352 с.
9. Усманов, Дж.К. Семантико-грамматическая характеристика глаголов ощущения в русском и таджикском языках. Автореф. дис. ... канд. филолог. наук / Дж.К. Усманов. – Душанбе, 2014. – 22 с.
10. Федоров, А.В. О художественном переводе / А.В. Федоров. – Л., 1941. – 493 с.
11. Шахматов, А.А. Очерк современного русского литературного языка / А.А. Шахматов; под ред. и с примеч. С.П. Обнорского. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 235 с.
12. Шаъбон, Алой. Дастури забони ва адабиёти форсӣ / Шаъбон Алой. – Душанбе: 2024. – 120 с.
13. Щерба, Л.В. Избранные работы по русскому языку / Л.В. Щерба. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во Мин-ва Просвещения РСФСР, 1957. – 188 с.
14. Юсупова, З.Ф. К вопросу о сопоставительном изучении именных частей речи в разноструктурных языках / З.Ф. Юсупова // Филология и культура. – 2013. – № 4(34). – С. 326-330.
15. Юсупов, Р.А., Нуриева, Д.Н. Особенности лексико-семантической системы разноструктурных языков / Р.А. Юсупов, Д.Н. Нуриева // Филология и культура. – 2014. – № 1 (35). – С. 132-137.

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ ГЛАГОЛОВ ОЩУЩЕНИЯ В РАЗНОТИПНЫХ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье анализируются функциональные назначения глаголов ощущения в разноструктурных языках на материале таджикского и английского языков. В статье отмечается, что особенностью глагола ощущения является то, что он занимает центральное место в структуре предложения как таджикского языка, так и английского языка. Одной из объективных процедур при определении функциональных значений глаголов ощущения таджикского и английского языков является изучение их контекстных позиций, поскольку именно в таких обобщенных объективациях заложены определенные потенциальные возможности для развития сферы лексического значения. Делается заключение, что своеобразная функционально-семантическая микросистема глаголов ощущения таджикского и английского языков характеризуется тем, что они содержат внутри себя собственные возможности валентности.

Ключевые слова: разноструктурные языки, глаголы, глаголы ощущения, функциональное значение глаголов, таджикский язык, английский язык, грамматика языка.

ТАЪИНОТИ КОРБУРДИИ ФЕЪЛҲОИ ЭҲСОСИ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУН (БАР МАБНОИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСИӢ)

Дар мақола таъиноти корбурдии феълҳои эҳсосӣ дар забонҳои сохти гуногун дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор

гирифтааст. Зикр мешавад, ки хусусияти феълҳои эҳсосӣ дар он аст, ки онҳо дар таркиби ҷумла ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Яке аз расмиёти воқеии муайян кардани таъиноти корбурди феълҳои эҳсосӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ омӯзиши мавқеи контексти онҳо мебошад, зеро маҳз дар чунин мафъулгардониҳои умумӣ имкониятҳои муайяни тавонманди инкишофи маънои лугавӣ вучуд доранд. Хулоса карда мешавад, ки микросистемаи хоси корбурди-маъноии феълҳои эҳсосӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чунин хусусият дорад, ки онҳо дар дохили худ имкониятҳои валентии худро доранд.

Калидвожаҳо: забонҳои сохти гуногун, феълҳо, феълҳои эҳсосӣ, таъиноти корбурди феълҳо, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, грамматикаи забон.

FUNCTIONAL PURPOSE OF SENSATION VERBS IN DIFFERENT LANGUAGES: BASED ON TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article analyzes the functional purpose of sensation verbs in differently structured languages based on Tajik and English languages. The article notes that a feature of the verb of perception is that it occupies a central position in the sentence structure, both in Tajik and in English. One of the objective procedures in determining the functional meanings of sensation verbs of Tajik and English languages is the study of their contextual positions, since it is in such generalized objectifications that certain potentialities for the development of the sphere of lexical meaning are embedded. It is concluded that the peculiar functional-semantic microsystem of verbs of sensation in Tajik and English languages is characterized by the fact that they contain within themselves their own possibilities of valence.

Key words: multistructured languages, verbs, verbs of sensation, functional meaning of verbs, Tajik language, English language, language grammar.

Сведения об авторе: Зумратшоева Парвина Джонмамадовна – Национальная академия наук Таджикистана, старший инспектор по кадрам Геофизической службы НАНТ, соискатель кафедры иностранных языков НАНТ; **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шевченко 59. **Тел.:** 931808811; **E-mail:** pzumratshoeva8019@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Зумратшоева Парвина Ҷонмамадовна – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, нозири калони кадрҳои Хадамоти геофизикии АМИТ, унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷии АМИТ; **Нишони:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Шевченко, 59. **Тел:** 931808811, **E-mail:** pzumratshoeva8019@mail.ru

Information about the author: Zumratshoeva Parvina Jongmamadovna – National Academy of Sciences of Tajikistan, Senior HR Inspector of Geophysical Service of NAST, applicant at the Department of Foreign Languages of NAST. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 59 Shevchenko str; **Tel:** 931808811, **E-mail:** pzumratshoeva8019@mail.ru

**АНЧОМАҲОИ ТОПОНИМСОЗ ВА ВИЖАГИҲОИ ТАЪРИХИВУ
ЗАБОНИИ ОНҲО ДАР «АВАСТО»****Шаҳбоз Рустамшозода****Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**

«Авасто» бузургтарин ва маъруфтарин асари таърихӣ, динӣ-фалсафӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маҳсуб ёфта, аз ҷумлаи беҳтарин шоҳасарҳои адабиёти тоҷик ва хориҷи кишвар, дар баробари «Илиада» ва «Одиссея»-и Гомер, «Ромео ва Чулетта»,-и Уилям Шекспир, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Бальмаӣ, «Зайн-ул-аҳбор»-и Абдулҳай Гардезӣ, «Худуд-ул-олам мин ал-Машриқ илал Мағриб»-у «Таърихи Систон»-и муаллифони номаълум ва монанди инҳо ба шумор меравад.

Китоби «Авасто» манбаи муҳими шинохти маконвожаҳо (топонимҳо) маҳсуб мешавад. Бинобар ин, мо дар мақолаи мазкур ба ҷанбаҳои луғавӣ-маъноӣ, грамматикӣ ва сохторӣ-калимасозии топонимияи асари мавриди таҳқиқ андешаронӣ намудем. Бояд маҳсус гуфт, ки «Авасто»-ро хазинаи пурғановати бебаҳои номшиносӣ (ономастика), маҳсусан, антропонимия ва топонимия меноманд. Омӯзиши амиқи ин баҳши лексика аз муҳаққиқони забоншинос заҳмати зиёдро талаб менамояд ва то имрӯз дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти пурра дар бораи анҷомаҳои топонимсозии мавзёҳои ҷуғрофӣ «Авасто» кам ба ҷашм мерасанд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи сохторӣ-калимасозӣ ва таркиби топонимияи назму насри осори давраҳои гуногуни адабиётмон ба масоили муҳими илми ономастика дохил мешавад. Дар ин ҷода, муайян намудани роҳҳои калимасозӣ дар осори таърихӣ ҳар марҳилаи давраҳои ташаккул ва рушди забонамон барои корҳои минбаъдаи ҷамъбасти таснифоти усулҳои калимасозӣ аҳамияти муҳими илмӣ-амалӣ дорад. Ба назари инҷониб, таҳқиқи қолабҳои маъносозии калимаҳои сохтаю мураккаб дар китоби муқаддаси зардуштиён – «Авасто» барои ошкор намудани рушду нумуи масъалаҳои калимасозӣ ва вожашиносӣ мусоидат мекунад.

Аз давраҳои хеле дури таърихӣ то имрӯз дар сохтани калимаҳо ва номҳои одамону мавзёҳои ҷуғрофӣ, анҷомаҳои зиёди антропонимия топонимии номсозу топонимсоз серистеъмол буда, нақши калон доранд. Дар «Авасто» ҳам як гурӯҳ анҷомаҳои топонимсоз истифода гардидаанд, ки таърихи қадима дошта, то имрӯз доираи васеи истифодаи онҳо густариш ёфта, дар ташаккул ва рушди таркиби луғавии забони тоҷикӣ то ҳол қарбаст гардида истодаанд.

Дар мақолаи мазкур то қадри имкон бо мақсади муайян сохтани нақши анҷомаҳои топонимсоз ва усулҳои истифодаи он дар «Авасто», инчунин, роҳи таърихӣ тайкардаи онҳо дар давраҳои гуногун мисолҳо оварда шуда, қолабҳои калимасозии топонимҳо мавриди баррасии илмӣ қарор мегиранд. Ҳангоми таснифот ва муайян намудани таркиби топонимҳои «Авасто», ҷунин анҷомаҳои вохӯрдем:

Анҷомаи -ак. Мавқеи пасванд ва ё анҷомаи «-ак» дар забоншиносии имрӯзаи тоҷик бо ифода намудани вижагиҳои забонии худ қорбаст мешавад ва «яке аз анҷомаҳои серистеъмол маҳсуб ёфта, дар забони давраи классикӣ камистеъмол шарҳ ёфтааст» Ниёзӣ [9], Рустамов [17], Ҳалимов [10]. Асосан анҷомаи мазкур дар сохтани номҳои зиёд иштирок намуда, ҳамчун ифодакунандаи хурдӣ навозиш ва дӯстдорӣ низ ба ҷашм мерасад. Ба андешаи профессор А.Л. Хромов, «ин морфемаи грамматикӣ таърихи қадима дошта, аз забони суғдӣ «-ак», «-ака» сарчашма мегирад ва дар забони яғнобӣ ҷиҳати ифодаи хурдӣ навозиш ва сохтани исми ҳизмат мекунад» [25, 149].

Доираи истифодаи вариантҳои анҷомаи мазкур дар забони адабии тоҷик ва шеваҳои гуногуни давраҳои таърихӣ ба таври зайл нишон дода шудааст. Дар забони адабии тоҷикӣ анҷомаи «-ак», «-акак» [5, 118], дар забони форсӣ «-ак», «-екак» [12, 71], истифода мешавад.

Ҷойи зикр аст, ки анҷомаи мазкур дар сохтани номҳои одамон ва мавзӯҳои гуногуни ҷуғрофӣ нисбат ба дигар гурӯҳи анҷомаҳои топонимсоз серистеъмол ва сервазифа буда, аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик зимни омӯзишу баррасии осори хаттӣ ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ истифодаи ин анҷомаҳо таҳқиқ намудаанд. Муҳаққиқ ва топонимшиноси тоҷик Б.Тураев зимни таҳқиқоти илмӣ худ дар сохтани топонимҳои водии Яғноб истифода шудани пасванди «-ак»-ро ба қалам медиҳад, ки номҳои зерин бо пасванди мазкур қорбаст гардидааст: «Чуванак - кӯҳи доманааш дегмонанд, Чавғарак - номи кӯҳ» [22, с.58].

Чуноне ки маълум шуд, истифодаи пасванди мазкур дар сохтани номҳои оронимӣ ба ҷашм расид. Дар тарҷумаи тоҷикӣ «Авасто» номҳо бо анҷомаи мазкур ҳам дар номҳои антропонимӣ, аз ҷумла *Аренавак [Arenavak]*, *Сангҳавак [Sanghavak]*, *Даҳақҳо [Dahakhā]*, *Мурақҳо [Murakhā]* ва топонимӣ *Сиёмака [Siyamaka]* ба назар расид.

Дар таҳқиқи муҳаққиқ Б.Қамолитдинов доштани ҷилоҳои маъноии пасванди «-ак» ва муродифҳои он баён шуда, аз ҷумла, чунин фикри муносибу мувофиқро меорад: «...суффикси -ча, -ак (-акак) ва морфемаи -ҷон бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ васл шуда, ... гоҳе муносибати самимона, меҳру шафқат, ҳиссиёти хурсандӣ, фараҳ, гоҳе ҳазлу шӯҳӣ, мазоҳ, гоҳе назарногирӣ, таҳқир, нафрату адовати гӯянда ифода меёбад» [7, 8].

Муҳаққиқ Ш.Қабиров зимни баррасии ҳамнишинии унсурҳои забонӣ баён менамояд, ки «пасванди «-ча», гунаи дигари пасванди «-ак», дар забони муносири тоҷикӣ буда, ҳамчун унсурҳои шаклсозу калимасоз маълум аст» [6, 88].

Пасванди мазкур, инчунин, номи одамон ҳам месозад. Оид ба масъалаи мазкур дар таҳқиқоти минбаъда таваҷҷуҳ намуда, дар шакли мақолаҳои илмӣ-таҳқиқотии алоҳида таҳия ва барои ҷоп пешниҳод менамоем. Дар «Авасто» антропонимҳо бо анҷомаи мазкур сохта шудаанд ва дар асар қорбаст шудаанд, зиёданд, аз ҷумла: «*Маро ин комёбӣ арзонӣ дор, ки ман бар Аҷидаҳок–Аҷидаҳоки сепӯзаи секалаи шашҷашм, он дорандаи ҳазор гуна ҷолокӣ, он деви бисёр зӯрманди Дуруҷ, он дурванди осебрасони ҷаҳон, он зӯрмандтарин Дуруҷе, ки Аҳриман барои табаҳ қардани ҷаҳони Аша, ба патёрагӣ дар ҷаҳони астуманд биофарид–пирӯз шавам ва ҳарду ҳамсарам Сангҳавак ва Аренавакро,*

ки барозандаи нигоҳдори хонадон ва шоистаи зоишу афзоиши дудмонанд – аз вай бирубоям» [2, 259].

Зимни тасниф ва гурӯҳбандӣ намудани мисолҳои ҷамъовардашуда танҳо як топоним-Сиёмака (номи кӯҳ) истифода шудааст: «Сичидава, Аҳурна, Раемана, Ашастимбана, Урунйуваиди-мидка, Аснавант, Ушаума, Уштахваран, Сиёмака, Вафрйа, Воуруша» [2, 382]. Шарҳи оронимияи мазкур дар асар ба таври зайл оварда шудааст: «Сиёмака: номи кӯҳест. Вест ҳадс задааст, ки ин кӯхамон Сиёхкӯҳ дар Афғонистон бошад, ки аз сӯйи ховари Ҳирот то Ҳарирӯд кашида шудааст. Сиёмак ба маънии «сиёхмӯй» ё «дорои мӯйи сиёх» аст ва номи писари Гайумарт дар «Шоҳнома» ҳамин вожа аст» [2, 730].

Анҷомаи –бон. Дар сарчашмаҳои таърихӣ ва илмӣ, аз ҷумла «Вожашиносии забони форсии миёна» оид ба ин пасванд чунин оварда шудааст: «Пасванди -bān/-wān (<rāna – «поидан», ав., ф.б. – rāu – маънои он дар сохтани исмҳои фоил «поянда, нигоҳбон: zēndānbān» зиндонбон», marzbān «марзбон», rāsbān «посбон» дида мешавад» [18, 123-124].

Имрӯз дар забони тоҷикӣ вариантҳои гуногуни ин пасванд дар шаклҳои **-бон, -вон, -вона** ва **-пона** вучуд доранд, аз ҷумла, «дар «Шоҳнома» гунаҳои **-бон** ва **-вон** ба қайд гирифта шуда, бо онҳо 30 калима сохта шудааст, ки қисме аз онҳо лексиконида шудаанд» [8, 80].

Бо чунин анҷомаҳо истифода шудани онимҳо дар «Авасто» ба гунаи аввали он **-бон** чунин номҳо муайян карда шуд: *Отурбон [Āturbān] (номи дев), Зарвон//Зарвони бекарона [Zarvān//Zarvāni bekarāna]*. Дар асар оварда шудааст: «Аз ин пас, Отурбон дарҳамшикананда ва табоҳкунандаи пешрафт барои густариши дин, бар сарзамини ман роҳ нахоҳад ёфт» [2, 364]

Дар «Грамматика» гуфта мешавад, ки «...дар забони адабии ҳозираи тоҷик морфемаи **-бон** маънои луғавии худро барҳам дода, ба категорияи суффикси калимасоз гузаштааст. Ба категорияи калимасоз гузаштани **-бон** дар калимаҳои **мизбон, нигоҳбон, бодбон** ва **соябон** равшан зоҳир мегардад. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ аз исмҳои моддӣ ва асоси замони гузаштаи феъл исмҳои ифодакунандаи шахс (**боғбон, галабон, осиебон, саройбон, дарбон, тарозубон**) ва номи ашё (**бодбон, соябон**) месозад» [3, 45].

Ба ҳамин тариқ метавон гуфт, ки пасванди **-бон** роҳи дуру дарози таърихиро тай карда, аз калимаи мустакилмаъно то унсури ёрирасон чун морфемаи нисбатан фаъол дар назму насри тоҷик хизмат кардааст.

Анҷомаи –вант. Анҷомаи мазкур дар «Авасто» хеле серистеъмол аст. Пасванди мазкур аз рӯйи тасниф ва гурӯҳбандии номҳои зиёд сохта, ба бахшҳои ономастика- топонимия ва антропонимия тааллуқ дорад. Зимни таҳқиқ ва таснифи маводи ҷамъовардашуда ба анҷомаи мазкур чунин номҳои одамон ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ пайдо шудаанд. **Антропонимҳо:** *Асмухвонвант [Asmuhvānvant], Татрйаван// Татрийавант [Tatryavan//Tatriyavant], Аштаурвант [Aštārvant]... Топонимия.* *Аснавант [Asnavant] (номи кӯҳ), Аурвант [Aurvānt] (мегаи кӯҳ), Дараушишванта [Daraušišvanta] (кӯҳ), Йима пури Виваҳвант [Yīma puri Vivahvant], Раевант [Raevant] (кӯҳ), Соуриванта [Sāirivanta] (кӯҳ), Хванвант [Hvanvant] (кӯҳ)...*

Дар матни асар чунин зикр шудааст: «*Фарру подоши маздоофариди, Фарри эрони маздоофариди, Фарри каёни маздоофариди, Озари Аҳура Маздо, Кайхусрав, дарёчаи Хусрав, кӯҳи Аснаванти маздоофариди, дарёчаи Чайчасти маздоофариди, Фарри каёни маздоофариди...*» [2, с.382]; «*Шаиумин кӯҳи Ерезура, ҳафтумин Бумйа, ҳаштумин Завдита, нуҳумин Мазшивант, даҳумин Антаредангху, ёздаҳумин Ерезиша, дувоздаҳумин Ваитигаеса...*» [2, с.382].

Дар сарчашмаҳои таърихӣ ва илмӣ дар давраҳои гузашта ва рушди анҷомаи «-вант» дар шаклҳои «-ванд» истифода шудааст. Чунин шакли истифодаи анҷомаи мазкур ба ҳодисаҳои фонетикӣ алоқаманд буда, овози «т» ба «д» мубаддал гаштааст. Давраҳои таърихӣ анҷомаи мазкур чунин аст: «Анҷомаи **-ванд** – унсури воҷасоз, шакли дигари вожаи банд- бастан, пайвастан, натиҷаи ‘б’ > ‘в’ мебошад, масалан дар вожаҳои пасванд, пешванд, миёнванд, дастванд ва ғ. (ниг. ба вожаи банд). Муқоиса кунед бо яғн. ‘вант’- банд, аргамчин. Инчунин, дар вожаҳои таърихӣ маънои соҳибиятро низ ифода дорад, масалан, дар вожаи ав. ‘mazgavant’, ки бо маънои бомағз, мағздор, бузург, доно тавзеҳ ёфтааст. [23, 119].

Анҷомаи –вар. Яке аз пасвандҳои, ки аз забонҳои бостон маншаъ мегардад, пасванди **-вар** мебошад. Тибқи таҳқиқи донишмандон, аз ҷумла В.С.Расторгуева, дар забони форсии миёна шакли -var//ovag мебошад [15, с.36] ва мутобиқи баррасиҳои донишманд Додихудо Саймиддинов шакли -var (<bara «баранда») [18, с.124] дошта, исму сифатсоз аст.

Ҳамин тариқ, пасванди **-вар** яке аз унсурҳои сарфии қадимии забонамон буда, аз қадим то имрӯз истифода мешавад. Анҷомаи мазкур дар сохтани номҳои топонимӣ ва антропонимӣ, ба монанди *Фарвар [Farvar], Шаҳривар [Šahrivar], Шедвар [Šedvar]* низ ба таври васеъ истифода шудааст. Масалан, «*Ситоши ба ҷой меоварам Баҳману Ардибиҳишту Шаҳривару Спандармаду Хурдоду Амурдод ва Геушташану Гаушурвану Аҳура Маздо – тухшотарин Амшоспандонро*» [2, 30]. «*Ради бузургвор, шаҳриёри Шедвар, Апам Напати тезаспро меситоем*» [2, 50].

Анҷомаи **-вар** пасванди сифати нисбӣ ва ахлоқ амалкунанда ба шахс ва ё ашӯ. Дар ф.м. бо гунаи ‘var (-w’l)’, мон. w’г дучор мегардад. Дар бунёди калимаҳои ф.м. ‘dādvār’ - додгар, козӣ; ‘kēnvār’ – қасосгир, кинакунанда; ‘bahrvar’ – баҳравар; ‘ranjvar (Incwl)’, мон. rnzwt – ранчвар, зулмкунанда ва ғ. истифода гаштааст. Онро аз эр.қ . ‘bara’ – баранда медонанд, ки дар ф.қ . ‘arštibara’ – чанговари найздор, бо найза раванда, ‘vaš abara’ – чанговари камондор ва ғ. ба назар мерасад [11, 74].

Анҷомаи –вор. Ин пасванд таърихи қадима дорад. В.С.Расторгуева шакли –var доштани онро дар забони форсии миёна зикр карда, исму сифатсоз маънидод мекунад [15, 35].

Пайдоиш, ташаккул ва рушди топонимҳо вобаста ба мавқеи истифодаи формантҳо дар забон, имконияти формантҳо дар рушди топонимҳо, дараҷаи истеъмолии топоасосҳову топоформантҳо дар раванди номсозӣ вобастагии зиҷ дорад. Аз ин рӯ, муҳаққиқи маъруф А.В.Суперанская дуруст менигорад, ки «*гурӯҳҳои семантикӣ топонимҳо, ё дар асоси умумияти топоасосҳо ва ё дар заминаи умумияти топоформантҳо ба амал меоянд*» [20, 103].

Эроншиноси варзида В.С.Соколова низ таърихи баромади вожаи пор-ро бо боварии комил аз решаи рага-и авестой эълон дода, аз замири он маънии «тарафи муқобили дарё, рӯ ба рӯ, он тараф, он сӯ» шарҳ медиҳад [19, 40]. Ин вожа ба баъд зимни тақозои меъёрҳои фонетикӣ дар забони суғдӣ, ки он ба давраи миёнаи рушди забонҳои эронӣ иртибот мегирад, бо шакли овозии рӯг мавқеъ пайдо кард [24, 96].

Анҷомаи –вор аз таркиби ин топонимҳо дар сарчашмаҳои авестой ва луғатномаву фарҳангҳои тафсири-этимологӣ ба назар нарасид, дигар муҳаққикон, баҳусус, ашхоси номшинос, ҳам дар ин бобат чизе нагуфтаанд. Аммо қисми мавод бо асноди пажӯҳиши таърихӣ ба ҳулосае водор месозад, ки **–вор** дар давраи миёнаи инкишофи забони форсӣ ба ҳайси пасванд ба гунаи –warag (war-ag) роиҷ буд ва ҳамчун унсури номсоз исмҳои макон месохт, ки намунаи онро дар мисоли вожаи gahwarag (гахвора) [18, 115] метавон дид.

Зимни таҳқиқ ва омӯзиш танҳо ду топоним *Фарвор* [Farvār] ва *Пиромунфарвор* [Pirāmunfarvār] бо истифодаи анҷомаи –вор дар «Авасто» пайдо шуд: «*Пиромунфарвор: фазои гирдогирди хона. Боғча, гулқориёву дарахтқориш даври хона. Ин таркибро устод Муқаддам дар гузориши фарғарди дувуми «Вандидод» (Ҷам.) ба ҷойи «паириварем»-и авестой ба қор бурдааст*» [2, с.720]; «*Фарвор, бар вазни парвор, хонаи тобистониро гӯянд умуман ва болохонае, ки атрофи он дарҳо ва панҷараҳо дошта бошад, хусусан ва ба маънии хонаи зимистонӣ ҳам ба назар омадааст. Дар «Матнҳои паҳлавӣ»-и веростаи Ҷомосп Асана ва «Забури паҳлавӣ» ин вожа ба маънии қох омадааст*» [2, 747].

Муҳаққиқи маъруфи топонимшинос А.Л.Хромов зимни таҳқиқоти топонимҳои суғдии сарғаҳи Зарафшон ба ҳулосае меояд, ки дар номҳои чуғрофии ин мавзё анҷомае бо истилоҳи –вара истифода шудааст. Ба ақидаи муҳаққик, анҷомаи мазкур дар топонимҳое истифода мешавад, ки фаровонии ашёе дар он ҷо зиёд аст: «Ин формант одатан дар таркиби номҳое вохӯрад, ки он номҳо дар ифодаи мафҳуми қитъаҳои хурду бузурги замин ба қор мераванд ва дар он қитъаҳо ягон навъи алаф, гиёҳ, ё бутта хеле зиёд месабад. Барои мисол муҳаққик топонимҳои *Торонвара, Чуқривара, Катқвара* ва амсоли инҳоро намуна меорад» [24, 95].

Мавриди зикр аст, ки то имрӯз низ бо анҷомаи мазкур номҳои чуғрофӣ, аз ҷумла *Сангвор, Сабзвор* ва монанди инҳо қорбасти мегарданд.

Ҳамин тарик, анҷомаи мазкур низ дар «Авасто» чунин ҷанбаҳои луғавии худро гум накарда, ба маъноҳои болозикр алоқамандии зич доранд. Яъне, топоними *Пиромунфарвор* ба маънои ифодакунандаи гирди хона, боғча, гулпарварӣ ва дарахтони зиёди гирди хонаро гӯянд. Дар номи дигари топонимӣ – *Фарвор*, ки аз ду ҷузъ *Фар+вор* таркиб ёфтааст, ба маънои хонаи тобистона, ё болохонае, ки дару панҷараҳо дорад, омадааст. Инчунин, ба маънои хонаи зимистона ва қох низ дар сарчашмаҳо зикр шудаанд.

Ҷузъ ва калимаи «фар-» бошад, баромади таърихӣ дошта, «дар луғатномаҳо, фарҳангнома ва энциклопедияҳо ба шаклҳои гуногун тафсир шудааст. Вожаи «фар» дар шакли «фар», «фарра», «фарн», «фарна», «хур», «хурра», «хура» ифода шуда, дар забони тоҷикӣ ин вожа чун «фар» бештар

шухрат ёфта, шакли «хурра» ҳ амчун муодили ин калима ва вожаи «фарн» дар забонҳои дигари дунё, аз ҷумла осетинӣ омадааст» [21, 1023].

Калимаи «фар» аз забони «Авасто» ии «xvar nah» (хварна), ки асли муодили он дар забони форсии бостон «фарна» омада, дар забони пахлави ҳамчун «фар»/«фаррах» ва ё «хвар» «хваррах» [xvart(ah)] зикр шудааст [4, 350].

Дар «АВАСТО» вожаи «фар» ба гунаҳои зиёд истифода шудааст, аз ҷумла *Фарри Зартушт* [Farri Zartušt], *Фарри Ҷам*// *Фарри Ҷамшед* [Farri Jam// Farri Jamšed], *Фарри маздоофарид* [Farri mazdāāfarida], *Фарри нек* [Farri nek], *Фарри*// *Фарри каёни*// *Фарри эронӣ* [Farri// Farri kayni// Farri erāni]... Инчунин, ҷузъи «фар» дар сохтани дигар номҳои антропонимӣ ва топонимӣ корбаст гардидааст.

Истилоҳи «фарри ориёӣ» дар «Авасто» чун шоҳи бузурги соҳибхирад, тавоно, дорандаи фар ва дорои ахлоқи нек, ки бо тавоноии худ қувваи бадироси шикаста, онро фуру кӯбад, чи тавре ки аз забони Ахуромаздо омадааст: «Ман фарри ориёиро биёфаридам, ки аз сутур бархӯрдор, хуб рама, тавонгар ва фаррахманд аст. Хиради нек оварид ва дорои хуб фароҳам омада бахшад, озро дарҳам шиканад ва душманро фуру кӯбад», ё дар банди дигар омадааст: «Фарри ориёӣ Аҳримани пургазандро шикаст диҳад, хашми хунини дарфашро шикаст диҳад, бушоспи хоболударо шикаст диҳад, ях (бандони) дар ҳамафсурдаро шикаст диҳад, опӯши девро шикаст диҳад, сарзаминҳои ониронро шикаст диҳад» [1, 481].

Ҷузъи мазкур дар матни «Авасто» таҳқиқоти алоҳидаро талаб менамояд ва бо шарҳи ҳамин қадар маълумот иктифо намудем.

Анҷомаи –гоҳ. Пасванди -гоҳ дар забони форсии қадим ба ҳайси унсуре ифодакунандаи семантикаи замони истифода шудааст [18, 101]. Муаллифони «Грамматикаи...» дар бораи вожаи мустақил будани ин пасванд нуктаҳои муҳим иброз намудаанд ва бар ин андешаанд, ки воситаи калимасоз шудани он дар ҷараёни ташаккули забон сурат гирифтааст. Ҳамчунин, Ш. Рустамов ба таҳқиқи ин пасванд даст зада, бар ин андеша аст, ки: «гоҳ аслан калимаи мустақилмаъно буда, бо мурури замон маънои мустақили лексикӣ худро гум карда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба суффикси сермаҳсул табдил ёфтааст» [3, 141-142; 16, с.132].

Истифодаи анҷома ва ё пасванди мазкур чунин баромади таърихӣ дорад: «-гоҳ ҷой, макон (ба ин маъно бештар ҳамчун ҷузъи пасини калимаҳои мураккаб меояд, чун дар калимаҳои коргоҳ, хобгоҳ, ҷарогоҳ), инчунин, вақт, замон-ро низ ифода дорад.

Дар ф.м. бо гунаи 'gah', мон. 'g'h', ф.кл. 'gah', бахт. 'gah'- макон, вақт, дар гур. 'gahy', ласг. 'gahy', сив. 'gahy' абд. 'gah' танҳо барои ифодаи вақт истифода мегардад. Дар бархе бо гунаи такрор дучор мешавад, чун курд. курм., гел. 'gahy ga' ки бо тоҷ. 'гоҳ-гоҳ'—баъзан, ягон вақт мувофиқат дорад. Аз ф.м. 'gah' дар натиҷаи бадалгардии g > j ва таҳфифи h, тоҷикии 'чо' пайдо шуда, ба мо бо гунаи 'ҷой' -макон расидааст. Дар гӯйишҳои тоҷ. шакли 'чо'—ҷой низ мустаъмал аст.

Эҳтимол, ав. gātu-: gātav- 1) ҷой, макон; 2) – ҷой барои истироҳат, ҷойи нишаст, ҷойи хоб; тахт, курсӣ; ф.к. gādu- ҷой, макон; тахт бо вожаи гоҳ дар

иртибот, аввал барои ифодаи макон эҳё шуда, баъд ифодаи вақт, замонро низ пазируфта бошад» [14, 269].

Дар «Авасто» номҳои чуғрофии зерин бо пасванди мазкур сохта шудааст: *Аҳунавадгоҳ, Ваҳиштаиштигоҳ, Воҳухшатрагоҳ, Уштавадгоҳ...* «*Бо ин зауру барсам хостори ситоишам «Воҳухшатрагоҳ»-и ашаван, ради ашаваниро»* [2, с.607]. «*Агар хосторӣ, ки дар ин ҷо аз Аша баҳраманд шавӣ ва равониту аз фарози Чинводпул бигзарад ва бо бархурдорӣ аз Аша ба беҳтарин ҳастӣ расӣ, комравиши хешро «Уштавадгоҳ» бархон»* [2, 745].

Анҷомаи –истон. То замони устод Рӯдакӣ дар забони форсии миёна ин пасванд дар шакли -stan ва -istan истифода мешудааст [15, 34]. Доир ба ин масъала муҳаққиқ Додихудо Саймиддинов бо В.С.Расторгуева ҳамакида буда, чунин андеша дорад: «Морфемаҳои исми маконсоз дар забони форсии миёна, ки аз шаклҳои эронии бостон мерос гирифта шудааст, чунинанд: -stān/-ēštān, ки аз решаи sta (истодан) рӯидааст, бо исмҳои мушаххаси маънӣ ҳамнишин шуда, исми макон сохтааст: dibiristān (дабиристон), dādestān (додгоҳ) ва ғайра [18, 124]. Мисли забони давраи адабиёти классикиа мон дар забони адабии муосири тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ аз унсурҳои грамматикӣ серистеъмол ба шумор меравад. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин пасванд дар шакли **истон** ва пас аз садонок **–стон** истифода шуда, дар назм, инчунин, **–ситон** корбаст шуда, бо исмҳои гуногуни моддио маънӣ омада, исмҳои моддио маънӣ ва макон сохта, хеле серистеъмол гардидааст.

Дар сарғаҳи адабиёти классикиа мон, махсусан, дар шеъри устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ чандон ғаёлу серистеъмол нест. Мо дар калимаҳои **гулистон, бедистон, Сичистон** омада, макону фаровонии асоси калима ва номи чуғрофӣ сохтааст. Ҳар кадоме аз ин калимаҳо ба андозаи як бор дар осори шоир дида мешаванд. Чунин тарзи калимасозӣ бо анҷомаи мазкур дар «Авасто» номҳои зерин сохтааст:

Систон [Sistān], Кобулистон [Kābulistān], Табаристон [Tabaristān], Афғонистон [Afġānistān], Курдистон [Kurdistān], Даштонистон [Daštānistān] (сохтмон, ё баҳше аз хона, ки зани даштон бояд дар муддати нопокӣ дар он ба сар барад), Додистон: [Dādistān], Даҳистон [Dahistān], Балучистон [Balūjistān], Туркистон [Turkistān], Хузистон [Xuzistān], Доғистон [Dājistān] ва ғайра.

Дар матни асар чунин оварда шудааст: «*Гуфта шудааст, ки ӯ дар ҳазораи Хушедармоҳ (дувумин мавҷуди зартушӣ) банд мегзилад ва як сеғум аз ҷаҳонро ба табоҳӣ мекашинад ва саранҷом Аҳура Маздо ба изадон Сурӯшу Нарйосанг фармон медиҳад то Гаршосро, – ки дар дашти Пешёнсия дар Кобулистон ба хоб фуру рафтааст – барои набард бо Аздаҳог бедор мекунанд ва Гаршоси пас аз бархостан аз хоб бо гурзи хеш он патёраи аҳриманиро фуру мекубад»* [2, 621].

Чуноне ки болотар гуфтем, анҷомаи серистеъмоли **–истон** дар сохтани номҳои топонимӣ нақши калон дошта, на танҳо дар номҳои топонимӣ, балки дар сохтани дигар гунаи вожаҳо ва навъи ашӯҳо истифодаи васеъ дорад.

Анҷомаи –мант. Шакли истифодаи он дар шакли қадима **–мант** буда, шакли имрӯзаи он **–манд** аст. Бо истифодаи анҷомаи мазкур дар «Авасто» чунин

номхоро вохӯрдем: Аҳуманд [Ahumant], Ҳаетумант–Ҳилманд [Haetumant//Hilmant], Заренумант [Zarenumant] (номи дарё, [2, с.437], Нангҳушмант [Nanghušmant] (номи кӯҳ) [2, с.382], Фиушамантра //Фиушомантра [Fšušāmantra// Fšūšāmantra] [2, с.166]... «Ёздаҳум бихин ҷои зист ман ки Аҳура Маздоам Ҳетуманти (Ҳилманд) фарманду роёмандро офаридам» [2, 472].

Асосан анҷомаи мазкур дар сохтани сифатҳои хоси Аҳура Маздо корбурд шуда, Аҳуманд//Аҳумант, ба маънии сарвару бузург, ё дорои сарвариву бузургӣ [2, с.639]; Заренумаити//Заренумант//Зарманд ба маънои дорои зар) ва монанди инҳо истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, мавриди зикр аст, ки дар ҳамаи ҳолатҳо сохтану муайян намудани таркиби антропонимҳоро топонимҳоро аз рӯи анҷомаҳову унсурҳои калимасоз ва решаи калима ҷудо намекунам. Вобаста ба таркиби калимаҳо метавонанд номҳои мураккаб ба воситаҳои калимасозии номҳои истифода шаванд. Андешаҳои худро бо гуфтаҳои забоншиносии маъруф А.Н.Хромов тасдиқ намудан мехоҳем: «Таҳлили сохту таркиби грамматикӣ танҳо бо методи омӯзиши формантҳо анҷом намеёбад, зеро бархе аз топонимҳо умуман метавонанд аз формантҳо фориғ бошанд, масалан, топонимҳои мураккаб ва топонимҳои таркибӣ» [25, 4].

Хулоса, аз таҳқиқ ва омӯзиши анҷомаҳои топонимсозии бузургтарин сарчашмаи таърихӣ ва динӣ-фалсафии зардуштиён – «Авасто» маълум шуд, ки истифодаи васеи онҳо дар сохтани номи мавзӯҳои ҷуғрофӣ асари мавриди таҳқиқ ба чашм мерасанд. Дар сохтани топонимҳо анҷомаҳои зиёд истифода шудааст, ки таърихи баромади онҳо хеле қадима аст. Дар давраҳои гуногуни ташаккул ва рушди забон анҷомаҳои мазкур тағйир ёфта, то имрӯз бо тағйироти овозиву шакли мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтаанд. Ҷойи зикр аст, ки дар сохтану заминаҳои пайдоиши топонимия ва антропонимия нақши маводи ономастикӣ, махсусан, топонимияи «Авасто» хеле қалон аст. Аз рӯи таҳқиқот маълум мешавад, ки бадалшавии овозҳои «г» ба «к», «т» ба «д» дар сохтани онимҳои «Авасто» бараъло эҳсос мегардад.

Муайян кардани сохти калимасозӣ ва хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ ономастикаи «Авасто», бахусус топонимика аҳамияти зиёд дорад.

Дар мачмуъ, ҳангоми сохтани топонимҳо пасвандҳо барои ташаккули номҳои нави мансуб ба минтақаҳои гуногуни ҷуғрофӣ, фаровонии ашӯи гуногун, макони зисти халқҳои гуногун, камӣ ё фаровонии минтақаҳои ҷуғрофӣ истифода шудааст. Таҳлил, таҳқиқ ва омӯзиши маводи топонимии «Авасто» аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ буда, омӯзиши маъноҳои мухталифи топонимия таҳқиқи алоҳида ва мукамалро тақозо мекунад.

КИТОБНОМА

1. «Авасто». Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ//Тарҷумаи Чалил Дӯстхоҳ. –Техрон: Марворид. -ҷ. 1. -526 с.; ҷ. 2. - 1206 с.
2. «Авасто». Таҳиягарон: Бобо-Назар, Ғафор, Муҳтарам Ҳотам, Муаззами Диловар. -Ҷилди I. –Душанбе: Бухоро, 2014. –784 с.

3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Ҷилди 1. - Душанбе: Дониш, 1985. – 335 с.
4. Жола, Омӯзгор Ягона. Таърихи асотири Эрон. Ж.О.Ягона. -Техрон, 1383. - Ҷ.1. -С. 350 - 351.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе, 1973. -374 с.
6. Кабиринов, Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор. –Душанбе: МДМТ, 2022. -320 с.
7. Камолиддинов, Б. Чанд вазифаи пасванди -ак дар шеваи Понғоз// Фишурдаи маърузаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҳайати устодону профессорон. –Душанбе: Чопхонаи УДТ, 1993. -С.197.
8. Касымов, О.Х. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси: Именные словообразовательные суффиксы. –Душанбе: Дониш, 2006. –188 с.
9. Ниёзӣ, Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ //Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ. -Сталинобод, 1964. -Ҷ. 7.
10. Ҳалимов, С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ). Масъалаҳои забон ва адабиёт. – Душанбе; 1975. Қисми 1/2. -С.283-307.
11. Основы иранского языкознания. Среднеперсидские языки. –М.: Наука, 1982. -544 с.
12. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во МГУ, 1973. –198 с.
13. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат. –Душанбе: Эр-Граф, 2016. - 491 с.
14. Расторгуева В.С. Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Т.3. М.: Восточная литература, 2007. – 493 с.
15. Расторгуева, В.С. Среднеперсидский язык. -М.: Наука. 1966. -160 с.
16. Рустамов, Ш. Исм. -Душанбе: Дониш, 1981. -220 с.
17. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1972. -79 с.
18. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна. –Душанбе: Пайванд, 2001. - 310 с.
19. Соколова, В.С. Генетические отношения язгулямского языка шугнанской языковой группы. М., 1967.
20. Суперанская, А.В. Что такое топонимика. М, 1985, -175 с.
21. Топоров, В.Н. Фарн //Энциклопедия мифы народов мира -Москва: «Советская Энциклопедия», 1980. -1147 с.
22. Тураев, Б.Б. Микропонимияи водии Яғноб. –Душанбе: Ирфон, 2019. - 270 с.
23. Тухтасунов, О. Луғати мухтасари этимологию семасиологии забони тоҷикӣ. –Хучанд: Нури маърифат, 2022. -288 с.
24. Хромов, А.Л. Согдийская топонимия Верховьев Зеравшана. -Топонимика Востока. М. , 1969, -С.87- 99.
25. Хромов, А.Л. Состояние и задачи топонимических исследований в Таджикистане. ВЯ, 1977, №4.

АНЧОМАҲОИ ТОПОНИМСОЗ ВА ВИЖАГИҲОИ ТАЪРИХИВУ ЗАБОНИИ ОНҲО ДАР «АВАСТО»

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи таърихӣ-забониносии ва вижагиҳои луғавӣ-маъноии анҷомаҳои топонимсози «Авасто» бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, «Авасто» бузургтарин ва маъруфттарин асари таърихӣ, динӣ-фалсафӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ориёӣҳои шарқӣ-саромадони тоҷикон маҳсуб ёфта, аз ҷумлаи беҳтарин шоҳасарҳои адабиёти ҷаҳон, дар баробари «Илиада» ва «Одиссея»-и Гомер, «Ромео ва Чулетта»-и Уилям Шекспир, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ, «Ҳудуд-ул-олам мин ал-Машириқ илал Мағриб», «Таърихи Систон»-и муаллифони номаълум, «Зайн-ул-ахбор»-и Абдулҳай Гардезӣ ва амсоли инҳо ба иҷмор меравад. Дар баробари асарҳои зикришуда, инчунин, аз ҷиҳати ҷанбаҳои таърихӣ, динӣ, фалсафӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ ба қатори асарҳои динӣ-фалсафии халқиятҳои гуногуни олам дохил мешавад.

Маълум гардид, ки дар сохтани топонимияи «Авасто» анҷомаҳои зиёд, ба монанди -ак, -бон, -вант, -вар, -вор, -гоҳ, -истон, -мант ва ғайра истифода шудаанд, ки бо мисолҳои равшан шарҳу тавзеҳ дода шудаанд.

Калидвожаҳо: анҷомаҳо, топонимсоз, «Авасто», таҳқиқ, сохтори калимасозӣ, луғавӣ-маъноӣ, номҳо, сарчашмаҳои қадима, хусусиятҳои таърихӣ, таҳқиқи таҳлил, забон, луғавӣ-маъноӣ, таърихӣ-забониносии, шарҳи маъно, таркиби луғавӣ ва ғайра.

ТОПОФОРМАНТЫ И ИХ ИСТОРИКО-ЯЗЫКОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА В «АВЕСТЕ»

Данная статья посвящена историко-лингвистическому исследованию и лексико-семантическим особенностям топонимов Авесты.

По мнению автора, «Авеста» считается величайшим и известным историческим, религиозно-философским, социальным и культурным произведением ираноязычных таджиков, входящим в число лучших шедевров мировой литературы, наряду с «Илиадой» и «Одиссеей» Гомера, «Ромео и Джульетта» Уильяма Шекспира, «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси, «Таърихи Табарӣ» Балъами, «Ҳудуд-ул-олам мин аль-Маширик илал Мағриб», «История Систана» неизвестных авторов, «Зайн-ул-ахбор» Абдулҳая Гардези и других. Наряду с упомянутыми произведениями, по историческому, религиозному, философскому, культурному и социальному аспектам оно входит в число религиозно-философских произведений народов мира. В то же время Авеста представляет собой богатую сокровищницу имен, связанных с древней историей иранских народов.

Анализ, исследование и изучение топонимических материалов Авесты является одним из центральных вопросов лингвистической науки, а изучение различных значений топонимии требует отдельного и всестороннего изучения. Оказалось, что в структуре топонимии Авесты использовалось множество формантов, таких как -ак, -бон, -вант, -вар, -вор, -гон, -истон, -мант и т.д., которые пояснялись наглядными примерами. При трактовке этих формантов

автор опирается на материалов научных исследований таджикских и зарубежных исследователей об исторических трудах и географических мест.

Ключевые слова: результаты, топонимизатор, Авесты, исследование, структура словообразования, лексико-семантика, имена, древние источники, исторические особенности, исследование и анализ, язык, лексико-семантика, историко-лингвистика, интерпретация значения, лексический состав и др.

TOPOFORMANTS AND THEIR HISTORICAL-LINGUISTIC CHARACTERISTICS IN «AVESTA»

This article is devoted to the historical-linguistic study and lexical-semantic features of the toponyms of the «Avesta».

According to the author, the «Avesta» is considered the greatest and most famous historical, religious-philosophical, social and cultural work of the eastern Aryan-speaking Tajiks, among the best masterpieces of world literature, along with the Iliad and Odyssey by Homer, Romeo and Juliet by William Shakespeare, Shahnama by Abulkasim Firdousi, Tarikhi Tabari by Balami, Khudud-ul-Olam min al-Mashriq ilal Maghrib, History of Sistan by unknown authors, Zayn-ul - Akhbor by Abdulhay Gardezi and others like it. Along with the above-mentioned works, in terms of historical, religious, philosophical, cultural and social aspects, it is among the religious and philosophical works of different peoples of the world. At the same time, «Avesta» is a rich treasury of names, and the number and origin of names are closely related to it . The vocabulary of «Avesta» names includes one of the main parts of words, and their widespread use enriches the vocabulary of the Tajik language. The study of the onomastic vocabulary of «Avesta» is the best historical source for explaining the history of the appearance of names during the formation and development of linguistics and is assessed positively. It is of interest to determine the structure of word formation and lexical-semantic features of «Avesta» onomastics, especially toponyms. In this article, we paid attention to the toponymical endings of the Avesta and their lexical-semantic features, the role of toponymical endings is very important in creating new names and confirming their historicity. When creating toponyms, the role of endings in the formation of new names belonging to different geographical areas, the abundance of different things, habitats of different peoples, the lack or abundance of geographical areas was used.

Analysis, research and study of toponymic materials of «Avesta» is one of the central issues of linguistic science, and the study of various meanings of toponymy requires a separate and complete study. It turned out that when constructing the toponymy of the Avesta, many endings were used, such as -ak, -bon, -vant, -var, -vor, -gon, -iston, -mant, etc., which were explained with visual examples. It is also presented on the basis of scientific research of Tajik and foreign researchers based on historical works and geographical places.

Key words: results, toponyms, «Avesta» , research, word formation structure, lexical semantics, names, ancient sources, historical features, research and analysis, language, lexical semantics, historical linguistics, interpretation of meaning, lexical composition, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рустамшозода Шахбоз Рустамшо – доктори фалсафа (PhD), докторанти ҳабилитати Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Нишонӣ:** 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров, 16. Тел.: 988491010. rustamshoh-90@bk.ru

Сведения об авторе: Рустамшозода Шахбоз Рустамшо – доктор философии (PhD), доктор–ҳабилитат Кулябского государственного университета имени Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова, 16. Тел.: 988491010. rustamshoh-90@bk.ru

Information about the author: Rustamshozoda Shahboz Rustamsho – Doctor of Philosophy (PhD), doctoral – habilitate of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulyab, S.Safarova st., 16. Tel.: 988491010. rustamshoh-90@bk.ru

ТАХАЛЛУС, ЛАҚАБ ВА НОМҲОИ ИФТИХОРИИ «ТОЧИКОН ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ»-И ЭМОМАЛӢ РАҲМОН**Муҳаммад Саидзода****Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Олимони тоҷик аз охириҳои солҳои 70-уми асри ХХ ба таҳлилу таҳқиқи номҳои ифтихорӣ ва ё тахаллусу лақаб оғоз намуда, оид ба ин мавзӯ китобу мақолаҳои фаровоне рӯйи чоп омадаанд.

Дар ин маврид олими тоҷик О. Ғафуровро метавон мисол овард. Мавсуф дар осораш «Имя и история» (1987), «Шарҳи исму лақабҳо» (1981), «Лев и Кипарис» (1971), «Рассказы об именах» (1968) паҳлуҳои гуногуни бахши номҳои ифтихорию лақабгузорию дар асрҳои миёна ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Дар бораи таърихи лақабгузорӣ муҳаққиқ К. Э. Босворт дар китобаш «Лақабгузорию салотини Ғазнавӣ» (1971) дар бораи таърихи лақабгузорию даврони Ғазнавиён таҳқиқе ба анҷом расонидааст.

Ҳарчанд, як зумра олимону муҳаққиқон мавзуи лақабгузорию ба риштаи таҳқиқ кашида бошанд ҳам, то ҳанӯз он ба маҷрои муайян дароварда нашудааст. Ба таври дигар гӯем, то кунун лақабҳои қаҳрамон (персонаж)-ҳои аксар китоби таърихӣ ва адабию бадеӣ ба риштаи таҳқиқ кашида нашудааст. Инро ба назар гирифта, таҳқиқоти хешро оид ба яке аз китобҳои таърихӣ мубрам ва саривақтӣ мешуморем.

Дар асар корбасти лақабҳо (тахаллус ва ё номҳои ифтихорӣ) чун дигар қабатҳои луғавӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Таҳлилу таҳқиқ ва омӯзиши лақабҳо монанди дигар исмҳои хос кори сахл набуда, таърихи ниҳоят кӯҳан дорад.

Аз эҳтимол дур нест, ки таҳлил ва баррасии ин қабати омонимҳо андешаи хонандаро бобати омӯзиши номҳои ифтихорӣ (тахаллус, лақаб) дар асар, махсусан унвон гузоштан ба он вожаи «лақаб» парешон намояд, зеро дар айни замон вожаи лақаб дар андешаи мардум ҳамчун мафҳуми манфӣ дарҷ ёфтааст. Ба андешаи забоншинос Э. Давлатов, «бештари мардум лақабро танҳо мафҳуме медонанд, ки барои симои нозеб, хислати нохуб ва рафтору кирдори бад доштани инсон ба он нисбат дода ва ба ин васила онро мавриди мазоқу тамасхур қарор медиҳанд, аммо дар асл ин тавр нест» [2, 34]. Лақаб ҳамчун номи иловагӣ дар баробари мавҷуд будани хислатҳои манфӣ, инчунин, бояд ба хислат, рафтор, хунар, куният ва монанди инҳо барин афъоли ҳамида ба кас гузошта шавад ва онро ҳеҷ гоҳ набояд воситаи тамасхуру мазоқи инсон баҳо бидиҳем. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи лақабро «...номи иловагӣ, ки ба кас аз рӯйи сифати нек ё бад, ё аз рӯйи ягон қораш дода мешавад ...» маънидод менамояд, ки ин гуфтаҳои болоро возеҳ месозад [9, 125].

«Луғатномаи Деҳхудо» вожаи лақабро «номе, ки далолат бар мадҳ ё зам кунад», маънидод карда, мегӯяд: «Он ном, ки пеш аз номи нахустин касеро диҳанд, ки ҳовии мадҳӣ ё заммӣ бошад» [1, 354].

Забоншиносони тоҷик оид ба вожаи «лақаб» андешаҳои зайл доранд: Лақаб (ар. лақабун)—номи дуюме, ки ба тариқи ифтихор, мадҳ ё ҳачву мазаммат ба номи аслии касе илова карда мешавад ё ҷойи аслии ӯро мегирад. Лақабро ба одам мегузоранд. Дар лақабгузорӣ, одатан, хусусиятҳои ботинӣ ва зохирии инсон ба ҳисоб гирифта мешавад: «Ва номи он подшоҳ Қарочурин—турк буд ва онро аз ҷиҳати бузургӣ ба Ёву лақаб карда буданд» [Таърихи Наршаҳӣ]. Ё ин ки: Аҳмади Дониш—Аҳмади Калла; Темур—Темури ланг ва ғ. Адибони тоҷик низ аз лақаб васеъ истифода кардаанд. Чунончи: Қорӣ Ишқамба, Аҳмади девбанд, Ҳамдам-Фӯрма ва ғ. [6, 23].

Дар асар лақабҳо ба қабати исмҳои хос шомил гардида, аслан, ба фонди вожаҳои маъмулии забон мутааллиқ мебошанд. Олим ва муҳаққиқи тоҷик Р. Шоев дар таҳқиқоташ лақабҳоро аз нигоҳи истеъмол ва бароиш ба ду қисмати асосӣ тасниф намудааст: а) лақабҳое, ки аз байни халқ мебароянд; б) лақабҳои ифтихорӣ, ки аз тарафи зиммдорон тақдим карда мешуданд» [11, 46]. Инчунин, муаллиф дар бобати пайдоиш ва зуҳури суннати лақабгузорию гурӯҳи дуум ишора карда мегӯяд, ки «лақабҳои гурӯҳи дуум дар забони тоҷикӣ ҳанӯз аз асрҳои IX маъмуланд ва идомаи он хеле тулонист» [6, 46]. Пас аз гуфтаҳои эшон хулоса намудан мумкин аст, ки гурӯҳи аввали лақабҳо таърихи тулонитаре доштааст, зеро маълум аст, ки пайдо шудани санъати лақабгузорию ифтихорӣ, ки ҳамчун расм ва анъанаҳои давлатӣ дар замони салтанати Аморати Бухоро бесабаб нест. Албатта, он дар заминаи суннати аввали лақабгузорӣ пайдо гардидааст, зеро маълум аст, ки ягон сохт, чараён ва омилеро бе заминаи муайян дар ҳавои хушқу ҳолӣ созмон додан ғайриимкон аст. Дар асар лақабҳои:

Ном	транскрипсия	Ном	транскрипсия
Зулқарнайн	Zulqarnayn	Абулбаракот	Abulbarakāt
Шоҳдор	Šāḫdār	Ҳофиз Абуисо Муҳаммад Тирмизӣ	HāfiZ Abōisā Muhammad TirmiZi
«Динкард» («Кори дин»)	«Dinkard» («Kāri din»)	Мустафо	Mustafā
Нана	Nana	Ҷаббор	Ĵabbār
Шайхурраис	Šayxurrais	Хидаш	Khidaš
Ох	Āḫ	Амин	Amin
Франграсайан	Frangrasayan	Масех	Maseh
Траетаона	Traetaāna	Имоми Аъзам	Imāmi A'Zam
Афғуршоҳ	Afūuršāh	Эрши	Erši

ба қайд гирифта шудааст, ки Амин [Amin] ба Ҷабраил ва Муҳаммад, Калимуллоҳ [Kalimullāh] ба Мусо, Шайтон [Šaiton] ба Иблис, Масех [Maseh] ва

Рухуллоҳ [Ruhullāh] ба Исо, Набӣ ба Яъқуб ва Муҳаммад мутааллиқанд, ки шумораашон ба 18 адад мерасад.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо, бобати ба лақабҳо соҳиб гардидани қаҳрамонҳо (персонажҳо)-и асар далелҳои ҷолибу саҳеҳро пайдо намудем ва лозим донистем, ки чанде аз онҳоро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор бидиҳем.

Зулқарнайн [Zulqarnayn] «дорои ду шох», «душоха», лақабе, ки ба Искандари Мақдунӣ ва Таҳмураспи девбанд нисбат медиҳанд [9, 529].

Дар мавриди Зулқарнайн [Zulqarnayn] дар китоби Муҳаммад Ғиёсуддин «Ғиёс-ул-луғот» омадааст: «Зулқарнайн лақаби Сикандар аз он, ки ду гесу дошт; қарн гесӯро гӯянд; Ӯ он ки расид ба ҳар ду тарафи олам, ки Машриқ ва Мағриб бошад; ва Ӯ он ки қаримуттарафайн буд аз модар ва падар; Ӯ он ки дохил шуда буд дар нур ва зулмат. Баъзе муҳаққикон навиштаанд, ки Зулқарнайн, ки дар асар аҳволаш воқеъ аст, подшоҳе дигар будааст, на Сикандари Румии писари Файлакус аст, чаро ки миёни ин ҳар ду тафовути замона бисёр аст [6, 351].

Решашиносии ин ном аҳаммияти зиёде дорад. Вожаи «қарн» [Carn] дар забони форсӣ ба сурати «қур» [қуркала], «қурпушт», «қаъру қурпуч» ба маънои «гӯсфанди нар бо шохҳои бузург» ва ба маънои «шох» ва «баромадагӣ» аст, аммо дар забонҳои аврупоӣ бештар ба маънои «точ» ба қор меравад. Дар забони арабӣ «зу» ба маънои «соҳиб» Ӯ «доранда» ва «қарн» [Carn] ду маъно дорад: яке «точ» ва дигаре «шох» ва «қарнайн» вожае аст муарраб ба маънои «ду шох», ки арабишуда аз ибрии «קרני» [қарним]. «Зулқарнайн», яъне «ду шох» Ӯ «точӣ рӯйи ҳам» аст. Баъзе муътақиданд, ки сабаби номгузории он ин аст, ки ба Шарқ ва Ғарб лашқар кашида пирӯз гардидааст.

Ин вожа дар асари мазкур ҳаҷор маротиба зикр шудааст. «Тоскулоҳи ба каллаи шер монанди Искандар аз як тараф шаъну шавкати ғолибиятро ифода намояд, аз тарафи дигар, ба хотири мо қиссаҳои Искандари Зулқарнайн (Шохдор)-ро меорад, ки аз дахҳо»Искандарнома»-ҳои шоирони тоҷику форс бароямон ошност» [12, 34]

Пайғомбар [Paegambar]: Пайғомбар ва Ӯ паёмбар–фиристодаи Худо, ки амру фармоиши ӯро ба бандагонаш мерасонад, муродифи арабияш расул, набӣ мебошад. Аз ду ҷузъ иборат буда, ҷузъи аввал пайғом (paууām/peууām) «паём, хабар, огоҳӣ» < портии paууām < эронии қадим pati-gāta, ки ҷузъи аввали он (pati) пешванд ва ҷузъи дувумаш (gam) реша буда, маънояш, омадан аст [6, 166]. Бигаравист пайғомбар бад-он фуруд карда шуд ӯй аз Худованд ӯй. Вожаи «парҳез» дар асар бештар дар шакли тасрифии «бипарҳезед,-анд» мушоҳида мешавад аз-*haiž-: hiž «гӯшбақимор будан, пос доштан, ниғаҳдорӣ қардан», ва ав. haēz танҳо дар намуди rāiḡi-haēz-» пос доштан, дар зери назора қарор додан» ф. м. pahgēc [2, 110]. Ин вожа дар асар дар шакли Пайғомбар 4 маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст. «Рӯзе онҳо намоз мегузориданд, ки Алӣ ибни Абутолиб, ки дар хонаи Паёмбар мезист, ҳангоми адои сучуд ба ҳузурашон даромад. Аз ин кори онҳо дар ҳайрат монда пурсид: Ӯ Муҳаммад, киро сачда мекунӣ? Пайғомбар(с) посух дод, ки ба Худое сачда меорам, ки маро

Пайгамбараш хондаву фармуда, ки мардумро ба парастии ӯ хонам. Агар ту ҳам ба дини мо бигаравӣ, аз гуноҳи кофирӣ бираҳӣ» [12, 430].

Абумуслим [Abumuslim]: вожаи «Аб» идомаи шаклҳои форсии бостон ва форсии миёна буда, решаашон ба ҳиндуаврупоӣ рафта мерасад: тоҷикӣ: *padar* < форсии миёна: *pitār* < форсии бостон: *pitār* < авестӣ: *pitār/patār* < эронии бостон: *pitār*. Решаи ин вожаро аз ҳиндуаврупоӣ **pətér*: «**pətér* «падар» (лафзан: поянда, ҳомӣ); эхтимол аз решаи **rə* (гунаи заифи **rā-rō*) «пойидан, муруқиб будан» бо пасванди *-*ter*» доништаанд [6, 63]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» омадааст: Абу-абу(л) падар. 2. дар арабӣ ҳамчун чузъи якуми вожаҳои мураккабмаъно соҳибро дорад: Абуабдуллоҳ, Абулфазл [ФТЗТ, 32]. Вожаи «Лаҳаб» ба маънои «забонаи оташ» ва «шуълаи оташ» маънидод шудааст [16, 600]. «Ба қавли донишманди тавоно Забехуллоҳи Сафо ҳадафи «аслии қиёми Абумуслим эҳё ва тачдиди фарҳанги эронӣ ва барангехтани эронӣ аз ҳоби яқсадсола ва омода карданашон барои барандохтани сиёсати наҷодии араб ва бозпас гирифтани истиқлоли аздастрафта буд. Ва хонадони хулафои аббосӣ аз шуҳрати рӯзафзун ва андешаҳои истиқлолхоҳии ин саромади ҷавонмардони Хурӯсон ҳаросида, ӯро дар айни камолот– синни 35-солагиаш бо макру хилла куштанд» [12, 302]

Дев [Dew]–вожаи қадима буда, то имрӯз дар забони форсӣ-тоҷикӣ ба баъзе тағйироти овозӣ дучор шудааст. Чунончи, ин вожа дар паҳлавӣ дар шакли «*dev*», дар авестӣ «*daēva*», дар ҳиндӣ бостон «*dēva*» қорбурд доштааст. Вожаи «*dev*» дар қадим ба гурӯҳе аз парвардигорони (худоёни) ориёӣ шинохта мешудааст. Пас аз зуҳури Зардушт ва муаррифии Аҳуромаздо парвардигорони аҳди қадим ё девон гумроҳкунандагон ва шаётин хонда шуданд, вале калима ё мафҳуми «*dev*» дар назди ҳамаи ақвоми ҳиндуаврупоӣ ба истиснои эронӣ маънои аслии худро нигоҳ доштааст. Мафҳуми «*dēva*» назди ҳиндувон ҳанӯз ҳам ба маънои Худо мебошад.

Дар забонҳои эронии шарқӣ зоҳиран зери таъсири фолклор ва дини ҳоким, асосан, маънои дуом ривоч ёфтааст. Масалан, дар форсии миёна ва форсии классикӣ–»*dēv*» ба маънои «*dev*, шайтон, Аҳриман»; суғдӣ буддоӣ–»*duw*», масехӣ–»*duw*»[*δēw*] «*дурӯгин*, ғайри қобили эътиқод», яғнобӣ–»*dew*», «*dev*»; хоразмӣ–»*duw*»; мунҷӣ–»*liw*» 1. бад, дев; шуғнонӣ–»*dew*» шайтон; 2. бекарор, чинзада, беақл, мачнун; рӯшонӣ, хуфӣ, бартангӣ, рошорвӣ–»*dēw*»; -язғулумӣ–»*dīw*» 'дев', ишқошимӣ «*dew*», чин; санглечӣ–»*lew*» дев, девона, вахонӣ–»*liv*», «*lew*» дев, девона [8, 76].

Ин нукта, қабл аз ҳама, ба истилоҳи **daiça* робита дорад, ки дар забони эронӣ маънои «Худо, олиха»-ро дошт ва фақат баъдан бо мазҳаби зардуштӣ ва соири адён дорои маънои «Худо, олиха» дошт ва фақат баъдан бо мазҳаби Зардуштӣ ва соири адён дорои маънои «олихаи дурӯгин, олихаи бадӣ-дев», аҳриман» гардид.

Инчунин, дар боварҳои мардуми сокинони минтақаҳои кӯхистони Осиёи Миёна ҳанӯз ҳам симои малакутии бостонӣ зиндааст, ки бозтоби он «Девӣ

Сафед», яъне тасвири зани сафед бо либоси сафед аст, ки мисли хонум «Пораскево Чумъа»-и масеҳӣ ниғаҳбони занони ресанда мебошад. Вучуди нишони худой дар номи **daieца* барои гӯйиши скифӣ, ки аслан, барои дини Зардуштӣ бегона буданд, низ хос аст. Барои ҳамин, дар забони осетинӣ дар ҳамосаи нортӣ «*Avdiwad*» вожае, ки аз ин реша сохта шудааст, на ба шайтон ва ахриман, балки ба олиҳаҳои нек мансуб аст.

Ин нукта, қабл аз ҳама ба истилоҳи «**daiца*» робита дорад, ки дар забони эронӣ маънои «Худо», «олиҳа»-ро дошт ва фақат баъдан бо равияи Зардуштӣ ва соири адён дорои маънои «Худо», «олиҳа» дошт ва фақат баъдан бо равияи Зардуштӣ ва соири адён дорои маънои «олиҳаи дурӯғин, олиҳаи бадӣ-дев», «Ахриман» гардид.

Инчунин, Зевс (*Zeus*) номи парвардигори бузурги юнонӣ ва «*dues*» парвардигори латинӣ ва «*dieu*» дар франсаӣ аз ҳамин реша аст [6, 93]. «Ин панҷ чиз– рашк, хашм, кина, ниёз(эхтиёҷ) ва оз(тамаъ) панҷ деве мебошанд, ки одамизодро бо ёрии хоста(молу сарват) ва зан мутеи худ мекунанд» [12, 384].

Ахриман [Ahriman]: иблис, шайтон. Ахриман дар Авесто ба сурати «*Mainyava*» омадааст, ки аз ду чузъ таркиб ёфтааст. Чузъи аввали вожа *angra* ба маънои «бад, хабиc» ва чузъи дуюм, ҳамсон аст, ки дар форсӣ мину ё маниш шудааст ва маҷмуан ин калима ба маънои «бадхоҳи бихишт» ё «хиради хабиc ва палид» мебошад. Ахриман дар Авесто ба сурати «*Mainyava*» омадааст, ки аз ду чузъ таркиб ёфтааст. Чузъи аввали вожа «*angra*» ба маънои «бад, хабиc» ва чузъи дуюм, ҳамсон аст, ки дар форсӣ «мину» ё «маниш» шудааст ва маҷмуан ин калима ба маънои «бадхоҳи бихишт» ё «хиради хабиc ва палид» мебошад [6, 93].

Номҳои эронӣ бо шумули номҳои олиҳаҳо бахши маҳсуc мебошанд, ки идомаи онҳо дар забони авестой мутобиқи назари зардуштӣ сурат гирифтааст. Ҳамин тавзеҳ баъдан ворида забонҳои даврони баъд гардид. Ин нукта, баҳусус, ба вожаҳои ахриманӣ робита дорад, ки бо олиҳаҳо, чехраҳо, воқеаҳо ва аъмолу мафҳумҳои манфӣ баробар буданд. Ин ки ин вожаҳо мутобиқи маънои асли бо калимаҳои маъмулӣ баёнгари он мафҳумҳои муродиф мебошанд, аммо ба таври ошкор бозтоби маънои манфӣ доранд.

Дар идомаи чунин вожа дар забонҳои дигар марбут ба даврони баъдӣ чунин маънои манфӣ метавонад вучуд надошта бошад, зеро ин вожаҳо дар даврони зардуштӣ маънои манфӣ пайдо кардаанд.

Инчунин, вожаи мавриди андеша дар забони форсии дарӣ ба гунаҳои Ахриман, Ахраман, Ахроман, Охроман, Охраман, Охриман, Ахран, Охран, Охрима, Ҳариман ба қор рафтааст. Аммо дар асар танҳо шакли Ахриман ба назар мерасад. Бояд зикр кард, ки Ахриман дар замони подшоҳии Каюмарс ба шукӯҳу шахомати шоҳии ӯ ҳасад бурда, бо Каюмарс ба душманӣ пардохтааст. «Ӯ аз сару сурати ғариби Рабеъ ибни Зиёд ба таачҷуб афтада изҳор кард: «Меғӯянд, ки Ахриман дар рӯз падида наояд, вале бингаред ӯ андар пеши чашми мост». Ҳангоме ки ба Рабеъ ин гуфтаҳои тарҷума карданд, қаноатмандона хандид ва бепарвоёна қимати мусолиҳаро афзуд» [12, 467].

Амин [Amin] мансуби забони арабӣ буда, ба маънои «эътимод» ва «муътамад» меояд. Амин лақаби паёмбари Ислому пеш аз биъсат, лақаби Ҷабраил ва лақаби Абуабдуллоҳ Муҳаммади Шамсин халифаи Аббосӣ, ки бародараш Маъмун ба таҳрики эронӣ барӯ бо ҷанг бархоста, ӯро ба қатл расонид. Ин лақаб мувофиқи нақли ривоятҳои Қуръон ба Ҷабраил ва Муҳаммад мутааллиқ мебошад. Амин вожаи арабӣ буда, маънои «вакил», «бозэътимод», «муътамад», «дурустқавл», «бовафо», «амонатнигоҳдоранда» ва «амонатдор»-ро ифода мекунад [2, 62].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» барои вожаи Амин [Amin] маъниҳои зайл меоранд: «вакил», «бозэътимод», «муътамад» «дурустқавл», «бовафо», «амонатнигоҳдоранда», «амонатдор», «амини дафтарнигор», «муншӣ», «муҳосибии омнн»; «котиби бозэътимод», «амини девон», «девонбегӣ» «маъмури амволу ашӯи дарбор», «амонатнигоҳдори муътамади дарбор», «амини лашкар», «ҳазиначии лашкар», «мутасаддии таъминоти лашкар», «амин доштан», «вакил қардан», «бовар қардан», «эътимод қардан» ва ғ. [9, 63].

Дар мавриди Амин [Amin] лақаб гирифтани Ҷабраилу Муҳаммад [Muhammad] дигар баҳс намоинад, зеро Ҷабраил мувофиқи ахбори ҳаводиси сарчашмаҳо нахустин амонатдори Худованд пеш аз паёмбарон ба ҳисоб меравад. «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» дар мавриди Амин [Amin] менависад: «эътимоднок», «одами росткор», «ростқавл», «муътамад», «амин будан», «бовар доштан», «мутмаин будан», «сардори ноҳия ва ё кишлоқ дар хониғарии Бухоро» ва «маъмури андозғири бозор» [9, 59].

Амин дар қолаби воҷасозии арабӣ аз рӯйи вазни «фаъил» сохта шуда, решаи вожа «амн», ки дар вазни «фаъл» омада, маънои «амонӣ», «тинҷӣ», «бехатарӣ» ва «осоиштагӣ»-ро ифода мекунад [5, 62]. «Халифа Маъмун ӯро ба ифшо нақардани роз савганд дод ва таъкид намуд, ки дар акси ҳол ҷазои қатл мегирад ва сабаби гириҷашро ҷунин изҳор намуд: «Ҳамин ки ҷашми ман ба Тоҳир меафтад, аҳволи бародарам– Муҳаммад Амин ва кушта шудани ӯ бад-он зуллу ҳавон ба хотирам мерасад, худро нигоҳ наҷвонам дошт» [12, 619].

Фиръавн [Fir'avn] лақаби подшоҳони Мисри бостон буда, Фиръавни Мусо аз ҷумлаи фиръавнҳо мебошад ва таърихнигорон аз ӯ ба номи Рамзиси Дувум ёд мекунанд. Вожаи Фиръавн [Fir'avn] лақабест, ки дар давраи мутааххир барои ном бурдан аз фармонравоёни силсилаи Мисри бостон ба қор меравад. Ҳарчанд аз назари таърих Фиръавн [Fir'avn] дар замони подшоҳиаш ба ин ном мулаққаб шудааст. Вожаи «Фиръавн» [Fir'avn] ба маънои «мудир», «раис», «сардор», «артиш» ва «фармонравоёни қулли Миср» маънидод мешавад. Забоншиносони дигар вожаи «Фиръавн» [Fir'avn]-ро аз решаи қибтии «пиро» ба маънои «хонаи бузург» медонанд. Ишорат ба ин воқеат, ки фиръавнҳо худро паноҳгоҳи мардум медонистанд ва барои худ қохҳои бузурги подшоҳӣ доштанд. Нахустин шахсе, ки дар таърихи Мисри Бостон бо номи Фиръавн [Fir'avn] машҳур аст, шахсест ба номи подшоҳи Ақраб, ки номи аслии он мушаххас нест,

вале аз накше, ки аз ӯ рӯйи як санг вучуд дорад, акрабе (каждуме) рӯ ба рӯйи сурати ӯ дида мешавад ва ба ин далел ӯро Фиръавн [Fir'avn] меномиданд.

Фиръавн исми ғайриарабӣ аст, ки ба маънои «густоҳӣ» ва «гарданкашӣ» меояд. Баъзеи забоншиносон мегӯянд, ки ӯ аз вожаи «фориг» гирифта шуда, ба маънои «қатл», «интиқол» ва «ғорат» ё аз решаи «фарғ» ба маънои «ҳарч» ва «марч» аст. «Фақат хотиррасон кардан кофист, ки аз Ҳафт муъҷизаи олам то замони мо танҳо Аҳромҳои сангини Мисри қадим расида бошад ҳам, тамаддуни беш аз панҷазорсолаи фиръавнҳои овозадор бо ҳама дастовардҳои оини давлатдорӣ, забону расмулхат, анъанаву оинҳои миллӣ, мероси таърихӣ фарҳангӣ ва суннатҳои динию дунявӣ қомилан аз миён рафтааст» [12, 293].

Macex [Maseh] исми хос, номи ҳазрати Исо аст. Дар бораи исми «Масех» [Maseh] ихтилофи назар аст, баъзе онро аз решаи «масаҳа» ба маънои «пок кардан» медонанд. Агар ин дуруст аст, пас, вожаи «масех» мансуби забони арабӣ буда, ба маънои «поқунандаи гуноҳ» аст. Аммо баъзеи дигар онро ғайриарабӣ медонанд ва аз решаи «мошех» ба маънои «начотдиханда» ва баъзеи дигар суриёнӣ медонанд [2, 43].

Macex [Maseh] ба ибрӣ [מָשִׁיחַ] «Мошеш», оромӣ «משיח», юнонӣ «Μεσσίας», арабӣ «المسيح», лотинӣ «Messias» ба маънои «масхшуда» аст. Дар ибрӣ «Масех» маъмулан ба унвони «Малик Мошиеш» [מלך המשיח] шинохта мешавад, ки ба маънои луғавии «подшоҳи масхшуда» аст. Дар нухаи юнонии «Аҳди атик» 39 маротиба истифодаи луғати ибрии «Масех» [מָשִׁיחַ] ба луғати юнонии «крестиус» [Χριστός] тарҷума шудааст.

Maceho [Masehā], Масех [Maseh] ё Мошиҳо [Māshihā] ба маънои (масхшуда) аст. Тарҷумаи луғати ибрии «масех» дар юнонӣ «карстиус» аст, ки лақаби мавриди қабули Исо дар байни масехиён аст.

Номшиноси дигар Я.Ш. Самарқандӣ дар китоби худ «Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ» Масехро ҳамчун исми мардона ба маънои соҳиби тахту тоҷ (подшоҳ); касе, ки ба пешониаш рағғани муқаддас чиллик кашида шудааст; ҳидояткардаи Худо; дӯст ва сайругашткунанда; лақаби Исо, зеро ки он ҳазрат дӯсти Ҳақ буданд, боиси таҷарруд ақсар ба сайругашт мебароманд [7, 150]. Аз таҳлилҳо ва шарҳи донишмандони номшинос ва луғатшиносону қомусдонон бармеояд, ки Масех аз вожаи Масх (даст молидан, масх кашидан ба гардан ҳангоми таҳорат) сохта шудааст, ки он мансуби забони арабӣ мебошад. Ин гуфтаҳоро андешаҳои номшиноси тоҷик Я.Ш. Самарқандӣ возеҳ месозад: «масех» касе, ки ба пешониаш рағғани муқаддас чиллик кашида шудааст» [7, 156].

Дар сарчашмаҳо Масех [Maseh] дар шаклҳои Масехдам—он ки нафасаш монанди Исои Масех ҷонбахш аст ва ҷун Исо «гӯё» бо дами нафаси худ мурдаро зинда мекунад: он кӣ суҳанаш батаъсир аст), Масехо (андуда; аз тарафи Худои таоллоҳ ҳидояткардашуда), ки ҳар ду шакл лақаби Исоро ифода мекунанд, омадааст.

Ба андешаи мо, вожаи «Масех» аз вожаи арабӣ ва забони қадимаи ибрӣ «масаха» гирифта шуда, маънояш масҳ кардан, молидан мебошад. Маънои динии ин вожа «шахсе, ки бо равғани муқаддас масҳ ё молида шудааст», мебошад. Маросими рутба додан ба қоҳинон ва ё ба тахт нишастани подшоҳон бо молидан ва ё масҳ кардани равғани муқаддас ба бадани онҳо сурат мегирифтааст. Вожаи Христос, ки вожаи юнонии қадим аст ва Масех тарчима мешавад, маънои Худоро надорад. Ҳатто Курушро дар Библия Христос номидаанд. Аҳмади Дидот менависад: «Вожаи «Христос», ки ҳамчун Масех (Мессия) тарҷума мешавад, ин ном нест, ин унвон (рутба) аст. Исо дар Библия бо номаш не, балки бо унвони Масех, ки номи Масех Исо ҳаст, номи модари ӯ Марям аст ва падари эҳтимолии ӯ Юсуфи Наччор аст ва дар замони подшоҳии Ирод таваллуд шудааст, вучуд надорад» [4, 71].

Дар забони ибрӣ ба ӯ «Яшуъ» мегӯянд, ки ба маънои «начотбахш» аст ва номи ӯ дар Инҷил «Ясуъ» аст. Ин ки дар густураи фарҳанги исломӣ аз ӯ ағлаб бо номи «Масех» ёд мешавад, ба ҳеч вачҳ ба маънои «ноҷӣ (начотдиҳанда)», яъне он чи дар суннати масеҳӣ аз он манзури назар аст, намебошад. Дар масеҳият вожаи «масех»-ро, ки бо англисӣ «Massias» гуфта мешавад, ба маънои «начотдиҳанда» медонанд, аммо дар Ислом «Масех» танҳо кунягест ба манзури бузургдошту гиромидошти ҳазрати Исо писари Марям. Масех даст молидан ва чимоъ кардан ва массоҳ бисёр паймоишкунандаи замин аст [10, 260]. Авастошиноси тавонои эронӣ Меҳрдоди Баҳор низ ин фарзияи илмиро пуштибонӣ намуда, дар асараш «Асотири Эрон» чунин менигорад: «Ақвоми ориёӣ дар авохири ҳазораи дуюм ва дар ҳазораи аввали пеш аз Масех, на танҳо фарҳанги пешрафтатари ақвоми бумиро дар Осиёи Миёна пазируфтанд ва ин омили муассире дар ҷаҳиши фарҳангии эшон буд, балки ба ёрии рӯдҳои азиму пуроби Амударё ва Сирдарё, ки ҳамчун Байнаннаҳрайн имкони парвариши як иқтисоди зироатии мутамарказро фароҳам месохт ва ба иллати кашфу ба кор бастанӣ оҳан қодир шуданд, то шароити муносиби рушди як фарҳанги азими модиро фароҳам оваранд ва онро густариши рӯзафзуне бахшанд» [12, 321].

Шайтон [Šaitān]-Ин вожа аз решаи «шайтан» ё «яштан» ба маънои «хабис» ва «паст» ва «дур шудан» аст, ки ба ҳар мавҷуди саркаш мансуб дониста мешавад. Шайтон [Šaitān] исми ом (исми чинс) аст. Бино ба қавли ақсар маънишиносон, вожаи «Шайтон» [Šaitān] аз решаи «шатан» ба маънои «дур шудан» ё «шайт» ба маънои «сӯхт ва ҳалок шуд», нест, балки дар пайдоиши ин вожа то мафҳуми куръониаш интиқоли маонӣ кардааст.

Дар миёни аҳли луғат дар бораи пайдоиши лафзи «Шайтон» [Šaitān] иттифоқи назар вучуд надорад. Баъзе онро вожаи асил дар забони арабӣ медонанд, аммо иддаи дигар бошанд, онро ғайриарабӣ медонанд. Бештари луғатшиносон талош карданд, то вожаи «Шайтон»-ро асил нишон диҳанд. Дар миёни ховаршиносон низ дар бораи ин вожа иттифоқи назар вучуд надорад. Баъзе онро вожаи куҳан донистаанд. Забоншиносони дигар бар он ақидаанд, ки вожаи «Шайтон» [Šaitān] калимаи арабии асил аст, аммо дар бораи чигунагии

пайдоиш ва сарчашмаи он аз калимоти дигар иттифоқи назар надоранд. Баъзе онро баргирифта аз решаи «шатан» донистаанд ва гурӯҳе онро муштак аз решаи «шайт» медонанд. Назариёти нодире ҳам дар ин миён аст. Аз он чумла, назари забоншиноси форс Сибавайҳ онро қоил ба ҳар ду реша аст. Ӯ дар як ҷо аз китобаш вожаи «Шайтон» [Šaitān]-ро баргирифта аз «шатан» ва дар ҷойи дигари китобаш баргирифта аз «шайт» муаррифӣ мекунад. Ва низ баъзе бар он ақидаанд, ки ин вожа аз решаи «шайтана ташийтн» муштак шудааст. Дар ин таҳқиқот ба баррасии нуқтаи назари олимони машҳур барои ҷи гуна иштиқоқи лафзи «Шайтон» [Šaitān] аз ду реша «шатан» ва «шайт» мепардозем. Забоншиноси Шарқ Халил ибни Аҳмади Басрӣ вожаи «Шайтон» [Šaitān]-ро аз масдари «Шатан» ба маънои «дур шудан» медонад ва мегӯяд: «шатан ресмони тавил аст ва низ ба аспе, ки аз соҳибаш нофармонӣ итлоқ мешавад. Ба ин вачҳ, ки гӯё дар тули як ресмон дар ҳаракат аст. «Азва шатун», яъне корзори тулонӣ, «навая шатун» ба маънои орзуҳои тулонӣ». Яъне, вожаи шайтонро ба маънои дароз унвон карда, мегӯяд: «Шайтон [Šaitān] низ ба вазни «фиъол» бар ҳамин маъност». Аммо маънои диниаш дурӣ аз Ҳақ ва саркашӣ аст. Аз ин рӯ, ҳар саркаше аз чин ё инс шайтон номида мешавад. Забоншиноси дигар Ибни Форис низ вожаи «Шайтон» [Šaitān]-ро ба маънои «дур шудан» медонад [13, 71]. Шайтон, Иблис, Аҳриман, Азозил, ки гӯё дар натиҷаи аз Одам худро бартар донистан ва нофармонӣ ба Худо дар сачда кардани Одам аз мақоми улёи ҷаннат ба замин ронда шудааст ва ба маъноҳои «амали бад», «кори зишт», «бадкорӣ», «бадқирдорӣ», «нофармонӣ» ва «саркашӣ» [5, 281].

Вожаи «Шайтон», «Иблис», «Аҳриман» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои: «яке аз фариштаҳо, ки мувофиқи раъйи Худованд рафтор накард (шахсияти мавҳуми афсонавӣ)» «Одами ҳиллагар», «маккор», «шайтон», «бераҳа кардан», «шайтон аз роҳ баровардан (задан)», «ба роҳи хато рафтан», «гумроҳ шудан», «шайтонро фиреб додан», «ниҳоят фиребгару ҳилагар будан» (дар ҳаққи Одами ҳилагари гузаро гуфта мешавад), маънидод шудааст [6, 61].

Дар китоби «Лисон-ул-араб» шакли ҷамъи вожаи «шайтон»-ро «Аштон» ба маънои «ресмонҳо» маънидод мекунад ва мегӯяд: «Шатана ресмоне аст, ки ба сатели чоҳ баста шуда ва «маштон» касе аст, ки аз чоҳ бо ду ресмон сатели об мегирад». Вожаи «Шайтон»-ро чоҳе маънидод мекунад, ки болои он кушод ва поёни он танг аст.

Забоншиносони дигар вожаи «Шайтон» [Šaitān]-ро баргирифта аз забони ибрии «ҳошайтин» ба маънои «муҳолифат» ва «душманӣ» донистаанд ва баъзе низ онро аз лафзи суриёниаш медонанд. Ҳамчунин, вожаи «Шайтон» [Šaitān] ба вожаи юнонии «тайтон» шабоҳат дорад. Дар китоби Таврот омадааст: «Шайтон [Šaitān] тарҷумаи лафзи юнонии «Диёпулис» мебошад, ки ба маънои «суханчин» аст. Ва ӯро «Юлион» ба маънои «ҳалоккунанда» низ мегӯянд. Ва чун юнониён нисбат ба «тайтон»-ҳо душмани худоён будаанд, ҳамин ақидаро изҳор медоштанд [6, 61].

Агар вожаи «Шайтон» [Šaitān] аз решаҳои «шота яшуту» ва бар вазни «фаълон» буд, мебоист ҷамъи он «шиёт» ё «шуётӣ» мешуд. Ҳамчунин «ғазбон»:

«ғазоб», «сакрон»: «сакорӣ», дар ҳоле ки дар матнҳои адаби вожаи «Шайтон» бар вазнҳои номбурда ҷамъ баста шудааст. Баъзеи дигар вожаи «Шайтон»-ро ба маънои «мор» медонанд. Баъзе забоншиносон бар ин ақидаанд, ки араб дар ибтидо ресмоне, ки бо он аз ҷоҳ об мекашиданд, «шатан» мегуфтанд. Сипас, ин маънои идома ёфта, ба ҳар ресмон ва мавриде, ки дар зоҳир мушобеҳи он буд, «шатан» мегуфтанд. Дар ин маврид гоҳе иштиқоқ низ сурат гирифта ва вожаи «шатан» бо изофа шудани як ё якчанд ҳарф ба вожаи дигар тағйир шудааст. Аз ҷумла, ин баргирифтаи лафзи «Шайтон» аст, ки ба мор иттилоқ шуда, ба маънои ресмони тулонӣ маънидод мекунад. Сониян ин ки, ресмони ҷоҳ барои он ки пора нашавад, онро печ медонанд ва гиреҳҳои зиёд бар он мезананд ва мор низ чун ба даври худ ҳалқа мезанад, маъмулан тулии дарозе дорад, бад-ин лафз ёд мешавад. Дар аломат ва нишонае, ки дар қисмати болои зини шутур аз рон то бучули пояш ба сурати мор пеш мегузаронанд, «шайтон» гуфта мешавад.

Дар қисмати қабл равшан шуд, ки арабҳо ба мафҳуми Қуръони вожаи «Шайтон» [Šaitān] ошно буда, вале бо ин вучуд аз он ҷо, ки мафҳуми «Шайтон» [Šaitān] дар динҳои пешин ривҷ доштааст. Яке аз ховаршиносон ба асил будани ин вожа менависад: «Муҳаққиқони бисёре муътақиданд, ки вожаи «Шайтон» [Šaitān] аз араби гирифта шудааст. Дурустӣ ё нодуруст будани ин назарро дар ҳоли ҳозир наметавон исбот кард ва як чиз мусаллам аст, ки вожаи «Шайтон» [Šaitān] аз пеш корбурд ва ривҷ доштааст. Ақидаи ба «Иблис» ё «Шайтон» чун аз дер боз ҷузъи муътақидоти башар будааст. Аз ин нақл ва интиқолҳо бенасиб набудааст. «Равияи ту хушгумонӣ бо ёрон бошад ва бадгумонӣ нисбат ба онҳоро аз ҳештан дур кун ва бар онҳо маписанд, то Худоят ба кори баровардан ва парвариданашон ёри кунад ва душмани Худой– Шайтон дар кори ту раҳнае начӯяд, ки Шайтон ба андак ваҳни ту чандон ғам аз бадгумонӣ бар ту бор мекунад, ки лаззати зиндагониро бар ту тира мекунад» [12, 623].

Иблис [Iblis]-ро баъзе луғатшиносон вожаи араби шумурдаанд, ки аз решаи «бараса» иштиқоқ шудааст. Ин вожа дар луғат ба маънои «яъс», «дармондагӣ» «тарс», «пушаймонӣ» ва «ҳайрат» омадааст ва Иблис аз ин ҷиҳат ба ин ном хонда мешавад, ки аз хайр ва раҳмати Худованд пушаймону маъюс гардидааст. Дар истилоҳ вожаи «Иблис» [Iblis] номи хос ва мавҷуди зиндае аст бо шуур ва ирода. Номи аслии Иблис [Iblis] «Ҳорис» буд, ки бинобар ибодати тулонӣ «Азозил» [азизи Худо] номаш ниҳоданд. Ў, пас аз инкори сачда «Иблис» ва пас аз рондан «Шайтон» номида шуд [2, 76].

Дар «Фарҳанги Шоҳнома» вожаи «Иблис» чунин маънидод шудааст: «Вожаи Иблис дар Авесто ба номи Аҳриман зикр ёфта, ба ибораи «Mainyava» номбар шуда, аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: ҷузъи аввали вожа «angra» ба маънои «бад, ҳабис» ва ҷузъи дуюм дар форсӣ «мину» ё «маниш» шудааст ва дар маҷмӯъ ин калима ба маънои «бадхоҳи биҳишт» ё «хиради ҳабис ва палид» мебошад. Баъзе аз донишмандони мусалмон ин вожаро муштақ аз вожаи «баласа» ба маънои «навмед ва маъюс» мегӯянд. Ба ин монанд, ки Худованд Иблисро аз ҳамаи некиҳо маъюс гардонид, аммо луғатшиносони араб, чун Абулфидо гуфтааст, ки «Иблис» [Iblis] вожаи аҷамӣ аст [3, 175].

Иблис [Iblis] муштақшуда аз ҷамъи «абалис» аст. Дар бораи оне, ки вожаи «иблис» араби ё аҷамӣ аст, ихтилофи назар вучуд дорад. Баъзе онро аз вожаи

юнонии «Диёблус» ба маънои «суханчинӣ» медонанд. Лақабҳои Абумурра, Абукурра, Абукардус, Абулабинӣ, Гоил, Абулҳасбон, Абухалок ва Абудухона мансуби Иблисанд [6, 329].

Луғатшиносони мусалмон аз ду ҷиҳат ба ин вожа пардохтаанд: баъзе барои он решаи ибрӣ фарз карда ва гуфтаанд, ки «иблис» аз решаи «баласа» муштақ аст. Асосан ба маънои «навмед шудан» ва гоҳ «навмед кардан» аст. «Иблис» бар вазни «ифъил» аз «ал-аблос», яъне «навмед шудан аз хайр», «пушаймонӣ» ва маънои дигари «аблос» «сукут» аст ва «маблис» ба маънои «мард» аст [3, 175]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» вожаи «Иблис» ба маънои «ноумед аз раҳмат» ва номи шайтон омадааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бошад, ба *ū* маънои «Одами ҳилагар» ва «бадтинат»-ро унвон кардаанд [6, 32]. «Лашкари Аҳриман, чодугарону девон, иблису париён мебошанд, ки мардумро аз роҳи нек зада, гумроҳу бадманиш мекунанд» [12, 61].

Хулоса, дар мақолаи мазкур то андозае нишон додем, ки лақабҳо чӣ тавр пайдо мешаванд ва чаро миёни мардум устуворанд, зеро таҳлил дар заминаи ақали сарчашмаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва фарҳангу луғатҳои тафсирий анҷом дода шудаанд. Ин таълифотро ҳадди ниҳой низ намехисобем ва кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки минбаъд дар заминаи дигар маъхазҳои илмӣ онро такмил бидиҳем.

КИТОБНОМА

1. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома/Д. Алиакбар. -Ҷ. 1–Техрон, 1377. – 527 с.
2. Давлатов, Э. А. Лингвистическое исследование ономастики «Касас–ул–анбийё». /Э. А. Давлатов. – Душанбе: Адабиёт, 2017–156 с.
3. Исмоил, А. Тафсири Ибни Касир/ А. Исмоил.–Пешовар:Мактабаи Форуқия, (бе зикри санаи чоп) –1276 с.
4. Маҳмуд, Ҳ. Тафсири Кобули хамроҳ бо «Фа-воиди муваззеҳу-л-фурқон» (тарҷима аз урду ба дарӣ тахти назари ҳайате аз уламои Афғонистон).Х. Маҳмуд. –Техрон: Нашри Эҳсон, 1378 ш. –2965 с.
5. Нуоров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ/А. Нуоров. –Душанбе: Маориф, 1990. –368 с.
6. Ономастикаи «Қуръон» (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он).-Душанбе: Матбаа, 2022.- 240. с.
7. Самарқандӣ, Я. Ш. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ/Ш. Я. Самарқандӣ. –Душанбе: Эр-Граф, 2010. –392 с.
8. Саъдуллоев, У. Қ. Вожаҳои муарраби тоҷикӣ дар Қуръони мачид/Қ. У. Саъдуллоев. –Душанбе: Эр-Граф, 2011. –56 с
9. Саидов, М.Б. Сохтори морфологӣ ва қабатҳои забони антропонимияи «Қуръон» (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он)/М.Б. Саидов. – Душанбе: Матбаа, 2020. – 112 с.
10. Саидов, М.Б.Топонимияи «Қуръон» (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он) М.Б.Саидов.-Душанбе: Матбаа, 2021. – 122 с.

11. Саидов, М.Б. «Ономастикаи «Куръон» (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он) М.Б.Саидов. –Душанбе: Матбаа, 2022. – 240 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ [ибораи аз ду ҷилд]. –М.: СЭ, 1969. – 952 с.
13. Шамсиддин, Қ. Тафсири Куръони мачид/ Қ.Шамсиддин.–Техрон, 1993. –1324 с.
14. Шоев, Р. Ономастикаи «Самаки айёр». Монография / Р. Шоев–Душанбе: Ирфон, 2013. –192 с.
15. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (нашри дувум). – Душанбе: Ирфон, 2020. – 704 с.
16. Bartholome, C. Altiranisches wörterbuch/C. Bartholome. Strasburg, 1904. 638

ТАХАЛЛУС, ЛАҚАБ ВА НОМҲОИ ИФТИХОРИИ «ТОҶИКОН ДАР «ОИНАИ ТАЪРИХ»-И ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Мақола дарбаргирандаи мавзуи тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихории «Тоҷикон дар оинаи таърих»-и Эмомалӣ Раҳмон буда, як баҳши илми забонишиносӣ ба ҳисоб меравад.

Муаллиф дар мақола тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихории асарро мавриди баррасӣ қарор дода, гуфтиҳои ин баҳши илми ономастикаро аз ибтидои омӯзиши то шароити кунунӣ шарҳ дода, онро дар давраҳои гуногуни рушди забонишиносӣ қиёс намудааст. Инчунин, бобати таърихи тавлид, сохт ва маънои онҳо дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ суҳан рондааст.

Ба андешаи муаллиф, ҳарчанд, як зумра олимону муҳаққиқон мавзуи лақабгузориро ба риштаи таҳқиқи кашида бошанд ҳам, то ҳанӯз он ба маҷрои муайян дароварда нашудааст. Ба таври дигар гӯем, то кунун лақабҳои қаҳрамон (персонаж)-ҳои аксар китоби таърихӣ ва адабӣ бадеӣ ба риштаи таҳқиқи кашида нашудааст.

Дар асар корбасти лақабҳо (тахаллус ва ё номҳои ифтихорӣ) чун дигар қабатҳои луғавӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Таҳлилу таҳқиқ ва омӯзиши лақабҳо монанди дигар исмҳои хос кори саҳл набуда, таърихи ниҳоят куҳан доранд.

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиши ба ҳарч додааст, ки тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихории асарро дар асоси сарчашмаҳои илмӣ ва луғату қомусҳои муътамад таҳлил ва маънидод намояд. Инчунин, муаллиф ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси аҳбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.

***Калидвожаҳо:** санъати номгузорӣ, таърихи тавлид, таҳлилу баррасӣ, вожа, омӯзиши таҳқиқ, номҳои одамон, тахаллус, лақаб ва номҳои ифтихорӣ, маводи антропонимӣ, этимология.*

ПСЕВДОНИМЫ, ПРОЗВИЩА И ПОЧЕТНЫЕ ИМЕНА В «ТАДЖИКИ В ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИИ» ЭМОМАЛИ РАҲМОНА

В статье рассматриваются псевдонимы, прозвища и почетные имена в «Таджики в зеркале истории» Эмомали Рахмана, являющие объектом исследования специальной отрасли лингвистической науки - антропонимии.

В статье автор проводит анализ и обзор псевдонимов, прозвищ и почетных названий исследуемого произведения, показывает развитие этого раздела ономастики от начала изучения до его современного состояния, сравнивает его в разные периоды языкового развития. Автор также размышляет вокруг истории их создания, структуры и значения на основе достоверных научных источников.

По мнению автора, хотя тема прозвищ изучалась рядом исследователей, она еще не получила определенного направления. Иными словами, до сих пор не исследованы прозвища героев большинства исторических, литературных и художественных книг.

В статье указывая на особенностей и древность употребления прозвищ, псевдонимов или почетных имен, подчеркивается, они занимают особое место в лексической системе языка. Автор пытается более подробно описать особенностей употребления этих антропонимов в исследуемом произведении и на основе достоверных источников предоставляет наиболее полную и точную информацию о личностях, носящие этих псевдонимов, прозвищ и почетных имен.

Ключевые слова: искусство именованья, история рождения, анализ и рассмотрение, лексика, изучение, исследование, имена людей, псевдонимы, прозвища и почетные имена, антропонимический материал, этимология.

PSEUDONYMS, NICKNAMES AND HONORIFIC NAMES IN «TAJIKS IN THE MIRROR OF HISTORY» BY EMOMALI RAHMON

The article examines pseudonyms, nicknames, and honorific names in «Tajiks in the Mirror of History» by Emomali Rahmon, which is the subject of study in the specialized field of linguistic science – anthroponymy. In the article, the author conducts an analysis and review of the pseudonyms, nicknames, and honorific titles in the studied work, showing the development of this branch of onomastics from the beginning of its study to its current state, and comparing it across different periods of linguistic development. The author also reflects on the history of their creation, structure, and meaning, based on reliable scientific sources.

According to the author, although the topic of nicknames has been studied by a number of researchers, it has not yet received a clear direction. In other words, the nicknames of the characters in most historical, literary, and artistic works have not been explored.

The article highlights the peculiarities and ancient usage of nicknames, pseudonyms, or honorific names, emphasizing that they occupy a special place in the lexical system of the language. The author attempts to describe in more detail the peculiarities of using these anthroponyms in the examined work and, based on reliable

sources, provides the most comprehensive and accurate information about the individuals bearing these pseudonyms, nicknames, and honorific names.

Keywords: *naming mastery, history of birth, analysis and consideration, lexicon, study, research, people's names, pseudonyms, nicknames and honorific names, anthroponymic material, etymology.*

Маълумот дар бораи муаллиф. Саидзода Муҳаммад Бегмурод – н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Нишонӣ:** 735360, Ҷ.Т, ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. E-mail: Saidzod@mail.ru, тел: (+992)985-29-73-73.

Информация об авторе. Саидзода Муҳаммед Бегмурад – к.ф.н., доцент кафедри иностранными языками Кулябского государственного университета имени Абуабдуллахи Рудаки. **Адрес:** 735360, Ж.Т., г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. E-mail: Saidzod@mail.ru, телефон: (+992)985-29-73-73.

Information about the author. Saidzoda Muhammad Begmurad – docent of the Department of Foreign Languages, Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. **Address:** 735360, Zh.T., Kulyab, st. S. Safarov, 16. E-mail: Saidzod@mail.ru, phone: (+992)985-29-73-73.

**ТАҲАВВУЛИ ЛУҒАВИЮ МАӢНОИИ КАЛИМАИ
«ПАДАР» ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ****Мукаррама Муродзода****Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон**

Забон василаи пураарзиши муошират ва муҳоварат мебошад. Халку миллат бо забонаш пойдор аст. Забон чӣ миқдор устувор, анъанаҳои миллии пуркуввати мозӣ дошта бошад, барои худ дар ҳама гуна шароит роҳ чустучӯ намуда, тафаккури миллиро воқеъбинона инъикос менамояд [12, 5].

Воҳиди асосии забон калима мебошад. Калимаҳо, дар маҷмӯъ, таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд. Забон вобаста ба дигаргуниҳои чома тағйир меёбад. Бо тақозои рӯзгор дар забон як силсила вожаҳо аз истеъмол хориҷ шуда, вожаҳои нав пайдо мешаванд ё калимаҳои мавҷуда маънои нав мегиранд. Зарур ба ёдоварист, ки вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми чинсияти одамонро аз рӯйи муносибат ва алоқаи иҷтимоии онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо кардаанд: а) гурӯҳи калимаҳое, ки номи мафҳумҳои хешовандиро далолат мекунанд ва б) калимаҳое, ки мафҳумҳои ғайрихешовандиро ифода мекунанд.

Вожаҳои гурӯҳи аввалро дар луғатшиносӣ калима ва истилоҳоти хешутаборӣ (хешовандӣ) ном бурдаанд, ки онҳо як ҷузъи бузурги луғати забонамонро ташкил медиҳанд. Ин луғот аз қадим ба унвони вожаҳои зарурию ҳаётии мардуми эронитабор ва бархе аз онҳо чун унсурҳои муштараки оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дар гули таърих ҳамвора такмилу ташаккул ёфта, бо роҳи воситаҳои гуногун сохта шудаанд. Ташаккули ин қабати луғавӣ бо ду роҳ сурат гирифтааст: аввалан, ин воҳидҳои луғавӣ бунёди идомаи таърихии гуфтори мардуми ҳавзаи оилаи ҳиндуаврупой буда, тадричан дар ҳамнишинӣ бо дигар қавму миллатҳо ва ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ такмил ёфта, муродифот пайдо кардаанд ва барои ифодаи як мафҳум чандин вожа дар истифода қарор гирифтааст. Роҳи дигари такомули лексикаи хешутаборӣ тариқи роҳи василаҳои вожасозӣ ва истилоҳозии забон сурат гирифтааст, ки ҳам қолибҳои сермаҳсул ва ҳам каммаҳсул дорад. Силсилаи калимаву истилоҳоти хешутабории забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари грамматикӣ (сарфӣ) то андозае мавриди баррасии муҳаққиқон қарор гирифтааст, аммо аз ҷиҳати луғавию маъноӣ кори ҷиддии илмӣ дар ин самт ба анҷом нарасидааст.

Гурӯҳи дуюмро калимаҳое ташкил медиҳанд, ки мафҳумҳои онҳо бо ҳам алоқаи наздики иҷтимоӣ надоранд ва онҳоро вожаҳои ғайрихешовандӣ номгузорӣ кардаанд.

Вожае, ки силсилаи истилоҳоти хешутабориро давом дода, дар он мақоми дувумро касб кардааст, **падар** мебошад.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ шарҳи он чунин аст:

ПАДАР پدر 1. марде, ки аз вай фарзанд ба вучуд омадааст, соҳиби фарзанд, калони оила нисбат ба зану фарзанд (он); **падару модар** волидон, волидайн; **бар падаратон раҳмат!** *ибораест, ки барои тақдирӣ қоре ё изҳори*

миннатдорӣ бар касе гуфта мешавад; оқипадар ниг. оқ; падар шудан соҳиби фарзанд гаштан; падарони мо гузаштагони мо. 2. асосгузор, бунёдгузори чизе, соҳае: падари таърих. 3. мурочиати боэҳтиром нисбат ба марди солхӯрда. 4. роҳбар, роҳнамо: падари маънавӣ.

Вожаи **падар** низ идомаи шаклҳои форсии бостон ва форсии миёна буда, решааш ба забонҳои ҳиндуаврупоӣ рафта мерасад: эронии бостон ***pitar** – > форсии бостон >**pitar**авестой**pitar**>форсии миёна: **pitar**// **pidar**>форсии нав: **padar**. Решаи ин вожаро аз ҳиндуаврупоии ***pətér** доништаанд [13, 638].

Дар арафаи соли нав **падари** Қайс ба бинои донишгоҳ омада, писарашро суроғ кард [2, 57]. Охир вай **падару модар** надорад [1, 154].

Падар – калимаи умумиэронӣ ва аз решаи ҳиндуаврупоӣ: авестой **питар**, форсии тоҷикии қадим **пита**, скифӣ **пито**, пахлавӣ **падар**, суғдӣ **птр**, форсӣ **педар**, осетинӣ **фида**, афғонӣ **плар**, балучӣ **ис**, немисӣ **фатер**, англисӣ **фазе**(р). Дар забони тоҷикӣ калимаи падар аз «пита»-и забони қадим бо иловаи суффикси-**ар** ва гузариши овози «т» ба «д» шакл гирифтааст. Дар раванди такомули забон маънии калима васеъ шудааст, вай ҳамчун чузъи калимасоз мафҳумҳои навро ба вучуд овардааст: падар (устод, шахси бузург, пир), падарвор, падарарӯс, падархонд ва ғайра.

Одиди Ашқбӯс решашиноси эронӣ, менависад: «Падар дар асл **подар ё пойдар** будааст ва **по(й)** дар **падар** аз пойидан аст. Падар, яъне поянда, касе, ки мепояд, касе ки муроқиби хонаводааш аст». Ҷолиб аст, ки талаффузи **father**-и англисӣ бештар ба **подар** шабеҳ аст, то талаффузи падар» [15, 3].

Қобили зикр аст, ки вожаи «падар»-ро ханӯз дар садаи XIV Ҳофизӣ Шерозӣ ба маънии «Ҳазрати Одам» ба қор бурдааст:

На ман аз хонаи такво бадар афтодаму бас,

Падарам низ биҳишти абад аз даст биҳишт [Ҳофизӣ Шерозӣ].

Маълум аст, ки шоир дар ин байт ривояти аз биҳишт ронда шудани Ҳазрати Одам (а)-ро тасвир менамояд, яъне **падар** дар ин ҷо ишора ба Одам (а) аст. Ин ҳадисро шоир дар ғазали дигараш низ тасвир намудааст, ки вожаи **падар** он ҷо ҳам киноя аз Ҳазрати Одам (а) мебошад:

Падарам равзаи ризвон ба ду гандум бифурӯхт,

Нохалаф бошам, агар ман ба чаве нафрӯшам [Ҳофизӣ Шерозӣ].

Аммо, аз он ки вожаи тахти назар дар луғатҳои дастраси мо ва эҷодиёти адибони муосири тоҷик (ҳам дар наср ва ҳам дар назм) бо ҳамин маънӣ дучор наомад, ин ҳодисаро ҳамчун маъниофаринии хос ва услуби Ҳофизӣ Шерозӣ қаламдод намудан мумкин аст.

Дар шакли чамъ калимаи мавриди назар ба вожаи **бобо** дар ифодаи маъноӣ «ниёгон, гузаштагон» муродиф мешавад ва ба мисолҳои зиёде ҳам аз осори классикӣ ва ҳам муосир дучор омадем, ки шоҳиди ин гуфтаҳои он, аммо ин маъноӣ вожаи «падар» низ аз назари луғатнигорони пешину имрӯз пинҳон мондааст:

Ҳаргиз назананд мушту силиву лагад,

Хоки **падарон** аст, наку медоранд (Умари Хайём).

Шоир Лоик Шералӣ калимаи мазкурро ба ҳамин маъноӣ ёдшуда зиёд ба кор бурдааст. Масалан, дар шеър, ки номаш ҳам «Хоки падарон» аст, вожа ба ин маъно панҷ бор такрор шудааст:

Хоки **падарон** аст замин, ки дар ӯ
 Мо тухми умеду орзу коштаем.
 Хуни **падарон** аст, ки ҳамранги шафақ
 Мо парчами фирӯзи барафроштаем [11, 92].

Шоир доираи ҳамнишинии луғати «падарон»-ро хеле тавсеа дода, зиёд истифода намудааст, ки дар натиҷа калима тобишҳои маъноӣ зиёдтарро касб кардааст. Дар шеър, ки қаблан ном бурдем, вожаи «падарон» дар таркиби ибораҳои **хоки падарон, хуни падарон, гӯри падарон, замони падарон** ва **нишони падарон** истеъмом гардида, маъноӣ «гузаштагон»-ро дар доираи васеътар аз миллат – «халқи ориёинавод» додааст. Дар рубоӣ ва шеърҳои дигар ҳамин маъно дар доираи тангтар – «миллати тоҷик», «гузаштагони худи шоир» истифода гардидааст:

Дар навбати худ қалам ба даст омадаем,
 Тасхеҳ кунем то хатои **падарон** [11, 451].

Дар нутқи гуфтугӯӣ, чунонки маълум аст, «падар» ба маънии аввалаш – «марде, ки аз вай фарзанд ба вучуд омадааст» хеле кам истеъмом мешавад, барои ифодаи ин маъно вобаста ба лаҳҷаю шеваҳои Тоҷикистон вожаҳои **ота, ата, ово, аво, дада, дадо** ва ғайра ба кор бурда мешаванд. Мо дар нутқи персонажҳои осори бадеии насрии маводи тасвирии худамон луғати «падар»-ро зиёд дучор омада бошем ҳам, он, асосан, барои ифодаи мурочиати эҳтиромона ба марди аз гӯянда бузургтар ба кор рафтааст:

– Эҳ, **падар**, шумо худро бегона нагиред, мо ҳама аз як одадем, – калонгирона гуфт бача [2, 56]. – Не, ин хел намешавад, падар, холо бачаи худат ба чойи ман мебуд, ҳамин гапата мегуфтӣ? – паст наомад Салим [2, 88].

Аксари нависандагон дар нутқи шахсии осорашон танҳо вожаи **падарро** истифода мекунанд:

Падарам ин воқеаро аз кучо буд, шунида, оташин шуда ба хона омад [1, 120]. Фирӯза **падару** модарашро надидааст, онҳо дар синни кӯдакии ӯ қазо карда, ягона фарзанди дилбанди худро ба ҳамин кампир мондаанд [1, 9]. Зебо бепарво менамуд, ҳарчанд аз **падар** мегурехт, бо модару додараш забони суҳбат надошт [5, 320]. Дар арафаи соли нав **падари** Қайс ба бинои донишгоҳ омада, писарашро суроғ кард [2, 57].

Чунонки ёдовар шудем, адибони насрнавис дар забони персонажҳои асарашон муродифоти гуфтугӯӣ шеваҳои тоҷикиро аз рӯи мансубияти минтақавиашон истеъмом мекунанд, ки поёнтар роҷеъ ба ҳар кадоме аз онҳо истода мегузарем. Аммо барои гурез аз такрор, ё ба забони адабӣ наздиктар намудани забони асарашон бошад, ки баъзе нависандагон аз забони қаҳрамони асарашон калимаи **падарро** истифода мебаранд:

Ту ӯро мешиноӣ, **ота, падараш** – Наимшоҳкати мо гандум дарав мекард. Аноргул хӯша мечид, – хотиррасон кард Восеъ [7, 122].

Нависандаи зиндаёд Чумъа Одина аз дигар нависандагон дида забони қахрамононашонро ба забони адабӣ хеле наздик кардааст. Аз ин рӯ вожаи **падар** дар осори ӯ аз забони персонажҳо зиёд ба кор бурда шудааст:

Тарзи муҳокимаронияш андаке унхела бошад ҳам .. аз баъзеҳо беҳтар. Ба ҳар ҳол шогирди **падарам-дия!** [4, 40]. Ту ба ман чйгап дорӣ? **Падару** модарам дар хона нестанд. Вакте ки омаданд, биёву гапатро ба ҳамонхогӯй... [4, 49]. Ҳеч чойи таачҷуб надорад – ҷавоб дод оромона Мерган, – ҳамаи инро ба ҳурмати **падарат** кардааст [4, 82].

Чунонки зикр гардид, вожаи **падар** муродифот зиёд дорад, ки ҳамаи онҳо дар зери таъсири лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ дар забони осори бадеӣ пайдо шудаанд. Асосан, аз рӯйи чунин калимаҳо аҳли кадом маҳал будани қахрамони асар маълум мегардад.

ДАДО **دادو** *гуфт*. падар, додо, дада: **гадо бошад, дадо бошад** (*мақ.*). Тухфа набиёр, дадома биёр, гуфтанд баробар ҳар ду [5, 225]. Дилам барои занашу бачаҳояш сӯхт, якеаш аз ҳамин Мехрубони худамон андаке калонтар «додо, додо» мегӯянд, гиря мекунанд, ба падараш дил андохтааст, касал шудааст [2, 76]. Ҷогах кайҳо интизорат, дадаи Суман, марҳамат! – мехрубонии сохтаи зан ба мардак нафорид [5, 161].

ОТА **آته** *гуфт*. падар. Онҳо қариб ҳар шаб гирякунон аз хоб бедор шуда, «хез, хонаи худамон равем, пеши отам равем» гуфта, ғаш мекарданд [2, 28].

Калимаи **дада** (**дадо**) солҳои охир дар забони адабӣ низ як дараҷа нуфуз пайдо кардааст, ин калима дар забони гуфтугӯӣ ба шакли **дадо**, **додо** дучор мешавад: – **Дадачон!** – гӯён фарёд кашид ва ғалтид [2, 112]. – **Дадот** ба маҷлис рафта буд, ҳозир меояд [5, 112]. – Ба **додон** ту раҳмат, аммо худат чӣ кардӣ (Зарб).

Ҳой, **отаи** Ҳасан! Ин чо баро, шунав, сағирахоятҷиймегӯянд! Дод аз дасти манғит! (6, 14). **Ота**, – гуфт ӯ, – Ҷобирро бигиру хуб бизан, ки аз кардааш пушаймон шавад! [6, 15]. Додом ҳам сахари тарсонд.... [4, 81]. Не, дадачон, не! – боз Шамсия ба зорӣ даромад [1, 326].

Калимаи **падарандар** дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин маънидод шудааст: **ПАДАРАНДАР** **پدراندر** падари ӯгай, шавҳари модар [10, 53]. Аз кӯдакиам дар дасти **пийандар** калон шудагӣ. Ин ҳолати **падарандар** ҳайрати Ҳалимро фузунтар кард [5, 127].

Аз байни муродифоти услубии калимаи **падар** ҳамин сарсилсила (падар) хусусияти умумистеъмолий дорад ва дар калимасозӣ ҳам сермахсул мебошад: падарӣ, падарвор, падарона, падарвакил, падархонд, падарарӯс, падаркалон, падаршоҳӣ...

Ҳамин хусусияташ ҳаст, ки ин калима чун рамзи иззат ва эҳтиром нисбат ба шахси калонсол, саромади ягон чараён ва таълимот низ ба кор бурда мешавад.

КИТОБНОМА

1. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ / Ҷ. Икромӣ – Душанбе: Ирфон, 1983. – 528 с.

2. Мирзоев, К. Дар орзуи падар / К. Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 400 с.
3. Ниёзӣ, Ф. Сарбозони бесилоҳ / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
4. Одинаев, Чумъа. Гузашти айём. Роман / Чумъа Одинаев. – Душанбе: Алиб, 1989. – 400 с.
5. Раҳмонов, Ш. Устод Айни ва вазъи забон дар оғози асри XX / Шоҳзамон Раҳмонов // Суханшиносӣ. – 2016. – №2. – С. 5-12.
6. Сафиева, Г. Занони Сабзбаҳор / Г.Сафиева. – Душанбе: Адиб, 2011. – 384 с.
7. Турсун, С. Се рӯзи як баҳор. Роман / С. Турсун. – Душанбе: Адиб, 1988. – 356 с.
8. Улуғзода, С. Восеъ / С.Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.1. М. Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.2. М. Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Ҷ. 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
12. Шералӣ Лоик. Куллиёт. Иборат аз ду чилд. -Чилди 1. Ашъор / Л. Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
- 13.
14. Этимологический словарь иранских языков. Т. III. //В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М., 2007. – 493 с.
15. Январ Шукрии Самарқандӣ. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ / Ш.Январ. – Душанбе: ЭР – граф, 2010. – 392с
16. [http:// ashkbous.blog.ir/](http://ashkbous.blog.ir/) / www.vogashinos/ir/ / ... عادل اشک بوس

ТАҲАВВУЛИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ КАЛИМАИ «ПАДАР» ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

*Вожасе, ки силсилаи истилоҳоти хешутабориро давом дода, дар он мақоми дувумро касб кардааст, **падар** мебошад. Вожаси **падар** идомаи шаклҳои форсии бостон ва форсии миёна буда, решааш ба забонҳои ҳиндуаврупоӣ рафта мерасад. Дар забони тоҷикӣ калимаи падар аз «пита»-и забони қадим бо иловаи суффикси-**ар** ва гузариши овози «т» ба «д» шакл гирифтааст. Дар раванди такомули забон маънии калима васеъ шудааст, вай ҳамчун ҷузъи калимасоз мафҳумҳои навро ба вуҷуд овардааст: падар (устод, шахси бузург, тир), падарвор, падарарӯс, падархонд ва ғайра. Қобили зикр аст, ки вожаси «падар»-ро ҳанӯз дар садаи XIV Ҳофизи Шерозӣ ба маънии «ҳазрати Одам» ба қор бурдааст, аммо вожаси таҳти назар дар лугатҳои дастраси мо ва эҷодиёти адибони муосири тоҷик (ҳам дар наср ва ҳам дар назм) бо ҳамин маънӣ дучор наомад. Дар шакли чамъ калимаи мавриди назар ба вожаси **бобо** дар ифодаи маънои «ниёгон, гузаштагон» муродиф мешавад ва ба мисолҳои зиёде ҳам аз осори классикӣ ва ҳам муосир дучор омадем, ки шоҳиди ин гуфтаҳоянд, аммо ин маънои вожаси «падар» низ аз назари лугатнигорони пешину имрӯз пинҳон мондааст. Вожаси **падар** муродифот зиёд дорад, ки ҳамаи онҳо дар зерӣ таъсири лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ дар забони осори бадеӣ пайдо шудаанд. Асосан, аз рӯйи чунин калимаҳо аҳли қадом маҳал будани*

қаҳрамони асар маълум мегардад. Дар нутқи гуфтугӯӣ, чунонки маълум аст, «падар» ба маънии аввалиш – «марде, ки аз вай фарзанд ба вучуд омадааст» хеле кам истеъмол мешавад, барои ифодаи ин маъно вобаста ба лаҳҷаю шеваҳои Тоҷикистон вожаҳои *ота, ата, ово, аво, дада, дадо* ва ғайра ба қор бурда мешаванд. Мо дар нутқи персонажҳои осори бадеии насри маводи тасвирии худамон лугати «падар»-ро зиёд дучор омада бошем ҳам, он, асосан, барои ифодаи муроҷиати эҳтиромона ба марди аз ғўянда бузургтар ба қор рафтааст.

Калидвожаҳо: таҳаввулот, чинсият, падар, сермаъноӣ, вожа, калимасозӣ, осор, забон, лугат, мақсад, маъно, сохти грамматикӣ.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ СЛОВА «ПАДАР (ОТЕЦ)» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Слово, которое продолжает серию терминов, связанных с родственными отношениями, занимая в ней второе место, — это «падар». Данное слово является продолжением форм древнеперсидского и среднеперсидского языков, а его корни уходят в индоевропейские языки. В таджикском языке слово «падар» сформировалось из «пита» древнего языка с добавлением суффикса «-ар» и переходом звука «т» в «д». В процессе развития языка значение этого слова расширилось, и оно, будучи элементом словообразования, породило новые понятия: «падар» (учитель, великий человек, старец), «падарвор» (потомки), «падарарӯс» (тесть), «падархонд» (приемный отец) и т. д.

Следует отметить, что слово «падар» уже в XIV веке использовалось Хафизом Ширази в значении «прародитель» (Адам). Однако в имеющихся у нас словарях и в произведениях современных таджикских писателей (как в прозе, так и в поэзии) это значение не встречается. Во множественном числе слово «падар» становится синонимом слова «бобо» (дедушка) в значении «предки, прошедшие поколения». Мы нашли множество примеров как в классической, так и современной литературе, подтверждающих этот факт, но данное значение слова «падар» остаётся незамеченным для лексикографов прошлого и настоящего.

Слово «падар» имеет множество синонимов, которые возникли под влиянием диалектов и говоров таджикского языка и встречаются в художественных произведениях. Как правило, по таким словам можно определить, из какого региона происходит персонаж произведения. В разговорной речи, как известно, «падар» в своём основном значении — «мужчина, от которого появился ребёнок» — употребляется крайне редко. Для выражения этого значения, в зависимости от диалектов и говоров Таджикистана, используются слова «ота», «ата», «ово», «аво», «дада», «дадо» и т. д.

Хотя в речи персонажей художественных произведений мы часто сталкиваемся со словом «падар», оно в основном используется как форма уважительного обращения к мужчине, который старше говорящего.

Ключевые слова: эволюция, гендер, отец, многозначность, слово, словообразование, произведения, язык, словарь, цель, значение, грамматическая структура.

LEXICAL AND SEMANTIC EVOLUTION OF THE WORD «PADAR (FATHER)» IN THE TAJIK LANGUAGE

The word that continues the series of kinship terms, occupying the second position in it, is «padar» (father). This word is a continuation of forms from Old Persian and Middle Persian, with roots tracing back to the Indo-European languages. In the Tajik language, the word «padar» evolved from the ancient term «pita» through the addition of the suffix «-ar» and the phonetic transformation of «t» to «d.» During the development of the language, the meaning of the word expanded, and it became a part of word formation, generating new concepts such as: padar (teacher, great person, elder), padarvor (in a fatherly manner), padararus (father-in-law), padarkhond (adoptive father), and others.

It is noteworthy that the word «padar» was used as early as the 14th century by Hafiz Shirazi in the sense of «ancestor» (Adam). However, this meaning does not appear in the available dictionaries or in the works of modern Tajik writers (both prose and poetry). In the plural form, the word «padar» becomes synonymous with «bobo» (grandfather) in the sense of «ancestors, forebears.» We have found numerous examples in both classical and modern literature that attest to this usage, yet this meaning of «padar» has remained unnoticed by lexicographers of the past and present.

The word «padar» has many synonyms, which have emerged under the influence of various Tajik dialects and regional vernaculars and are found in literary works. Typically, such words reveal the regional background of a character in a piece of literature. In spoken language, as is well known, «padar» in its primary sense — «a man who has fathered a child» — is rarely used. To convey this meaning, depending on the dialects and vernaculars of Tajikistan, words like ota, ata, ovo, avo, dada, dado, and others are employed.

Although we often encounter the word «padar» in the speech of characters in prose works, it is primarily used as a respectful form of address to a man older than the speaker.

Keywords: evolution, gender, father, polysemy, word, word formation, works, language, dictionary, purpose, meaning, grammatical structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродзода Мукаррамаи Рачабали – н.и.ф., ичрокунандаи вазифаи дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон. **Нишонӣ:** 734003, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел.: 938365692.

Информация об авторе: Муродзода Мукаррамаи Раджабали, и.о. доцента кафедры языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Тел.: 938365692.

About the author: Muradzoda Mukarramai Rajabali, Acting Associate Professor of the Department of Language and Culture of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. **Address:** Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Tel.: 938365692

ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ «ЁР ДАР БАРИ ЁР»-И АБДУЛҲАМИД САМАД ВА «ДОСТОНИ ТИБЕТ»-И БИ ШУМИН)

Ван Хуэнчуан
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таснифоти чумлаҳои сода дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ аз чанд паҳлу гузаронида мешавад. Яке аз чунин навъҳои таснифот дар шинохти чумлаҳои содаи забони тоҷикӣ муқаррар намудани хелҳои он вобаста ба иштироки пурра ё қисмани сараъзоҳои чумла мебошад. Дар ин замина онҳоро ба чумлаҳои содаи яктаркиба ва дутаркиба чудо намудаанд [2, 3, 5, 10, 11]. Дар забони чинӣ бошад, таснифоти чумлаҳои сода (简单句, *jiǎndān jù*) вобаста ба сохтор ва мавҷудияти аъзоҳои муайян дар таркиби онҳо амалӣ мегардад. Онҳо чумлаҳои мебошанд, ки бештар аз як мубтадо ва як хабар иборат буда, сохтори мураккаби бо пайвандакҳо созмонёфта ро надоранд. Дар чумлаҳои содаи забони чинӣ ба монанди забони тоҷикӣ метавонанд муайянкунанда, пуркунанда ва навъҳои гуногуни ҳол барои шарҳу эзоҳи мубтадову хабар истифода шаванд.

Як гурӯҳи калони чумлаҳои содаро дар забони тоҷикӣ вобаста ба иштироки яке аз сараъзоҳои чумла чумлаҳои содаи яктаркиба ташкил медиҳанд. Чунин таснифот дар заминаи иштироки ё хабар ва ё мубтадо дар сохтори чумлаи сода роҳандозӣ мегардад. «Чумлаҳои содаи яктаркиба танҳо аз як таркиби грамматикӣ – аз як сараъзо, ки гоҳ танҳо ва гоҳ бо аъзоҳои пайрав меояд, иборат буда, барои ифодаи фикр ва ҳиссиёт чун воҳиди томи аз ҷиҳати грамматикӣ ташаккулёфтаи нутқ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Сараъзои онҳо ҳамчун маркази муттаҳидкунандаи аъзоҳои пайрав ва ташкилкунандаи чумла аз ҷиҳати грамматикӣ мустақил мебошад» [12, 5].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ мафҳуми илмии чумлаи содаи яктаркиба ба тариқи баробар шарҳ дода шудааст. Масалан, дар забони чинӣ чумлаи содаи яктаркиба дар шакли ифодаи рамзии 单一成分的简单句 (тарҷ. 单一 (*dānyī*) – яктаркиба, ягона, 成分 (*chéngfèn*) – таркиб, унсур ва 简单句 (*jiǎndān jù*) – чумлаи сода) айнан мазмуну моҳияти ин навъи чумлаи содаро дар забони тоҷикӣ инъикос менамояд. Дар ин забон низ чумлаҳои содаи яктаркиба чумлаи як фикри томо фарогирандае мебошанд, ки дар сохтори онҳо аз сараъзоҳои чумла танҳо яке иштирок мекунад. Ба таври дигар, онҳо чумлаҳои мебошанд, ки иштироки танҳо яке аз сараъзоҳо метавонад мундариҷа ва мақсади чумларо ташкил кунад. Танҳо дар чумлаҳои содаи яктаркибаи чинӣ мавқеи ҷойгиршавии аъзоҳои чумла қолабиву маъмулӣ

набуда, ин омил дар ифодаи мазмуну муҳтавои мантиқии ҷумла нақши ҳалқунанда дорад. Ҳамин аст, ки ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳои забони чинӣ бо тоҷикӣ бештар аз тарҷумаи усули калима ба калима кор мегиранд, ки ин омил мавқеи аъзоҳои ҷумларо дар таркиби ҷумла дуруст муайян менамояд. Ин дар ҳолест, ки дар забони тоҷикӣ қолаби ягонаи ҷумлаи сода нисбатан маъмул ва серистеъмол аст ва онро метавон бо формулаи мубтадо + муайянқунанда + пурқунанда + ҳол + хабар муқаррар намуд. Чунончи, дар ҷумлаҳои содаи яктаркибаи зайл, ки ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ буда, тартиби ҷойгиршавии онҳо дар ин забонҳо аз ҳам тафовути ҷиддӣ дорад:

像平常那样走进来的呗.

Дар забони чинӣ: Монанди маъмулан ҳамон тавр пойи пиёда даромад.

Дар забони тоҷикӣ: Монанди ҳамеша (чун ҳарвақта) пойи пиёда даромад [15, 81].

干什么用的？

Дар забони чинӣ: Кор чӣ истифода бурдан?

Дар забони тоҷикӣ: Барои чӣ кор истифода мешавад? [15, 6].

山是不能征服的。

Дар забони чинӣ: Кӯҳ аст наметовон фатҳ кардан.

Дар забони тоҷикӣ: Кӯҳро фатҳ кардан мумкин нест [15, 10].

Муқаррар шудааст, ки дар забонҳои мавриди муқоиса ҷумлаҳои содаи яктаркиба бо назардошти таркиб ва вазифаҳои дастурии сараъзоҳои ҷумла ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд:

а) ҷумлаҳои содаи яктаркибае, ки мубтадо надоранд (феълӣ);

б) ҷумлаи содаи яктаркибае, ки хабар надорад (унвонӣ, номӣ).

Дар асоси ин таснифот нишонаҳои сохторӣ, ифодаи сарфӣи сараъзоҳо, маъноҳои грамматикӣи аъзоҳои ҷумла ва меъёрҳои мантиқӣ-маъноӣ ҳамчун талаботи муҳимми инъикоси тафаккури инсон муқаррар карда мешаванд. Чунин таносуби зоҳиршавии тафаккури ғӯянда ва сохтори ягонаи ин гуна ҷумлаҳо, дар мачмуъ, робитаи дурусти мантиқии миёни онҳоро таъмин месозад ва натиҷаи он дар нутқи ғӯянда ба таври дилхоҳ зоҳир мешавад. Ҳарчанд дар тарҷумаи тахтуллафзии ҷумлаҳои чинӣ шакли ягонаи ҷумлаи содаи яктаркиба ғайримантиқӣ ва берун аз қолаб намояд ҳам, вале мазмуни ягонаи онро дарк намудан имкон дорад. Дар ин маврид тартиби ҷойгиршавии аъзоҳои ҷумла ва робитаи умумияти мантиқии онҳо мазмуни ягонаи ҷумларо таъмин мекунад. Тасдиқи назарияи мазкурро метавон дар ҷумлаҳои зерини шомили ин забонҳо мушоҳида намуд:

这是怎么回事？

Дар забони чинӣ: Ин аст чӣ кор?

Дар забони тоҷикӣ: Ин кор чӣ гуна аст? [15, 15].

留着你们单相思吧

Дар забони чинӣ: Манъ кардан шумо ишқи яктарафа!

Дар забони тоҷикӣ: Ишқи яктарафаи шуморо манъ карданд! [15, 83].

那样岂不可惜.

Дар забони чинӣ: Он тавр магар на ҳайф будан!

Дар забони тоҷикӣ: Он тавр магар ҳайф намешавад! [15, 83].

Баъди чанде дар ҳамон ҳолат ба ҳар кадоми мо нақше супорид [16, 155]. Ризку рӯзияшонро бо қувваи дасти худ беминнат мерӯёнд [16, 167]. Он рӯзҳо дар маркази шаҳр ҳайкали Лениро гузошта будаанд [16, 149].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар таснифоти ҷумлаҳои сода вобаста ба иштироки сараъзоҳо ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ бештар фаъоланд. Чунин ҳолат, ба назари мо, табиӣ буда, ба вазифаи хабар дар таркиби ҷумлаи сода, ки хосияти предикативӣ касб намуда, анҷоми фикр маҳз ба ифодаи он вобаста мебошад, алоқаманд аст. Ҷиҳати дигар он аст, ки вазни мундариҷаи хабар дар ҷумлаи сода нисбат ба мубтадо бештар буда, пурқунанда ва навъҳои гуногуни ҳол мантиқан ба он тобеъ шуда, онро аз ҷиҳатҳои гуногун тарҷеҳ медиҳанд. Ҳамин аст, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам чинӣ ҳангоми таҳлили нахвӣи ҷумлаи сода ибтидо хабар ва баъдан дигар аъзоҳои ҷумла пайдархаму мантиқӣ таҳлил мегарданд. Дар ин маврид хабарро метавон ҳамчун аъзои меҳварие маънидод намуд, ки муқаррарқунандаи дигар аъзоҳои ҷумла буда, мақсади ниҳонии гӯянда маҳз тавассути он чамъбаст мегардад. Яъне, агар дар ҷумлаи сода хабар ҳамчун муқаррарқунандаи амали ниҳонии фоили сухан вучуд надошта бошад, паси ҳам чидану бо ҳам алоқаманд намудани дигар аъзоҳои ҷумла бепоя, бемантиқ ва бемақсад ба назар мерасад. Масалан, барои тасдиқи фикр, агар аз чунин ҷумлаҳои забони тоҷикӣ шартан хабарро истисно намоем, мақсади ягона бемантиқ мебарояд:

Ба атроф дурусттар – **чашм давонд** [16, 112]. Ба он нозанин бо шеър – **изҳори муҳаббат кард** [16, 150]. Баъзан якбора мисли бензини навъи аъло – **оташ мегирад** [16, 153].

Дар забони чинӣ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ (简单动词句 тарҷ. 简单 (jiǎndān) – сода, одӣ, 动词 (dòngcí) – феъл ва 句 (jù) – ҷумла) чунин таъриф дода шудаанд: Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ дар ин забон ҷумлаҳои мебошанд, ки дар онҳо феъл ба вазифаи хабар омада, амалеро ифода мекунад, ки онро мубтадои ҷумла иҷро кардааст [1, 7]. Дар забони мазкур ин навъи ҷумлаҳои содаи яктаркиба, одатан, аз як феъл ё таркиби феълӣ иборат буда, дар алоҳидагӣ маънои мустаъмали луғавиро ифода мекунад. Дар ин маврид ҳам таърифи илмӣ ин навъи ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар ҳарду забони муқоисашаванда мувофиқат мекунад.

Аз панҷ гурӯҳи ҷумлаҳои содаи яктаркиба, ки муҳаққикон тасниф намудаанд, дар чор навъи онҳо хабар хатман иштирок менамояд. «Дар

забони чинӣ вобаста ба хусусиятҳои хабари ҷумла метавон навъҳои гуногуни ҷумлаи содаро тасниф намуд. Миёни онҳо аз рӯи сохтори гуногун ҷумлаҳои фарқ мекунад, ки дар онҳо хабарҳои феълӣ мушоҳида мешаванд» [4, 35]. Маҳаки асосии таснифи ин қабил ҷумлаҳо маҳз мавҷудияти хабар ҳамчун аъзои асосӣ дар сохтори онҳо мебошад. Дар забони тоҷикӣ онҳо ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳсанд. Дар ин гуна ҷумлаҳои сода хабар аъзои асосӣ маҳсуб меёбад ва дигар аъзоҳои пайрав (асосан, пуркунанда ва навъҳои гуногуни ҳол) ба он тобеъ мегарданд. Чунин афзалиятро метавон дар ҷумлаҳои содаи яктаркибаи зерини забонҳои муқоисашаванда мушоҳида намуд:

得换身衣服。

Дар забони чинӣ: Бояд иваз кардан бадан либос.

Дар забони тоҷикӣ: Бояд либосҳои баданамро иваз кунам [15, 19].

用香蕉罐头换你们的酒。

Дар забони чинӣ: Истифода кардан банан консерв иваз кардан шароби шумо.

Дар забони тоҷикӣ: Бананҳои консервшударо ба шароби шумо иваз мекунам [15, 47].

快走吧！

Дар забони чинӣ: Тезтар ҳаракат кардан.

Дар забони тоҷикӣ: Зудтар ҳаракат мекунам! [15, 56].

Гунгу парешонҳол назди саги занҷирбанди сурхранг рафт [16, 7]. Охир ба сактаи дил гирифтор гарданд Холмаҳмадро [16, 133]. Акнун барои дилхушӣ қатори дигар дӯстон боз як қаҳрамони нав пайдо кард [16, 63].

Агар дар забони тоҷикӣ чор навъи болозикри ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣро муқаррар карда бошанд, дар забони чинӣ чунин таснифот ва истилоҳоти маҳсули илмӣ вучуд надорад. Яъне, дар ин забон мо истилоҳоти илмӣ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳсро дучор намешавем, вале ҷумлаҳои зиёдеро метавон дарёфт, ки ба таснифот ва сохтори ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар забони тоҷикӣ муносибу мувофиқанд. Мувофиқи ақидаи муҳаққиқи рус Горелов В.И.: «Дар забони чинӣ тартиби ҷойгиршавии калимаҳо дар дохили ҷумлаи сода меъёри асосӣ буда, дар қисми зиёди ин навъи ҷумлаҳо хабарҳои феълӣ иштирок мекунад. Вобаста ба ифодаи феълҳои гуногунсохтор дар таркиби ҷумлаи содаи яктаркиба онҳоро метавон ба навъҳои мухталиф ҷудо намуд» [1, 8]. Маълум мегардад, ки дар забони чинӣ хабарҳои феълӣ гуфта, калимаҳои дар назар дошта мешаванд, ки амали мубтадои ҷумларо мефаҳмонанд ва бо дигар аъзоҳои ҷумла муносибати муайяни нахвӣ доранд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ таснифот ва афзалияти ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ низ дар як сатҳ қарор дорад. Дар забони чинӣ ҳам ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ шумораашон зиёд аст ва таърифҳои

гуногуни илмӣ доранд. Масалан, дар ин забон ҷумлаи содае, ки ба ҷумлаи содаи яктаркибаи муайяншаҳси забони тоҷикӣ қаробат дорад, чунин таъриф дода шудааст: «Ин навъи ҷумлаҳо амалро шарҳ медиҳанд, вале иҷроқунандаи амал ба таври мушаххас дар сохтори ҷумла ифода намеёбад. Онро аз рӯи хабар метавон дарёфт ва мантиқан дуруст фаҳмид» [1, 9]. Чунин муқаррарнамоӣ ба таърифи илмӣ ин қабил ҷумла дар забони тоҷикӣ комилан мувофиқат мекунад, ки дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» оварда шудааст: «Ҷумлаи яктаркибаи бемубтадое, ки амал ба воситаи хабарҳои феълии шахси яқум ва дуҷум ба вучуд омада, шахсони муайянро далолат мекунад, ҷумлаи яктаркибаи муайяншаҳс номида мешавад» [2, 192]. Барои муқоиса:

试试吧。

Дар забони чинӣ: Кӯшиш кардан.

Дар забони тоҷикӣ: Кӯшиш кун [15, 53].

看到一座普普通通的山。

Дар забони чинӣ: Дидан як одӣ кӯҳ.

Дар забони тоҷикӣ: Як кӯҳи одиро дидам [15, 32].

今天才是高原的边角。

Дар забони чинӣ: Имрӯз аст пушта канор.

Дар забони тоҷикӣ: Имрӯз канори пуштаҳо аст [15, 32].

Дар Чашмаи Лоиқ як маҳфили хотирмон ороستانӣ будам [16, 179]. Шаби аввал дар макони бегона бароҳат хобида наметавонам [16, 36]. Шояд овози баланди Гулбаргро мочаро пиндошт [16, 77].

Дар ҷумлаҳои болозикр мубтадоҳои онҳоро, ки зикр нашудаанд, мантиқан мазмунан аз рӯи шахсу шумораи хабар шахси яқум (ман), дуҷум (ту) ва сеюми танҳо (ӯ, вай) барқарор кардан мумкин аст.

Як навъи ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълиро ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс ташкил медиҳанд, ки миқдоран дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ зиёданд. Ин гуна ҷумлаҳо дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълие мебошанд, ки мубтадо надоранд, вале аз рӯи шахсу шумораи хабар мубтадои онҳоро барқарор намудан имкон дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забони чинӣ хабари ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншаҳс, асосан, ба шахси дуҷум ва сеюми танҳо ва шахси яқум ва дуҷуми чамъ ишорат мекунад. Ин ҳолат дар забони тоҷикӣ низ ҳамчун меъёр қабул гардида, хабари ҷумла бандҳои феълие қабул мекунад, ки ба шахсҳои дар боло номбаршуда далолат мекунад. Мубтадои ин қабил ҷумлаҳои содаи яктаркибаи ҷонишинҳои шахсии **ту**, **ӯ**, **мо** ва **шумо** буда метавонанд. Ба монанди:

瞎写什么!

Дар забони чинӣ: Кӯркӯрона навиштан чӣ!

Дар забони тоҷикӣ: Кӯркӯрона чӣ навишти? [15, 107].

好像是个老百姓。

Дар забони чинӣ: Мисли ин ки аст як шахси одӣ.

Дар забони тоҷикӣ: Мисли ин ки як шахси одӣ аст [15, 91].

那这封信咱们就先不发了。

Дар забони чинӣ: Мебоист ин нома мо ҳозир на равон.

Дар забони тоҷикӣ: Набошад ин номаро ҳозир намефириستم [15, 89].

请给我们的皮筏子充上气。

Дар забони чинӣ: Марҳамат ба мо лӯлаи резинӣ пур кардан ҳаво.

Дар забони тоҷикӣ: Илтмос, лӯлаи резинии моро ҳаво пур кунед [15, 100].

Албатта, писарашро барои беичозат ба тамошои кино омадан коҳиш медиҳад [16, 52]. Магар забони худамона гум кардай? [16, 33]. Афсонаи даҳони мардум шудем [16, 111].

Бояд ёдовар шавем, ки дар забони чинӣ мафҳуми чумлаи яктаркибаи муайяншахс ба мисли дигар навъҳои содаи яктаркибаи феълӣ вучуд надорад. Ин аз он сабаб аст, ки сохтори грамматикӣ ва вазифаи феъл дар забони чинӣ аз забонҳои дигар, махсусан, аз забони тоҷикӣ фарқ мекунад. Ин ҳолатро метавон ба он нисбат дод, ки **феълҳо дар забони чинӣ шахс ва шумораи алохидаро нишон намедиханд**. Баръакси забони тоҷикӣ, ки феълҳо дар чумла ҳатман ба шахсу шумораи муайян далолат мекунанд, дар забони чинӣ онҳо дар дохили чумлаи сода новобаста ба шахс ё шумора бетағйир боқӣ мемонанд. Масалан, феъли 去 (qù) ҳам барои «ман меравам» ва ҳам барои «онҳо мераванд» баробар хизмат карда метавонад.

Дар забони чинӣ шахс ва шумораи феълро аксаран аз матн, яъне чумлаҳои қаблан зикршуда ё маълум муқаррар мекунанд. Яъне, шахсу шумораи феъл барои шунаванда аз мазмуни умумии матнҳои қаблӣ маълум буда, дар дохили чумла зикри махсуси он шарт ва зарур нест. Ба монанди чумлаҳои зерин, ки феълҳои онҳо дар шакли ғайритасрифӣ – масдарӣ омадаанд:

回到严峻而亲切的军营!

Дар забони чинӣ: **Бозгашта омадан** саҳт самимӣ (меҳрубон) шаҳрчаи низомӣ.

Дар забони тоҷикӣ: Бозгашта ба шаҳрчаи низомии саҳту меҳрубон омадем! [15, 101].

拿纸笔!

Дар забони чинӣ: **Гирифтан** варақ қалам!

Дар забони тоҷикӣ: Варақу қалам гир! [15, 112].

快记录!

Дар забони чинӣ: Тезтар **сабт кардан**.

Дар забони тоҷикӣ: Ба зудӣ сабт кун! [15, 112].

Навъи дигари чумлаҳои содаи яктаркибаи феълиро чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс ташкил медиҳанд. Ин қабил чумлаҳо дар низоми чумлабандии забонҳои мавриди муқоиса аз рӯи мазмуну муҳтаво баробаранд. Яъне, онҳо чумлаҳои мебошанд, ки хабарашон бо шахси сеюми шумораи чамъ ифода ёфта, дар ин замина иҷрокунандаи амал метавонад номушаххас ва номуайян бошад. Ба қавли муҳаққиқи чумлаҳои сода дар забони тоҷикӣ, профессор Б. Ниёзмухаммадов: «Чумлаҳои содаи хабари онҳо ба воситаи феъли шахси сеюми чамъ ифода ёфта бошад, чумлаи содаи номуайяншахс номида мешавад. Дар ин ҳел чумла кӣ (исм ё ҷонишин) будани кунандаи қор тамоман номаълум мебошад» [10, 98].

Дар чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс хабари чумла ба мубтадои номуайян ишора мекунад, ки онро баъзан дарк намудан ва шинохтан мушкил аст. Фарқияти ин гуна чумлаҳо аз дигар навъҳои чумлаҳои содаи яктаркиба он аст, ки дар онҳо хабар ба мубтадои ишора мекунад, ки он ба исми ифодакунандаи шахс ифода мегардад. Дар чумлаҳои содаи мазкур ашёҳои ғайришахс ҳамчун мубтадои чумла дар назар дошта намешаванд. Маҳз хамин нуктаи меҳварӣ, яъне ишораи хабар ба мубтадои ифодакунандаи исми шахс мавҷудияти ин хели чумлаҳои содаи яктаркибаро дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ тасдиқ менамояд:

又扯开一袋。

Дар забони ҷинӣ: Боз пора карданд як халта.

Дар забони тоҷикӣ: Боз як халтаро пора карданд [15, 83].

久久的沉默。

Дар забони ҷинӣ: Муддати дароз сукут.

Дар забони тоҷикӣ: Дуру дароз сукут карданд [15, 111].

有一回 运来一台巨大的电冰箱。

Дар забони ҷинӣ: Ҳафт як дафъа овардан як бузург яхмос.

Дар забони тоҷикӣ: Як дафъа як яхмоси бузурге оварданд [15, 99].

Месозанд онро [16, 7]. Аз шафати бинои муҳташами Кумитаи Марказӣ гузаштанд [16, 15]. Аз ин саволи ногаҳонӣ ва нигоҳи дурушт як каме ноҳинҷор мешаванд ва аз нав ба мо чашм медавонанд [16, 176].

Дар забони ҷинӣ ҳамчунин чумлаҳои **номуайяншахсгунае** вучуд доранд, ки онҳоро наметавон бо таърифи чумлаи содаи яктаркибаи номуайяншахс дар забони тоҷикӣ баробар ҳисобид. Дар ин чумлаҳо ба ҳолате ишора мешавад, ки як амал ё ҳолат зикр гардида, аммо шахс ё субъекти иҷрокунандаи амал муайян нест ва ба таври умумӣ ифода ёфтааст. Яке аз маълумтарин унсури муқарраркунандаи шакли **номуайяншахс будани чумла** дар забони ҷинӣ истифодаи феъли «人» (rén) ё «大家» (dàjiā) аст, ки маънои «шахс» ё «ҳама»-ро медиҳад. Сохтори ин қабил чумлаҳо метавонад дутаркибаи тафсилӣ ва ҳатто мураққабӣ тобеъ бошад. Масалан:

大家都知道这个故事。 – Ҳама ин қиссаро медонанд.

Дар ин чумла «大家» (dàjiā) маънои «ҳама» ё «гурӯҳ»-ро дорад.

Ё ин ки:

人们常说，健康是最重要的。 – Одамон одатан мегӯянд, ки саломатӣ муҳим аст. Дар ҷумлаи зикрёфта 人们 (rénmen) маънои «одамон» ё «шахсон»-ро дорад, яъне на шахсони муайян, балки як гурӯҳ ё омма дар назар аст.

Гурӯҳи дигари ҷумлаҳои содаи яктаркибаро дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи умумишахс ташкил медиҳанд. Ин гуна ҷумлаҳоро ҳамчун ҷумлаҳои маънидод намудаанд, ки иҷроқунандаи амал дар он ба таври умумӣ ифода ёфта, шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъи сифаҳои амрӣ ва шартӣ-хоҳишмандӣ воситаи асосии ифодаи хабари ин гуна ҷумлаҳо шуморида мешаванд [12, 33]. Дар ин навъи ҷумлаҳои содаи яктаркиба хабар ба мубтадои алоҳида нигаронида нашуда, ҷанбаи умумии ишораро дорад. Ба катори ин ҷумлаҳо бештар зарбулмасалу мақолҳоро дохил намудаанд, ки дар онҳо аз ҷиҳати мазмуну мақсад амал на ба як нафар ё шайъи алоҳида, балки ба умум дахл дорад.

Дар забони чинӣ бошад, ҷумлаҳои содаи ба ҷумлаҳои содаи яктаркибаи **умумишахси тоҷикӣ монанд** ҷумлаҳои мебошанд, ки хабари онҳо амал ё ҳолатро нисбат ба ҳамаи шахсони эҳтимолиё дар назар дошташуда баён мекунад. Ба таври дигар, мубтадои мушаххаси хабар дар ҷумла дақиқ нест, аммо он хатман дар назар дошта шуда, мантиқан ба ҳама нигаронида мешавад. Боиси таъкид аст, ки забони чинӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ барои ифодаи шахси муайян шаклҳои феълии алоҳидаро надорад, аз ин ҷиҳат, ҷумлаҳои умумишахс бештар бо калимаҳои умумӣ ва феълҳои гуногун сохта мешаванд. Калимаҳои умумӣ гуфта дар ин маврид калимаҳои махсусе дар назар дошта мешаванд, ки дар дохили ҷумла ба мазмуни ягонаи он тобишҳои маъноии умумӣ мебахшанд. Барои мисол метавон чунин зарбулмасалҳои машҳури чиниро нишон дод, ки дар қолаби ҷумлаи содаи яктаркибаи умумишахс вучуд доранд ва хабархояшон дар шахсҳои дуҷуми шумораи танҳо ва сеҷуми шумораи ҷамъ омадаанд:

种瓜得瓜，种豆得豆。

Дар забони чинӣ: Тарбуз киштан тарбуз гирифтан, лӯбиё киштан лӯбиё гирифтан.

Дар забони тоҷикӣ: Тарбуз кишт кунӣ, тарбуз мегириӣ, лӯбиё кишт кунӣ, лӯбиё мегириӣ.

读书破万卷。

Дар забони чинӣ: Китоб хондан аз худ кардан даҳ ҳазор ҷилд.

Дар забони чинӣ: Китобро то ҳазор саҳифа бихон.

千里送鹅毛。

Дар забони чинӣ: Ҳазор ли фиристодан пари гоз.

Дар забони тоҷикӣ: Аз ҳазор ли пари гозро мефиристанд.

Гурӯҳи охирини ҷумлаҳои содаи яктаркибаро ҷумлаҳои бешахс ташкил медиҳанд. Ҷумлаи содаи яктаркибаи бешахсро муҳаққиқони соҳа

дар забони тоҷикӣ навъи махсуси ҷумлаи сода зикр намудаанд, ки дар он мубтадо вучуд надорад ва онро аз рӯйи мазмуни ҷумла низ фаҳмидан ва дарёфтани ғайриимкон аст [3, 8, 11, 12]. Ин қабил ҷумлаҳо аз дигар навъҳои ҷумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ маҳз бо ҳамин ҷиҳати асосӣ фарқ мекунанд, яъне мақсаду мароми гуянда дар ин ҷумлаҳо ба нафари мушаххас нигаронида намешавад. Дар онҳо хабари ҷумла, ки бештар сохтори таркибиро дорад, бо дигар аъзоҳои ҷумла дар якҷоягӣ мазмуни ягонаи ҷумларо таъмин мекунанд.

Чунин талабот дар забони чинӣ низ риоя гардида, сохтору мазмуни ҷумлаҳои содаи яктаркиба ба ин гурӯҳи ҷумлаҳои сода дар забони тоҷикӣ монандӣ дорад. Дар ҷумлаҳои содаи ин забон низ аз рӯйи мазмуни ягонаи ҷумла мубтадои онро мушаххас намудан ғайриимкон аст. Ҷолиби диққат он аст, ки оҳанги чунин ҷумлаҳо дар ин забон бештар оҳанги саволи ва амриро дорад. Дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ оҳанги ҷумлаҳои содаи яктаркибаи бешахс одатан хабарӣ аст. Масалан, барои муқоиса:

屋外是什么人？

Дар забони чинӣ: Хона берун аст чӣ хели шахс?

Дар забони тоҷикӣ: Дар беруни хона чӣ гуна шахсонанд? [15, 91].

现在不是说话的时候！

Дар забони чинӣ: Ҳоло нест гап задан вақт!

Дар забони тоҷикӣ: Ҳоло вақти сухан гуфтан нест! [15, 101].

不许要挟组织！

Дар забони чинӣ: Нест лозим таҳдид кардан ташкилот!

Дар забони тоҷикӣ: Ташкилотро таҳдид кардан лозим нест! [15, 112].

Бе бохт бурд ба каф намеояд [16, 10]. Дар ин хусус бояд андешид [16, 141]. Инро имрӯз метавон нодиртарин фарҳанги риояи адлу инсофи одамі шумурд [16, 164].

Тавре зикр гардид, навъи дуоми ҷумлаҳои содаи яктаркибаро дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои содае ташкил медиҳанд, ки дар онҳо хабар ҳамчун сараъзои ҷумла иштирок намекунад ва дар назар ҳам дошта намешавад. Инҳо ҷумлаҳои содаи яктаркибае мебошанд, ки дар созмони онҳо аз сараъзоҳо танҳо мубтадо иштирок менамояд ва ҷумлаҳои содаи яктаркибаи унвонӣ ном гирифтаанд. Дар ин гуна ҷумлаҳои сода танҳо мубтадои сухан, ки ашё ё мафҳуми алоҳида аст, зикр мешавад. «Ҷумлаи содаи яктаркиба, ки дар он предмет ва ё воқеа номбар шуда, вале дар бораи он чизе гуфта намешавад, ҷумлаи унвонӣ ном дорад. Дар ҷумлаи унвонӣ баъзан мубтадо бо муайянкунанда меояд» [2, 196]. Микдори чунин ҷумлаҳо нисбат ба ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ дар забони тоҷикӣ камтар буда, онҳоро бештар дар забони асарҳои бадеӣ зимни тасвири мафҳумҳои алоҳида дучор шудан мумкин аст. Чунончи:

Ояндаи дурахшон. Ҷаҳиш [16, 8]. Пирӯзии бузург, таҳкурсии дилпуру пойдор барои ояндаи неки диёр! [16, 9]. Ҳучуми оштинопазир [16, 10].

Дар забони чинӣ истилоҳи **чумлаи содаи яктаркибаи унвонӣ**, ки дар он танҳо номи мафҳуми сода ё мураккаб бе ёрии хабар истифода мешавад, вучуд надорад. Мафҳуми илмӣ онро метавон бо ҳамин маънои грамматикӣ, ки дар забони тоҷикӣ истифода мешавад, фаҳмид. Сабаби набудани чунин истилоҳи илмӣ дар он аст, ки дар забони чинӣ бештар сохтори чумлаҳои феълӣ мустаъмаланд ва чумлаҳои мазмунан яктаркибаи унвонӣ ҳамчун як сохтори алоҳидаи грамматикӣ чумлаи сода хеле кам мушоҳида мешаванд. Чунин исботи илмӣ ба таносуби чумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ ва номӣ дар забони тоҷикӣ рост меояд. Мавҷудияти чумлаҳои содаи яктаркибаи унвонӣ дар забони чинӣ маъмулан ба ҳадафи гуфтори гӯянда вобаста аст ва онҳо метавонанд ҳамчун шакли кӯтоҳқардашудаи чумла истифода шаванд. Масалан:

书。(Shū.) – Китоб.

(Контекст: Тавсифи чизе ё ҷавоб ба саволи «Ин чист?»).

朋友。(Péngyou.) – Дӯст.

(Контекст: Ишора ба шахс ё чизе: «Ӯ кист?»).

家。(Jiā.) – Хона.

(Контекст: Таъкид ба макони ҷойгиршавӣ: «Ин ҷо кучост?»).

Дар забони чинӣ чумлаҳои сода, ки танҳо аз мубтадо (исм) иборатанд ва хабар (феъл) надоранд, чумлаҳои номӣ (名词句, míngcí jù) меноманд. Ба монанди забони тоҷикӣ дар чунин чумлаҳои забони чинӣ исме, ки ба вазифаи мубтадо меояд, ҳамчун ҷузъи асосӣ ва таъминкунандаи мазмуни ягонаи он ҳисобида мешавад. Ин навъи чумлаҳо одатан барои тавсиф, таъкиди хос ё ифодаи ҳолати ашё, ки бо муайянкунанда ифода меёбад, истифода мешаванд. Аз ин ҷиҳат, дар ҳарду забон метавон чумлаҳои содаи яктаркибаи унвониро ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: чумлаҳои сода, ки танҳо зикри ашёро мефаҳмонанд, яъне танҳо аз мубтадо иборатанд ва чумлаҳои сода, ки зикри ашёву сифати онро мефаҳмонанд, яъне аз мубтадову муайянкунанда иборатанд. Чунин чумлаҳои унвонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ маъмулан ва бештар дар гуфтугӯҳои ғайрирасмӣ ё тасвирҳои бадеӣ қорбурд доранд. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки агар дар забони тоҷикӣ навъи дуҷумлаҳои содаи яктаркибаи унвонӣ бештар мушоҳида шаванд, дар забони чинӣ баръакс, навъи якум, яъне чумлаҳои унвоние микдоран зиёданд, ки танҳо аз мубтадои яққалимагӣ ташкил ёфтаанд. Ба монанди:

Рашку ҳасад... [16, 29]. Ҳодисаи нодир... [16, 20]. Ҷанги тан ба тан, оштинопазир [16, 35]. Шитоби вақту умр... [16, 48].

昆仑 Кунлун [15, 63]. 办法 Роҳ [15, 53].

Ҳамин тарик, аз таҳлилу баррасии чумлаҳои содаи яктаркиба дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бармеояд, ки ин навъи чумлаҳои сода то андозае аз ҷиҳати таснифот ва сохтор тафовут доранд. Агар дар забони тоҷикӣ ҳаду ҳудуди чумлаҳои содаи яктаркиба муқаррар шуда бошад, дар забони

чинӣ चुнин таснифот ва истилохоти хос вучуд надорад. Навъҳои ҷумлаҳои муайяншахс, номуайяншахс, умумишахс ва бешахс дар ин забон на аз рӯи ифодаи хабар ва муносибати он бо мубтадо, балки вобаста ба мазмуну мухтавои ҷумла, ки сохтори он метавонад дутаркиба ва ҳатто мураккаб низ бошад, муайян карда мешавад. Дар забони чинӣ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи унвониро бо истилоҳи ҷумлаҳои номӣ ном мебаранд, ки аз ҷиҳати сохтор ба ҷумлаҳои унвонии забони тоҷикӣ мувофиқанд.

КИТОБНОМА

1. Горелов, В.И. Практическая грамматика китайского языка / В.И. Горелов. – М., 1957. – 192 с.
 2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. 2. – Душанбе, 1984. – 327 с.
 3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қ. 2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. – Душанбе: Маориф, 1995. – 294 с.
 4. Ивченко, Т.В. Китайский язык. Польная грамматика в схемах и таблицах / Т.В. Ивченко. – М., 2022. – 736 с.
 5. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2010. – 231 с.
 6. Карпека, Д.А. Синтаксис китайского языка. Единицы и структуры / Д.А. Карпека. – Санкт-Петербург, 2019. – 504 с.
 7. Кенджазода, М.С. Типы простых предложений с точки зрения структуры и цели высказывания в современном таджикском языке / М.С. Кенджазода. – Душанбе: Ирфон, 2023. – 200 с.
 8. Қосимова, М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 215 с.
 9. Набиев, М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Наҳв. Қ.2. / М. Набиев. – Душанбе: Маориф, 1992. – 176 с.
 10. Ниёзмухаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1960. – 112 с.
 11. Норматов, М., Рашидов Ш. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба / М. Норматов. – Душанбе, 1988. – 152 с.
 12. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик (васоити таълим барои донишҷӯён) / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 184 с.
 13. Чжу Сяосин. Справочник для изучения китайской грамматики / Чжу Сяосин. – М.: Изд-во Пекинского ун-та; Международная издательская компания «Шанс», 2016. – 368 с.
 14. Шутова, Е.И. Синтаксис современного китайского языка / Е.И. Шутова. — М.: Наука, 1991. – 391 с.
- Сарчашмаҳо**
15. Би Шумин. Достони Тибет. – Пекин: Ширкати нашр. байнал. фарҳанг. – 307 с.

16. Самад, А. Ёр дар бари ёр / Абдулхамид Самад. – Душанбе: Адиб, 2019. – 192 с.

ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ «ЁР ДАР БАРИ ЁР»-И АБДУЛҲАМИД САМАД ВА «ДОСТОНИ ТИБЕТ»-И БИ ШУМИН)

Муқаррар шудааст, ки дар забонҳои гуногуни олам ҷиҳати ифодаи мақсад воҳидҳои гуногунсохтор, хосатан ҷумлаҳои аз ҷиҳати грамматикӣ мухталиф истифода мешаванд. Аз ин ҷоида забонҳои тоҷикиву чинӣ низ истисно набуда, ифодаи қолабиву грамматикии ҷумлаҳои сода дар онҳо фарқ дорад. Агар дар забони тоҷикӣ тартиби ҷойгиршавии аъзоҳои ҷумла дар таркиби ҷумлаҳои сода нисбатан устувор бошад, дар забони чинӣ чунин пайдарҳамӣ ба назар намерасад. Дар ин забон на тартиби дурусти аъзоҳои ҷумла, балки мазмуни ягонаи он мақсадро ифода мекунад.

Дар мақола навъҳои ҷумлаҳои содаи яктаркиба – муайяниахс, номуайяниахс, умумишахс, бешахс ва унвонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Маълум мегардад, ки истилоҳоти илмӣ мазкур ҳарчанд дар забони тоҷикӣ вуҷуд дошта бошанд ҳам, вале дар забони чинӣ чунин мафҳумҳои илмӣ дар назар дошта нашудаанд. Аз ин ҷиҳат, дар мақола ҷумлаҳои содаи яктаркибаи чинӣ баррасӣ гардидаанд, ки аз рӯйи нишондод ва қолаб ба навъҳои ҷумлаҳои содаи яктаркибаи забони тоҷикӣ қаробат доранд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони чинӣ, грамматика, ҷумла, ҷумлаи содаи яктаркибаи муайяниахс, номуайяниахс, умумишахс, бешахс, унвонӣ, аъзоҳои ҷумла.

ОДНОСОСТАВНЫЕ ПРОСТЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ «ЁР ДАР БАРИ ЁР» А. САМАДА И «ДОСТОНИ ТИБЕТ» («ПОЭМА О ТИБЕТЕ») БИ ШУМИНА)

Установлено, что в различных языках мира для выражения цели используются языковые единицы различной структуры, в частности, грамматически разные предложения. Не являются исключением из этого правила и таджикский и китайский языки, в которых шаблонное и грамматическое оформление простых предложений различается. Если в таджикском языке порядок расположения членов предложения в составе простых предложений относительно устойчив, то в китайском языке такой последовательности не наблюдается. В этом языке цель выражается не правильным порядком членов предложения, а его единым содержанием.

В статье анализируются виды односоставных простых предложений – определённо-личные, неопределённо-личные, обобщённо-личные, безличные и назывные – в таджикском и китайском языках. Выясняется, что хотя указанные научные термины применимы к таджикскому языку, в китайском

языке подобные научные понятия не существуют. В связи с этим, в статье рассматриваются односоставные простые предложения китайского языка, которые по своим признакам и структуре близки к видам односоставных простых предложений таджикского языка.

Ключевые слова: таджикский язык, китайский язык, грамматика, предложение, определённо-личное односоставное простое предложение, неопределённо-личное, обобщённо-личное, безличное, назывное, члены предложения.

ONE-CLAUSE SIMPLE SENTENCES IN TAJIK AND CHINESE LANGUAGES (BASED ON THE MATERIALS «YOR DAR BARI YOR» BY A. SAMAD AND «DASTONI TIBET» BY BI SHUMIN)

It has been established that different languages around the world use various linguistic units of different structures to express purpose, in particular, grammatically different sentences. Tajik and Chinese languages are no exception to this rule, where the template and grammatical design of simple sentences differ. While in the Tajik language the order of sentence components in simple sentences is relatively fixed, in the Chinese language, no such sequence is observed. In this language, purpose is expressed not through the correct order of sentence components, but through its unified content.

The article analyzes the types of one-clause simple sentences – definite-personal, indefinite-personal, generalized-personal, impersonal, and nominative – in the Tajik and Chinese languages. It is found that although these scientific terms are applicable to the Tajik language, similar scientific concepts do not exist in the Chinese language. In this connection, the article examines the one-clause simple sentences in Chinese that, based on their features and structure, are similar to the types of one-clause simple sentences in the Tajik language.

Keywords: Tajik language, Chinese language, grammar, sentence, definite-personal one-clause simple sentence, indefinite-personal, generalized-personal, impersonal, nominative, sentence components.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ван Хуэнчуан – аспиранти кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 934 10-08-96.

Сведения об авторе: Ван Хуэньцзюань – аспирант кафедры истории и типологии языка ТНУ. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 934 10 08 96.

Information about the author: Wang Huenjuan is a postgraduate student at the Department of History and Typology of Language at TNU. **Address:** 734025, Rudaki Avenue, 17. Dushanbe, Phone: (+992) 934 10 08 96.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИЮ МАЪНОИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ
БА СОЗҲОИ МУСИҚИИ ТОРӢ ДАР ОСОРИ МАНЗУМИ
АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Назокат Шоева

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Омӯзиш ва баррасии истилоҳоти созҳои мусиқӣ, аз ҷумла торӣ яке аз масъалаҳои муҳим буда, на танҳо дар ташҳиси вожаҳои муайяни соҳавии забон, балки барои ошкор сохтани баъзе масъалаҳои этнолингвистӣ муфид арзёбӣ мешавад. Баррасии ин масъала барои омӯзиши суннатҳои гузашта ва имрӯзаи мардуми тоҷик, инчунин дигар мардумони эронитабор ва ҳатто мардуми турктабор низ арзиши махсусро доро мебошад. Таҳқиқ ва таҳлили сохториву маъноии истилоҳоти созҳои мусиқии торӣ дар муқоиса бо маводи осори шоирону нависандагони адабиёти классикиро тайи беш аз ҳазор сол ошкор ва муайян месозад, ки дар ин ҷода асарҳои назми Абдураҳмони Ҷомӣ истисно нестанд. Ӯ дар осори назми худ аз истилоҳоти созҳои мусиқии торӣ низ ба таври фаровон истифода кардааст, ки бархе аз онҳо дар ин мақола мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор мегиранд. Интиҳоби масъалаи мавриди пажӯҳиш ба ҳайси як мақолаи ҷудогона, пеш аз ҳама, ба мавриди омӯзиш қарор нагирифтани он, махсусан осори манзуми Ҷомӣ алоқаманд мебошад.

Соз аз қабилӣ калимаҳост, ки дорои маъноҳои зиёде мебошад ва аз ҷиҳати баромад ба забони тоҷикӣ алоқаманд буда, муодили он (=синоними он) вожаи арабии **асбоб** аст. Яке аз маъноҳои калмаи мавриди андеша марбут ба созҳои мусиқӣ буда, тавассути он чанд иборати изофии ба мавзӯ дахлдошта сохта шудааст. Худи маънои **соз** низ дорои маъноҳои махсуси мусиқӣ аст. Масалан, яке аз маъноҳои **соз** асбобҳои мусиқӣ, дар мисоли **тор, чанг, танбӯр** ва монанди инҳо мебошад. Маънои дигараш оҳанги мусиқӣ ва маънои сеюми он абзоре мебошад, ки бо он мусиқӣ менавозанд, аст.

Созҳои зехӣ, дар асарҳои адибони гузашта шакли арабии он ба гунаи «Завот - ут - тор» низ ба таври фаровон истифода шудааст. Ба ин навъи мусиқӣ созҳои дорои сим ва ё риштаи аз рӯдаи хайвонот тайёр кардашуда, ки ба бархе аз созҳои мусиқӣ мекашанд ва ҳангоми навозиш садои махсусе аз онҳо берун меояд, дар назар дошта шудаанд. Созҳои зехӣ ва ё торӣ ба воситаи мизроб (медиатор), нохун ва камонча, ду ҷӯбчаи махсус навохта мешаванд, ки ба ин қисмат метавон барбат, уд, тор, рубоб, танбӯр, қонун, дутор, сетор, чанг, ғижак ва амсоли онҳоро дохил кард. Қисме аз ин созҳои мусиқӣ дар осори манзуми Ҷомӣ ба қор рафтаанд, ки ҳар яке таҳлил ва таҳқиқ мешаванд.

Сайри таърихӣ вожаи уд ва муродифи он барбат. Яке аз асбобҳои мусиқии қадимаву куҳанбунёд, ки миёни мардуми форсу тоҷик маъруфият дорад, **барбат** мебошад. Барбат аз созҳои мусиқии қадимӣ буда, дорои косохонаи бузург ва дастаи кӯтоҳ аст. Ин номи сози мусиқӣ дар аксари фарҳангҳои тафсирии форсиву тоҷикӣ, донишномаҳо сабт гардида, тавзеҳ

ёфтааст. Инчунин, **барбатро** дар осори бештари адибони адабиёти классикӣ ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, ки ин далели маъруфият доштани аш.

Дар фарҳанго баромади онро аз юнониву арабӣ доништа чунин шарҳ додаанд: барбат асбоби қадимаи удмонанди мусикӣ, ки ҳашт тор дорад [4, 143]. Пас чанд мисол аз Хайёму Рӯдакӣ ва ибораи изофии барбати Исо оварда шудааст. **Барбати Исоро** бо ду маъно тавзеҳ додаанд, ки хеле ҷолиб ва қадима будани онро нишон медиҳад: а) барбате, ки оҳанги он бағоят руҳбахш аст:

Чомаю бутею **барбате** бар лаби кишт,
Ин ҳар се маро нақду туро нася бихишт.

Дар фарҳанго шарҳи гуногун аст ва дар фарҳанги дигар чунин омадааст: **барбат** асбоби танбӯрмонанди мусикии қадимист, ки ҳашт тор дорад [6, 134]. Ё ин ки дар фарҳанги форсӣ: **barbat** аз абзорҳои қадимаи мусикӣ аст, ки дорои косаи бузург ва дастаи кӯтоҳ аст; уд [4, 129].

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ «вожаи барбат чунин тавзеҳ ёфтааст: Барбат ю. – а асбоби удмонанди мусикии қадимӣ, ки ҳашт тор дорад [1, 79].

Гаҳе аз барбат чу тифли хурдсол,
Дар канори худ бар захми гӯшмол.
Нолаҳои дарднок ангехтӣ,
Болиғонро аз мижа хун рехтӣ [1, 79].

Уд дар фарҳанго ба маъноҳои зиёд омадааст, ки бештари адибони давраи адабиёти классикӣ, аз Рӯдакӣ сар карда, дар осори худ аз ин калима истифода намудаанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки вожаи уд дар давраҳои аввал ва миёнаи ташаққули забон маъмул будааст. Аз ин ҷиҳат, шоирони ин давраҳо аз вожаи мавриди таҳқиқ ба таври фаровон дар мисраҳои шеърӣ худ ба ин ё он маъно ба қор бурдаанд. Дар фарҳангои мавҷуда, аз ҷумла «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба чунин маъноҳо шарҳи эзоҳ ёфта, шоҳидҳо аз Анварӣ Сухайлӣ, Ҳилолӣ, Низомӣ, Шамси Табрезӣ, Толиби Омулӣ, Ҳофиз, Шоҳин, Саъдӣ оварда шудааст:

Уд **I**. як навъ асбоби торноки мусикӣ; барбат.

Уд **II**. ҷӯби хушбӯи сиёхранг, ки одатан бо сӯзонидан дар мичмар хушбӯи медиҳад.

Уд **III**. устухони беҳи забон [5, 384].

Баромади ин вожаро муаллифони фарҳангои тоҷикӣ ва форсӣ ба забони арабӣ марбут доништаанд.

Чун А. Ҷомӣ яке аз шоирони адабиёти классикӣ мебошад, ӯ низ дар осори худ удро, бавижа дар достонҳои назмиаш, аз ин калима ҳамчун асбоби мусикӣ истифода кардааст, ки барои тақвияти андешаи хеш ҳамчун намуна метавон аз ҷандҳои онҳо ёдовар шуд:

Ба молиш дод гӯши **удро** тоб,
Тарабро сохта аз тораш асбоб [2, 212]

Ҷомӣ дар фаслҳои 13-14 рисолааш, ки бо номи «Рисолаи мусикӣ» маъруфият дорад, ба баррасии масъалаҳои муҳимми илмӣ ва амалии мусикӣ, бавижа мавзӯи баҳси сози уд, ҷӯр сохтани он, сохт ва таркиби пардаҳо пардохтааст.

Ҳамин тавр, уд аз ҷиҳати баромад марбут ба забони арабӣ буда, аз рӯи сохт калимаи сода мебошад. Уд асосан номи дарахтест, ки сиёхранг будааст. Аз

ин чо маълум мешавад, ки ин асбоби мусиқӣ шояд аз чӯби дарахти уд сохта шуда, пас ба ҳамин ном ҳамчун сози мусиқии қадима, дар тамоми кишварҳои исломӣ маъмул гашта бошад. Удро мисли рубоб ва тор бо мизроб менавохтанд.

Ин асбоби мусиқӣ пеш аз асрҳои VII - VIII бо номи **барбат** маъруфият дошта, баъд аз омадани арабҳо шакли арабии он бо забони форсӣ - тоҷикӣ ворид мегардад.

Тибқи маълумоти Г. Фармерт, уд аз Суғд ба Хутан (а.V) ва баъдан ба дигар мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна паҳн гардидааст [9, 242].

Чомӣ дар фаслҳои 13-14 -уми «Рисолаи мусиқӣ» дар бораи хизмати донишманди шухратёри тоҷик, Абунастри Форобӣ андешаи худро ба таври зайл баён намудааст, ки далели мутахассис будани ӯро нишон медиҳад: «Ашрафи олоти завотулавтор (созҳои торӣ) **удро** доништаанд ва пеши муқаддимон автори (пешгузаштагон, қадимиҳо; автор чамъи калимаи **ватар** буда, маънои зеҳи асбоби мусиқӣ дар назар аст) вай чаҳор будааст: **бам, маслас, масно ва зер** (= торҳои уд ба ҳамин номҳо маъмул будааст: бам ва маслас, масно, зер). Ва ҳақим Абунастри Форобӣ баъд аз зер як ватар ва дигар бар он афзудааст ва онро ҳодд ном ниҳода» (= як тори дигар ба он илова намуда, ба он ҳодд ном гузоштааст).

Бам номи яке аз торҳои асбобҳои мусиқӣ, дар мисоли уд, ки садои ғафсу баланд дошта, зер аст ва вожаи форсӣ - тоҷикӣ.

Зер номи тори асбоби мусиқӣ, ки садои маҳину нозук дорад ва муқобили **бам** мебошад.

Ҳамин тавр сози **барбат** ва муродифи он **уд** бо вучуди он ки дар замоне аз ёдҳо фаромӯш шуда, ба бахши калимаҳои кӯхнашуда даромада бошад ҳам, дар давраи истиқлоли кишварамон дубора рӯйи қор омада, оҳиста - оҳиста боз ба зеҳни мардуми тоҷик чой гирифтанд дорад. Имрӯз санъаткорони тоҷик аз ин навъи соҳа ба қор мебаранд. Албатта, доираи истеъмоли яке аз дигаре фарқ мекунад. Агар замоне доираи истифодаи **барбат** чойи удро гирифта васеъ гардида бошад, имрӯз баръакс, вожаи **уд** бар ивази **барбат** густариши бештарро соҳиб гардидааст.

Истилоҳоти соҳаи санъат, бавижа асбобҳои мусиқӣ як қисми захираи луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Яке аз вижагиҳои истилоҳоти асбобҳои мусиқии миллӣ дар он инъикос меёбад, ки бештари онҳо, ба истиснои бархе аз асбобҳои давраи қадим барои тамоми тоҷикон фаҳмо ва умумӣ мебошанд. Хусусияти дигари ин навъи истилоҳот аз он иборатанд, ки доираи истеъмоли онҳо хеле васеъ буда, баъзе аз онҳо ҳатто ба забони дигар халқияту миллатҳо роҳ ёфтаанд. Вижагии сеюми истилоҳоти асбобҳои мусиқӣ баёнгари онанд, ки онҳо барои тамоми услубҳои забонӣ: услубҳои илмӣ, расмӣ, бадеӣ, публицистӣ, рӯзноманигорӣ умумӣ ба ҳисоб мераванд.

Хусусияти чоруми истилоҳоти асбобҳои мусиқӣ аз он иборат буда метавонад, ки баъзе аз онҳо ба маънои дигари луғавӣ дохил шуда метавонанд. Дар ин ҳол ин навъи калимаҳо тибқи маънои асилаш мутааллиқ ба вожаҳои умумихалқӣ буда, аз рӯйи маънои дигар истилоҳи ягон соҳа ҳисобида мешаванд. Масалан, калимаи «**тор**»-ро мегирем, ки дорои маъноҳои гуногун ва омонимҳо мебошад:

Тор яке аз соҳаҳои (асбоби) мусиқӣест, ки дорои панҷ сим ва як тори маҳсуси аз рӯдаи хайвонҳо омодашуда иборат буда, бо мизроб навохта мешавад.

Тор ҳамчун асбоби мусиқӣ дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба қайд гирифта нашудааст, вале дар «Фарҳанги забони форсӣ» дар паҳлуи дигар маъноҳо ба мафҳуми асбоби мусиқӣ чунин шарҳ ёфтааст: 3 (мус.) аз анвои соҳои эронӣ, ки дорои панҷ сим аст ва онро ба захма менавозанд [9, 220].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» соли 1969 ба нашррасида сабт нашуда бошад ҳам, яке аз маъноҳои он, ки бо асбобҳои мусиқӣ, ҳамчун тор, рубоб ва амсоли инҳо алоқаманд аст, дар шакли зайл шарҳ дода шудааст: 3. Риштае, ки аз рӯдаи ҳайвонот тайёр карда шуда, ба асбоби мусиқӣ мекашанд ва ҳангоми навохтан садо медиҳад [5, 372].

Чуноне аз таҳлил ва таҳқиқи соҳои мусиқии осори манзуми Ҷомӣ муайян мешавад, бештари онҳо аз ҷиҳати баромад мутааллиқ ба забони тоҷикӣ буда, аз забонҳои дигар иқтибос нагардидаанд. Ин андеша ва далелҳои мушаххас ба устувори забони тоҷикӣ, ҳосатан соҳти грамматикӣ он дар муқобили забонҳои арабӣ ва туркӣ, ки дар он давраҳои таърихӣ доираи густариши худро васеъ мекарданд, шаҳодат медиҳад. Забони тоҷикӣ дар ҳамон давраи бисёр мураккаб дар омезиш бо забонҳои арабӣ ва туркӣ, на танҳо тоб оварда тавонистааст, балки аз байни онҳо бо пирӯзӣ берун омадааст.

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки ҳар як тори асбобҳои мусиқӣ ҳангоми навохтан садои махсусе медиҳанд, вале садои симҳо аз садои тори дар фарҳанг тавзеҳиёфта тафовут дорад. Садои симҳо бориқтар ва садои тори аз рӯдаи ҳайвонҳо омодашуда ғафстар аст.

Ба ҳамин минвол **тор** ҳамчун яке аз асбобҳои мусиқии қадимаи мардуми эронинасл, аз ҷумла тоҷикон ба ҳисоб рафта, дар осори бештари шоирони адабиёти классикӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин далел шаҳодати бостонӣ доштани онро нишон медиҳад. Номин асбоби мусиқии миллӣ аз мадди назари Ҷомӣ низ берун намондааст ва дар бархе аз мисраъҳои шеърнаш торро ба қор бурдааст, махсусан дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо»:

а) Зи **тори ашк** баст **ӯ тор** бар **чанг**,

Ба дилпардозии худ сохт оҳанг [11, 29].

б) Раги чонам густа **ҳамчу тораш**,

Нагашта мурғи уммеде шикораш [11, 29].

Дар мисраи якум **тори ашк** ибораи рехтаи фразеологӣ буда, маънои «қатраҳои оби чашм» дар назар дошта шудааст. **Тор** - и дуҷум мафҳуми «сим» - ро дорад, яъне симҳое, ки ба асбобҳои мусиқии тордор баста мешаванд.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки вожаи тор маъноҳои зиёд дошта, ҳам ба маънои асл ва ҳам ба маънои маҷозӣ истифода гардидааст.

Вожаи **тор** аз ҷиҳати соҳт сода буда, аз рӯи баромад ба забони тоҷикӣ мутааллиқ аст. Вожаи тор дорои маъноҳои гуногун ва омонимӣ буда, яке аз мафҳумҳои он марбут ба истилоҳоти мусиқист. Мураттибони ФТЗТ яке аз маъноҳои луғавии онро, ки мутааллиқ ба асбоби мусиқист, чунин тавзеҳ додаанд: **тор II**. олоти мусиқии торӣ, ки панҷ сим дорад ва бо мизроб навохта мешавад [7, 351].

Аз таҳлил ва баррасии истилоҳоти асбобҳои торӣ, ки танҳо дар заминаи маводи манзуми осори Абдурахмони Ҷомӣ сураат гирифтааст, метавон ба таври умум ба чунин натиҷа расид:

1. Омӯзиш ва пажӯҳиши истилоҳоти мусиқӣ, бавижа номи созҳои мусиқии торӣ, ки Ҷомӣ дар осори худ ба қор бурдааст, яке аз масъалаҳои муҳим дар соҳаи илмҳои санъатшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва забоншиносӣ ба ҳисоб меравад.
2. Шоир дар осори худ бисёр истилоҳоти асбобҳои мусиқиро ном бурдааст, ки бо вучуди гузашти асрҳои зиёд қимати худро гум накардаанд.
3. Бештар истилоҳоти таҳассусии ин соҳа, махсусан асбобҳои мусиқии баҳши торӣ вожаҳои хоси тоҷикӣ мебошанд, ки имрӯз ҳам дар ҳамон шакл ва маънӣ мавриди қорбурд қарор доранд.
4. Аз таҳлили асбобҳои мусиқии баҳши торӣ маълум мешавад, ки бархе аз онҳо аз доираи забони тоҷикӣ берун рафта, байни халқияту миллатҳои туркзабон низ шухрат пайдо кардаанд.
5. Абдурахмони Ҷомӣ тавонистааст, ки аз ганҷинаи миллии мардуми тоҷик номи асбобҳои мусиқӣ, аз ҷумла асбобҳои мусиқии ториро дар осори худ ба таври дилхоҳ истифода барад ва онҳоро бо рангу бори тоза дар мисраҳои шеърӣ дар қолабҳои назм даровардааст, ки ин яке аз хусусиятҳои эҷодии ӯ мебошад.

КИТОБНОМА

1. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭСТ. – 1983. - Ҷ.1. – 536 с.
2. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭСТ. – 1983. - Ҷ.2. – 608 с.
3. Рачабов, А. Борбаднома / А. Рачабов. – Душанбе, 1989. – 84 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 951 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 952 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 945 с.
8. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / Муҳаммади Ҳасандӯст. – Техрон, 1393. – Ҷ. 1. – 1-585 с.
9. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / Муҳаммади Ҳасандӯст. – Техрон, 1393. – Ҷ. 2. – 588-1410 с.
10. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / Муҳаммади Ҳасандӯст. – Техрон, 1393. – Ҷ. 4. – 2081-2955 с.
11. Ҷомӣ, А. Юсуф ва Зулайхо. - Ҷ.4. Хафт авранг. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 232 сах.
12. Шутова, Е.И. Синтаксис современного китайского языка / Е.И. Шутова. — М.: Наука, 1991. – 391 с.
13. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. - Ҷ.3, Сарредаксияи илмӣ ЭСТ. – 2004. – 518 сах.
14. Январ Шукрии Самарқандӣ. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ / Ш. Январ. – Душанбе: ЭР – граф, 2010. – 392с
15. <https://ashkbous.blog.ir/> / www.vogashinos/ir/... عادل اشک بوس
15. Mahshid, Moshiri. Persian Dictionary. Alphabetical – analogical. – Tehran: Soroush Press, 1990. – 1190 p.

16.Garib, B. Sogdian-Persian-English Dictionariy. Tehron: Farhangon, 1995. - 473 p.

**ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИВУ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ
БА СОЗҲОИ МУСИҚИИ ТОРӢ ДАР ОСОРИ МАНЗУМИ
АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ**

Аз таҳлил ва таҳқиқи номи истилоҳоти созҳои мусиқии осори Ҷомӣ маълум мешавад, ки бештари онҳо, аз ҷиҳати баромад дар давраҳои гуногуни ташаккул ва таҳаввули забон ба тағйироте рӯ ба рӯ нагаштаанд ва имрӯз ҳам бо ҳамон номҳо байни мардуми тоҷик маълуманд.

Баррасии истилоҳи соҳавӣ, аз ҷумла, созҳои мусиқӣ, ҷузъҳои онҳо, давраҳои инкишофшон, мавқеи корбурдашон махсусан дар осори адибони адабиёти классикӣ яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин мақола танҳо номи созҳои мусиқии тории (зеҳӣ) осори манзуми Ҷомӣ дар риштаи пажӯҳиши даромадааст, ки иборатанд аз: уд, барбат, зер, тор.

Таҳқиқи номи асбобҳои мусиқӣ дар заминаи осори манзуми Ҷомӣ - яке аз қабатҳои лексикӣ, барои ганӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ, инчунин барои муайян сохтани вазъи сиёсӣ, махсусан вазъи фарҳангии давр дар соҳаи санъати мусиқӣ дорои аҳаммияти бузурги илмӣ мебошад.

Пажӯҳиши, таҳия ва дастраси мардум, бавижа аҳли илми соҳаи санъат намудани номи созҳои мусиқӣ дар осори Ҷомӣ аз ҳар ҷиҳат муҳиму боарзиши буда, барои такмили фарҳанги тафсири ва соҳавии забони тоҷикӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *созҳои мусиқии тоӣ, истилоҳи соҳавӣ, забоншиносӣ, соз, уд, борбат, бам, зер, тор, таркиби луғавии забони тоҷикӣ.*

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОЛОГИИ
СТРУННЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ
АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ**

Исследование терминологических названий музыкальных инструментов в произведениях А. Джамии показывает, что большинство из них с точки зрения таджикской традиционной структуры слов не претерпело серьезных изменений в ходе становления и развития языка и сегодня известны среди таджикского народа под одними и теми же названиями.

В данной статье рассматриваются только названия струнных музыкальных инструментов, употребленных в поэтических сочинениях А. Джамии, таких как: уд (арфа), барбат (лютня), зер (высокая нота), тор (тар).

Исследование названий музыкальных инструментов, как часть лексики, в контексте поэзии Джамии имеет огромное значение для изучения источников обогащения лексического состава таджикского языка, а также для определения политической ситуации, особенно культурной жизни эпохи поэта, в частности, развития музыкального творчества и искусства.

Изучение и доведение до сведения народа, особенно деятелей искусства, названий музыкальных инструментов в творчестве Джамии имеет огромное

научное значение и способствует совершенствованию толковых и отраслевых словарей таджикского языка.

Ключевые слова: струнные музыкальные инструменты, специальная терминология, лингвистика, инструмент, арфа, лютня, бас, высокая нота, тар, словарный фонд таджикского языка.

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE TERMINOLOGY OF STRING MUSICAL WORKS IN THE CREATIVE WORKS OF ABDURRAHMAN JAMI

The study of the terminological names of musical instruments in the works of A. Jami shows that most of them, from the perspective of the traditional Tajik structure of words, have not undergone significant changes during the formation and development of the language and they still known among the Tajik people under the same names today.

This article focuses only on the names of string musical instruments used in the poetic works of A. Jami, such as: ud (harp), barbat (lute), zer (high note), tor (tar). The study of the names of musical instruments, as part of the vocabulary, in the context of Jami's poetry is of great significance for studying the sources that enriched the lexical composition of the Tajik language, as well as for understanding the political situation, especially the cultural life of the poet's era, particularly the development of musical creativity and art. Studying and making known the names of musical instruments in Jami's works to the public, especially to artists, has immense scientific value and contributes to the improvement of explanatory and specialized dictionaries of the Tajik language.

Keywords: string musical instruments, specialized terminology, linguistics, instrument, harp, lute, bass, high note, tar, lexical fund of the Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоева Назокат Ақобировна – и.в. дотсенти кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ, номзади илми филология. **Нишони:** 734042, ш. Душанбе кӯчаи Академикҳо Раҷабовҳо, 10. Тел.: +992 888 22 63 12.

Сведения об авторе: Шоева Назокат Ақобировна – и.о. доцента кафедры языков Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, кандидат филологических наук. **Адрес:** 734042, город Душанбе, улица Академиков Ражабовых, 10. Тел.: +992 888 22 63 12.

Information about the author: Shoeva Nazokat Akobirovna - associate professor of the language department of the Technical University of Tajikistan named after academician M.S. Osimi, candidate of philology. **Address:** 734042, Dushanbe, Academician Radjabov Street 10; phone: +992 888 22 63 12.

**ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТАМИ ҲАҶ –
ОБ – WATER (ВОДА) И ҲОҶ-ОТАШ – FIRE (ОГОНЬ) В
ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
(ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

Гулбону Назарбекова

Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева

Изучение лингвистических вопросов во все времена, во всех языках мира является актуальным, потому что у них есть научные аспекты и черты. Современное языкознание представляет собой комплекс лингвистических наук, изучающих разные стороны языковой системы, а также их функционирование и развитие.

Фразеология, как отрасль современного научного знания, является одной из самых неисчерпаемых и интересных разделов лингвистики. Фразеология — это обширный раздел языкознания, который представляет собой совокупность устойчивых речевых оборотов и выражений, обладающих определенным значением, структурой и особенностями употребления в языке. Фразеологизмы являются неотъемлемой частью любого языка и играют важную роль в выражении мыслей, описании эмоций и событий. Согласно Н.М. Шанскому, фразеология – это раздел языкознания, который изучает устойчивые выражения и словосочетания в языке, их значение, происхождение и употребление [13, 76]. Фразеология включает в себя фразеологизмы, пословицы, поговорки и другие устойчивые выражения. Интерес к изучению фразеологии возросло у многих учёных и исследователей в начале XX века. Одним из первых ученых, обративших внимание на теорию фразеологии, является Шарль Балли (1865-1947), выдающийся швейцарский лингвист французского происхождения, ученик и последователь Ф. де Соссюра. Ш. Балли первым провел классификацию словосочетаний и выделил четыре типа: а) свободные словосочетания; б) популярные выражения; в) фразеологические строки; г) фразеологические выражения [8, 9].

Работы известного лингвиста П. Смита играют важную роль в развитии теории английской фразеологии. Основное внимание ученого привлекают лексические фразеологизмы, прежде всего фразеологизмы, воплощающие экспрессивный характер слова [11, 103].

Значительный вклад в развитие данной категории языка внесли ученые - языковеды: А.А. Потегбни, А.А. Шахматова и Ф.Ф. Фортунатова, В.В. Виноградова (В.П. Жуков, А.В. Кунин, А.И. Смирницкий, Н.М. Шанский, Н.Н. Амосовой, И.В. Арнольд, А.В. Кунин, отечественные Х. Маджидов, Н. Маъсуми, Б. Камолиддинов, Р. Гаффоров, И. Хасанов, Х. Джалилов, С.В. Хушеновой, Ш. Аламшоев, М. Аламшоев, Ш. Мирзоев, и другие.

Известно, что фразеология имеет тенденцию передавать соответствие культуры и языка. Фразеологические выражения как семантическое явление придают языку особую красоту, а его сходства и различия определяются

национально-культурными аспектами. Основным источником фразеологических выражений в любом языке является художественная литература. Часто употребляемые слова фразеологических единиц, прежде всего, связанные с человеческой жизнью и повседневной работой.

Фразеологизмы считаются очень сложной и загадочной единицей языка, они полны лексическими, морфологическими и синтаксическими особенностями [14, 37].

Как следует из исследований таджикских учёных, в частности профессора Х. Маджидова, который подверг серьёзному изучению отдельные смежные явления, подчеркнул, что таджикская фразеология зародилась в двадцатом веке, но эта область языкознания имеет очень древнюю историю. Фразеологические единицы – словосочетания, идиомы, устойчивые композиции, в большинстве словарей, в том числе в словаре «Кашф-уль-лугот», «Бурхани кате'к», «Гияс-уль-лугот» более или менее заметны. Следует отметить, что словари «Мусталахот-уш-шуаро» автор Вораста и «Чароги хидоят» Алихана Орзу содержат больше фразеологизмов, в них простые, производные и сложные слова встречаются относительно редко [10, 19].

Стихии, пронизывая жизнь общества с древних времен до наших дней, вошли во все сферы человеческой жизни. Поэтому, земля, воздух, огонь, вода – это не просто слова, а общие культурные представления, которые лежат в основе духовной жизни общества. В данной статье мы отобрали фразеологизмы шугнанского, таджикского и английского языков с компонентами *ҳаҷ/ об / water-вода и уоҷ/ оташ/ огонь*, поэтому мы посчитали необходимым, рассмотреть вопрос о том, какую роль играют вода и огонь в жизни человека.

Вода — важнейший элемент жизни. Без воды не было бы людей, животных, растений. Вода и есть суть всего живого на планете. Все живое состоит из воды на целых 80% - планета, человек, клетка. Без воды невозможна сама жизнь. Достаточно лишь понимания того, что без пищи человек может выжить спустя недели, а без воды — продержится считанные дни.

Она способна потушить огонь, и, тем самым, спасти. Но без огня и вода не имеет смысла, поскольку все оледенеет

Огонь — это, прежде всего, искра, возникающая спонтанно и превращающаяся в пламя, а затем и пожар. Это также и молния, и звезды, и Солнце. Он нагревает воду и только вода способна его остановить, потушить.

В ходе исследования были выявлены большое количество фразеологизмов с компонентами *ҳаҷ/ об / water- вода и уоҷ/ оташ/ огонь* в шугнанском, таджикском и английском языках.

В шугнанском языке фразеологическая единица *Narm ҳаҷ бирин ҷӯнт*, эквивалентом которого в русском языке является *В тихом омуте черты водятся* характеризует хитрого человека. Так обычно говорят о тихом, незаметном, скрытном человеке часто способен на неожиданные и не всегда благовидные поступки. Аналогом данной фразеологической единицы в английском языке *Still waters run deep* [1, 19].

Другая фразеологическая единица которая тоже очень часто используется носителями шугнанского языка это *хи дум уоҷат ҳаҷанд дедов* – так говорится о человеке, который не работает и развлекается, отвлекается от дел.

Vaz xaçand at wan dum zuq - имеет значение *ветреный, чванливый, надменный, кокетливый, легкомысленный, избалованный*.

xaç tu yevand kaš na suđ - характеризует человека, который очень много говорит, не может хранить тайны, секреты, болтун. Эквивалентом данной фразеологической единицы в русском языке является *Вода во рту не греется*.

Yuħk xaç dastur tidow - обозначает горечь, горе, сильно плакат. Например: *E yaħ wam ruçiken tar askarə yod xu wam yuħk xaç dastur tizd*. (Её сына увезли в армию, и она очень сильно плачет, слёзы текут как вода).

Menat ar xaç sitow - пропадать пропадом, исчезать. Данный фразеологизм означает, что человек упорно трудился над чем-то и все внезапно исчезло в пух и прах. Например: *Ero xubum wan xu žow čixt xu ya mod, tu menat ar xaç sut*.

Xu xidm xaçard lüvdow - если комунибудь снится плохой сон и данный сон рассказывают воде, то он не сбудется. Например: *Nur xabum dis bezeb xidm wint xu andoidum xu xaçardum wi lud*. (Сегодня ночью мне приснился ужасный сон и я встала и рассказала его воде).

xaç az tirad yažd (yarov) – так обычно говорят о чиновниках, государственных деятеля, которые правят всеми сферами и вмешиваются во всех делах. Эквивалентом данной фразеологии в таджикском языке является *Об аз боло лоӣ*.

Šito xaç tora čidow – так обычно говорят когда человек удивляется, изумляется, поражается, растеряется или какое -то обстоятельство сильно удивляет или поражает человека. Например: *Wuzun sa ħud wien band čud, tulu šito xaçen tu tora čudə* (Когда я услышала, что его арестовали я сильно растерялся).

Рассмотрим некоторые фразеологические единицы с компонентами вода и огонь в шугнанском языке.

Yoç at xaç - так обычно говорят о вспыльчивом, горячем, импульсивном человеке. Например: *U dis tez odam, yoçat xaç*. (Он такой вспыльчивый человек).

Xu dum yoçat xaç ard dedow – характеризует человека, который всегда отвлекается от дел, много развлекается. Например: *Yaħ at xu dum yoçat xaç ard dođ xu toyd*. (Она пришла развеялась и ушла).

Yoç pi šardiz - так говорят о поспешном, торопливом, суетливом, быстром человеке, также данная фразеологическая единица имеет негативное значение «вспыльчивый». Например: *Yu dis yoç pi šardiz, tezađ ta qar kiħt* – Он такой вспыльчивый, сразу обижается.

Yoç weddow – обострять обстоятельство, усугублять отношения. Так говорят когда кто то вмешается в чьи - то дела и усугубляет обстоятельство. Например: *Wam čor yat yoçə weđd xu tuid*. (Её муж пришел, повздорил и ушел).

Zorđ yoç dastur didow - изжога, так обычно говорят когда у человека появляется изжога желудка. Например: *Wam ošum furt xu mu zorđ šiç yoç dastur dūd* (я кушала похлебку и у меня появилась изжога). Данная фразеологическая единица в русском языке передается как у меня все внутри горит.

Yoç qati bozə čidow – дословно играть с огнём; данное выражение характеризует неосторожного, неосмотрительного человека.

Следует отметить, что в таджикском языкознании детальное исследование отдельных вопросов таджикской фразеологии началось в середине прошлого века, но интерес к ней насчитывает древнюю историю. В самых ранних

толковых словарях, которые дошли до нас, наравне со словами, также интерпретируются фразеологические единицы.

В таджикском языке тоже как в шугнанском языке были выявлены множество фразеологических единиц с компонентами *об*(вода) и *оташ* (огонь) и мы рассмотрели некоторые из них.

Ба дасти касе об рехтан натавонистан - ирония о том, что не умеешь служить кому-то, не достоин чьей-то службы, не умеешь быть кому-то равным.

Об аз сар гузаит – дело зашло слишком далеко, так обычно говорят, когда неприятные события превышают предела.

Об шудан - характеризует измученный, усталый человек; так говорят когда человек сильно страдает. Данное выражение также употребляют в значении быть опозоренным, потерять уважение.

Об гирифтани чаим – этот фразеологизм имеет значение наслаждаться, наслаждаться видом. Например: *Аз тамошо кардани шахри Душанбе оби чашам гирифт* (Увидев город Душанбе, у меня на глазах навернулись слезы).

Оби касе рехтан - это значит испортить чью-то репутацию, обезобразить чью-то ценность, терять уважение. Например: *Уро дар мачлис хезонда, обрӯйи вайро резонданд*. (Они заставили его встать на собрании и унизили его).

Об дар дӯғ доштан – характеризует человека, который постоянно лжёт, лжец, обманщик, плут, хитрец, мошенник, жулик, аферист. Например: *Ин бачаро гуш накунед, ӯ доимо обаш дар дӯғ аст*. (Не слушайте этого мальчика, он постоянно обманывает).

Об зери коҳ – так обычно говорят о человеке, который проявляет незнание, невежество; поступать глупо, бестолково; притворяться незнающим, непонимающим, прикидываться глупым. Например: *Уро напурсед, ӯ оби зери коҳ* (Его не спрашивайте, он притворяется незнающим).

Об бе лаҷом хӯрдан – самовольничать, своевольничать, творить произвол, самочинствовать. Этот фразеологизм выражается по отношению к самовольному, своенравному человеку.

Дили касеро об кардан – данное выражение имеет значение очаровывать кого –то, симпатизировать кому- либо, чему-либо. Например: *Гунаҳкорона илтимоскунии ӯ дили Мастура-холаро об кард* (Его грешная мольба растопила сердце тети Мастуры).

Фразеологизмы с компонентами *об* (вода) и *оташ* (огонь).

Дар оташу об будан/ миёни оташу об нишондан – быть в беде, быть в затруднительном положении, идти на смерть, гибель, выражение отчаяния, бессилия, невозможности что-либо предпринимать. Данный фразеологический оборот дословно означает быть в огне и воде.

Аз об баромадани оташ - возникновение странного события, быть в затруднении, когда опасность или неприятность грозят со всех сторон. Дословно этот фразеологизм означает огню выходить из воды.

Оташ бо оби ашк куштан – данное выражение дословно означает уменьшить горе плачем (слезами), характеризует человека, у которого горе.

Оташ аз об надонистан - описывает храброго, мужественного, смелого человека. Дословно переводиться как, *не зная огня от воды*.

Наъл дар оташ будан - быть беспокойным, данное выражение дословно означает, если бросить в огонь чье-то имя, написанное на подкове, этот человек будет беспокоиться и страдать.

Миёни ду кас оташ афрӯхтан – обострять отношение между двух людей, усугублять их отношение или чувство.

В английском языке фразеологические единицы с компонентом *water* - вода ассоциируются с:

– опасной ситуацией, неблагоприятным положением дел, неизвестной обстановкой, когда данный компонент употребляется в форме множественного числа с определениями *deep, uncharted, untested* (*deep waters* – затруднительное положение, *unfamiliar, untested waters* – неизвестные обстоятельства, *to get into hot water* – попасть в затруднительное положение), или с глаголом *to muddy* (*to muddy waters* – мутить воду, усложнять ситуацию);

– нищетой, нуждой (*to be in low water* – сидеть на мели, быть без денег, *to live on bread and water* – перебиваться с хлеба на воду, данное выражение также используется в шугнанском и таджикском языках – *ҳаҷ ат гард ти зиндаги ҷидов; бо нону об зистан*);

– благополучием (*to keep one's head above the water* – быть в хорошем финансовом положении, *to flow like water* – литься рекой (о деньгах), *to spend money like water* – бросать деньги на ветер).

Некоторые фразеологические единицы в английском языке символизируют черты характера человека и обозначают слабыхарактерность, мягкотелость, непостоянство, такие как *milk and water* - безвольный, *as unstable as water* - ветреный, *as weak as water* - малодушный;

Фразеологизмы *to have just one oar in the water* - иметь туман в голове и *to have water on the brain* - быть безмозглым символизируют черты характера человека и обозначает глупость, отсутствие здравогомыслия.

Water over the dam, water under the bridge - обозначает ход времени и переводится как дело прошлое; *written in water* – проходящий, мимолётный)

To pour cold water on sth - используется для описания разногласий, конфликтных ситуаций, возражать против чего-л., вылить ушат холодной воды на кого-л. Эквивалентом данной фразеологической единицы в шугнанском языке является *tora šito ҳас ҷидов*.

You can take a horse to water but you can't make him drink —можно пригнать коня на водопой, но пить его не заставишь; данное выражение имеет значение не всего можно добиться силой. Невозможно заставить человека воспользоваться предоставленным ему шансом, если он сам этого не хочет: Например: *The woman took her children to the park but they were not interested in playing in the playground. You can lead a horse to water but you can't make him drink* [correctenglish.ru]

Выражение *to go through fire and water* (букв. пройти сквозь огонь и воду) и пройти огонь и воду, имеет значение быть в затруднительном положение.

Выражение *Fire and water are good servants, but bad masters* (букв. огонь и вода - верные слуги, но плохие хозяева) используется по отношению к друзьям, означает, что не надо доверять каждому.

Фразеологизм *the burnt child dreads the fire* отражает национально-культурную специфику английского языка. Выражение имеет значение остерегаться чего-либо.

Выражение *fight fire with fire* (буквально бороться огонь огнем) имеет значение *оплатить той же монетой*.

Фразеологические обороты занимают огромный пласт в структуре, как шугнанского так и таджикского и английского языков. Сравнимые языки относятся к группе индоевропейских языков, следовательно, между ними много сходств в построении и значении фразеологических основ. В течение всего времени своего существования эти языки оказывают непрерывное влияние друг на друга, не смотря на то, что культуры разные.

Таким образом, мы выявили несколько сходств и различие в употреблении фразеологические единицы с компонентами вода и огонь в отобранных фразеологизмах в шугнанском, таджикской и английском языках.

Во всех трёх сравниваемых языках вода и огонь появляется чаще в прямом, чем в переносном значении.

Кроме того, в исследуемых нами языках есть класс коммуникативных ФЕ, в которых заключается народная мудрость, и наряду с другими фразеологизмами прослеживается связь языка и менталитета народа, его традиций и культурных предпочтений.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аламшоев, Ш.М. Фразеология шугнанского языка (структурно-грамматический и семантический аспекты): дисс.....Душанбе. 2018. 497с.
2. Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1963. 208 с.
3. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка.- М.: Издво иностр. лит., 1955.- с. 236-237
4. Гаффоров, Р., Хошимов С., Камолитдинов Б. Услубшиноси /Р. Гаффоров С. Хошимов Б.Камолитдинов. - Душанбе: Маориф, 1995. - 200 с.
5. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь . Том 1 .М. 1988, 575 с.
6. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь . Том 2 .М. 1991, 615 с.
7. Кунин, А.В. Курс фразеологии английского языка: Учебник. М., 1996.
8. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь. 3-е изд., стереотип. М., 2001.
9. Маъсуми, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик /Н. Маъсуми. - Сталинобод: Нашр. дав. тоҷ. 1959. - 413 с.
10. Мачидов, Ҳ. Таркибҳои фразеологӣ / Ҳ. Мачидов // Мактаби советӣ, №1, 1980. – С.21-23
11. Смит, П. Фразеология английского языка /П. Смит. М. 1959. 208 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 А – Н Зери назари Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон / Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе: 2008. – 950 с.

13. Шанский, Н.М. Лексика и фразеология современного русского языка. М.: Уч пед гиз, 1957. 168 с.
14. Шокиров, Т.С. Фразеологияи забони тоҷикӣ / Т.С. Шокиров. – Хучанд: Дабир, 2020. – 91 с.
15. <https://thefreedictionary.com> (дата обращения: 30.04.20)

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТАМИ ҲАҶ – ОБ – WATER (ВОДА) И УОҶ-ОТАШ – FIRE (ОГОНЬ) В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Фразеологические единицы - это слова с постоянным значением и составом, которые употребляются в речи как готовые единицы выражения. Каждая фразеологическая единица состоит из двух и более слов, имеет устойчивую структуру и смысл.

В данной статье рассматриваются фразеологические единицы с компонентами ҳаҷ - об – water (вода) и уоҷ - оташ – fire (огонь) в шугнанском, таджикском и английском языках в лингвокультурологическом аспекте. Нами были выявлены большое количество фразеологизмов с этими компонентами в сравниваемых языках.

С древних времен стихия играет важную роль во всех сферах жизни человека, они не просто слова, а общие культурные представления, которые лежат в основе духовной жизни общества. В статье рассматриваются некоторые особенности таких двух ключевых стихий в шугнанской, таджикской и английской народной культуре ҳаҷ - об – water (вода) и уоҷ - оташ – fire (огонь), поэтому мы посчитали необходимым, рассмотреть вопрос о том, какую роль играет вода и огонь в жизни человека.

Вода – важнейший элемент жизни. Без воды не было бы людей, животных, растений. Вода и есть суть всего живого на планете. Она способна потушить огонь, и, тем самым, спасти. Но без огня и вода не имеет смысла, поскольку все замерзнет...

Огонь – это, прежде всего, искра, возникающая спонтанно и превращающаяся в пламя, а затем и пожар. Это также и молния, и звезды, и Солнце. Он нагревает воду и только вода способна его остановить, потушить.

***Ключевые слова:** фразеология, сравнение, ҳаҷ – вода – water ва уоҷ – огонь – fire, стихия, шугнанский, таджикский, английский, духовный, переносный.*

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ БО КОМПОНЕНТИ ҲАҶ – ОБ – WATER ВА УОҶ – ОТАШ – FIRE ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНИЙ, ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ ЗАБОНШИНОСИИ ФАРҲАНҒӢ)

Воҳидҳои фразеолоғӣ калимаҳои дорои маъно ва таркиби доимӣ мебошанд, ки дар нутқ ҳамчун воҳидҳои тайёр истифода мешаванд. Ҳар як воҳиди фразеолоғӣ аз ду ё зиёда калима иборат буда, сохтор ва маънои устувор дорад.

Дар ин мақола воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои ҳаҷ – об – water ва уоҷ – отаиш – fire дар забонҳои шугнонӣ, тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати забониносии фарҳангӣ баррасӣ гардида, миқдори зиёди воҳидҳои фразеологӣ бо ин ҷузъҳо дар забонҳои муқоисашуда нишон дода шудаанд. Ҳодисаҳои табиат аз замонҳои қадим дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти инсон нақши муҳим бозидаанд, ки онҳо на танҳо сухан, балки идеяҳои умумии фарҳангӣ мебошанд, ки асоси ҳаёти маънавии ҷомеа мебошанд.

Дар мақола бархе аз вижагиҳои ду унсури калидии фарҳангии мардуми шугнон, тоҷик ва англис воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти ҳаҷ – об – water ва уоҷ с-отаиш – fire мавриди баррасӣ қарор дода шуда, нақши об ва отаиш дар ҳаёти инсон муҳокима гардидааст.

Об муҳимтарин унсури ҳаёт аст. Бе об на одам, на ҳайвонот, на наботот вучуд дошта наметавонанд. Об моҳияти тамоми ҳаёти сайёра мебошад. Вай қодир аст, ки оташиро хомӯш кунад ва ба ин васила наҷот диҳад. Аммо бе отаиш об ҳам маъно надорад, зеро ҳама чиз ях мекунад...

Отаиш, пеш аз ҳама, шарораест, ки худ аз худ пайдо шуда, ба шуъла мубаддал мешавад ва баъд ба сӯхтор. Он инчунин ситора ва офтоб аст. Он обро гарм мекунад ва танҳо об метавонад онро боздорад ва хомӯш кунад.

Калидвожаҳо: фразеология, муқоиса, ҳаҷ – об – water ва уоҷ – отаиш – fire, ҳодисаҳои табиат, шугнонӣ, тоҷикӣ, англисӣ, маънавий, маҷозӣ.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENTS OF ҲАҶ- ОБ – WATER И УОҶ-ОТАИШ – FIRE IN SHUGNI, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (LINGUO – CULTURAL ASPECT)

Phraseological units are words with a constant meaning and composition that are used in speech as ready-made units of expression.

Each phraseological unit consists of two or more words and has a stable structure and meaning.

This article examines phraseological units with the components ҳаҷ – об – water and уоҷ – otash – fire in Shughi, Tajik and English languages in the linguocultural aspect and we have identified a large number of phraseological units with these components in the compared languages.

Since ancient times, the elements have played an important role in all spheres of human life; they are not just words, but general cultural ideas that underlie the spiritual life of society.

The article discusses some of the features of the two key elements of Shugi, Tajik and English folk culture ҳаҷ – об – water and уоҷ – otash – fire, so we considered it necessary to examine the issue of what role water and fire play in human life.

Water is the most important element of life. Without water there would be no people, animals, or plants. Water is the essence of all life on the planet. She is able to put out the fire, and thereby save. But without fire, water also makes no sense, since everything will freeze...

Fire is, first of all, a spark that arises spontaneously and turns into a flame, and then a fire. It is also lightning, and stars, and the Sun. It heats up the water and only water can stop it and put it out.

Калидвожаҳо: *phraseology, comparison, ҳаҷ – об – water and yoҷ – otash – fire, natural phenomenon, Shughni, Tajik, English, spiritual, metaphorical.*

Информация об авторе: Назарбекова Гулбону Мехрубоншоевна – ассистент кафедры английской филологии, Хорогского государственного университета имени М. Назаршоев. **Адресс:** город Хорог, ул.Ш. Шохтемур 109. Email: ngulbonu@gmail.com; Тел.: 501221990.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарбекова Гулбону Мехрубоншоевна – ассистенти кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. **Нишонӣ:** шаҳри Хоруғ, кучаи Ш. Шохтемур, 109. Email: ngulbonu@gmail.com; Тел.: 501221990.

Information about author: Nazarbekova Gulbonu Mehrubonshoevna – assistant of the English Philology department, Khorog State University named after M.Nazarshoev. **Address:** Khorog City, Sh. Shohtemur street 109. Email: ngulbonu@gmail.com; Phone: 501221990.

**ТАҲҚИҚИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОӢ ВА ГРАММАТИКИИ КАЛИМАИ
«БОДА» ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ИМЛОИ БУХОРОӢ****Аҳлиддин Толибов****Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни**

Баррасии луғавию маъноии як калима дар асоси маводи осори бадеӣ маъноӣ онро дорад, ки нақши калимаҳо дар ташаккул ва таҳаввули мавзӯ ва ғояи асари бадеӣ бағоят калон аст. Дар осори адибони аҳли ирфон ва шоирони риндмашраб калимаҳои *бодаву май* мақоми муҳим дошта, онҳо барои ифодаи ҷаҳонбинӣ ва маслаки онҳо заминаи устувор гардидаанд. Адабиётшинос Ш.Исрофилниё ба таҳқиқи ҳамин масъала бо истифода аз роҳу усулҳои илми адабиётшиносӣ дар асоси маводи ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ муваффақ шуда, дар ин бобат рисолаеро бо унвони «Тасвири *май* дар ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ» (1995) ба таъб расонидааст. Калимаву истилоҳот ва таркиботи хусусияти фалсафӣ, динию ирфонӣ ва адабию бадеӣ дошта, дар баъзе рисолату интишороти муҳаққиқони соҳаҳои мазкур то ҷое мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [ниг.: 1; 3; 4; 10; 12]. Бо вучуди баъзе таҳқиқоти мухтасари адабиётшиносӣ дар ин самт баррасии хусусиятҳои забони баъзе истилоҳоти сермаъноӣ осори адибони классик номукамал ба назар мерасад.

Омӯзиши хусусиятҳои ашъори адибони классик барои таҳкими худшиносии миллӣ замина фароҳам меорад [ниг.: 14] ва маҳз дар ҳамин замина воқеияти замон ба таври пурра баррасӣ хоҳад гашт, ки таҳқиқи ашъори Имлоӣ Бухорӣ низ аз қабилӣ ҳамин гуна осори гаронбаҳост. Дар ашъори Имлоӣ Бухорӣ теъдоди зиёди калимаҳое дучор омадан мумкин аст, ки онҳо хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубиро доро буда, барои инъикоси руҳи замон, вазъи иҷтимоию фарҳангии мардум, барои тасвири ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ, сохту тартиботи ҷамъиятӣ ва урфу одатҳои гузаштаву мавҷудаи давраи зиндагии адиб муҳиманд. Лексикаи орифонаи ғазалиёти шоир ба хусусиятҳои полисемӣ (сермаъноӣ) ва моносемӣ (якмаъноӣ) молик буда, як баҳши калони онҳоро вожаҳои адабию китобӣ ташкил медиҳанд. Н. Маъсумӣ дар тавсифи ин қабил унсурҳои луғавӣ чунин нигоштааст: «...онҳо ҳамчун як гурӯҳи махсуси калимаҳои «муътадил» (нейтралӣ) аз луғату терминҳои кухнашуда ва таърихӣ фарқ мекунанд; дар забони зиндаи гуфтугӯӣ қор фармуда намешаванд ва дар забони адабии нормативӣ низ камистеъмол мебошанд, аз ин ҷиҳат аз калимаҳои умумистеъмолӣ ҳам фарқ карда меистанд» [9, 81].

Агар аз рӯи чунин талабот ба вожаҳои дорои хусусияти риндию орифонаи осори Имлоӣ дар мисоли як унсури луғавӣ – *бода* назар афканем, мебинем, ки он баромади тоҷикӣ дошта, дар нутқи гуфтугӯӣ унсури ғаъл ба ҳисоб намеравад; аз як тараф, дар забони адабӣ чун унсури муқаррарии забон ба қор рафта бошад, аз тарафи дигар, дар гузашта ҳамчун истилоҳ ва ё калимаи маҳдудистеъмол дар ду соҳа: а) истехсолоти хоҷагии халқ (истилоҳи соҳаи шаробпазӣ); б) ҳамчун образи бадеӣ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ: ташбеҳ, истиора, киноя роиҷ будааст. Ҳар ду паҳлуи маъноии он дар ғазалҳои шоир ба

таври фаровон истеъмол ёфтааст. Дар баробари ин, пахлуи сеюми маъноии калимаи *бодаро* низ қайд кардан муҳим аст, ки он бо хусусияти истилоҳӣ касб кардани ин вожа марбут мебошад. Ба андешаи забоншинос Саломӣён М., «ифодаҳои маҷозӣ яке ва воҳидҳои фразеологӣ яке аз унсурҳои муҳими ташаккулёбии забони осори манзум маҳсуб мешаванд. Маҳз тавассути онҳо пахлуҳои гуногуни маъноии калимаҳо кушода шуда, ҳамнишинии онҳо бо якдигар муайян мегардад ва ҳамзамон хунари суҳанофарӣ ва истеъдоди зебоишиносии суҳан аз ҷониби аҳли эҷод тавассути ин воҳидҳои маъноӣ ошкор мегардад» [11, 132].

Аҳли тасаввуф бисёр орзуву омол ва андешаҳои худро ба таври ошкоро дар муносибат ба синфи ҳоким баён карда наметавонистанд, бинобар ин, ҳадафҳои худро ба таври пардапӯшона бо истифода аз рамзҳои душворфаҳм баён менамуданд.

Ёдовар бояд шуд, ки дар эҷодиёти Имло вожаи *бода* хусусияти сермаъноӣ дошта, синонимҳои зиёд дорад ва дар навбати худ, унсури фаъоли калимасоз мебошад, он дар сохтани таркибу ибора ва ҷумлаҳои фразеологӣ зиёд ба кор рафтааст.

Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала хусусиятҳои забонии вожаи «*бода*»-ро мухтасаран ба таври зайл таснифу баррасӣ менамоем:

1. Мафҳуми калимаи «*бода*» дар ғазалиёти Имло. *Бода* вожаи тоҷикиасл буда, дар фарҳангномаҳо ба маънии «май, шароб, маҳсусан шаробе, ки нав аз хум гирифта шуда бошад», тафсир ёфтааст [15, с.190]. *Бода* маҳсули туршшавии афшураи ангур мебошад, ки раванди он ба ҷӯшидани моеъ шабех аст. Ҳар қадар кӯҳна бошад, қуввати иқтидори он ҳамон қадар зиёд мешавад. Ин вожа дар шакли решагии сохтори содаи морфологӣ ҳамчун калимаи исмӣ дар 20 ҳолат дар ашъори Имло мавриди истеъмол қарор гирифтааст. Вожаи мазкур ҳам ба маъноӣ асли ва ҳам ба маъноӣ маҷозӣ истифода шудааст. *Бода* дар натиҷаи ҷӯшидан мепазад ва он чун объекти ташбеҳ дар ғазалиёти Имло ба кор рафтааст. Дар ин байт зухуроти *ҷӯшидани бода* бо вожаи *ҳомкорон* (ашҳоси камҳаракат, сустфаъолият, ноухдабаро; одамони аз чихати зеҳнӣ ғоявӣ нопухта) муқобил гузошта шудааст:

Ҳомкоронро набошад баҳра аз ишқи бутон,

Дар ҳаёли ёр ҳамчун бода мечӯшем мо [2, 116].

Имло зери мафҳуми *чун бода ҷӯшидан* серҳаракатӣ ва пухтакориро дар назар дорад, ки он бо рафтори мардуми ноқараву танбал ва ҳомкор тазодро ба вучуд овардааст. Вазъияти бо ҳам муқобил гузошта шудани «ҳомии зоҳиди зоҳиран серкори айбҷӯ бо ҳислати риндону озодпешагон, ки бода нӯшидан чун рамз аз ҷумлаи кирдори ҳоссаи онҳост, дар ин мисол мушоҳида карда мешавад:

Эй зоҳиди афсурда, ибодат кунӣ сад сол,

То бода нанӯшӣ, ҳамагӣ кори ту хом аст [2, 225].

Калимаи *бода* дар бештарини мавридҳо дар ашъори Имло ба маъноӣ маҷозӣ-рамзӣ корбаст гардида, моҳиятан бо истилоҳоти аҳли тасаввуф: «ишқу муҳаббат» ва «меҳр» наздикмаъно мебошад, ки ғараз аз он ишқи илоҳист, ки бар байти зерин ин мафҳумро иборай *бодай ишқ* хеле бамаврид ин маъниро ифода намулдааст:

Имло, бинӯи бода, андеша аз ҷазо чист?

Бо масти бодаи ишқ кори сақар ҳаром аст [2, 232].

Дар ҷойи дигар **бода** бо вожаи таъбири **гавҳари мақсуд** – саъю кӯшиши суфӣ, дарвеш ва ё аҳли тасаввуф барои расидан ба дараҷаи муайян муносибати наздикмаъноӣ пайдо намудааст:

Бидеҳ бода, ки, Имло, ман ёфтам гавҳари мақсуд,

Зиёратгоҳ ҳамчун Каъба кун бутхонаи моро [2, 142].

2. Муродифҳои калимаи «бода». **Бода** бо унсурҳои тоҷикиасли **май** ва калимаҳои иқтибосии арабии **шароб**, **сахбо**, ки ҳар ҳаҷор аз лиҳози сабқ ба услуби адабии китобӣ тааллуқ доранд, дар муносибати ҳаммаъноӣ қарор дошта, як силсилаи синонимиро ташкил додаанд. Калимаҳои **май** – **бода**, ки баромади тоҷикӣ доранд ва вожаи иқтибосии арабии **шароб** дар забони адабӣ унсурҳои луғавии серистеъмол, вале вожаи арабиасли **сахбо** (шароби ангурии моил ба сурхӣ, майи сурхтоб) нисбатан камистеъмол маҳсуб меёбад. Таъкид қардан ҷоиз аст, ки дар ҳолати луғавӣ вожаи **бода** дар ашъори Имло 20 маротиба, калимаи **май** – 29 маротиба, **шароб** – 7 маротиба ва **сахбо** – 4 маротиба истеъмол ёфтаанд. Дар забони адабии муосир муродифи русии онҳо **вино**, ки бештар аз ангур тайёр карда мешавад ва қувватнокии он аз ҳисоби ғоизи спирт дар таркиби ин нӯшоқӣ муқаррар карда мешавад, роиҷ мебошад, вале арақу конякро, ки дар замони муосир мафҳумҳои хеле маъмул маҳсуб меёбанд, ба ин гурӯҳ ҳамроҳ намекунанд. Маълумотҳои дигар оид ба муродифоти калимаи «бода» дар ҷадвали №1 дода шудааст: Серистеъмол будани вожаи **майро** ба назар гирифта, онро дар қатори синонимии мазкур сарсилсила номидан мумкин аст: **май** – **бода** – **шароб** – **сахбо**.

Чанд мисол оид ба қатори синонимӣ бо калимаи «бода»:

Ҷадвали №1

№	Калима	Миқдор	Муродифҳо	Маъноӣ луғавӣ
1	Май (тоҷ.)	29	шароб, бода, сахбо	1.бода, шароб; 2.маҷ.: пиёлаи шароб, қадаҳи шароб [ФЗТ, 623].
2	Бода (тоҷ.)	20	май, шароб, сахбо	бода – май, шароб, шароби нав аз хум гирифташуда [ФЗТ, 190]
3	Шароб (ар.)	7	май, бода, сахбо	1.май, бода, оби ангур; 2.нӯшидан [ФЗТ, 539].
4	Сахбо (ар.)	4	шароби сурх, маيي сурх	1.муаннаси сахаб; 2.шароби ангурии моил ба сурхӣ, майи сурхтоб; 3.пиёлаи шароб [ФЗТ, 225].

Май – шароб, бода; дар маънии аввали шароби ангур; ба маънии ишорӣ муҳаббати ҳолис, ки ботини маҳбубро бо зоҳири ӯ яқранг созад; май – таҷаллиёти илоҳиро гӯянд; киноя аз ишқ; киноя аз таҷаллӣ, ки мучиби беҳудии солиқ аст; май – ғалабаи ишқ аст [7, 159]:

Бизгар зи фикри ҳар ду ҷаҳон ҳамчу гирдбод,

Чун май зи шӯри ишқ ба худ ҳар нафас бичӯш [2, 458].

Бода – май, шароб, махсусан шаробе, ки нав аз хум гирифта шуда бошад [ФЗТ, 190]; киноя аз муҳаббати холис; киноя аз таҷаллиёти илоҳиро гӯянд; киноя аз ишқ; бода ишора ба ғалабаи ишқ аст:

*Зи бода мазраи ман об хӯрдааст шабу рӯз,
Равад зи ҳуш, ҳар он кас ки хӯрд донаи мо [2, 112].*

Шароб – бода, май; ғалабаи ишқро гӯянд ва ин махсуси комилон аст, дар ниҳояти сулук; киноя аз суқри муҳаббат ва қазбаи ишқ Ҳақ аст; дар ташбех: ашки дидаи ошикон:

*Имло хӯрад зироати ишқ аз шароб,
Аз худ равад, касе, ки хӯрад обу нони ишқ [2, 511].*

Саҳбо – шароби ангур; шаробе, ки моил ба сурҳӣ бошад, вале дар лугат «шароби афшурда аз ангури сафедро гӯянд; аз рӯи истилоҳ муҳаббати муфратаи зотияро гӯянд; дар соҳати дарунӣ мурод аз он муҳаббат аст» [7, 138]:

*Ҳаргиз ҳаёли соғару саҳбо намекунам,
Беҳуд ба ёди он нигоҳи ҷодувонаам [2, 575].*

Калимаи **бода** аз лиҳози мантиқ бо як қатор унсурҳои луғавӣ робитаи ногусастани маъноӣ дорад: а) бо силсилаи синонимии **соғар, қадах, паймона, чом, ратл**, ки ифодагари мафҳуми зарфи боданӯшӣ маҳсуб меёбанд. Истилоҳи **сабу** дар фарҳанг ба маънои «кӯза, зарфи сафолӣ ё филизии обу шаробгирӣ» [15, 166] маънӣ мешавад, аз ин ҷиҳат онро ба ин қатор шомил нанамудем:

Соғар – маъноӣ зоҳирӣ: пиёлаи шаробхӯрӣ, чом, қадах; маъноӣ ботинӣ: аҳли тасаввуф онро ба дили ориф ташбех кардаанд, ки анвори ғайбӣ дар он мушоҳида шавад; хумхона, майхона ва майкада низ гӯянд; ҳамчунин суқр (мастӣ) ва шавқ (майл, ҳавас, рағбати бисёр, нафс)-ро низ аз соғар ирода кардаанд; дар истилоҳ чизеро гӯянд, ки дар вай мушоҳидаи анвори ғайбӣ кунанд ва идроки маъноӣ намоянд; мисли зарроти коинот, ки мазохир ва мароёи анвори зотанд [7, 115].

Дар ашъори Ҳофиз Ш.Исрофилниё истилоҳи **набид // набизро**, ки бо калимаҳои **бодаву май** ва **шароб** ҳаммаъноӣ, дучор меояд ва он ба ду маъно роиҷ аст: 1) шаробе, ки аз хурмо, ҷав ва ғайра созанд; 2) дар истилоҳ набид шароби муҳаббат аст [7, 170].

Калимаҳои тоҷикиасли **паймонаю чом** ва арабиасли **қадаху ратл** бо мафҳуми «зарфи шаробхӯрӣ ва пиёла» қаробати маъноӣ доранд, бинобар ин, аз тавзеҳу тафсири ҷудогонаи онҳо худдорӣ намудем

*Гар набошад дар назар, Имло, руҳи соқӣ мудом,
Дарди сар бошад ҳаёли бодаву соғар маро [2, 138].*

Паймона – зарфи шаробхӯрӣ қадах, пиёла:

*Имло, ба ҳаёли руҳи хуришедваши хеш,
Дил дар бару, май дар кафу паймонаи ман сӯхт [2, 240].*

Ё ин ки:

*Солҳо то нахӯрӣ хуни ҷигар дар раҳи ишқ,
Кай кунӣ фарқ, ки ин бода зи паймонаи кист [2, 196].*

Чом – қадах, пиёлаи майхӯрӣ:

*Аз он вақте ки соқӣ дода ҷоми май ба дасти мо,
Дили зоҳид аҷоиб майл дорад дар шикасти мо [2, 68].*

Қадаҳ (арабӣ) – зарфи нӯшидан, пиёла, чом, коса:

*Соқӣ, биеву дар қадаҳи ман шароб рез,
Бар мазраам зи абри карамбахш об рез* [2, 423].

Ратл (арабӣ) – пиёла, паймона, чом, пиёла, чоми шароб [17, 125]:

*Аз дари майкадаи шиқ марав ҷои дигар,
Беҳ бувад аз ду ҷаҳон ратли гарон ошиқро* [2, 42].

Сабу // **сабуӣ** – кӯза, зарфи сафолӣ ва ё филизии об ё шаробгирӣ [17, 166]:

*Зоҳид шикаста бод ду дастат, ки аз ҳасад,
Бишкастай ба санги ҳақорат сабуи мо* [2, 32].

3. Нақши калимаи «бода» дар калимасозӣ. Дар ғазалиёти Имло тавассути вожаи **бода** калимаҳои сохта, ки бо роҳи морфологии калимасозӣ ба вуқуъ омада бошад, дучор наомадем, вале саҳми ин вожа дар сохтани унсурҳои луғавии мураккабсохт нисбатан назаррас мебошад. Вожаҳои мураккабсохти типӣ **боданӯш**, **боданараст**, **боданаймо**, **бодахор** аслан сифатҳои субстантиватсияшуда мебошанд, ки дар матн парадигмаҳои исмро соҳиб шуда, мафҳуми предметӣ пайдо кардаанд. Ҷузъи асосии онҳо **бода** мафҳуми предметӣ дошта, яқоя бо асоси замони ҳозираи феълҳои **нӯшидан**, **нарастидан**, **наймудан**, **хӯрдан** исми шахс сохтаанд. Дар матнҳои ғазалиёти Имло **бода** бо маънои аслии асосҳои феълӣ замони ҳозира – **нӯш**, **хӯр** ҳамроҳ омада, дар мавриди асосҳои феълӣ **наймо**, **нараст** бояд зикр намуд, ки онҳо ба маънои мачозӣ қорбаст шуда, нисбат бо асосҳои таъкидшуда дар муносибати наздикмаъноӣ қарор гирифтаанд:

Боданӯшон, **бодахорон** – дар матни зер муҳимтарин нишонаи ба исм гузаштани калимаи **боданӯш** ва муродифи он **бодахор**, ки аслан сифати шахс маҳсуб меёбанд, ки онҳо дар заминаи як тарзи калимасозии транспозитсионӣ – субстантивасия (зухуроти ба исм гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ) аз сифат ба исм гузашта, соҳиби парадигмаҳои он гаштаанд. Чунончи, вожаи мураккабсохти **боданӯш** дар ибораи «пирони боданӯш» сифат буданаш яқин аст:

*Шуд мударте, ки хидмати майхона мекунам,
Лоиқ шудам ба хидмати пирони боданӯш* [2, 458].

Вале дар намунаҳои зер онҳо парадигмаҳои исмро - пасванди чамъсози – **он** ва пеш аз худашон пешоянд қабул кардаанд:

*Рӯзу шаб бо боданӯшон соз, Имло, ихтилот,
Бе маю мутриб ба хилват беқароронро чӣ ҳаз?
Бувад масти амал зоҳид, чӣ донад шиқбозиро,
Хати сарафканиро аз фариқи бодахорон пурс* [2, 436].

Калимаи **боданаймо** низ бо вожаҳои мураккабсохти **боданӯш** ва **бодахор** ҳаммаъно мебошанд, вале дарачаи услубию сатҳи истеъмолии унсури луғавии **бодахор** ба нутқи сабки гуфтугӯии мардум аз ҳисоби сермаъноии асоси феълӣ **хор** (замони ҳозира) нисбатан наздик мебошад. Вожаи **боданаймо** аз лиҳози услубӣ бо калимаи **боданӯш** дар як зинаву мавқеи истеъмолий қарор дорад:

Баски гаштам боданаймо аз ду чашми масти ёр,

Мешавад Маҷнуни саргардон зи ин афсона доғ [2, 495].

Сохтори калимаҳои **бодифурӯшон** ва **боданарастон** бо структураи субстантивҳои дар боло зикршуда шабеҳ мебошад. Мисолҳо:

Солҳо пайрави бодифурӯшон кардам,

Кард расои ҷаҳон наргиси мастона маро [2,119].

Масту беҳуд шуданд боданарастон имрӯз,

Ё Раб, ин бодаи пурзӯр зи майхонаи кист? [2, 196].

Унсурҳои луғавии **боданӯшӣ** ва **боданарастӣ** нисбат ба калимаҳои мураккаби зикршуда танҳо бо илова гардидани пасванди исмсози **-ӣ** тафовут дошта, аз исми шахс исми амал сохтаанд ва дар қолаби исмҳои мураккаби омехта воқеъ шудаанд. Мисолҳо:

Ба даври чаими ту ҳар кас, ки боданӯшӣ кунад,

Шавад зи субҳи азал маст то ба нафҳаи сур [2, 414].

Вақти баҳору боданарастӣ ганимат аст,

Якчанд рӯз бигзарад, охир хазон расад [2, 280].

Истисно аз ин вожаи «бода» дар таркиби калимаи мураккаби **боданӯш** бо феъли ёридихандаи **шудан** ҳамроҳ омада, дар қолаби феъли таркибии номӣ воқеъ шудааст. Чунончи:

Хумор роҳ наёбад ба арсаи дили ман,

Аз он замон, ки зи ҷоми ту боданӯш шудам [2, 619].

Дар чадвали №2 нақши калимаи «бода» дар сохтани исмҳои мураккаб ва исмҳои мураккаби омехта, ки исмҳои шахс ва исмҳои амал сохтаанд, нишон дода шудааст. Падидаи аҷиб он аст, ки вожаҳои бода, май, шароб метавонанд дар сохтани калимаҳои мураккаб нақши якхела дошта бошанд: **боданӯш** – **майнӯш** – **шаробнӯш**; **бодахӯр** – **майхӯр** – **шаробхӯр**; **боданараст** – **майнараст** – **шаробдӯст** ва амсоли инҳо.

Нақши калимаи **бода** ва муродифҳои он дар калимасозӣ

Чадвали №2

№	Калимаҳои мураккаб	Миқдор	Маънои луғавӣ	Маънои грамматикӣ	
				Категорияи нутқ	Қолаби сохторӣ
1	Боданӯш (он)	2	майнӯш, майхӯр	исми шахс	И+А/Ф
2	Боданараст (он)	2	шаробдӯст, майхора, майзада	исми шахс	И+А/Ф
3	Боданаймо	1	майнӯш, шаробхӯр	исми шахс	И+А/Ф
4	Бодахор (он)	6	майхӯр, шаробхӯр	исми шахс	И+А/Ф
5	Бодафурӯш (он)	3	маифурӯш, шаробфурӯш, сохиби майкада	исми шуғли шахс	И+А/Ф
6	Боданаймой	2	майнӯшӣ, шаробхӯрӣ	исми амал	И+А/Ф+П И.М.Омехта
7	Боданарастӣ	8	шаробдӯстӣ,	исми амал	И+А/Ф+П

			майхорагӣ, майзадагӣ		И.М.Омехта
8	<i>Боданӯшӣ</i>	9	майнӯшӣ, шаробхӯрӣ	исми амал	И+А/Ф+П И.М.Омехта
9	<i>Боданӯш шудан</i>	1	бода нӯшидан, май хӯрдан	фёъли таркибии номӣ	И+А/Ф+ЁФ

Эзоҳ: ихтисораҳои ҷадвал: **И** – исм, **А/Ф** – асоси фёъл; **П₁** – пасванд; **ИМО** – исми мураккаби омехта; **ЁФ** – ёридиҳандаҳои фёълӣ.

Ба ин тариқа, баррасиву таҳлилҳо собит намуданд, ки шаклҳои морфологии калимаҳои бо решаи бода сохташуда низ нисбат ба ҳамдигар муносибати ҳаммаъноӣ ва наздикмаъноӣ пайдо кардаанд: *боданӯш(он)* – *боданараст(он)* – *бодохор(он)* ва ё *боданаймой* – *боданарастӣ* – *боданӯшӣ*.

4.Мақоми вожаи бода дар сохтани ибораҳои маҷозӣ.

Ёдовар бояд шуд, ки вожаи «бода» дар ташаккули ибораҳои маҷозӣ, ки дар гуфтору муоширати аҳли тасаввуф ҳамчун истилоҳ маъмуланд, низ нақши назаррас дорад. Ин калима дар сохтани ибораҳои маҷозии исмии изофӣ дар ғазалиёти Имло дар 19 ҳолат ба мушоҳида расид, дар созмон додани ибораҳои фёълӣ ҳамагӣ дар ду ҳолат ба қайд гирифта шуд. Аксарияти ибораҳои изофӣ дар забони ашъор дар шакли сохтори сода амсоли *бодаи паймона*, *бодаи сабу*, *бодаи ҳайрат*, *бодаи пурзӯр*, *бодаи гулфом*, *бодаи гулгун*, *бодаи гулранг*, *бодаи таҷрид*, *бодаи ҷонбахш*, *бодаи аҷаб*, *бодаи сарафкан*, *бодаи ишқ*, *бодаи таҳқиқ*, *бодаи ҷуръат*, *бодаи ваҳдат*, *бодаи таҳур*, *бодаи тавҳид*, *бодаи сувар* воқеъ шуда, ҳамагӣ як ибораи мураккабсохт – *бодаи пурзӯри фараҳбахш* ба мушоҳида расид. Дар миёни онҳо ибораҳое, ки ҷузъи тобеи онҳо сифатанд, зоҳиран дар қолаби ибораҳои озода синтаксисӣ истеъмоли ёфтани онҳо мушоҳида карда мешавад, монанди *бодаи пурзӯр*, *бодаи гулфом*, *бодаи гулгун*, *бодаи гулранг*, *бодаи ҷонбахш*, *бодаи аҷаб*, *бодаи сарафкан* ва ғайра. Омилҳои хусусияти фразеологӣ (ё маҷозӣ) касб намудани чунин ибораҳои вожаи ҷузъи асосӣ ё исмии онҳо – «бода» мебошад. Профессор Ш. Исрофилниё дар таъриҳ ба тавзеҳоти фарҳангномаҳои классикӣ доир ба алфози хароботии ашъори Хоҷа Ҳофиз чунин таъкид кардааст: «мурод аз истифодаи истилоҳи бодаву шароб нишон додани мастист, ки зимни он ишқ дар назар дошта шудааст». Дар ҷойи дигар дар мавриди шарҳи ибораи *бодаи хушгӯвор* менависад: «Хатмии Лоҳурӣ гӯяд: «*Бодаи хушгӯвор* дар истилоҳ муҳаббати зотияро гӯянд, ки ашқ ва ахло аст ва ҷамии чизҳои лазиз» ва мурод аз *бодаи хушгӯвор* муҳаббат аст [7, 29-30].

Дар матн калима маъноӣ маҷозиро касб менамояд. Профессор Ҳ. Мачидов ин хусусияти калимаҳоро чунин тавсиф менамояд: «Ҳамаи калимаҳои муस्ताқилмаъноӣ забон аз бобати ифодаи маъноҳои луғавӣ ба монсемӣ (аз юн. *monos*-як+*sema*-аломат) – якмаъно ва полисемӣ-сермаъно ҷудо мешаванд... Ҷиҳати муҳимми калимаҳои сермаъно он аст, ки паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима акс мекунад ва ҳамаи он маъноҳо бо ҳам алоқамандӣ доранд. Маъноҳои ҷудоғонаи ин гуна калимаҳо дар назар ҳалқаҳои як занҷири муназзамро ба хотир меоваранд» [9, 48].

Мафҳуми ишқу муҳаббат дар ҳамаи ҳолатҳои истеъмолии вожаи *бода* зимни инъикоси назари аҳли тасаввуф ба воқеият ва ҳақиқати зиндагӣ тариқи

пардапӯшона дар ашъори Имло низ ифода ёфтааст, ки инро аз сифатҳои *бода* пай бурдан осон аст: нӯшидани *бода* – ба тан қуввату дармон, ба ҷисми заифу нотавон ҷон мебахшад, ки ин хусусияти зоҳирии он *бодаи пурзӯр, бодаи ҷонбахш*;

*Аз ғайзи ишқу бодаи пурзӯру оҳи шаб
Пойи талаб ба авҷи Сурайё ниҳодаем* [2, 644].

Бодаи сарафкан – дар ҳолати аз меъёр зиёд истеъмол шудани *бода* он қодир аст, марди пурқувватро сарафкандаву шарманда, беқуввату нотавон созад:

*Сар ба саҳро задаму ҳамдами Маҷнун гаштам,
Шудам аз бодаи сарафкане девонаву маст* [2, 244].

Калимаи *бода* ҳамчун ҷузъи асосии таркиби ибораҳои маҷозӣ танҳо дар ду ҳолат – *бодаи пурзӯри фараҳбахш*, *бодаи пурзӯри ишқ* [маъноӣ зоҳирӣ: шароби пурқувват, ки куҳнаву таъсирбахш, вале гуворову лазиз аст; моҳият: ишқи илоҳӣ дар қувват ва ҷаззобият бемисл аст, худнамоию зоҳирпарастӣ дар ин дунё арзише дар пеши он надорад], дар дар матни зерин ба мушоҳида расид:

*Ба як қадаҳи бодаи пурзӯри фараҳбахш,
Месоз ба гарав хирқаву дастор ба Наврӯз* [2, 427].

*То нанӯишӣ чуръае аз бодаи пурзӯри ишқ,
Хештанро маҳви Маҷнун кай биёбонӣ кунӣ* [2, 889].

Бодаи гулфом (шароби сурх, майи лаългун), **бодаи гулгун** (шароби сурх, майи лаългун), **бодаи гулранг** (шароби сурх, майи лаългун) дар аксари мавридҳо ранги *бода* бо ранги гул, бо сурхии баргҳои гул ташбеҳ дода мешавад, ки ин вазифаро сифатҳои *гулфом*, *гулгун*, *гулранг* барои ифодаи ранги сурхи шароб иҷро кардаанд. Ин ибораҳо бо *бодаи рангин* муродиф мешаванд. «Бино ба қавли Хатмии Лоҳурӣ, мурод *бодаи рангин* «бодаи аҳмари муҳаббат» аст. Дар соҳати дарунӣ мурод аз *бодаи рангин* ишқ аст. Зеро дар замири орифоне чун Ҳофиз чизе, ки нақш мебандад ва таъсир дорад, ҳамона муҳаббати илоҳӣ аст [7, 33]. Чанд мисол:

*Имло, нишин ба хилвати риндони боданӯи,
Гар субҳу шом бодаи гулранг мекашӣ* [2, 848].

*Гар муфтӣи офоқ чашад бодаи гулфом,
Аз ҳайрати худ пора кунад дафтари худро* [2, 154].

Бодаи сувар – ҷузъи дуом ва ё тобеи иборай *бодаи сувар* иқтибосии арабӣ буда, дар луғат «чамъи сурат, нақшҳо; зоҳир, берун» маънӣ мешавад [17, 269]. Манзур аз *бода* муҳаббати азалист. Зимни ба *бодаи* дар ҷомбуда нигаристан кас *сувар* ва ё нақши худро мебинад.

*То чуръае чашидам аз бодаи сувар,
Сар мениҳам ба хонаи риндон зи беҳудӣ* [2, 869].

Бодаи сабу – *бодае*, ки субҳ – бомдод хӯранд. «*Бода* ё майи сабуҳ «намоз ва ниёзи ошиқон аст; истиғроқи солиқ [шуғли аҳли сулук, ба ҳолати транс афтодани ориф]; *бодаи сабуҳ* ҳамон *бодаи аласт* – ишқи азали аст, ки дар маҷлисӣ арвоҳ ва маҷлисӣ мисоқ онро нӯшидаанд; ба зоҳир: рафъи хумори *бодаи* шабона, ки субҳгоҳон ҷихати таскин гардидани дарди сар нӯшида мешавад:

*Риндони харобот ба майхонаи ишқ,
Сармаст ба бодаи сабуи ту бувад [2, 378].*

Бодаи паймона – чом, қадах, пиёла; паймона – бодаи ҳақиқат ва чизеро гӯянд, ки дар вай мушоҳидаи анвори ғайбия ва идроки маонӣ кунанд, ки дили ориф бошад; мурод аз паймона ҳамон сабу аст, ки пур аз шароб карда бар дӯши худ бардошта оваранд; дар истилоҳ **шароби ишқ** ва муҳаббати илоҳӣ аст [7, 54].

*Ҳар нафас дар интизори он лаби ҷонбахши ёр,
Мекунад аз ҳайрати худ бодаи паймона рақс [2, 480].*

Бодаи ишқ – майи ишқ, шароби муҳаббат назди орифон «ҳолати чазба ва шефтагию тачаллиёти раббонӣ аст [7,168].

*Муриди бодаи ишқам, ибодатро намедонам,
Камар бастам ба расвоию тоатро намедонам [2, 572].*

Бодаи ваҳдат – рамзи эътиқод ба ягонагии Худо

*Маст аз бодаи ваҳдат шаву не масти амал,
Як тараф неҳ дили ҳайратзада, бигзар зи амал [2, 549].*

Бодаи тавҳид – муродифи бодаи ваҳдат, ки ифодагари рамзи эътиқод ба ягонагии Худо мебошад:

*Ҳар кӣ нӯшад қадаҳи бодаи тавҳид, Имло,
Зухду тақво биҳилад, дар пайи риндон гардад [2, 383].*

Бодаи тачрид – бодаи ягона, танҳо, ки рамзи муҳаббати ориф ба Худои ягона мебошад:

*Ошиқ ба ҷуз он бодаи тачрид нанӯшад,
Гар дар гарави бода раво шуд, чӣ бачо шуд [2, 283].*

Бодаи таҳқиқ – бодае, ки нӯшидани он бар аҳли таҳқиқу тақво, порсоён баҳри дарёфти ҳақиқат равост.

*Нуктае аз бодаи таҳқиқ бо зоҳид расид,
Маст шуд навъе ба пойи хум сару дастор зад [2, 296].*

Бодаи ангур – майи сурх, шароби ангурӣ; ба маънии шаробе, ки моил ба сурхӣ бошад [7,138].

*Бо бодаи ангур чӣ ҳад нашъа физояд,
Шӯру тарабам аз маю паймонаи ишқ аст [2, 243].*

Бодаи таҳур – шароби таҳур: 1] пок, покиза, тоза, соф; 2] маҷозан: мукаддас [17, 357].

*Имло ба корхонаи пири мугон шитоб,
Шояд, ки чуръае расад аз бодаи таҳур [2, 412].*

Калимаи «бода» дар ташаккули ибораҳои маҷозии феълӣ нақши чандон назаррас надорад ва дар таркиби иборати феълӣ ҳолии «бода нӯшида» (то ба моҳияти ишқи илоҳӣ сарфаҳм наравӣ) дар намунаи зерин ба чашм расид:

*Бода нӯшидаеу то дар сафи риндон нашавӣ,
Кай шиносӣ, ки дар ин бодия раҳнаймо кист? [2, 48].*

Тавассути иборои феълӣи *бода нӯшидан* ғараз бодаи майхонаи муқаррарӣ нест, бода рамзи ишқ ва соқии азал Худованд аст, чуз муҳаббати холисонаву самимона нисбат ба Ё амали дигар чоиз нест:

Саъй кун, бода бинӯш, аз кафи соқии азал,

Меравӣ шому саҳар бар дари майхона чаро? [2, 126].

Дар намунаҳои *бода бинӯш//бода нӯшидан* калимаи мазкур бевосита бо асосҳои феълӣ ҳамчун чузӣи тобеъ якҷоя омада, иборои феълӣ сохтааст.

Ба ҳамин тариқ, баррасии луғавию маъноӣ ва грамматикӣи вожаи «бода» нишон дод, ки он баромади тоҷикӣи дошта, аз лиҳози услубӣ истеъмол моли забони адабиёт. Ин калима бо вожаи – «май» дар муносибати муродифӣи бевосита қарор дошта, ҳамчунин бо унсурҳои луғавӣи иқтибосӣи арабӣ – «шароб» ва «сахбо» низ дар матнҳои ашъори Имлои Бухорӣ ҳаммаъно гардидаанд. Бо вучуди муродиф будан ин ҷаҳор калимаи синонимӣ аз лиҳози дараҷаи истеъмол дар забони ашъори Имло тафовут доранд: афзалиятро дар ин силсилаи синонимӣ қаблан вожаи «май», сипас «бода», пас аз он «шароб» ва ниҳоят «сахбо» соҳиб шудаанд.

Нақши калимаи *бода* дар сохтани вожаҳои мураккабсохти исмӣ *боданӯш(он)*, *боданараст(он)*, *боданаймо*, *бодахор(он)*, *бодафурӯш* (исмҳои маънӣ ва шахс) равшантар ба назар расида, бо ёрии ин вожа се исми мураккаби омехтаи *боданаймоӣ*, *боданарастӣ*, *бодафурӯшӣ* сохта шуда, тавассути он сохта шудани феълӣ таркибии номӣ бо ёридохандаи «шудан» – *боданӯш шудан* низ мушоҳида карда шуд.

Бо ёрии калимаи *бода* як қатор ибораҳои маҷозӣ ва ё фразеологие, ки барои ифодаи мафҳум ва ё истилоҳоти аҳли ирфону тасаввуф ба қор рафтаанд, амсоли *бодаи гулранг*, *бодаи гулфом*, *бодаи тачрид*, *бодаи ангур*, *бодаи ваҳдат*, *бодаи тавҳид*, *бодаи ҷонбахш*, *бодаи сабу* ва монанди инҳо. Дар матни ашъори Имло онҳо бо мақсади таъмини талаботи сабки шеър, ҳамчун образ ҷиҳати кушодани мавзӯ ва ғояи он, барои ифодаи олами ботинӣ, ҷаҳонбинӣ ва инъикоси афкори шахсии шоир дар бештарини ҳолатҳо чун истилоҳи аҳли тасаввуф ба қор рафтаанд. Ин мавзӯро дар доираи як мақола наметавон баррасӣ кард, ки таҳқиқи ҳамачонибаи вожаҳои сермаъно дар ашъори шоирон ба бисёр масъалаҳои баҳсталаби забоншиносӣ равшанӣ хоҳад андохт.

КИТОБНОМА

1. Ансор, М. Шарҳи 42 ғазали Ҳофиз / М. Ансор. – Душанбе: Матбааи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1994. – 128 с.
2. Имлои Бухорӣ. Девон / И. Бухорӣ. – Хучанд: Ношир, 2021. – 956 с.
3. Исрофилниё, Ш.Р. Ихтилофи ақл ва ишқ дар шеърӣи Ҳофиз / Ш.Р. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 1994.
4. Исрофилов, Ш.Р. Тасвири «май» дар ашъори Ҳофизӣи Шерозӣ. Автореферати диссертатсияи номзадӣ / Ш.Р. Исрофилов. – Душанбе, 1995. – 25 с.
5. Исрофилов, Ш.Р. Вино в системе поэтических образов Хафиза / Ш.Р. Исрофилов. – Душанбе: Адиб, 1995.
6. Исрофилниё, Ш.Р. Мафҳуми «бодаи аласт» дар шеърӣи Ҳофиз / Ш.Р. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 1997.

7. Исрофилниё, Ш.Р. Фарҳанги таҳлилии алфози хароботи ашъори Хоҷа Ҳофиз / Ш.Р. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2003. – 179 с.
8. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
9. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба рушди забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашр. давл. Точ., 1959. – 296 с.
10. Олимов, К. Баррасиҳо дар тасаввуф / К. Олимов. – Душанбе, 1998.
11. Саломов, М. Вижагиҳои забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII–XIV (диссертатсияи докторӣ) / М. Саломов. – Душанбе, 2018. – 355 с.
12. Солеҳов, М. Ҳақим Саной – бунёдгузори назария дар тасаввуф / М. Солеҳов. – Суханшиносӣ, №1, 2012. – С. 115–120.
13. Суфиев, Ш. Вижагиҳои баёнӣ дар забони ирфонӣ / Ш. Суфиев. – Суханшиносӣ, №1, 2012. – С. 85–102.
14. Раҳмон, Э. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ / Э. Раҳмон. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 132 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 950 с.

ТАҲҚИҚИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОӢ ВА ГРАММАТИКИИ КАЛИМАИ «БОДА» ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ИМЛОИ БУХОРОӢ

*Дар мақолаи мазкур муаллиф мақоми муҳим доштани нақши як калимаро дар ташаккули мавзӯ, гоҳи эҷодӣ, ҷаҳонбинӣ, сабки хосаи эҷодӣ тавассути вожаи «бода» дар ашъори намоёнҳои адабиёти охири асри XVII ва аввали асри XVIII-и тоҷик Имлои Бухороӣ таҳқиқ намудааст. Ёдовар бояд шуд, ки калимаи **бода** ва муродифоти он – **май**, **шароб**, **саҳбо** дар матни ғазалиёти сершумори шоир ба таври фаровон истеъмоли ёфта, ба маънои аслии луғавӣ ва маҷозӣ корбаст гардида, ҷиҳати инъикоси мақсадҳои услубии ӯ нақши муҳим бозидаанд. Масъалаи бодаву майгусорӣ ва мафҳуми истилоҳоти марбут ба онҳо дар адабиёти тоҷик дар осори адибони аҳли тасаввуф бо истифода аз методҳои тадқиқоти илми адабиётшиносӣ [X. Мирзозода, М. Ансор, Ш. Исрофилниё, Б. Шарифзода ва диг.] мавриди омӯзиши қарор гирифтааст, вале чун мавзӯи ҷудогонаи илмӣ дар забонишиносии тоҷик таҳқиқ наёфтааст.*

***Бода** ва муродифи он – **май** аз ҷиҳати этимологӣ тоҷикиасл буда, **шароб** ва **саҳбо** ба забони арабӣ мансуб мебошанд. Ҳар ҷаҳори онҳо ба услуби забони адабии китобӣ тааллуқ дошта, дар забони ашъори Имлои калимаҳои **май**, **бода** ва **шароб** унсурҳои луғавии нисбатан серистеъмоли, вале **саҳбо** камистеъмоли мебошад. Дар эҷодиёти Имло тавассути вожаи **бода** бештар аз 20 ибораи маҷозӣ сохта шудааст, ки бештарини онҳо хусусияти тасаввуфиро ирфонӣ доранд.*

***Калидвожаҳо:** бода, маънои асли, маънои маҷозӣ, маънои истилоҳӣ, лексикаи орифона, муродифҳо, қатори муродифӣ, муқобилгузорӣ, таҷаллӣ, образи бадеӣ, калимаҳои аслан тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии арабӣ, калимаҳои мураккаби тобегӣ, калимаҳои мураккаби омехта, ибораҳои маҷозӣ.*

**ЛЕКСИЧЕСКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ И ГРАММАТИЧЕСКОЕ
ИЗУЧЕНИЕ СЛОВА «БОДА» В ГАЗЕЛЯХ ИМЛОИ БУХАРОИ**

В данной статье автор исследовал важную роль отдельного слова в формировании темы, творческой идеи, мировоззрения, творческого стиля на примере слово «бода» в стихотворениях представителя таджикской литературы конца XVII и начала XVIII веков Имлои Бухарои. Отмечается, что слово «бода» (вино) и его синонимы - май, шароб, сахбо широко используются в тексте многочисленных газелей поэта, употребляются в прямом и переносном смысле, играют важную роль в отражении его стилистических целей. Вопрос вино и винопития и связанных с ними понятий и терминов в таджикской литературе изучен в произведениях писателей-суфиев с использованием научных методов литературоведения [Х. Мирзозода, М. Ансор, Ш. Исрофилниё, Б. Шарифзода и др.], но как отдельная научная тема в таджикском языкознании не исследовалась.

Бода и его синоним – май этимологически являются исконно таджикскими словами, тогда как вино и сахбо относятся к арабскому языку. Все четыре из них относятся к литературно-литературному языковому стилю, причем в языке поэзии Имло слова май, бода и вино являются сравнительно часто употребляемыми словарными элементами, а вот сахбо употребляется редко. В творчестве Имло создано более 20 образных выражений с использованием слова «бода», большинство из которых имеют мистический и мистический характер.

Ключевые слова: *бода, буквальное значение, переносное значение, значение термина, лексика, синонимы, синонимы, сопоставление, интерпретация, художественный образ, исконно таджикские слова, арабские кавычки, подчинительные сложные слова, сложные сложные слова, метафорические выражения.*

**LEXICAL-SEMANTIC AND GRAMMATICAL STUDY OF THE WORD
«BODA» IN THE GHAZALS OF IMLOI BUKHARI**

In this article, the author explored the important role of a single word in the formation of a theme, creative idea, worldview, creative style through the word «boda» in poems by representatives of literature of the late 17th and early 18th centuries Tajik Imloi Bukhari. It is noted that the word «boda» and its synonyms - wine, wine, sahbo are widely used in the text of the poet's numerous ghazals, used in the literal and figurative sense, and play an important role in reflecting his stylistic goals. The issue of «boda» (wine) and maygusori and related concepts and terms in Tajik literat lexical-semantic and grammatical study of the word «boda» in the ghazals of Imloi Bukhari has been studied in the works of Sufi writers using research methods of literary criticism [Kh. Mirzozoda, M. Ansor, Sh. Isrofilniyo, B. Sharifzoda, etc.], but as a separate scientific the topic has not been studied in Tajik linguistics.

Boda and its synonym, wine, are etymologically Tajik, while wine and sahbo are Arabic. All four of them belong to the literary language style, and in the language

of Imlo poetry the words may, boda and wine are relatively frequently used vocabulary elements, but sahbo is rarely used. Imlo's work creates more than 20 figurative expressions using the word boda, most of which are mystical and mystical in nature.

Keywords: *boda, literal meaning, figurative meaning, meaning of the term, vocabulary, synonyms, synonyms, comparison, interpretation, artistic image, original Tajik words, Arabic quotation marks, subordinating compound words, compound compound words, metaphorical expressions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Толибов Ахлиддин Рачабмуродович - унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айни. **Нишонӣ:** 734003, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: 930901814, tolibovahliddin9@gmail.com

Сведение об авторе: Толибов Ахлиддин Раджабмуродович - соискатель кафедры теории и практики языкознания ТГПУ им. С. Айни. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 121. Тел.: 930901814, tolibovahliddin9@gmail.com

About the author: Tolibov Akhliddin Radzhabmurodovich - applicant for the Department of Theory and Practice of Linguistics TSPU named after. S. Aini. **Address:** 121 Rudaki ave., Dushanbe, 734003. Tel.: 930901814, tolibovahliddin9@gmail.com

**ОРИЕНТИРОВАННОСТЬ ТЕРМИНОВ ПРИ АНАЛИЗЕ
ТЕРМИНОСИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

Мохшарифи Ёкуби Вализода

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки

При анализе материала по терминосистеме высшего образования основной целью являлось выявление полно-ориентированных терминов, т.е. тех единиц, которые не нуждаются в дополнительных объяснениях для адресата. Однако заметим, что такие единицы часто лишены данного параметра для представителя иной лингвокультуры (в нашем случае – англоязычной и таджикской).

Для примера возьмем термины *шуъбаи таҷрибаомӯзи ва роҳнамоии касбӣ* и *internship office* (отдел практики). По нашей оценке, оба термина являются полно-ориентированными, поскольку их терминологические значения полностью совпадают с буквальными значениями слова: и таджикоязычный, и англоязычный адресаты смогут однозначно понять семантику этих терминов. Если попытаться перевести каждый из этих терминов путем прямого перевода на английском, то может получиться словосочетание типа *department of internship and professional orientation*. Оба примера являются неудачной попыткой перевести данные единицы без учета ориентации на читателя или слушателя, т.е. без ориентации на лингвокультурную специфику каждого из представителей сопоставляемых культур. Для носителя англоязычной лингвокультуры в словосочетании *professional orientation* существует некий дисбаланс между планом выражения и планом содержания. Термин *orientation* для него чаще всего согласуется с лексемами *student, political, methodological, week, departure*, поскольку семантика термина подразумевает присутствие всех компетенций, знаний и умений, т.е. в англоязычном языковом сознании может быть заложена примерно такая установка: «*профессионал в ориентации не нуждается*».

С другой стороны, термин *шуъбаи таҷрибаомӯзи* (отдел практик) также не может расцениваться как удачный, поскольку у таджикоязычного адресата возникает естественный вопрос: «Каких практик?». С учетом того, что в русском языке термин практика употребляется во множественном числе крайне редко, а семантика 88 неологизма офис совпадает со значением «учреждение», становится понятно, что при переводе этих термины попадают в категорию частично ориентированных. В результате анализа материала нами было выявлено 59% полно ориентированных терминов в таджикской терминосистеме высшего образования, так как 67% таких же единиц в англоязычной терминосистеме высшего образования: *донишҷӯ; дафтари сабт; шабхон; хатмкунанда; довталаб; ректор; декан; мудири шуъба; профессор; номзади илм; дотсент; роҳбари илмӣ; лексия; семинар; диплом; кори дипломӣ; шуъбаи кадрҳо; факултет; студент; зачетка; вечёрка; выпускник; абитуриент; ректор; декан; завкафедрой; профессор; кандидат наук; доцент; научный руководитель; курсовая работа; лекция; семинар; диплом; дипломная работа;*

отдел кадров; факультет; плата за обучение; transcript; application; decision notification; paperwork; advanced math; residence halls; university apartment; tutoring; research centres; scholarship; student; material science; freshman; sophomore; junior; senior; course; major; minor; double major; undergraduate; post-graduate room and board; tuitionfee; graduate school и т.д.

Следует подчеркнуть, что в данной диссертационной работе исследуются преимущественно такие термины, которые характеризуются как имеющие полную степень ориентированности, поскольку ни один из терминов не обладает абсолютной ориентированностью. Как справедливо отмечает О.Л. Арискина, «в этом случае необходимо, чтобы совпали все факторы, влияющие на сознание автора и адресата, что просто нереально» [1, 95-96]. Тем не менее, перечисленные примеры единиц полной 90 ориентации свидетельствуют о том, что «значение термина может быть идентифицируемым без определения» [1, 25].

Заметим также, что многие из терминов легко «читаются» теми носителями таджикской и англоязычной лингвокультур, которые не имеют непосредственного отношения к сфере высшего образования. Это объясняется, во-первых, большим количеством академических терминов, функционирующих в других образовательных учреждениях с тем же значением, а также жизненным и культурным опытом информантов.

На наш взгляд, проведение ассоциативных экспериментов, выявляющих реальное количество полно ориентированных терминов среди представителей разных профессий, помогло бы точнее определить степень ориентации этих терминов.

Приведем примеры частично ориентированных терминов высшего образования в таджикском языке: *тавозуни мактаби олі* (баланс вуза), *доншиҷӯи бучавӣ* (бюджетный студент), *кредит* (кредит), *усули интиқоли қарз* (система переноса зачетных единиц), *эътирофи дипломҳо* (признание дипломов), *тавсифкунандагони тахассус* (дескрипторы квалификации), *давраҳои маълумоти олі* (циклы высшего образования), *таъсиси сохторҳои таълимӣ* (организация образовательных структур) и т.д.

Англоязычная причина (неономинация) обусловила наличие 33% частично ориентированных терминоединиц в англоязычной академической терминосистеме, однако появление неологизмов в большей степени обусловлено развитием новых технологий, а не притоком заимствований, как в аджикской терминосистеме: *rehabilitation psychology* – реабилитационная психология – психологияи барқарорсозӣ; *life science* – наука о жизни – илм оиди ҳаёт; *victimology* – виктимология – фидой, худфидой; *multicultural curriculum* – мультикультурная учебная программа – барномаи таълимии бисёрфарҳангӣ; *bilingual education* – двуязычное образование – таълими дузабона; *special education* – специальное образование – маълумоти махсус; *crisis resolution* – разрешение кризиса – ҳалли бурҳон; *online studying* – онлайн обучение – омӯзиши онлайнӣ; *digital technology approach* – цифровой технологический подход – равиши технологияи рақамӣ; *innovation in education* – инновации в образовании – навоарӣ дар соҳаи маориф; *learning* – обучение – омӯхтан; *communication*

sciences and disorders u m.d. – коммуникативные науки и расстройства – илмҳои коммуникатсия ва ихтилолӣ ва ғайраҳо.

Рассмотрим некоторые примеры частично ориентированных терминов в таджикоязычной и англоязычной терминосистемах высшего образования.

Термин циклы высшего образования ориентирован на субъектов высшего образования (*руководство вузов, профессорско-преподавательский состав и студенты*), из чего следует, что эта группа людей свободно и правильно интерпретирует значение данного термина. Однако ввиду того, что любому неологизму требуется определенное время для частотного употребления и фиксации новой единицы в языковом сознании индивидуумов, первичная «расшифровка» этого термина лишена «быстрой координации» между словом и образом, который он создает. Иными словами, экспонент термина нуждается в определении, поскольку ядерный компонент данного словосочетания – циклы – означает, в первую очередь, законченный, замкнутый круг развития или объединенные группы наук и дисциплин, а в действительности семантика этого термина определяется как ступени образования или система получения образования, подразделяемая на степени (бакалавр – магистр – доктор).

Таким образом, становится понятно, что данный термин не может классифицироваться как полно ориентированный. Термин *special education* получил широкое распространение в середине 80 г. XX века в США и Великобритании, ввиду того что образовательные структуры столкнулись с проблемой резкого роста учащихся, нуждающихся в обучении по особой учебной программе, разработанной для детей с ограниченными физическими и интеллектуальными возможностями.

Интересно отметить, что ранее функционирующий термин *special education* в значении «учебная программа для особо одаренных детей» постепенно выходит из употребления и заменяется рядом других терминов (и соответствующих программ):

- *advanced placement (AP)* – расширенное размещение – *қойғирқуниши неирафта*;

- *International Baccalaureate Programme (IB-program)* – программа международного бакалавриата – *барномаи байналмилалли бакалаврӣ*;

- *Honor u m.d.* – честь – *шараф ва ғайраҳо*.

Широкое распространение термина *special education* обусловило появление новых терминов в сфере образования:

- *IEP (Individual Education Program)* – индивидуальная программа обучения – *барномаи таълимии инфиродӣ*;

- *Socialskills* – навыки общения – *малақаҳои иҷтимоӣ* – *resource* – ресурс – *захира*;

- *Advisoryclass* – консультативный класс – *синфи машваратӣ*;

- *Paramath* – пара математика – *параграфи математика almath* и т.д. – *альтматематика* – *математикаи олі ва ғайра*.

Мы считаем, что подбор англоязычных эквивалентов для единиц таджикской терминосистемы может и должен быть результатом перевода терминов «с культуры на культуру»; при этом термины – экспликации (т.е.

термины частичной и полной семантизации) включаются в глоссарий (словарь) лишь том случае, когда мы сталкиваемся с уникальными терминами или спецификой лингвокультуры. Если семантика при переводе остается неизменной, можно ограничиться лишь подбором смысловых тождеств:

- *part-time student* – студент вечернего отделения – донишчӯи шӯъбаи гоибона;

- *full-time-student* – студент дневного отделения – донишчӯи шӯъбаи рӯзона;

- *international student* – иностранный студент – донишчӯи хориҷӣ;

- *public administration* – государственное и муниципальное управление и т.д. – системаи идораи давлатӣ ва коммуналӣ ва ғайраҳо.

Термины частичной семантизации в сопоставительно-типологическом и переводческом аспектах определяются нами как терминологические единицы, требующие минимальной экспликации переводчика. Такие комментарии могут содержать как лингвистическую, так и экстралингвистическую информацию, включая знакомство адресата с некоторыми национально-специфическими реалиями культуры П.Я. Нужно подчеркнуть, что, классифицируя термины данной группы, мы неизбежно сталкиваемся с субъективной позицией переводчика, однако поскольку любой перевод так или иначе – это результат индивидуальной работы, а, следовательно, отражение субъективного мнения (в большей или меньшей степени), некоторые терминоединицы могут относиться как к терминам частичной, так и полной семантизации. Задача этой части диссертации – показать функционирование предложенной нами типологии на примере академических терминов для решения, прежде всего, практических целей. Приведем типичные примеры:

- *academic exchange* – академический обмен (преподавателями или студентами); мубодилаи академикӣ;

- *tutor* – репетитор или консультант, оказывающий безвозмездную помощь в учёбе – мураббӣ ё машваратчӣ, ки ба омӯзиши роғгон кӯмак мерасонад;

- *transfer student* – студент, поступивший в вуз из другого учебного заведения, чаъце – после 2 курса; интиқолдиҳанда;

- *under graduate* – студент 1- 4 курсов, т.е. бакалавриата – бакалавр;

- *internship* – практика, стажировка; интернатура (в медицинских вузах); таҷрибаомӯзӣ;

- *scholar* (в гуманитарных науках), *scientist* (в точных и естественных науках) – ученый – олим;

- *stipend* (эквивалент русского термина); *scholarship* – денежная дотация на обучение – стипендия – идрорӣӯлӣ;

- вне учебная деятельность – *extra-curricular activities* (если речь идёт о дополнительных учебных занятиях); ғаъолиятҳои иловагӣ *after – class recreational activities* (чаще всего – занятия спортом). – аксар вақт машғул шудан ба варзиш.

Толкование этих терминов может быть, безусловно, дополнено, однако, если их интерпретация не является искаженной, переводческая задача

признается выполненной. Отметим также, что этот способ поможет сэкономить время на перевод.

Термины полной семантизации в сопоставительно-типологическом и переводческом аспектах являются главной проблемой унификации терминосистем. Таких единиц немало как в таджикоязычных, так и в англоязычных совокупностях терминов, поскольку они требуют предоставления полной лингвистической и экстралингвистической информации для адекватного понимания. Кроме того, большинство из этих единиц полисемичны и способны образовывать синонимические отношения. В качестве примера можно рассмотреть лексику *хобгоҳ, общежитие*. При подборе единственного эквивалента на английском языке мы сталкиваемся с проблемой выбора: этот термин может переводиться как: *dormitory (dorm), residence halls (hall of resident, residential halls), university houses, college apartments, suits, campus (в словосочетании living on campus), hostels*.

В данном случае решение проблемы синонимии терминов нам видится в сознательном «отсечении» тех единиц, которые не влияют на семантику термина. Как показывает переводческая практика, разнообразие англоязычных номинаций в данном случае зависит не только от типа жилья для студентов, но и предпочтений руководства высших учебных заведений. Таким образом, принимая термин *dormitory* за основной эквивалент единицы общежитие, на наш взгляд, решаются две задачи: необходимость экспликации термина и унификация терминов.

Тем не менее, в сопоставляемых терминосистемах существуют много терминов, требующих составления полноценной словарной статьи с переводческими и лингвокультурологическими комментариями, например:

- **doctoral studies** – третья ступень (третий цикл, завершающий цикл) высшего образования, подготовка к защите докторской диссертации; в русскоязычной и таджикоязычной академической терминосистеме соответствуют терминам *аспирантура* и *докторантура*, ввиду наличия двух ученых степеней в российской системе высшего образования (кандидат наук и доктор наук);

- **decision notification** – официальное письмо от руководства вуза, информирующее абитуриента о его зачислении в институт или отказе в приеме; документ может также содержать информацию о включении абитуриента в рейтинговые списки (так называемы «лист ожидания»);

- **Technology Learning Centers (TLCs)** – учебные центры, созданные на базе университетов и колледжей в целях технологической поддержки; оснащены всем необходимым оборудованием для индивидуальных и групповых проектов и презентаций; обычно открыты 24 часа в сутки, 7 дней в неделю- маркази омӯзиш, ки бо мақсади кӯмаки технологӣ намудан ба базаи донишгоҳҳо ва колечҳо, ки одатан дар як шабонарӯз 24 соат, дар як ҳафта 7 рӯз кӯшода аст.

- **Science** – блок учебных предметов естественно – научного цикла, включающий физику, химию, биологию и элементы математического анализа;

- **Visual Arts** – блок учебных предметов художественного направления, включает в себя живопись, скульптуру, прикладное искусство, а также историю культур других стран.

Представленная классификация англоязычной и таджикоязычной терминосистем предметной области «Высшее образование» позволила выявить не только общие и специфические характеристики, но и отразить некоторые закономерности процесса формирования новых понятий и концептов. Однако характеристика терминосистем была бы неполной без привлечения методов когнитивного анализа. Поскольку анализ термина предполагает его категориально-матричное осмысление, моделирование структуры терминосистем помогло бы точнее оценить какие концепты максимально точно репрезентируют значение термина, а также, какие из терминов являются ядерными (базовыми) и периферийными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арискина, О.Л. Ориентация как атрибут терминологического знака // Известия Российского педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2012. – Вып. №133 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/orientatsiya-kak-atribut-terminologicheskogo-znaka>
2. Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / 29-ноябри соли 2022, №562
3. Блинова, О.И. Термин и его мотивированность [Текст] / О.И. Блинова // Терминология и культура речи. – М.: Наука, 1981.
4. Буянова, Л.Ю. Терминологическая деривация в языке науки: когнитивность, семиотичность, функциональность / Л.Ю. Буянова. Ставрополь: СГУ 2010. – 283 с.
5. Инновации в системе высшего образования: сборник научных трудов Национальной научно-методической конференции, 22 октября 2020 г. / Министерство сельского хозяйства РФ., – Самарский государственный аграрный ун-т. : - Самарский ГАУ, 2020. –343 с.
6. Каде, О. Проблемы перевода в свете теории коммуникации / О. Каде // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978 – С. 69 – 90.
7. Расторгуева, В.С., Молчанова, Е.К. Среднеперсидский язык / В.С. Расторгуева, Е.К. Молчанова // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. – М.: Наука, 1981. – С. 6-74-146.
8. Текучев, А. В. Методика русского языка в средней школе / А.В. Текучев. – М : Просвещение, 1980. – 414 с.
9. Шапиро, А.Б. Основы русской пунктуации / А.Б. Шапиро. – Москва: 1955. – 395 с.
10. Шарифов, В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ – интернационалӣ /В. Шарифов. – Душанбе, ЭСТ, 1984. – 376 с.
11. Шойсоронова Е.С. Языковая личность: этнический аспект. Шойсоронова Елена Степановна., дис... канд. филол. наук : 10.02.19. – Улан-Удэ, 2006. – 190 с.
12. Шерозӣ, Маликулқуттоб. Тазкират-ул-хавотин. Таҳияи Нуруллоева Мухлиса / Маликулқитоб Шерозӣ. – Хучанд: Хуросон, 2018. – 232 с.
13. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе, Сарредаксияи илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – С. 499.

14. <https://ganjoor.net>

15. <https://vajehyab.com>

ОРИЕНТИРОВАННОСТЬ ТЕРМИНОВ ПРИ АНАЛИЗЕ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье при анализе материала по терминосистеме высшего образования основной целью являлось выявление полно-ориентированных терминов, т.е. тех единиц, которые не нуждаются в дополнительных объяснениях для адресата. Автор отмечает, что такие единицы часто лишены данного параметра для представителя таджикской и английской лингвокультуры. Проведение ассоциативных экспериментов, выявляющих реальное количество полно ориентированных терминов среди представителей разных профессий, помогло бы точнее определить степень ориентации этих терминов. Автор считает, что подбор англоязычных эквивалентов для единиц таджикской терминосистемы может и должен быть результатом перевода терминов «с культуры на культуру»; при этом термины – экспликации (т.е. термины частичной и полной семантизации) включаются в глоссарий (словарь) лишь том случае, когда мы сталкиваемся с уникальными терминами или спецификой лингвокультуры.

Ключевые слова: термины, терминосистема, высшее образование, педагогика, сравнение, сопоставление, типология, семантика, ориентированность, таджикский язык, английский язык, лингвистика.

ОРИЕНТАТСИЯИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ТАҲЛИЛИ СИСТЕМАИ ИСТИЛОҲОТИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур ҳангоми таҳлили мавод оид ба системаи истилоҳоти таҳсилоти олӣ мақсади асосӣ муайян намудани истилоҳоти пурра нигаронидашуда, яъне он воҳидҳое, ки барои адресат тавзеҳоти иловагиро талаб намеkunанд, мебошад. Муаллиф қайд мекунад, ки чунин воҳидҳо аксар вақт барои намояндагони фарҳанги забони тоҷикӣ ва забони англисӣ аз ин хусусият маҳруманд. Гузаронидани таҷрибаҳои ассотсиатсия, ки шумораи воқеи истилоҳоти пурра нигаронидашударо дар байни намояндагони касбҳои гуногун муайян меkunанд, барои дурусттар муайян кардани дараҷаи мавқеи ин истилоҳот кумак меkunанд. Муаллиф чунин мешуморад, ки интиҳоби муодили англисӣ барои воҳидҳои низомии истилоҳоти тоҷикӣ бояд натиҷаи тарҷумаи истилоҳоти “аз фарҳанг ба фарҳанг” бошад, дар ин маврид истилоҳот – тавзеҳот (яъне истилоҳоти қисман ва пурраи маъноӣ) танҳо он вақт ба луғат дохил мешаванд, ки мо ба истилоҳот ё вижагиҳои фарҳанги забонӣ дучор мешавем.

Калидвожаҳо: истилоҳот, системаи истилоҳот, таҳсилоти олӣ, педагогика, муқоиса, чузъсозӣ, типология, семантика, ориентатсия, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, забониносии.

**ORIENTATION OF TERMS IN THE ANALYSIS OF THE
TERMINOLOGY OF HIGHER EDUCATION IN TAJIK AND ENGLISH
LANGUAGES**

In this article, when analyzing the material on the terminology system of higher education, the main goal was to identify fully-oriented terms, i.e. those units that do not require additional explanations for the addressee. The author notes that such units are often deprived of this parameter for a representative of the Tajik and English linguaculture. Conducting associative experiments that identify the actual number of fully-oriented terms among representatives of different professions would help to more accurately determine the degree of orientation of these terms. The author believes that the selection of English-language equivalents for units of the Tajik terminology system can and should be the result of translating terms "from culture to culture"; in this case, terms – explications (i.e. terms of partial and full semantization) are included in the glossary (dictionary) only when we encounter unique terms or specifics of a linguaculture.

Keywords: *terms, terminology system, higher education, pedagogy, comparison, juxtaposition, typology, semantics, orientation, Tajik language, English language, linguistics.*

Сведения об авторе: Мохшарифи Ёкуби Вализода – соискатель кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 988822829.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мохшарифи Ёкуби Вализода – унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Нишонӣ: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, к. Сафаров С., 16. Тел: (+992) 988822829.

Information about the author: Mohsharifi Yokubi Valizoda – applicant of the Department of Methods of Teaching of Foreign Languages of Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov Street, 16. Tel.: (+992) 988822829.

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
/ LITERARY STUDIES

ТДУ: 891.55.09+891.55.092

РАВАНДИ ТАШАККУЛИ АДАБИЁТИ БАЧАГОНАИ ТОЧИКӢ
ДАР АСРИ ХХБехрӯзи Забехулло,
Товус Давлатбекзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Адабиёти бачагонаи тоҷикӣ таърихи беш аз садсола дорад. Ин адабиёт дар шаклу муҳтавои кунунӣ дар ибтидои асри ХХ зухур ва марҳалаҳои гуногуноро тай кардааст. Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бахши ҷудогонае махсуси адабиёти бачагон вучуд надошт, балки намунаҳои аз асарҳои пандуахлоқӣ ва ё тарбиявӣ иншо шудаанд, ки интизори калонсолон аз хурдсолонро инъикос менамоянд. Аз ҷумла, андарзномаҳои адабиёти паҳлавӣ, ба монанди «Андарзи кӯдакон», «Хусрави Қубодон ва ридаки ӯ» бахри таълиму тарбияи кӯдакон навишта шуда буданд. Қаҳрамони достони «Ёдгори Зарирон» Баставр наврас мебошад, ки пас аз кушта шудани падараш ба муқобили душманон мубориза мебарад ва бисёр қаҳрамоноҳро нишон медиҳад. Дар шакли насихатномаҳо ба фарзанд як қатор адибони классикии асримиёнагӣ асарҳои пурарзиши худро вобаста ба одобу ахлоқ, илму дониш, одоби муошират, зиракӣ ва ғ. иншо кардаанд.

Адабиёти бачагона дар таълиму тарбияи маънавӣ, ахлоқӣ ва зебоипарастӣ, дар рушди тафаккури бадеию илмӣ ва парвози ҳаёлотӣ кӯдакон мақоми барҷаста дорад. Он саршор аз ҷӯшу хурӯши зиндагӣ, шавқу шодӣ, ҳаракату амалиёт иборат буда, бо забони равону сода, оҳанги муассири шоирона ва пур аз самимияту дилгармӣ навишта мешавад, то ки бачагон ҳангоми мутолиа ба шавқ омада, дилашон ба зиндагӣ гармтар гардад. Тавре, ки В.Г. Белинский зикр мекунад, «адабиёти бачагона барои тарбия навишта мешавад, тарбия фаъолияту қори бузургест, вай тақдири инсонро ҳал мекунад. Тарбият одамро намеофарад, лекин кумак мекунад, ки тағйир ёбад, нек ё бад шавад» [21, 4].

Пас аз Инқилоби Октябр ва ташкили РСС Тоҷикистон адибони тоҷик анъана ва таҷрибаи ҳазорсолаи ниёгонро гум накарда, дар соҳаи адабиёти бачагона вобаста ба он замон, китобу шеърҳои зиёдеро эҷод намуда ва ба таъб расонданд. Ёдовар бояд шуд, ки устод Айнӣ ҳамчун асосгузори адабиёти бачагонаи шуравии тоҷик дар навиштану тартиб додани китобҳои дарсӣ ва асарҳои бадеӣ барои бачагон хидмати бузурге кардааст. Бо омезиш қардани дастовардҳои ғании адабиёти хаттию шифоҳии халқи тоҷик ва таҷрибаи адабиёти рус ва халқҳои собиқ шуравӣ устод С. Айнӣ асарҳои гуногун, ба монанди «Хонадони хушбахт», «Таҳзиб-ус-сибён» (1910), «Қизбола ё ки Холида» (1924), «Аҳмади девбанд» (1928), «Мактаби кӯҳна» (1934), «Ятим» (1939)-ро ба таъб расонда, кӯдакон ва насли наврасро дар руҳияи нотарсию

далерӣ, чавонмардӣ, садоқат ба халқу ватан, илму ҳунаромӯзӣ, наққорӣ ва ғайра тарбия кардааст. А. Лоҳутӣ низ дар ташаккулу инкишофи назми бачагон хидмати арзандае дорад ва бештари шеърҳои сурӯҳҳои атфолӣ тоҷикӣ шудаанд. Нависандагон ва шоирон, ба монанди Пайрав Сулаймонӣ, А. Ҳамдӣ, М. Раҳимӣ, А. Дехотӣ, Ҷ. Сухайлӣ, Б. Азизӣ, М. Аминзода, Н. Шерзода, Ҳ. Карим, М. Турсунзода, С. Улуғзода, Р. Чалил, Б. Раҳимзода, Ф. Ниёзӣ, П. Толис, А. Шукӯҳӣ, М. Фарҳат, Ф. Ансорӣ, Б. Ҳоҷӣ, У. Рачаб, А. Сидқӣ, А. Баҳорӣ, А. Шарифӣ, Б. Ортиқов, Озод Аминзода, М. Ҳакимова, Нуъмон Розик ва дигарон ба воситаи осори худ ва тарҷумаи бештарин асарҳои кӯдакони русу халқҳои собиқ шӯравӣ ва ҷаҳонӣ дар рушду камол ва инкишофи адабиёти бачагони тоҷик саҳми бориз гузоштаанд.

Аз охири солҳои 50 ва аввали солҳои 60 қарни ХХ дар адабиёти тоҷик ва махсусан, дар адабиёти бачагона таҳаввулот ва ё давраи тоза ба амал омад. Ин солҳо бо давраи мубориза дар роҳи даст кашидан аз умумигӯӣ, осори берӯху забонзаду такрорӣ, рӯ овардан ба мушаххасгӯйиву муассирнависӣ, ба тарафи ҳаёлангезӣ, латофату назокат ва равонию поккорӣ дар забону тарзи баён маълум аст. Аввалин бор шеъри кӯдакони тоҷик бо шеъри шифоҳии кӯдакон дар якҷоягӣ ва ҳамоғӯшӣ қарор гирифт. Адибон М. Миршакар, Ғ. Мирзо, А. Шукӯҳӣ, У. Рачаб, Н. Розик, Ҷ. Ҳошимӣ ва дигарон шеърҳои бачагонаеро эҷод карданд, ки дар тарзи сухани шифоҳии кӯдакони тоҷик, дар оҳангу зарб, вазну қофия, забони ноб, поқу сода ва раво офарида шудаанд. Махз ба шарофати заҳмати онҳо жанрҳои гуногуни асарҳои бачагона, ба монанди шеърҳои тарона, достону афсона сурӯду марш, чистону тезгӯяк, повесту ҳикояҳои воқеӣ равануқу ривож ёфтанд. Дар рушди адабиёти бачагонаи тоҷикии қарни ХХ саҳми М. Миршакар, Ғ. Мирзо, У. Рачаб, Гулҷеҳра, Н. Бақозода, Ҷ. Ҳошимӣ, Гулназар хеле назаррас аст [1, 4].

Тибқи тадқиқоти Ҷ. Бобокалонова аз оғози солҳои панҷоҳуми асри ХХ таҳти унвони «Адабиёти бачагона», «Таърихи адабиёти бачагона», «Адабиёти бачагона ва унсӯрҳои назарияи адабиёт» дар факултаҳои филологӣ ва педагогии донишгоҳҳои омӯзгорӣ, дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи милли), дар Донишқадаи ҳунарҳои зебоӣ ба номи Мирзо Турсунзода ва дар омӯзишгоҳҳо (коллекҳои)-и педагогии ҷумҳурӣ дар ҳаҷми аз 40 то 100 соати лексионӣ ва аз 20 то 40 ва зиёда аз он курсҳои алоҳида таълим дода мешуданд [6, 5-6]. Ҳамин тавр, тибқи фармони Вазорати мактабҳои олии ва миёнаи махсус аз 15 июни соли 1970 (№ 12 Т-П-Д), барномаи таълимии курси «Адабиёти бачагона» барои омӯзишгоҳҳои педагогии ҷумҳурӣ аз ҷониби коллегии Вазорати маорифи Тоҷикистон 27 октябри соли 1975 тасдиқ шуд. Тибқи нақшаи аввалин барномаҳои «Адабиёти бачагона» аз ҷониби Ҷ. Бобокалонова (соли 1975) «Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик» ва Р. Амонов соли 1982 «Таърихи адабиёти советии тоҷик», ки ба адабиёти атфол бахшида шудааст, ба таърифи расонида шуданд.

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки дар нимаи дувуми асри гузашта бо саъю кӯшиши олимони адабиётшиносони маводӣ зиёде оид ба муаммоҳои таърихи адабиёти бачагонаи тоҷик ба таърифи расид, баъзе аз ҷанбаҳои таърихи адабиёти бачагона ҳалл шуданд. Эҷодиёти адибони касбии бачагон

инчунин то андозае таҳқиқ шуда, самараи кашфиёти илмии муҳаққиқон дар шакли рисолаҳои илмӣ, мақолаву тақризҳо, дастурҳои илмию методӣ ба таваҷҷуҳи хоҳишмандони адабиёти бачагона пешкаш шудаанд, ки ба андешаи муҳаққиқон, ин давраи камолот ва тилоии адабиёти бачагонаи тоҷикӣ ба ҳисоб мерафт.

Ёдовар бояд шуд, ки дар замони шӯравӣ адабиёти бачагонаи тоҷикӣ бо адабиёти русӣ ва Ғарб алоқаи мустаҳкамро барқарор кард, аз ин рӯ, дар эҷодиёти он давра таъсири шӯравӣ, адабиёти рус ба назар мерасид. Ба андешаи тадқиқотгарони ин масъала, маҳз таъсири адабиёти русӣ ва умуман шӯравӣ, як қатор адибони тоҷикро водор сохт, ки ба тарҷумаи асару афсонаҳои бачагонаи миллатҳои гуногуни собиқ шӯравӣ ва адабиёти халқҳои ҷаҳон даст зананд [5, 7]. Дар ин ҷода саҳми бузурги С. Улуғзода, М. Ғоиб, Г. Сулаймонӣ ва дигаронро зикр кардан бамаврид аст. Махсусан фаъолияти тарҷумони Г. Сулаймонӣ дар рушди адабиёти бачагонаи замони шӯравӣ басо беназир аст.

Солҳои 60-70-уми асри XX дар фаъолияти эҷодии адибон ва шоирони тоҷик анъанаи тарҷумаи осори адабӣ, махсусан бачагон, шеърҳои достонҳо, ҳикояву романҳо ба назар мерасид, ки ба ин васила кӯдакон ва насли навраси он солҳоро бо дастовардҳои бадеии халқҳои кишварҳои хориҷӣ шинос карда, ганҷинаи адабиёти тоҷикро рангину ғанӣ гардониданд. Г. Сулаймонӣ осори эҷодиёти шоирону нависандагон, ба монанди А. Барто, Э. Огнесвет, Я. Дегутайте, С. Капутикян, К. Тангриқулиев, Абай, Леся Украинка, Сайёди Наво, Демян Бедний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ, Алексей Сурков, Чамбул Чабаев, Мусо Ҷалил, Иван Торба, Зулфия, Мамед Раҳим ва дигаронро бо камали завқу саликаи адабӣ тарҷума карда, беҳтарин намунаҳои назми бачагонро дар сатҳи матлуби бадеӣ дастраси хонандагони хурдсоли тоҷик намудааст. Илова бар ин, дар он солҳо китобу шеърҳои Г. Сулаймонӣ ба забонҳои дигар низ ҷоп шуданд.

Адабиёти бачагона як қисми адабиёти умумиест, ки дар муҳити кӯдакона амал мекунад ва ба кӯдак дар нашрияҳои махсус дар шакли китобҳо ва нашрияҳои даврӣ, аз ҷумла асарҳои санъати шифоҳӣ, тасвирӣ ва ороишӣ пешкаш карда мешавад, ки дар ибтидои давраи кӯдакӣ барои бевосита дарки ўстувори манзараи образҳои ҷаҳон бо мақсади ташаккул ва инкишофи шахсият истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, дар ин ҷода саҳми дигар олимонро дар тадқиқи масъалаи адабиёти бачагона бояд ёдовар шуд, аз ҷумла Ю. Акбарзода, [13, 107-141]. Б. Шермуҳаммадов [12], З. Муллоҷонова [18], М. Муллоҷонов [17, 74-106], Н. Файзуллоев, Х. Шодиқулов, Н. Алиева [7, 4], А. Аминов [16, 22] ва дигарон.

Аз ҷумла, Р. Амонов ҷанбаи таърихӣ, тарбиявӣ ва ахлоқии адабиёти бачагонро таъкид намуда, хотиррасон мекунад, ки «хонандаи осори бачагона танҳо кӯдакони синни томақтабӣ ва хурди мактабӣ набуда, балки хонандагони синфҳои болоии мактабҳои миёна низ ба ҳисоб мераванд. Наврасон ба ояндаи худ бо завқи махсус менигаранд, ба мавқеи худ дар ҷомеа, ба олами ботинии ҳамзамонони худ эътибори зиёд медиҳанд, ба муайян кардани хусусиятҳои асари бадеӣ, мундариҷаи ғоявӣ, бадеӣ, образҳо, портрет ва пейзаж, банду баст ва санъати гуфтор саъй менамоянд ва аз адабиёти хондашон бештар ғизои маънавӣ ва лаззати эстетикӣ ба даст меоваранд» [3, 8].

Дигар олимони таъкид мекунанд, ки «ба адабиёти бачагон на танҳо асарҳои бадеӣ, балки асарҳои илмӣ оммавӣ ва китобҳои тавзеҳӣ, ки барои бачагон ҷоп шудаанд, низ дохил мешаванд. Он асарҳои адабиёти бадеии умумӣ, ки гоҷаҳои пешқадам, образҳои наҷиб ва қаҳрамонона, сюжети завқовар, шакли содаву равшани бадеӣ доранд, низ дар адабиёти бачагон мавқеи муҳим ишғол мекунанд» [15, 8].

Ба андешаи Исломов Ч.М. [10,26], дар адабиёти мураккабу гуногунсоҳаи муосири тоҷик то имрӯз як қатор масъалаҳои мубрам ҳал нашудаанд, мафҳумҳои алоҳидаи эстетикӣ, ки адабиёти бачагона ва мутолиаи он бо онҳо зич алоқаманданд, муайян карда нашудаанд. Омӯзиши адабиёт, пайдоиши он ва раванди тадриҷан рушди онҳо — ба ин муносибат омӯзиши масъалаҳои умумии назарии адабиёти бачагона ва хусусиятҳои хоси онҳо, ташаккул ва инкишофи принсипҳои реализм дар адабиёти бачагонаи миллӣ аҳамияти махсус дорад. Ғайр аз ин, на танҳо ҳангоми ҳалли ин масъалаҳо, балки ҳангоми омӯзиши баъзе ҷиҳатҳои адабиёти бачагону наврасон масъалаи дар адабиёти миллӣ таҷассум намудани мавзӯи тарбияи бачагонро низ ба назар гирифтани лозим аст, ки дар байни бисёр масъалаҳои объективии эстетикӣ ба яке аз мавзӯҳои барҷаста - офаридани симои ҷавонписарон ва духтарон, тарбияи шахсият таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад.

Ҳамин тавр, «адабиёти бачагон» мафҳумест басо васеъ, фарох ва доманадор. Илова бар ин адабиёт, тавре ки дар боло ёдовар шудем, на танҳо аз ҳисоби асарҳои махсуси бачагона ғанист, балки ба ҳазинаи ин адабиёт асарҳои фаровони ахлоқию дидактикӣ, илмӣ эстетикӣ, бадеӣ ва ғайраҳо низ ворид шудаанд ва тули асарҳои ҳазинаи адабиёти бачагонро ғановат бахшидаанд. Адабиёти бачагон қонунмандҳои сирф дохилӣ ва ба худ хос дорад, ки ин қонунҳо на танҳо бо синну сол ва завқи кӯдак робитаи қавӣ ва ногӯсастанӣ доранд, балки аз махсусиятҳои сирф дохилӣ, ки аз мақсад ва вазифаҳои хоси адабиёти бачагон сар задаанд, ба вуқӯъ омадаанд.

Ба андешаи Ҷ. Бобокалонова, «адабиёти бачагон адабиётест, ки маҳз дар раванди умумии адабиёт арзи иқдом кардааст. Ба ибораи дигар, шаклгирии адабиёти атфол берун аз раванди умумии «адабиёти калонсолон» набояд тасаввур гардад. Маҳз дар рафти ягонаи адабиёти умумӣ тули асарҳо, ҳанӯз аз давраҳои бостонӣ то имрӯз ба худ чун шохоби дарёи бузург роҳ ҷуста дар паҳлуи ҳамин дарёи бузург ҷорист» [6, 14].

Ҳамин тавр, дар **хулоса** метавон ёдовар шуд, ки:

➤ Адабиёти бачагона ва таҳқиқи он дар илми адабиётшиносӣ ва махсусан адабиёти асри ХХ яке аз масъалаҳои басо муҳим ба ҳисоб рафта, барои тақмили ояндаи он, навиштани асару повестҳои ҳозиразамон, ки ба наврасони имрӯза писандида бошанд, мӯсоидат хоҳад кард.

➤ Адабиёти бачагонаи тоҷикӣ таърихи ҳазорсола дошта, он ҳанӯз аз асарҳои миёна дар асарҳои мутафаккирони бузурги тоҷик, дар фолклори мардумӣ дар шакли афсонаву ҳикояҳо падида омадааст.

➤ Адабиёти бачагонаи тоҷикӣ дар замони шӯравӣ низ рушду камол ёфта, садҳо асару повест, роману шеърро дар мавзӯҳои гуногун дар бар мегирад.

➤ Махсусан, адабиёти бачагонаи тоҷик дар нимаи дувуми асри XX баъд аз иҷлосияи 20-уми ХКИШ, ки ба рушди адабиёти халқҳои собиқ шӯравӣ тақдир тоза бахшид, рушд ёфт. Дар ин солҳо адабони тоҷик асару роман, повесту ҳикояҳо ва шеърӯ дӯстониҳои зиёде пешкаши хонандагони хурдсол гардонданд.

➤ Дар ин давра адабонӯ шоирони тоҷик ба фаъолияти тарҷумонӣ машғул шуда, садҳо асари адабонӯ шоирон аз минтақаҳои гуногӯни ҷаҳон ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, пешкаши хонандагони хурдсоли тоҷик гаштаанд.

➤ Адабиёти бачагонаи тоҷикӣ таъсири таърихӣ, тарбиявӣ ва ахлоқиро дар бар гирифта, ба олами ботинии кӯдакон, ба рушди зехн, идрок, ҷаҳонбинии онҳо таъсири мусбат мерасонад. Адабиёти бачагона бояд тарзе навишта шавад, ки хусусиятҳои равоӣ, ҷисмонӣ, зехнии кӯдаконро бояд ба инобат гирад. Адабиёти муосири бачагонаи тоҷик бояд образҳои фантастикӣ, технологӣ, рушди илмӣ, маънавиро дар бар гирад.

Дар даврони Истиқлол низ Ҳукумати Тоҷикистон ба ин масъала диққати хосса зоҳир намуда, барои рушди адабиёти бачагона саъю кӯшиш ба харҷ медиҳад. Аз ин рӯ, соли 2012 дар сохтори Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Муассисаи нашриявӣ «Адабиёти бачагона» таъсис ёфта, ҳарсола озмуни «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» – номинатсияи адабиёти бачагона доир мешавад, телевизиони «Баҳористон» барои наврасон таъсис дода шуд, ки ин ҳама аз таваҷҷуҳи Ҳукумати Тоҷикистон ба кӯдакон ва насли наврас шаҳодат медиҳад. Ҳамасола дар паёмҳои навбатии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи таълиму тарбияи кӯдакону наврасон доимо таъкид мекунад [14].

КИТОБНОМА

1. Адабиёти бачагон //А – Асос. Д.: СИЭМТ, – 2011. – (Энсиклопедияи Миллии Тоҷик: [таҳм. 25 ҷ.] / сармӯҳаррир А. Қурбонов; 2011—2023, ҷ. 1).
2. Амонов, Р. Адабиёти бачагона. Таърихи адабиёти советии тоҷик / Р. Амонов. ҷ.6, кит. 1. – Душанбе: Дониш. 1982. с.8.
3. Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон / Р. Амонов. –Душанбе: Ирфон, 1981. - 244с.
4. Барто, А. Стихи детям / А. Барто. –М.: Детская литература,1981.-82с.
5. Баҳриев, Ф.Ф. Нақши Гулҷеҳра Сулаймонӣ дар тарҷума ва тарғиби назми атфолӣ хоричӣ / Ф.Ф. Баҳриев. Мақолаи илмӣ. –С.7.
6. Бобокалонова Ҷ. Таърихи адабиёти атфол / Ҷ. Бобокалонова. -Ҷ. 1. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006. -С. 5-6 (с.580).
7. Бобокалонова, Ҷ. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Маориф, 1975.- 208с.
8. Гулҷеҳра, С. Вышел дождик на работу /Г. Сулаймонӣ. -Душанбе: Адиб,1982. -63с.
9. Жанр сатиры и юмора в таджикской детской литературе: Автореф. дисс... канд. филол. наук / Н. Алиева. – Душанбе, 1993. – 22 с.

10. Исломова, Ҷ.М. Особенности перевода таджикской детской поэзии на русский язык: 60-90-е годы XX века / Ҷ.М. Исломова. Автореферат к.ф.н. Душанбе, 2021. С.14. (с.26).

11. Маводи электронӣ. Санаи мурочиат: 07.04.2024. Сарчашма: Адабиёти кӯдак — Википедия (wikipedia.org)

12. Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик / Б. Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. - 185 с.

13. Акбаров, Ю. Назми хурдсолон истеъдоди баланд ва дониши фаровон металабад / Ю. Акбаров. - Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 107-141.

14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» . 28.12.2023. Маводи электронӣ. Санаи мурочиат: 08.04.2024. Сарчашма: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» | АМИТ «Ховар» (khovar.tj)

15. Ҳодизода, Р., Шукуров, М., Абдуҷабборов, Т. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 240 с.

16. Роздони кӯдакон // Адабиёт ва санъат. – 1987. – 22 окт.

17. Росташро гӯям. // Мақолаҳо оид ба адабиёти бачагона / М. Муллоҷонов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 74-106.

18. Стил ӯригинала и перевод: (К проблеме изучения прозы С. Айни) / З. Муллоҷанова. .-Душанбе: Дониш, 1976. -136 с.

19. Файзуллоев, Н. Шеърӣ атфол дар қарни бист / Н. Файзуллоев. – Ҳучанд: Нури маърифат, 2005. -235с.

20. Энциклопедияи советии тоҷик. — Душанбе: Сарредаксияи илмии ЭСТ, 1978. -С. 159-160.

21. Яромшоук Е.П. Идеи В.Г. Белинского о специфике детской литературы. / Е.П. Яромшоук.19.01.2022. Научная статья. С.1. (с.4)

РАВАНДИ ТАШАККУЛИ АДАБИЁТИ БАЧАГОНАИ ТОҶИКӢ ДАР АСРИ ХХ

Дар мақолаи мазкур муаллиф яке аз масъалаҳои мубрам ва рӯзмарра, вазъи адабиёти бачагоноро дар қарни ХХ баррасӣ намудааст. Ёдовар бояд шуд, ки муаллиф пай дар пай, фаҳмо ва равшан масъалаи мазкурро, бо тақия ба сарчашмаҳои гуногуни илмӣ, публицистӣ ва интернетӣ зерӣ тадқиқ қарор додааст. Имрӯз, ки хондани китоб дар байни кӯдакон ва наврасон қариб ки аз байн рафтааст, таҳлили масъалаи мазкур басо муҳим арзёбӣ мегардад. Хондани китоб аз қадимулайём барои тоҷикон вазифаи ҳаррӯза ба ҳисоб мерафт, аз ин рӯ, назири китобҳои бачагона тақия ба хусусиятҳои раванӣ, физиологӣ ва зеҳнии кӯдакон хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Вазъи адабиёти бачагонаи тоҷик дар нимаи дувуми қарни ХХ аз ҷониби муаллиф мусбӣ арзёбӣ шудааст. Чунки дар ин давра имконияти бузург барои эҷоди адабиёти бачагона фароҳам гардида, адибону шоирон повесту роман, ҳикоя ва шеърӯ дostonҳои зиёд эҷод намуда, пешкаши хонандагони хурдсол намуданд. Дар нимаи дувуми асри ХХ чандин мақолаву корҳои илмӣ барои рушди адабиёти бачагона ба табъ расиданд, ки аз рушду равнақи адабиёти асри гузашта ва махсусан адабиёти бачагона шаҳодат медиҳад. Новобаста аз вазъи сиёсии он

давра, бартари забони русӣ дар тамоми қаламрави собиқ шуравӣ, адибону нависандагони тоҷик тавонистанд асарҳои ба табиӣ хурдсолон писандида ва мувофиқро эҷод ва пешкаши бачагон кунанд.

Калидвожаҳо: раванди ташаккул, адабиёти бачагона, таърихи адабиёт, асри бист, адабиёти тоҷик, таълиму тарбия, зебоипарастӣ, тарҷума, ҳикоя, афсона, мутафаккирон, адибон.

ПОЛОЖЕНИЕ ДЕТСКОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В XX-ГО ВЕКА

В данной статье автор проанализировал, изучил и рассмотрел одну из актуальных и повседневных проблем – положение детской таджикской литературы в XX века. Следует отметить, что автор последовательно, четко и ясно исследовал данный вопрос, опираясь на различные научные, публицистические и интернет-источники. Сегодня, когда чтение книг среди детей и подростков практически исчезло, рассмотрение данного вопроса считается очень важным. Чтение книг с незапамятных времен считалось для таджиков повседневным занятием, поэтому издание детских книг с учетом психологических, физиологических и интеллектуальных особенностей детей считается очень важным. Состояние таджикской детской литературы во второй половине XX века было оценено автором положительно. Потому что в этот период открываются большие возможности для написания различной литературы для детей и подростков. Сотни писателей, поэтов, переводчиков создали произведения и повести, романы, стихи и рассказы и представили их юным читателям того периода. В те годы было опубликовано множество научных статей и трудов по развитию детской литературы, что все свидетельствует о развитии литературы двадцатого столетия, особенно детской. Независимо от политической ситуации того периода, доминирования русского языка на всей территории бывшего СССР, таджикские поэты и писатели смогли создать и представить сотни произведений, соответствующие вкусу детей с таджикским подходом.

Ключевые слова: литература, детская литература, ситуация, советская, вторая половина, XX век, таджикская литература, перевод, творчество, рассказ, роман, миф, итературы, мыслители, писатели, поэты, история.

THE STATUS OF TAJIK CHILDREN'S LITERATURE IN THE 20TH CENTURY

In this article, the author analyzed, studied and examined one of the current and everyday problems – the status of Tajik children's literature in the 20th century. It should be noted that the author consistently, clearly and distinctly examined this issue, relying on various scientific, journalistic and Internet sources. Today, when reading books among children and adolescents has almost disappeared, the consideration of this issue is considered very important. Reading books has been considered an everyday activity for Tajiks since time immemorial, so the publication of children's books taking into account the physiological and intellectual characteristics of children is considered very important. The state of Tajik children's literature in the second half of the 20th century was assessed positively by the

author. Because during this period, great opportunities opened up for writing various literature for children and adolescents. Hundreds of writers, poets, translators created works and stories, novels, poems and short stories and presented them to young readers of that period. In those years, many scientific articles and works on the development of children's literature were published, which all testifies to the development of literature of the twentieth century, especially children's. Regardless of the political situation of that period, the dominance of the Russian language throughout the former USSR, Tajik poets and writers were able to create and present hundreds of works that correspond to the taste of children with a Tajik approach.

Key words: literature, children's literature, situation, Soviet, second half, twentieth century, Tajik literature, translation, creativity, story, novel, myth, iterations, thinkers, writers, poets, history.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло Саидхоча – н.и.ф., мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21ю Email: bekhruz@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Товус Давлатбекзода – докторанти (PhD)-шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: davlatbekzoda90@mail.ru. Тел.: (+992) 90 131 14 00.

Сведения об авторах: Бехрузи Забехулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки АМИТ. **Адресс:** г.Душанбе, пр. Рудаки, 21. Email: bekhruz@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

Товус Давлатбекзода – докторант (PhD) отдела современной литературы Института языка и литературы имени А. Рудаки АМИТ. **Адресс:** Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 21. Email: davlatbekzoda90@mail.ru. Тел.: (+992) 90 131 14 00.

Information about the authors: Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Candidate of Philology, head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST. **Address:** Dushanbe, Rudaki-21, e-mail: bekhruz@mail.ru, Тел.: (+992) 937592521, 554116868.

Tovus Davlatbekzoda – doctoral student (PhD) in tht Department of Modern Literature at the Rudaki Institute of Lanqaqe and Literature AMIT. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. davlatbekzoda90@mail.ru (+992) 90 131 14 00.

САИД НАФИСИ – АДАБПАЖУҲ ВА МАТНШИНОСИ ВАРЗИДА

Мизроб Гаффоров
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳии Тоҷикистон

Таҳқиқ дар самтҳои эҷодиёти устод Саид Нафисӣ ин нуктаро мусаллам мегардонад, ки фаъолияти илмии Саид Нафисӣ то ҷое пурвусъат ва гуногунпахлуст, ки онро бо меъёр ва микёси маъмулӣ санҷидан душвор аст. Вай ҳамчун муҳаққиқи адабиётшинос, забоншинос ва луғатнавису луғатдон ва таърихнавис фаъолияти серсоҳа ва фарогир дошта, «ба унвони мунаққид ҳам аз адабиёти форсӣ, ҳам адабиёти Русия ва Фаронса суҳбат мекунад. Дар таърихнависӣ ҳам на гузаштаҳои бостонӣ ва ҳатто рӯзгорони пеш аз таърих аз қаламрави алоқаи ӯ берун мемонад, на таърихи муосири Эрон ва дунё. Ба илова, Нафисӣ дар айни ҳол луғатнавис, забоншинос, мутарҷим, муҳаққиқ ва рӯзноманавис ҳам ҳаст» [5, 45].

Саид Нафисӣ беҳтарин даврони зиндагиашро ба омӯзиш ва таҳқиқи таърихи адаби Эрон бахшидааст. Ин таърих барои ӯ, ки ба мутуни куҳан ва мероси таърихи Эрон ишқ меварзид, ҷозибавӣ хос дошт. Вай дар зимни омӯзиш ва таҳқиқи аҳвол ва ашъори Рӯдакӣ аҳволи шоирони аҳди Рӯдакиро тадқиқ намуд. Дар ин равиш мероси тамоми гӯяндагони қадимро мавриди омӯзиш қарор дод, балки дар солномаи Париж ба таҳқиқ ва нашри як давраи таърихи адабиёти Эрон машғул шуд, ки чандин сол идома ёфт. Баъдтар Саид Нафисӣ тадқиқоти ин давраашро такмил дода, тахти унвони «Таърихи назм ва наср дар Эрон ва дар забони форсӣ» нашр намуд. Ин китоб, ки аз ду ҷилд иборат аст, арзиши бузурги илмию адабӣ дорад. Дар бораи ин асар Абдулҳусайни Зарринқӯб андеша ронда, аз ҷумла, менависад: «Ин китоб ҳарчанд фоқиди ваҳдат дар назм ва ҳолӣ аз мулоҳизоти интиқодист, аз ҷиҳати иштимол бар маълумоти марбут ба аҳвол ва осори нависандагон дорои аҳаммияти бисёр аст» [5, 49].

Ба назари мо, ин муҳаққиқ бо баёни «ин китоб ҳарчанд фоқиди ваҳдат дар назм ва ҳолӣ аз мулоҳизоти интиқодист», зиёдаравӣ кардааст. Дар асл ин китоби бузургҷамм ифодагари диди сарехи интиқодии соҳибаш низ мебошад. Масалан, Саид Нафисӣ дар ҷилди дувуми ин асар дар бораи Ҳайрати Бухороӣ чунин менависад: «Нахуст дар Бухоро мезиста ва чун ба тариқаи шиа гаравида, аз тарси ҷон аз Бухоро ба Эрон ва ба дарбори шох Таҳмосп гурехтааст ва чун пеши шох Таҳмосп муқарраб шуд, шоирон бар ӯ ҳасад бурданд ва ҳангоме, ки шох дастур дода буд боданӯширо тарк кунанд ва майхонаҳоро бибанданд, Ҳайратӣ дар ғазале ин байтро суруда буд:

Аз ҳасад имрӯз зоҳид манъи мо аз бода кард,
В-арна, кай он номусулмонро ғами фардои мост!

Бадхоҳон ин шеърро барои шоҳ хонданд ва гуфтанд мақсуди вай аз зоҳиду номусулмон шоҳ аст. Шоҳ дар хашм шуд ва фармон дод забонашро бибуранд. Вай гуфт: ман аз тариқои суннат даст шуста ва ба ташайноъ даромадаам, агар забонамро бибуранд, инро аз қаромати хулафои салоса хоҳанд донист ва хоҳанд гуфт: забоне, ки эшонро лаън ва таън мекард, бурида шуд. Шоҳ ин узро пазируфт ва аз гуноҳи ӯ даргузашт. Ҳайратӣ дар ғазал устои забардасте будааст» [9, 675].

Чунонки мебинем, дар ин тафсир дидгоҳи адабии муҳаққиқ ошкор мешавад, ки ба арзиши иҷтимоии адабиёт таъкид меварзад.

Муҳаққиқ дар ин китоби арзишманд доир ба адабиёти давраи пеш аз ислом, давраи баъд аз ислом ва то поёни қарни даҳуми ҳиҷрӣ бо истифода аз таъкираҳо маълумоти судманд меоварад, ки барои таҳқиқи мушкилоти таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба муҳаққиқон ёрии бедареғ мерасонад.

Саид Нафисӣ дар бораи масъалаҳои иҷтимоӣ – таърихӣ низ таҳқиқ карда, доир ба фирқаҳо ва ҳаракатҳо баъзе маълумоте меоварад, ки ҳанӯз ҳам барои шинохти воқеияти таърихи иҷтимоӣ ва фарҳангии Эронзамин судманд мебошад. Аз ҷумла, тавзеҳи зерини ӯ дар бораи зуҳури «фирқае аз суфия тавассути Ҳусайн ибни Мансури Ҳаллоҷ» хеле ҷолиб аст. Назар ба ақидаи ӯ, пайдоиши наҳзатҳои дигари шабеҳ ба ин фирқа барои он будааст, ки «эронӣ мекӯшиданд аз фишори ҳукумати араб худро раҳо кунанд ва ба ҳамин ҷиҳат муддати наздик ба сесад сол кашмакаши доимӣ дар миёни эронӣ мағлуб ва тозиёни ғолиб дар саросари Эрон дар миён буда ва ба ҳеч вачҳ маҷол набудааст, ки мардуми Эрон ба қорҳои илмӣ ва адабӣ бипардозанд ва ба ҳамин ҷиҳат дар ин муддати сесаду чанд сол Эрон аз шоир ва нависанда ба забони худ тихӣ мондааст [9, 16-17].

Муҳаққиқ дар муқаддимаи китоб заминаҳо ва омилҳои рушди тозаии забон ва адабиёти форсӣро бо далелҳои муътамад собит менамояд ва доир ба назм ва наср ва намояндагони он маълумоти муҳтасарро фароҳам меоварад. Ин асарро метавон як навъ қомуси азими адабиёт номид, ки дар заминаи сарчашмаҳои муътамад таълиф шуда, хусусияти амиқи таҳқиқӣ дорад. Барои собит сохтани доираи вуқуфи муҳаққиқ иқтибоси пораи зер қофист: «...вале қатъан аз ҳама маъруфтар ва ширинсухантар шоираи маъруф Меҳрӣ буда, ки дар замони Шохруҳ мезиста ва аз наздикони Гавҳар шодбегим-шоҳзодаи машҳур ва зани хоҷа Абдулазизи Ҳаким ва аз занони зебои замони худ ва бисёр ширинсухан буда ва девони вай, ки ғазалиёт ва рубоӣи бисёр латиф дар он ҳаст, мондааст ва яке аз занонест, ки беҳтар аз дигарон ба забони форсӣ шеър гуфтааст» [9, 349].

Чунонки ишора рафт, Саид Нафисӣ дар соли 1311х. нахустин қисмати ёддоштҳои дар ин замина таҳти унвони «Таърихчаи муҳтасаре аз адабиёти Эрон» дар Порис мунташир карда буд. Баъдтар дунболои онро низ то қисмати қарни даҳум дар солҳои 1312, 1313, 1317, 1320 ва 1332 нашр намуд.

Муҳаққиқ баъди таҷдиди назар ба кори анҷомдодааш менависад: «... то он чи аз осори ин забон дар Эрон ва Осиёи Марказӣ ва Афғонистону Ҳиндустон ва Қафқоз ва хоки Усмонӣ [Туркия] фароҳам шудааст, то чое ки огоҳӣ доштаам, гирд овардаам ва чун мумкин набуд дар як мучаллад онро ба замони ҳозир бирасонам, ночор дар поёни қарни даҳум диранг кардам. Намедонам, нотавонии ҷонфарсое, ки чандест гирифтори онам, маро маҷол хоҳад дод дунболаи корро бигирам ва бо ин рӯзгоре, ки дар онем, бирасонам ё на. Дар ҳар ҳол гӯё ин китоб намунае барои дигарон шуда бошад, агар ман комёб нашудам ба поён бирасонам, эшон дунболаи корро бигиранд ва ҳаққи ин мавзуи бисёр васеъ ва бисёр дилнишинро адо кунанд» [9, 2].

Мутаассифона, Саид Нафисӣ дигар бор сари ин кори бузурге, ки оғоз намуда буд, барнагашт, вале ин тадқиқоти ӯ ҳамоно мабдаи пурарзиш ва саҳеҳ дар хидмати муҳаққиқон ва алоқамандони адабиёт аст.

Зимнан ҷойи он аст, ки ба баъзе хусусиятҳои тадқиқотии ин асар низ ишора кунем. Саид Нафисӣ дар интиҳоб ва тавзеҳи аҳбори манобеъ диди хос дорад, ки худи ӯ ба ин дастур тавзеҳ медиҳад: «Манобее, ки нахуст ба онҳо рӯчӯ кардам, матолиби нодурусте будааст, ки сипас дар ҷойи дигар ислоҳ кардам» [9, 2]. Агар муҳаққиқ то поёни қарни нухум ба сабаби маҳдудияти китобҳо танҳо ба зикри номи баъзе шоиру нависандагон қаноат карда бошад, аз қарни даҳум ба баъд китобҳои фаровон дар аҳвол ва ашъори сарояндагон дар ихтиёраш будааст ва бино бар ин, дар бораи ҳамаи эшон бешу кам маълумот овардааст. Ҳарчанд муаллиф дар оғоз таъкид мекунад, ки «мақсуд аз ин китоб танҳо шарҳи ҳол ва осори гӯяндагон ва нависандагон аст ва ночор ҷойи он набуд, ки намунае аз ашъори ҳар сарояндае забт кунам» [9, 2], вале диди интиҳоб ва нақду баррасии ӯ гоҳе амиқ ва вусъатнок аст.

Саид Нафисӣ менависад, ки «китоби бисёр муфассале, ки шомили ашъори эшон [сухансароён - М.Ғ.] аст, фароҳам кардам, ки беш аз ёздаҳ мучаллад хоҳад шуд ва намедонам, ба интишори он, то ҳастам, комёб хоҳам шуд ё пас аз ман касе бад-ин ҳиммат хоҳад гумошт» [9, 2]. Мутаассифона, ин нияти донишманди фақид то барҳаёт буданаш ҷомаи амал напӯшид ва ҳанӯз маълум нест, ки натиҷаи ин заҳмати ӯ дар чӣ ҳол аст. Дигар аз ҷиҳатҳои умдаи ин таълифот иборат аз он аст, ки муаллиф кӯшидааст, ки феҳрасти комили таълифоти ҳар нависандаро фароҳам оварад. Ҳатто феҳрасти осоре, ки ба забони арабӣ низ меоварад, арзиши бузурги таҳқиқӣ дорад.

Абдулхусайни Зарринқӯб кореро, ки Саид Нафисӣ дар қаламрави адабиёти Эрон кардааст, ба заҳмати Ҳумер дар адабиёти Юнонӣ баробар мекунад [5, 47],

Рисолаи арзишманди Саид Нафисӣ «Зиндагӣ ва қору андеша ва рӯзгори Пури Сино» аз ҷумлаи тадқиқоти дигари нодири ин муҳаққиқи пуркор аст, ки мутаассифона, аз назари аксари муҳаққиқони ҳаёт ва осори Ибни Сино дур мондааст. Саид Нафисӣ медонист, ки дар бораи Ибни Сино дар китобҳои форсӣ ва арабӣ ва забонҳои урупоӣ бисёр баҳс кардаанд. Вале китоби ҷомеъ, ки ҳама иттилоот ва охири матолибро дар бораи Ибни Сино фаро гирад, набуд. Бино

бар ин, ҳам донишманди фақид заҳмати гаронеро бар дӯш гирифта, китоби чомеъ ва муфидеро дар бораи аҳвол ва осори табиб, шоир ва ҳакими тоҷик ба вучуд овард. Зимнан бояд гуфт, ки ӯ вобаста ба Ибни Сино беш аз даҳ асар иншо кардааст. Л.Гиунашвили бо истиснод ба маҷаллаи «Фарҳанги Эронзамин» [1954] меоварад, ки асари ба Ибни Сино бахшидаи Саид Нафисӣ аз ҳамаи он чи дар боби ҳаёт ва эҷодиёти мутафаккири бузурги асри миёна иншо гардидааст, муфассалтару комилтар аст [2, 132].

Муҳаққиқ бо таъя ба сарчашмаҳои тирози аввал масъалаҳои мақоми Ибни Синоро дар ҷаҳон собит карда, дар бораи таълифоти ӯ, аз ҷумла, осори ба забонҳои форсӣ ва арабӣ навиштааш, эҷодҳои бадеиаш маълумоти дақиқ ва судманд медиҳад. Дар ин равиш ҷустуҷӯи ӯ дар боби шеърӣ Ибни Сино қобили эътироф ва эътимод аст. Аз ҷумла, вай ғазали Ибни Синоро, ки бо мисраи «Агар дил аз ғами дунё ҷудо тавонӣ кард» оғоз мешавад, дар девони Мавлонои Балх пайдо мекунад ва меафзояд: «Интихоби ин ғазал ҳам ба номи Мавлоно Ҷалолиддин далел нест, ки қатъан аз ӯст, зеро ашъоре, ки ба номи ӯ гирд овардаанд, пайдост, ки аз вай мешунидаанд, аз вай мепиндоштаанд ва гоҳе ҳам китъае аз дигаронро такмил мекарда ва дар дунболи он ашъоре меафзуда, чунон ки дар «Куллиёти Шамс» ашъоре аз Рӯдакӣ ва Саной ҳам ҳаст, ки пайдост Мавлоно чизе бар онҳо афзудааст ва шояд бо ин ғазал ҳам ҳамин муомиларо карда бошад» [8, 43]. Муҳаққиқ бо қиёсу муқобила чихилу ҳашт китъа ва рубойшомии 118 байт аз Ибни Синоро ташхис медиҳад.

Яке аз масъалаҳои, ки таваҷҷӯҳи Саид Нафисиро ҷалб кардааст, мансубияти миллии Ибни Синост. Вай дар боби «Турк будан ё турк шудани Ибни Сино» тадқиқоти ба ин мавзӯ бахшидаро дақиқ меомӯзад. Баҳси ӯ дар атрофи яке аз чунин китобҳо - «Тадқиқ дар бораи зиндагӣ ва осори файласуф ва устоди бузурги тиббии турк Ибни Сино», ки дар Туркия ба нашр расида буд, хеле ҷиддист. Дар ин боби таълифоташ Саид Нафисӣ аз Айнӣ-ҳамшаҳрии Ибни Сино бо муҳаббат ёд карда, ба таълифоти ӯ «Дар аҳволи Ибни Сино» истинод мекунад [8, 55].

Саид Нафисӣ барои исботи турк набудани Ибни Сино далелҳо ва ҳуҷҷатҳои зиёде меоварад. Аз ҷумла, менависад, ки Ибни Сино дар фасли шашум аз мақолаи аввал аз фанни панҷуми «Китоби Шифо» дар хусуси шаҳрҳо ва ақолим ва асари сармо ва гармо мегӯяд: «Дар ҳоли туркон назар кунед, ки чун аз сардсеранд, баданашон аз сармо чандон мутаассир намешавад, чунонки ҳабашиён чун аз гармсеранд, аз гармо талаф намеёбанд» [8, 56]. Муҳаққиқ аз ин баёноти Ибни Сино чунин натиҷа мегирад: «ин иборат сарех аст, ки турконро аз худ намедониста ва кишвари худро дар миёни туркон ва ҳабашиён ва ҳар ду ро бегона медонистааст» [8, 56].

Ҷойи дигар барои таъйиди назари худ боз аз Ибни Сино нақл мекунад: «...қасоне аз мардум, ки дур аз фазилатанд, таъбан банданд, монанди туркон ва зангиён ва рӯйхамрафта қасоне, ки дар ҷойи дигар ба ҷаҳон омадаанд, ки ба ҷуз иқлимҳое, ки бештар аҳволи он ин аст, ки дар он мардуми некумизоч ва

дурустқариҳа ва ақл ба ҷаҳон меоянд...» [10, 56]. Аз ин баёноти Ибни Сино муҳаққиқ ба ҳулосаи саҳеҳ меояд ва таъкид мекунад: «саҳт ошқор аст, ки гӯяндаи ин суҳан на турк будааст ва на зангӣ ва на турк метавонад бошад ва на зангӣ ва ҳар чизи дигар ба ҷуз эронӣ» [8, 56].

Саид Нафисӣ ҷуз ин дар атрофи масъалаҳои шарҳи ҳоли Ибни Сино, мардони сиёсие, ки ба Ибни Сино марбут буданд, авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии замони Ибни Сино, шогирдони вай ва касоне, ки бо ӯ робитаи илмӣ доштаанд, масоили ихтилофнок, аз ҷумла, ном, хӯй ва андешаи Ибни Сино, зикри Буалӣ дар шеърӣ форсӣ ва ғайра баҳс мекунад. Дар боби ҷудоғона аз таҷлили ҳазораи Ибни Сино дар Бухоро ва Душанбе ёд мекунад.

Дар таълифи ин рисола назари амиқи таҳлилӣ, иттилоӣ комил аз манобеи тирози аввал, истеъдоди ҷавулодаи таърихдонӣ, луғатшиносӣ, огоҳӣ аз илму ҷаҳонӣ замони Ибни Сино ва, муҳимтар аз ҳама, тафаккури амиқ ва сарехи илмии Саид Нафисӣ ба зуҳур омадааст.

Дар боби фароғии сарчашмаҳои асил ин ҷо маҷоли суҳан надорем, фақат дар ин замина меафзоем, ки вай осореро, ки ба забонҳои туркӣ, аз ҷумла, озарбойҷонӣ таълиф шудаанд, дақиқ меомӯзад. Ҳатто таҷқиқоти донишманди озарӣ Охундхусейн Қосимовро дар бораи Ибни Сино таҳлил карда, таъкид мекунад, ки дар ин китоб «низ ҳама ҷо Ибни Синоро эронӣ ва форсзабон муаррифӣ кардаанд» [8, 57]. Ба назари мо, ин рисола бо фароғии масоили таҳқиқӣ ва усули таҳқиқ ҳанӯз ҳам ҷо дорад, ки мавриди тавачҷӯҳи синошиносон қарор гирад.

Бахши муҳими корномаи илмии ин донишманд ба таҳқиқи адабиёти ирфонӣ ва ҷойгоҳи тасаввуф дар фарҳангу тамаддуни мо тааллуқ дорад. Дар ин замина Саид Нафисӣ китоби арзишманди «Сарчашмаи тасаввуф дар Эрон»-ро таълиф намуд, ки роҳи таҳқиқи ин соҳаро барои муҳаққиқон боз намуд. Муҳаққиқ дар ин китоб як қисмат аз ёддоштҳои ӯро, ки барои тадриси таърихи тасаввуф дар доираи дуктурии адабиёти Донишгоҳи Техрон кардааст ва ҳамчунин бархе мулоҳизот ва андешаҳои донишҷӯёро дар ин замина фароҳам овардааст. Зимнан бояд гуфт, ки ин донишманд қаблан бобҷоеро таҳти унвони «Таъсири таълимоти будой дар фарҳанги Эрон» ва «Тасаввуфи Эрон аз назари фалсафӣ» ба ҷоп расонда буд. Саид Нафисӣ ин масоилро баъдтар тақмил дода, бо маводи тоза дар ин китоб нашр намуд. Муҳаққиқ таърихи омӯзиши ин мавзӯро пайгирӣ карда, ба мушкилоте тавачҷӯҳ кардааст, ки «дигарон пеш аз ӯ ё баъд ба он тавачҷӯҳ накардаанд ва ё бархе таассубҳо монанд аз баёни онҳо шудааст» [11, 3-4].

Саид Нафисӣ дар ин китоби арзишманд берун аз ҳама гуна таассуб масъалаи таъсири таълимоти будой дар фарҳанги пешазисломии Эронро ба миён гузошта, ҳал мекунад. Дар ин замина назари ӯ ба дини Ҳахоманишиён - «этиқод ба худоёни мутааддид» [11, 5] баён шудааст. Ӯ менависад: «... дини Зардушт бар хилофи он чи қарнҳо дар он исрор варзидаанд, аз шимоли шарқии Эрони қадим, яъне аз ҳамин навоҳии Помир ва Осиёи Марказӣ ва Хоразм бад-ин

навоҳии дигар омада ва маҳди он шимоли ғарбии Эрон, яъне кишвари Мод ва Озарбойҷон набудааст, зеро ки ҳанӯз қадимтарин осори он дар ин навоҳӣ дида мешавад ва он чи дар бостоншиносӣ дар шимоли ғарбӣ ба даст меояд, билъақс мароҳили ахир ва ёдгориҳои давраи таҳаввул ва тақомули ин динро нишон медиҳад» [11, 7].

Ин тадқиқотро метавон решаҷӯӣ дар фарҳанги форсӣ унвон кард, ки аз назари илмӣ мустанад аст. Дар ин замина Саид Нафисӣ ҳузури будоӣро дар Бомӣён далел меоварад. Муҳаққиқ «дар миёни осори Монавия, ки дар Осиёи Марказӣ ва Туркистони Чин [Син Киёнк] ёфтаанд» [11, 7], наққошиҳоеро мушоҳида кардааст, ки «аз ҳайси рангомезӣ ва либосҳо ва симоҳо шабоҳати бисёр ба ҳамон наққошиҳои буддоии Бомӣён ва навоҳии дигари Осиёи Марказӣ [11, 8] доштаанд ва ин, ба андешаи ӯ, «нуфузи будоӣро дар дини Монӣ мерасонад» ва таъсири ин фарҳангро ба тамаддуни эронӣ то муддате пас аз давраи Сосонӣ таъбир мекунад. Муҳаққиқ гароиши эрониро ба тамаддуни қадим бо таъбире, ки тозиён онро нахзати шуубия истилоҳ карданд, ёд мекунад.

Решаҷӯӣҳои Саид Нафисӣ фақат бо ин маҳдуд намешавад. Вай бо мутолиаи дақиқ ва пуштикори қавӣ сарчашмаҳои фарҳанги будой ва таъсири онро дар тамаддуни эронӣ дар мисоли нақлу ривоятҳо ва осори бадеӣ муайян намуда, ангеаҳои онро дар оро ва ахлоқи суфия ташхис медиҳад, ки имрӯз низ гирехкушоӣ бисёр масъалаҳои таърихи тасаввуф аст, ки минбаъд донишмандоне чун Қосими Ғанӣ [Қосими Ғанӣ. Таърихи тасаввуф дар ислом ва тасаввурот ва таҳаввулоти мухталифи он аз садри ислом то асри Ҳофиз. -Техрон, 1322], Абдулҳусайни Зарринқӯб [руҷуъ кунед: Арзиши мероси суфия, Техрон 1334; Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон, Техрон, 1357] ва дигарон идома доданд. Аз ҷумла, ҳамчунин назари Абдулҳусайни Зарринқӯб ба Саид Нафисӣ дар масъалаи сарчашмаҳои тасаввуф дар мақолаи Зарринқӯб «Дар боби адаб ва нақди суфия» ба ин гувоҳ аст. Ба андешаи Зарринқӯб, таълими фалосифаи исқандария ва санавияи Эрон ва бараҳманияи Ҳинд дар таҳаввули орои мутасаввифӣ ёрӣ кардааст [11, 81].

Дар ин китоби арзишманд Саид Нафисӣ тасаввуфи Эронро аз назари фалсафӣ арзёбӣ карда, чойгоҳи фарҳанги буддоиро дар Эрон баъд аз ислом таъин менамояд. Баҳсҳои дигари ӯ дар боби «Сарчашмаи тасаввуфи Ироқ ва Ҷазира», «Нахустин мутасаввифаи Ироқ», «Нуфузи афкори монавиён дар тасаввуф», «Интишори дини Монӣ дар Осиё ва Африқо», «Интишори дини Монӣ дар Урупо», «Таълимоти яҳуд ва насоро ва юниён дар тасаввуфи Эрон», «Ҷанбаҳои хоси тасаввуфи Эрон» ва дигар мушкилоти тасаввуф ҳар кадоме тадқиқоти комилест аз таърихи афкори тасаввуфӣ дар Эрон.

Абдулҳусайни Зарринқӯб менависад, ки «на фақат теъдоди зиёде аз рисолати Нафисӣ ва муқаддимаҳои, ки бар девонҳои навиштааст, мутаазаммини таҳқиқот дар бораи шуароӣ машҳур аст, қисмати умдае аз мақолоти ӯ низ дар маҷаллоти «Шарқ», «Бохтар», «Армуғон», «Меҳр», «Паёми навин», «Яғмо ва Сухан» дар боби шуаро ва масоили марбут ба таърихи адаби Эрон аст [5, 49].

Дар ин замина тасхех, муқобила ва нашри куллиёти Фахруддин Иброҳим Ироқии Ҳамадонӣ, девони ғазалиёт ва тарҷеот ва қасоиди Фаридуддини Аттор, девони қасоид ва ғазалиёти Низомии Ганҷавӣ, девони Амъақи Бухорой, осори Рашидаддини Ватвот бо китоби «Ҳадоиқ-ус-сеҳр», девони Ҳилолии Чигатой ва ғайра аз хидматҳои бузурги Саид Нафисист.

Саид Нафисӣ куллиёти Фахриддини Ироқиро дар заминаи муқаддимаи муаллифи гумном, ки боқӣ мондааст, бо қиёсу муқобила ва рафъи ихтилофот нашр кардааст. Пуштикор ва дақиқназарии муҳаққиқ то ҳоест, ки дар қиёсу муқобила ҳеҷ санадро фурӯ намегузорад. Фақат барои муайян намудани номи саҳеҳи падари шоир беш аз понздаҳ манбаъро аз назар гузаронда, ниҳоят ба маълумоти Ҳамдуллоҳи Муставфӣ, ки наздиктарин муаллиф ба замони зиндагии шоир аст, эътимод меварзад [6, 4]. Дар заминаи маълумоти «Таърихи гузида» маҳалли тавваллуди шоирро дақиқан муайян менамояд.

Муҳаққиқ матнеро ба чоп омода кардааст, ки шомили ҳамаи осорест, ки ба назм ва наср аз Фахруддини Ироқӣ монда ва ба мо расидааст. Дар мавриди усули интиҳоби худ Саид Нафисӣ менависад: «Дар таҳияи ин чоп ба ҳаҷдаҳ нусхаи мухталифи хаттӣ ва чопӣ рӯчуъ кардам ва дар оғози ҳар китъа ё ҳар қисмат арқоме, ки намояндаи ҳар як аз ин ҳаҷдаҳ нусха аст, гузоштаам, то маълум бошад, ки ҳар қисматро аз қадом як аз ин нусхаҳо гирифтаам» [6, 32]. Дебочае, ки Саид Нафисӣ ба куллиёт навиштааст, худ тадқиқоти ҳомаъ ва раҳнамои дар омӯзиш ва тадқиқи ояндаи осори шоир. Дебочаи ӯ иқдоми аввалин ва арзишманд дар шинохти осори Фахруддини Ироқӣ буд. Вай «Ламаот»-ро таҳқиқ карда, онро «яке аз шоҳкорҳои бисёр баланди насри форсӣ» [6, 38] медонад. Ҳамчунин, нақсу монеаҳоер, ки хангоми омода кардани матн дучор шудааст, як-як баррасӣ мекунад. Он ҷо, ки натавонистааст байту масоревӣ такрорро аз ғазалҳо ҷудо кунад, худро маъзур медонад. Нақду баррасиҳои Саид Нафисӣ дар шинохти хунари шоирии Фахруддини Ироқӣ арзиши раҳнамоӣ доранд. Масалан, андешаи зерини муҳаққиқ дар шинохти сабки шоирии Ироқӣ барои пажӯҳандагон арзиши амалӣ дорад: «Фахруддини Ироқӣ дар ғазали ошиқонаи шӯрангез қатъан яке аз бузургони забони форсӣ ва баёни бисёр ширин ва равон ва тарабангез дорад, ки ўро бо сарояндагони бузурге баробар мекунад. Қатъан вай дар ғазал ва пас аз он дар тарҷеъбанд ва рубоӣ аз ақсоми дигари шоирӣ тавонотар будааст ва пас аз он дар қасида ва дар марҳилаи охир дар маснавӣ маҳорат доштааст» [6, 41].

Саид Нафисӣ қабл аз он ки девони ғазалиёту тарҷеот ва қасоиди Фаридуддини Атторро ба чоп расонад, дар ин замина тадқиқотеро бо номи «Чустуҷӯ дар аҳвол ва осори Аттор» анҷом дода, онро соли 1320 ҳ.ш. – 1942 м. нашр мекунад. Ин тадқиқот заминаи тасхех ва интиҳоби саҳеҳи девони комилро фароҳам меоварад, ки он бо тасхех ва муқобила ва муқаддимаи Саид Нафисӣ ба нашр мерасад [112]. Аз муқаддимаи девон бармеояд, ки аз ин пеш, яъне соли 1319 ҳ.ш. – 1941 м. Саид Нафисӣ нусхаи девони Атторро чоп карда будааст. Нашри сонӣ нисбат ба аввал такмил ёфта, 242 байти дигарро аз ашъори шоир

фаро мегирад. Муқаддимаи ин нашр низ тадқиқоти муқаммалест дар шинохти аҳвол ва осори шоир [3, 384].

Дигар аз хидматҳои шоистае, ки ин донишманд анҷом додааст, наشري девони Низомӣ мебошад. Ин девон, аз қасоид ва ғазалиёти шоири бузург иборат буда, шомили тадқиқотест дар боби аҳвол ва осори Низомӣ. Донишманди дақиқназар осори шоирро бар асоси бисту ҳашт нусхаи ҷопӣ ва қадимтарин нусхаҳои хатгӣ ба ҷоп расонида, зимни он дар бораи ному насаб, валодату маскан, зану фарзанд, ахлоқу афкор ва маишат, асри зиндагӣ, муддати умр, муҳити зиндагӣ, реҳлат, марқад ва бозмондагони шоир маълумоти фаровон ва дақиқ меоварад.

Вақте ки ӯ дар бораи осори шоир суҳан меронад, бо камоли диққат иштибоҳотро дунболоғирӣ карда, ба ҳалли илмӣ онҳо мусоидат менамояд. Яке аз ин гуна иштибоҳот достони «Вис ва Ромин»-ро ба Низомӣ нисбат додани муҳаққиқон мебошад, ки Нафисӣ бо далелҳои қотеъ онро рад мекунад. Дар ин боб ӯ равиши эҷод ва сабки Низомиро муайян сохта, пайравони равиши шоири бузургро шиносӣ менамояд, ки ин худ гувоҳи ҳиммат, тоқат ва фидокориҳои олими бузург мебошад.

Саид Нафисӣ дар хотимаи шарҳи аҳвол ва осори Низомӣ иштибоҳоти бузургеро, ки тазкиранависон дар ҳаққи вай кардаанд, ислоҳ карда, аз ҷумла, менависад: «Як иддаи қасири муаллифон, ки дар раъси эшон соҳиби «Ҳабиб-ус-сияр» аст, ривояти «Чаҳор мақола»-и Низомии Арузиро, ки мегӯяд дар маҷлиси Маликулҷибол Қутбиддин Муҳаммад аз подшоҳони Ғур амир Амид Сафиуддин маро бо Низомии дигар иштибоҳ кард ва аз он пас дар бораи Низомии Асири Нишопурӣ ва Низомии Мунири Самарқандӣ ишора мекунад, таҳриф кардаанд ва аз ин байт, ки Низомии Арузӣ мегӯяд:

Дар чаҳон се Низомием, эй шоҳ,
- Ки чаҳоне зи мо ба афғонанд.

Шубҳае барои эшон даст дода ва гӯянд, ки ин се нафар яке Низомии Ганҷавӣ будааст ва ҳол он ки саҳт возеҳ аст, ки муроди Низомии Арузӣ яке худи ӯст ва ду Низомии дигар Асирӣ ва Мунирӣ ҳастанд ва ба ҳеҷ вачҳ мурод Низомии Ганҷавӣ нест ва фақат аз миёни тазкиранависон касе, ки мултафити ин иштибоҳ шуда ва онро рафъ кардааст, Мир Ғулумалӣ Озоди Балғиромист, ки дар тазкираи «Хизонаи омира» бад-ин шубҳа пай бурдааст ва ин низ яке аз иштибоҳоти муаллифин дар ҳаққи Ҳаким Низомии Ганҷавист. Муҳаққиқ ашъори Низомиро шарҳу тафсир карда, таҳти унвони «Низомӣ дар хорич аз Эрон» қисматеро ихтисос медиҳад, ки дар боби шуҳрат ва интишори осори шоир тадқиқоти ҷудоғонаест. ӯ бар асоси ҳуҷҷатҳои интишори шуҳрати Низомиро ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Аврупо, аз ҷумла дар Фаронса собит мекунад. Муҳаққиқ дар ин росто асари «Боғи комёбиҳ»-и нависандаи Фаронса О. Лукуип де Вилмурно қиёсу муқобала карда, ба чунин ҳулоса меояд, ки ин асар шомили ҳафт дoston буда, мазомини дostonҳои чаҳорум ва панҷуми онро

аз «Ҳафт пайкар»-и Низомӣ ва дostonҳои шашу ҳафтро муаллиф аз «Ҳафт бихишт»-и Хусрави Дехлавӣ гирифтааст [14, 138].

Саид Нафисӣ маълумоти судмандро дар боби тарҷумаҳои осори Низомӣ сабт карда, аз «Лубоб-ул-албоб» сар карда ба баъд гуфторҳои пешиниёро дар бораи Низомӣ нақл мекунад. Дар ин қисмат гирдоварӣ ва баррасӣ шудани он ҳама матолиби гуногун дар бораи Низомӣ аҳаммияти вижае дошта, арзиши он бо гузашти замон меафзояд, ки кам намешавад. Ин хидмати Нафисӣ дар тадқиқи сайру таҳаввули низомишиносӣ дар Шарқу Ғарб судманд мебошад.

Дар боби фарогирии адабиёти илмӣ, чи дар Шарқу чи дар Ғарб, ҳамин қадар метавон афзуд, ки ҳеҷ тадқиқоте аз назари ӯ дур намондааст. Вақте ӯ дар бораи достони «Ширин ва Фарҳод» меандешад, хурдтарин мақолаҳои ро, ки ба мавзӯ тааллуқ дорад, аз ҷумла, мақолаи донишманди шуравии собиқ Р.Алиев «Дар бораи таърихи пайдо шудани достони Фарҳод дар адабиёти милали Ховарзамин»-ро меёбад ва баррасӣ менамояд [1,57].

Нашри девони Амъақи Бухорӣ бо муқобила ва тасҳеҳ ва муқаддима ва ҷамъоварии Саид Нафисӣ аз дигар хидматҳои шоистаи ин донишманди пурқор ва дақиқназар аст. Дар муқаддима ӯ бо таъя ба сарчашмаҳои тарози аввал дар бораи Амъақ, аҳвол ва осори ӯ маълумот дода, дар бораи диди шоирӣ ва сабки ӯ андеша меронад. Аз ахборе, ки муҳаққиқ овардааст, бармеояд, ки ҳангоми таҳияи девони Амъақ асари устод Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» зери дасти ӯ будааст. Ба қавли ӯ, устод Айнӣ «номи вайро Амъақи Бухорӣ сабт карда ва дар зери он рақами 542 –ро навиштааст, ки мурод таърихи рехлати ӯст ва сипас 52 байт аз ашъори ӯро овардааст» [4, 22].

Муқаддимае, ки Саид Нафисӣ ба девон навиштааст, як саду бисту ҳафт саҳифа буда, аз аввалин тадқиқоти ҷомеъ дар бораи ин шоири бухороист. Ҳангоми ҷамъоварии ашъори Амъақ муҳаққиқ ба ҷуз сарчашмаҳои хаттӣ ва китобии тирози аввал аз китоби «Девони Шаҳобуддин Амъақи Бухорӣ», ки соли 1307 дар Табрез нашр шуда будааст, истифода мебарад. Вале, ба қавли Саид Нафисӣ: «дар ин китоб 627 байт бо номи Амъақ ҷоп шудааст, ки бисёре аз абёти он афтодагӣ дорад ва дар миёни онҳо ашъорест аз шоирони дигар ба ҷуз Амъақ, монанди Ломеии Туронӣ ва Рашиди Ватвот ва Имомии Ҳиравӣ ва Саъдӣ» [4, 24 – 25]. Аз ин тавзеҳот бармеояд, ки олим ҷӣ бори саъб ва заҳмати тоқатшиканро дар тасҳеҳ, муқобала ва интиҳоби ашъори Амъақ ба дӯш гирифта будааст.

Ҷуз ин хидмати Саид Нафисӣ дар гирдоварӣ, тасҳеҳ ва муқобалаи осори Рашидаддини Ватвот, бахусус, рисолаи ӯ «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» бузург аст. Ин девон, ки ба саъйи ӯ нашр шудааст, ҷилу шаш саҳифа муқаддима дорад, ки бар сари худ тадқиқотест алоҳида дар боби аҳвол ва осори Рашидаддини Ватвот. Муҳаққиқ аз нухаи хаттӣ ва ҷопӣ қасоид, тарҷеъбанд, таркибот, мусаммати маснӯъ, ғазалиёт, муқаттаот ва рубоиёти шоирро ҷамъоварӣ карда, бо тасҳеҳу муқобила ҷойгоҳи онҳоро таъин менамояд.

Хидматҳои бешоибай ӯ дар наشري осори гузаштагон, монанди Анварӣ, Азракии Ҳиравӣ, Авҳади Мароғӣ, девони қасоид ва ғазалиёти Чунайди Шерозӣ, девонҳои Қосими Анвор, Ибни Ямин, Ломеии Гургонӣ, Ҳилолии Чигатой, рубоӣҳои Бобо Афзали Кошонӣ, рубоӣҳои Умари Хайём, рисолаи Фаридуни Сипаҳсолор дар аҳволи Чалолуддини Мавлавӣ, таълифоти Абдулҳайи Гардезӣ «Зайн-ул-ахбор», «Сомнома»-и Хочуи Кирмонӣ, суҳанони манзуми Абусаид, Асари Саной «Сайрулибод илал маъод», «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Футухот»-и Носирӣ, «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав, «Гулистон»-и Саъдӣ, «Лубоб-ул-албоб»-и Авфӣ, Мақомоти Абдулҳолиқи Гиждувонӣ ва Орифи Ревгарӣ, мунтахаби «Қобуснома» ва ғайра хеле бузург аст.

Аз ҳавзаи фаъолият ва ҳаҷми коре, ки устод Саид Нафисӣ ба анҷом расонидааст, метавон ба чунин натиҷа расид, ки ӯ ҳамчун саррофи суҳан бо камоли масъулият бори сангини тасҳеҳ, муқобала ва ҷамъоварии осори гузаштагонро бар дӯш гирифта, беҳтарин намунаи осори бозмондаи онро манзури муҳаққиқон ва алоқамандони адабиёт кард. Ин донишманд дар муқаддимаҳое, ки ба осори гузаштагон навиштааст, яқояк ҳамаи манобеи хаттию китобиро зикр карда, хусну кубхи онҳоро нақду баррасӣ намуда, тарзу тариқи интихобашро тавзеҳ медиҳад. Дар ин маврид мо мебинем, ки ӯ даставвал дар нухабаларо ва тағйироти таърихии матни осор диққат дода, сараро аз сақат ҷудо мекунад.

Ин донишманди шаҳир на фақат ҳангоми омӯзиши аҳвол ва осори Рӯдакӣ, балки дар вақти наشري дигар осори хаттӣ ба ахбори қадимтарин сарчашмаҳо, фарҳангҳои тозадастрас ва тадқиқоти муҳаққиқон таъя карда, манзараи воқеии осори ин ё он шоирро муайян намудааст.

Саид Нафисӣ дар тасҳеҳ ва наشري мероси гузаштагон мактаби матншиносии худро бунёд ниҳод, ки нишон додани манбаъҳои аслии тағйиру таҳаввули он моҳияти усули тасҳеҳ ва таҳқиқи ӯро муайян менамояд.

Ризозода Шафқ дар мақолааш «Ба ёди Саид Нафисӣ» дар боби ҳиммат ва ғайрати Саид Нафисӣ ҳамчун олим, муҳаққиқи таърихи адабиёт чунин менависад: «Татабуоти ӯ дар баъзе он осор назари ҳавошии «Лубоб-ул-албоб» ё «Таърихи Байҳақӣ» ё шарҳи ҳоли Рӯдакӣ қобили ҳар навъ тамҷид аст, то бирасад ба охири таълифи муҳимми ӯ ба номи «Таърихи назм ва наср дар Эрон ва дар забони форсӣ» дар ду ҷилд ва 1200 саҳифа, ки порсол, яъне ба соли 1344 дар Техрон ҷоп шуд» [15, 280].

Аз таҳқиқи баррасии анҷомёфта маълум мешавад, ки Саид Нафисӣ ҳамчун муҳаққиқи барҷастаи адабиёти форсӣ ва матншинос дар шинохти масоили мубрами адабиёти гузашта, пажӯҳиши мероси адабии суҳанварони пешин ва дар як вақт тасҳеҳу наشري осори онҳо хидматҳои шоистае ба сомон расонидааст.

КИТОБНОМА

1. Алиев, Г. История возникновения поэмы Фарход в литературе. Сообщение Института востоковедения. М.: 1958. – С. 50-57.

2. Гиунашвили, Л.С. Саид Нафисӣ ва маданияти тоҷик / Л.С. Гиунашвили // Садои Шарк. – 1971. – №8. – С. 129-134.
3. Девони ғазалиёту тарҷеот ва қасоиди Фаридуддини Аттори Нишопурӣ. Бо тасҳеҳу муқобала ва муқаддимаи Саид Нафисӣ. –Техрон, 1336-1335. –С. 384.
4. Девони Амъақи Бухорой. Бо муқобала ва тасҳеҳ ва муқаддима ва чамъоварии Саид Нафисӣ. Техрон: (соли нашр сабт нашуда). –С. 224.
5. Зарринқӯб Абдулҳусайн. Дар бораи Саид Нафисӣ// Паёми навин. -1335. - №1. –С.45-53.
6. Куллиёти Ироқӣ. Бо дебочаи Саид Нафисӣ. –Техрон, 1372. – 443 с.
7. Мактаби устод. Суханрониҳои радиёии Саид Нафисӣ дар боби дуруст гуфтан, дуруст навиштан ва дуруст хондан. –Техрон, 1343. –С.400.
8. Нафисӣ, Саид. Зиндагӣ ва қор ва андеша ва рӯзгори Пури Сино. –Техрон, 1359. –С. 340.
9. Нафисӣ, Саид Таърихи назм ва наср дар Эрон ва дар забони форсӣ. - Техрон, 1359. –С.302.
10. Нафисӣ, Саид. Чанд нуқтаи тоза дар бораи Рӯдакӣ / Саид Нафисӣ // Маҷаллаи Донишкадаи адабиёт, 1338 шумораи 3 ва 4 ва 6. –С.21-29.
11. Нафисӣ, Саид. Сарчашмаҳои тасаввуф дар Эрон / Саид Нафисӣ. – Техрон, 1371.
12. Нафисӣ, Саид. Фарҳанги форсӣ/ Саид Нафисӣ. – Техрон: 1359.
13. Нафисӣ, Саид. Дастури луғатнависӣ / Саид Нафисӣ //Амид Ҳасан. Фарҳанги форсӣ. Техрон: Амири Кабир, 1378. -Ҷ.1. – 670 с.
14. Нафисӣ, Саид. Низомии Ганҷавӣ. Девони қасоид ва ғазалиёт. Шомили шарҳи аҳвол ва осори Низомӣ/ Саид Нафисӣ. – Техрон, 1337.
15. Ризозода, Шафак. Ба ёди Саид Нафисӣ // Маҷаллаи Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонӣ, баҳманмоҳи 1345. – С. 280-284.

САИД НАФИСӢ – АДАБПАЖУҲ ВА МАТНШИНОСИ ВАРЗИДА

Мақола ба таҳқиқу баррасии хидматҳои адабиётшиносии номии Эрон Саид Нафисӣ дар таҳқиқи масоили таърихи адабиёти форсӣ ва тасҳеҳи мероси адабии суҳанварони адабиёти гузафта бахшида шудааст. Муаллиф дар ҷараёни таҳқиқ муқаррар кардааст, ки Саид Нафисӣ бо таълифи чандин асарӣ арзишманд дар шинохти таърихи адабиёти форсӣ, баррасии вежагиҳои осори суҳанварони алоҳида, ҳавзаҳои адабӣ хидматҳои шоистае ба сомони расонидааст.

Дар баррасиҳои анҷомдодаи муаллиф инчунин рисолаи «Зиндагӣ ва қору андеша ва рӯзгори Пури Сино» мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Арзиши ва аҳаммияти ин бахши тадқиқот дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф ду масъалаи хеле муҳимро аз дидгоҳи Саид Нафисӣ дар меҳвари баррасиҳои хеш қарор додааст, ки яке таърихи шумораи дақиқи рубоӣҳои суҳанвар ва дигарӣ мансубияти миллии вай ба шумор меравад.

Дар ҷараёни пажӯҳиши мазкур, инчунин, мабоҳиси марбут ба зиндагӣ ва мероси адабии Амъақи Бухорой, Рашидуддини Ватвот, инчунин асарӣ

«Ҳадоиқ-ус-сехр»-и вай баррасӣ шуда, дар умум саҳми донишманди маъруф дар таҳқиқи рӯзгору осор ва ҷойгоҳи ин суҳанварон муқаррар гардидааст.

Калидвожаҳо: Саид Нафисӣ, таърихи адабиёт, адабиётшиносӣ, нақди адабӣ, матншиносӣ, нусхапажухӣ, баррасиҳои адабӣ.

САИД НАФИСИ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ЛИТЕРАТУРОВЕД И ТЕКСТОЛОГ В ОБЛАСТИ ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Статья посвящена исследованию вклада известного иранского литературоведа Саида Нафиси в изучение вопросов истории персидской литературы, коррекция и издания наследия литераторов прошлого. Автор приходит к выводу, что Саид Нафиси, написав несколько значимых трудов, оказал неоценимую помощь в изучении истории персидской литературы, исследовании особенностей произведений отдельных писателей и литературных кругов. В статье автора также рассмотрена диссертация «Творчество, мысли и жизнь Авиценны». Ценность и важность этого исследовательского обсуждения очевидны в том факте, что автор поместил в центр своих рассуждений два очень важных вопроса с точки зрения Саида Нафиси, один из которых - определение точного числа рубаи принадлежащих его перу, а другой его национальная принадлежность.

В ходе данного исследования также обсуждались дискуссии, связанные с жизнью и литературным наследием Амаки Бухари, Рашидуддина Ватвота, а также его важным трудом «Ҳадоиқ-ус-сехр», а также общий вклад известного ученого в исследование. была установлена история жизни, творчества и места проживания этих ораторов.

Ключевые слова: Саид Нафиси, история литературы, литературоведение, литературная критика, текстология, текстологическое исследование, литературные исследования.

SAID NAFISI – AN OUTSTANDING LITERARY SCHOLAR AND TEXTOLOGIST IN THE FIELD OF PERSIAN LITERATURE

The article is devoted to the study of the contribution of the famous Iranian literary scholar Said Nafisi to the study of the issues of the history of Persian literature, correction and publication of the heritage of writers of the past. The author comes to the conclusion that Said Nafisi, having written several significant works, provided invaluable assistance in the study of the history of Persian literature, the study of the features of the works of individual writers and literary circles. The author's article also examines the dissertation «Creativity, thoughts and life of Avicenna». The value and importance of this research discussion are obvious in the fact that the author placed two very important issues from the Said Nafisi point of view at the center of his reasoning, one of which is the determination of the exact number of rubai belonging to his pen, and the other is his nationality. In the course of this study, the discussions related to the life and literary legacy of Amaki Bukhari,

Rashiduddin Watwot, there was established and discussed his important work «Khadoiq-us-sehr», as well as the general contribution of the famous scholar to the study. The history of the life, work and place of residence of these speakers.

Key words: *Said Nafisi, literary history, literary studies, literary criticism, textology, textual research, literary research.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гаффоров Мизроб – номзади илмҳои филологӣ, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳии Тоҷикистон. **Нишонӣ:** 734003, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел: 9927055355, Е-майл: mizrob66@mail.ru

Информация о авторе: Гаффоров Мизроб – кандидат филологических наук, Международного университета туризма Таджикистана. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Тел: 9927055355, Е-майл: mizrob66@mail.ru

Information about the author: Mizrob Gafforov – Candidate of Philological Sciences, at the International University of Tourism of Tajikistan. **Address:** Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Phone: 9927055355, E-mail: mizrob66@mail.ru

**МАВҶЕИ ЖАНРҲОИ АДАБӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ ВОИЗИ
ҚАЗВИНӢ ВА МУОСИРОНИ Ӯ****Абдуҳамид Шоев****Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Дар адабиёти асри XVII вобаста ба вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва бо ибтикороти як зумра эҷодкорон таҳаввулотӣ мухталифи хунари ба вучуд омада бошад ҳам, онҳо асосан, ба мазмуни каломӣ бадеӣ дахл доштаанд. Дар жанрҳои адабӣ дар ин давраи таърихи адабиёт ҳеҷ гуна тағйироту навоари дида намешавад. Вале қорбурди навъ ва жанрҳои адабӣ ва мавҷеи онҳо дар эҷодиёти шоирони ин давра қобили шинохту баррасист. Дар ин давра, дар эҷодиёти адибон назму наср чун гузашта мавриди истифода мебошад. Назм мисли дарони гузашта бо тамоюли бештари шуаро мақоми устувортар дорад. Маъмултарин жанрҳои адабие, ки адибони ин давра истифода карда, сухани худро зебу оро бахшидаанд, фардбайт, рубоӣ, қитъа ғазал, қасида, мусаммат, мустазод, тарҷеот, маснавӣ, соқинома, шаҳрошӯб, достон, сафарнома дар назм, ҳикоя, қисса, ёддошт дар наср мебошанд.

Ғазал мисли даврони гузашта жанри дараҷаи аввали адабиёти ин давра аст. Он аз ҷониби ағлаби шоирони қаламрави шеърӣ форсии тоҷикӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Биноан, қисми зиёди таркиби давовини шуаро аз жанри мазкури адабӣ таркиб ёфтааст. Меъёри шинохти хунари суханварӣ маҳз дар ғазал мушаххас шудааст ва он ба жанри пешбарандаи адабиёт мубаддал гаштааст, зеро аксари тағйироти миқдорию сифатие, ки дар адабиёт арзи ҳастӣ кардааст, дар ғазал бештар ошкор гаштааст. Аллома Шиблии Нуъмонӣ дар хусуси анвои адабӣ дар асри XVII андешаронӣ намуда, таъкид доштааст, ки ин «аср дар ҳақиқат асри тараққии ғазал будааст» [4, с.23]. З. Сафо ҳам ин андешаро тасдиқ карда, ибраз намудааст, ки «муҳимтарин навъи шеър дар ин давра ғазал аст... бояд ин давраи мумтадидро даврони ғазалсароӣ... ном ниҳод» [10, с.347]. Тадовуми устуворшавии жанри ғазал дар ин давра ҳамоно ба табиати шуаро ва вазъи печидаи сиёсӣ иҷтимоӣ вобастагӣ дорад. Мавзунон ғазалро барои худ ва барои ихлосмандони адабиёт эҷод кардаанд ва дар он ба ғайр аз мадҳ тамоми мавзӯҳои ҳаётиро ҷо дода, ниёзҳои маънавии хеш ва хонандагонашонро бароварда месохтаанд. Бино бар ин, эҷодкорон ба ғазал бештар иштиғол доштаанд ва чехраҳои дурахшони адабиёти ин давра, мисли Ваҳшии Боғқӣ, Шонии Такалу, Шарафҷаҳони Қазвинӣ, Лисонии Шерозӣ, Муҳташами Кошӣ, Саҳобии Астарободӣ, Файзии Файёзӣ, Урфии Шерозӣ, Нозими Ҳиротӣ, Назирии Нишопурӣ, Толиби Омулӣ, Ҳаким Рукноӣ Кошӣ, Ҳаким Шифоӣ Исфаҳонӣ, Соиби Табрэзӣ, Калими Кошонӣ, Қосими Машҳадӣ, Муҳаммадқулии Салим, Носиралии Сарҳиндӣ, Бедили Деҳлавӣ, Шавкати Бухорӣ, Сайидои Насафӣ, Нахлии Бухорӣ, Киромӣ Бухорӣ, Зухурӣ,

Мирзочалоли Асир, Ҳазини Лоҳичӣ, Солики Қазвинӣ, Воизи Қазвинӣ, Ваҳиди Қазвинӣ ва дигарон бо ин жанри адабӣ куллиёту давовини худро зебу оро додаанд.

Қасида жанри маъмули адабист, ки мавзунони ин давра бо вучуди харидор надоштаниш, сурудани онро сарфи назар накардаанд ва сухани худро ба ин ё он сабабе дар жанри қасида ҷо додаанд. Аз ҷумлаи шоироне, ки дар баробари ғазалсарой ба қасидасарой низ иқдом кардаанд, Лисонии Шерозӣ, Ҳайратии Тунӣ, Санои Машҳадӣ, Шопури Техронӣ, Урфии Шерозӣ, Зухурии Туршезӣ, Толиби Омӯлӣ, Соиби Табрезӣ [10, с.388], Сайидо, Нахлӣ ва дигарон мебошанд. Муҳтавои қасоиди ин мавзунонро мадҳи шоҳону вазирон, пешвоёни дину мазҳаб, ирфону тасаввуф, ахлоку фалсафа, тасвири табиат, тараннуми фаслҳои сол ва ғайра ташкил додааст. Қасидаро бештар шоирони дарборӣ гуфтаанд, аммо шоироне, ки берун аз дарбор фаъолият доштаанд, мисли Воизи Қазвинӣ вобаста ба талаби замон дар мадҳи шоҳони сафавӣ қасидасарой намудаанд. Қасидаро шоирони ин давр ҳам ба тарзи матбуъ ва ҳам тарзи маснуъ эҷод кардаанд. Аҳлии Шерозӣ, Айшии Ҳиравӣ, Ҷунунии Бадахшӣ аз пештозони навъи маснуи қасида мебошанд.

Қитъа низ чун қасида мавриди истифодаи шуаро будааст. Муҳтавои онро мадҳ, ахлоку ҳикмат, тасвири ҳодисаҳои таърихӣ, тавсифи табиат, қайду шарҳи таърихи бунёди биноҳои маъмурию маишӣ ва ғайра ташкил додааст. Қитъа дар эҷодиёти аксари шоирони замон, мисли Соибу Бедилу Сайидову Воиз дида мешавад.

Рубой жанри нисбатан, фаъолу серистеъмоли шеърӣ ин давра маҳсуб мешавад. Муҳтавои асосии онро ҳикмату фалсафа, ахлоқ, тасвири табиат, ирфон, танқиди замона, ташреҳи ҳол, тавзеҳи авои замон, шикоят ва ғайра ташкил кардааст. Назирии Нишопурӣ, Бедили Деҳлавӣ ва Воизи Қазвинӣ тавонистаанд, ки афкори худро ба ваҷҳи аҳсан дар жанри рубой ҷой дода, намунаҳои олии онро манзури хонанда созанд. Сермаҳсултарин шоири рубоисаро - Саҳобии Астарободӣ дар ин аҳд зиндагӣ карда, беш аз 6000 рубой суруда, собитқадами худро миёни шоирони дигар бармало сохтааст.

Мухаммас аз жанрҳои дигарест, ки аз ҷониби шуарои ин давр мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Он бо ду роҳ: тазмин ва таълиф эҷод шудааст. Муҳтавои мухаммасоти шуарои асри XVII-ро ахлоқ, ишқ, масъалаҳои ирфонӣ, ҳикмат, замона ва ғайра ташкил додааст. Намунаҳои ҷолиби ин жанри адабиро дар эҷодиёти Воизи Қазвинӣ, Сайидо ва Шаҳобӣ дидан мумкин аст. Дар ин росто мусаддасу тарҷеоту мустазод низ дар давовини шуаро ба нудрат вомеҳӯрад ва аз тадовуми худ гувоҳӣ медиҳанд.

Соқинома аз жанрҳои маъмули шеърӣ, ки дар қатори жанрҳои фаъоли адабиёти ин аср ҷой дорад. Ин маънои онро дорад, ки шоирони асри XVII каломии ҳунарии ҳешро дар жанри соқинома ҷо дода, маҳорати худро ба намоиш гузоштаанд. Муҳтавои соқиномаҳои ин даврони адабиётро панду андарз, тавсифи маю шароб, ҳикмату фалсафа, баёни андешаҳои ирфонӣ ташкил

додааст. Соқиномаҳо дар шакли қофиябандии маснавӣ ва дар шакли қофиябандии тарҷеъбанду таркиббанд суруда шудаанд. Шоирони соқиномасарои ин аср - Зухурии Туршезӣ, Санҷари Кошӣ, Бедил, Назмии Балхӣ, Авҷии Кашмирӣ, Ваҳшии Бофқӣ, Фағфури Лоҳичонӣ, Низоми Дастгайб, Қудсии Машҳадӣ, Назирии Нишопурӣ, Ҳақим Шифоӣ, Ҳақим Рукноӣ Масеҳ ва дигарон будаанд.

Шахрошуб аз жанрҳои суннатии шеърӣ классикист. Муҳимтарин нишонаи сохторӣ ва зарфияти жанри он ашъори ба хунармандони шаҳр бахшидашуда мебошад. Ба ифодаи дигар шахрошуб жанрест, ки аз шеърҳои ба аҳли хунар бахшидаи шуаро таркиб меёбад. Тавсифу таърифу музҳикоти хунармандони шаҳр аз афзалиятҳои жанри шахрошуб аст. Шахрошубнависӣ аз эҷодиёти Масъуди Саъди Салмон оғоз ёфта, дар эҷодиёти Амир Хусрав, Сайфии Бухорӣ, Лисонии Шерозӣ, Ваҳиди Кумӣ, Муҳаммадбеки Рашкӣ Ҳамадонӣ, Сайидоӣ Насафӣ ва дигарон такмил гардида, расмият пайдо кардааст.

Маснавӣ аз жанрҳои сермаҳсули адабиёти ин давра аст. Намунаҳои хуби осори дар жанр фароҳамадаро маснавии «Маркази адвор»-и Файзии Файёзӣ, «Маснавӣ»-и Урфӣ дар ҷавоби «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ, «Зарра ва Хуршед»-и Зулолии Хонсорӣ дар ҷавоби «Субҳат-ул-аброр»-и Ҷомӣ, маснавии «Ирфон»-и Бедил, ҳамчунин маснавиҳои хурди Сайидоӣ Насафӣ ва Воизи Қазвинӣ муаррифӣ мекунанд. Шакли қофиябандии ҷуфти маснавӣ имкон фароҳам овардааст, ки жанрҳои дигари лирикӣ, мисли достону соқинома арзи ҳастӣ намоянд.

Достон аз жанрҳои маъмулу писандидаи адабиёти ин давра маҳсуб мешавад. Тафовути он аз маснавӣ танҳо дар мавҷудияти ҳатти ягонаи сюжети воқеаҳост. Шоирон аксаран мавзӯҳои ишқӣ, ахлоқӣ ва ирфониро дар фаъолияти достонсароии худ пайгирӣ намуда, сюжетҳои пешиниёро ба таври хеш ба риштаи назм кашидаанд. Дар партави достонҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва достонҳои ишқию ахлоқии Низомӣ, Ҷомӣ ва дигарон як силсила осори ҳамосӣ ва достонҳои ҳамноми ишқӣ ва ё бо номҳои ҷадид суруда шудаанд, ки миқдорашон хеле зиёд аст. Аз ҷумлаи онҳо «Ғазои Сулаймонӣ»-и Султон Салими аввал, «Шоҳномаи Биҳиштӣ»-и Мавлоно Биҳиштии Машқуқӣ, «Фатҳ-ул-ачам»-и Ҷамолӣ ибни Ҳасани Шуштарӣ, «Шоҳномаи Содикӣ»-и Содикбеки Содикӣ Афшор, «Подшоҳнома»-и Мир Яҳёи Кошонӣ, «Зафарномаи Шоҳҷаҳонӣ»-и Қудсии Машҳадӣ, «Ҷангномаи Исмоил бо Шайбакхон»-и Воизи Қазвинӣ; «Ғазваннома»-и Асирӣ; «Нозу Ниёз», «Вомиқу Азро», «Лайлию Мачнун», «Искандарнома» ва «Баҳору Хазон»-и Замирии Исфажонӣ, «Меҳру Вафо», «Лайлию Мачнун», «Юсуфу Зулайхо»-и Маҳмудбек Солими Табрэзӣ, «Юсуфу Зулайхо»-и Нозими Ҳиравӣ, «Фарҳоду Ширин», «Нозиур Манзур»-и Ваҳшии Бофқӣ, «Меҳру Муҳаббат»-и Ҳақим Шифоӣ, «Волау Султон»-и Фақирӣ Дехлавӣ ва ғайра мебошанд. Дар баробари ин, шоирони достонсаро ба кашфи сюжетҳои нав даст ёфта, муҳтавои достонҳои худро нав намудаанд. Аз зумраи достонҳои моҳиятан ҷадид: «Толибу Матлуб»-и Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ,

«Сайфулмулук ва Бадеуччамол»-и Ягонаи Насафӣ, «Сарву Кумрӣ»-и Абдурраҳмони Мунъим, «Анис-ул-ушшоқ»-и Навбари Бухорӣ ва ғайра маҳсуб мешаванд. Дар хилоли жанрҳои адабӣ корбурди санъати муаммо ва моддаи таърих аз анъанаҳои пешини адабиёти форсии тоҷикӣ, ки дар асри мавриди назар низ идома ёфта, рушд кардааст. Дар девони ағлаби шоирони ин давра ба ашъори гунагунжанре дучор омадан мумкин аст, ки онҳо маҳз бо санъатҳои мазкур ороиш ёфтаанд. Ба таъкиди З.Сафо: «Гурӯҳи бузурге аз адибону шоирони аҳди Сафавӣ...ба сохтану шинохтану гирд овардани муаммо саргарм буданд» [10, с.399]. Айни ҳамин маъниро муҳаққиқи мазкур дар хусуси моддаи таърих низ иброз доштааст: «Аз оғоз то поёни ин аҳд моддаи таърихӣ ҳо, чунонки дар ду-се қарни пештар маълум шуда буд, сохта мешуд...» [10, с.400]. Аммо ин ҳолат танҳо ба шоирони мавриди назари ин донишманд хос нест. Адибони дигари қаламрави шеъри форсии тоҷикӣ, мисли Мовароуннахру Хуросону Ҳинд низ ба санъати муаммо ва моддаи таърих тавачҷуҳ доштаанд, ки аз ҷумлаи онҳо Низоми Муаммой, Сайдои Насафӣ, Фирати Зардӯзи Самарқандӣ, Бедили Дехлавӣ мебошанд. Арзиши адабии муаммо ва моддаи таърих зиёд аст. Аз ҷумла, муаммо дар гузашта чун як соҳаи хоссаи маърифати адабӣ меомӯхтаанд ва дар ин замина барои ёд гирифтани равишҳои муаммосозӣ ва муаммокушоӣ рисолаҳои алоҳида таълиф ёфтаанд. Бо ҳал кардани муаммоҳои адибон дар мафохили адабӣ маҳорати хешро ба намоиш мегузоштаанд, дараҷаи заковати худро нишон медодаанд ва мавқеашонро миёни дигарон устувор месохтаанд. Воқеан, барои сохтани муаммо маҳорати вижа, дарки амиқ ва дониши вофир зарур будааст. Адибоне, ки бештар ба муаммо сару кор доштаанд, онҳоро нисбаи «Муаммой» медодаанд, мисли Мулло Шаҳоби Муаммой, Мир Ҳайдари Муаммой, Масеҳи Муаммой ва ғайра. Тавассути моддаи таърих санаи таваллуду вафт, бунёди биноҳои маишӣ, маърифатӣ ва сиёсӣ, ба тахт нишастани шохон, фаъолияти фавқулодаи одамон муайян карда мешавад. Аз тарафи дигар, ҷой кардани санаи дилхоҳи таърихӣ дар шеър ба ҳарфҳои хоси абҷад заҳматталаб буда, аз шоир маҳорати вижаеро тақозо менамояд. Корбурди моддаи таърих нисбат ба муаммо васеътар аст. Онро шоир дар ҳар жанри адабӣ метавонад ворид созад. Вале муаммо бештар дар жанрҳои хурди адабӣ, мисли фардбайт, рубоӣ, қитъа ва ғазал ҷо дода мешавад.

Муҳаммадтоҳири Насрободӣ эҷодкорони зиёдеро аз тамоми қаламрави адаби форсии тоҷикӣ он замон ном бурда, таъкид доштааст, ки ағлаби онҳо дар назму наср истеъдоду таълифоти муносибе доштаанд. Аз ҷумла ӯ дар зайли «Муҳаммад Раҳимхон Машҳур ба Хонихонон» фармудааст, ки «Мушорумилаҳ дар Ҳиндустон мутаваллид шуда, дар назму наср каломаш марғуб ва суҳанаш маҳбуб. «Муншаот»-и Шайх Абулфазл ва «Таърихи Акбарӣ» далел аст бар камолоти ӯ, агар ба мутолиаи азизон расида, тасдиқ хоҳанд фармуд» [5, с.55]. Ҳамчунин, дар зайли «Юсуфхоча» мефармояд, ки «Аз содоти Ҷӯйбори Бухорост, дар он вилоят саййидро «хоча» мегӯянд... дар вилояти Мовароуннахр камоли эътибор доранд ва... бисёр одамиравишу покизавазъ ва баҳиммат аст...

дар назму наср даст дорад» [5, с.67]. Инчунин, дар зайли «Захино» иброс кардааст, ки: «Халафи мархуми мағфур Мавлоно Муроди Тафришист...Дар назму наср саликааш ниҳояти латофат дорад... Табъаш дар тартиби назму наср ва ҳалли муаммо ҳам рабте дорад ва ниҳоят латофату қудрат дорад» [5, с. 170]. Дар ин шумор, ҳуди Насрободӣ, Фаттоҳии Нишопурӣ, Бедили Дехлавӣ, Воизи Қазвинӣ, Самандархоҷаи Тирмизӣ, Ҳочӣ Баҳром, Мулло Турсуни Фароизӣ ва дигаронро метавон ном бурд, ки андешаҳои хешро бо маҳорати том ва сабку баёни вижа дар намуди наср манзури хонанда кардаанд.

Дар насрнависӣ ҳам баёни якранг дида намешавад. Ба ин маъно, ки гурӯҳе аз адибони ин давра, мисли Фаттоҳии Нишопурӣ, Бедили Дехлавӣ, Ҳочӣ Баҳром мушкилписандиро ихтиёр намуда, забони осори худро бо воҳидҳои луғавии муғлак, ташбеҳу истиороти пӯшида, маҷозу ишороти рамзӣ ва монанди инҳо оро дода, насри мураккабу номафҳуми бадеиро манзур сохтаанд. Дар ин радиф, адибоне ҳам чун Воизи Қазвинӣ, Муҳаммадтоҳири Насрободӣ, Самандархоҷаи Тирмизӣ ва Мулло Турсуни Фароизӣ будаанд, ки осорашонро бо баёни фасеҳ, сабки омиёнаву мафҳум, воситаҳои зеҳнигири бадеӣ зинат дода, матлабашонро дастраси хонанда кардаанд. Осонбаёни ва мушкилписандӣ, ки дар назм дида шуд, дар нигориши насри ин давраи адибон ҳамин гуна равиш ва ҳолати нигориш мушоҳида мегардад. Дар умум, наср низ дар адабиёти ин давра чун назм мавқеъ ва нуфузи хоси худро соҳиб будааст ва аз раванк бознамондааст.

Таълифи садҳо тазкираву ёддошт, фарҳангномаву таърихнома, осори назарию илмӣ аз танаввуи насри фаннию адабӣ гувоҳӣ медиҳанд ва андешаҳои фавқро таъйид месозанд. Аз тарафи дигар, дар чунин асарҳо шахсияти адибон, ҳунару истеъдоди онҳо, меъёрҳои суханофаринӣ, ҳолати адабиёт, жанрҳои адабӣ, улуми адабӣ, ҳусну кубхи сухани бадеӣ ва монанди инҳо дарҷ ёфта, нақду сухансанҷӣ ва назариядонии таърихи адабиётнависи гузаштагонанро бармало менамоянд. Аз баррасии фавқ метавон ба натиҷаи зайл ноил гардид:

1. Дар адабиёти асри XVII намудҳои адабии назму наср аз ҷониби эҷодкорон мавриди истифода будааст. Аммо мавқеи назм нисбат ба наср устувортар мебошад. Дар ин давра ҳамаи жанрҳои адабӣ, мисли фардбайт, рубоӣ, қитъа, ғазал, қасида, мухаммас, тарҷеот, маснавӣ, соқинома, шахрошуб, дoston ва ғайра чун анъана идома ёфтааст.

2. Бехтарин ва устувортарин жанри адабӣ дар ин давра ҳамонро ғазал мебошад. Бештарини таҳаввулоти маънавӣ ва мавзуию сабкие, ки дар эҷодиёти шоирони ин замон ба амал оварда шудааст, дар ғазал мушаххас гаштааст. Ғазал ба меъёри воҳиди ҳунари суханофаринии адабиёти асри XVII табдил ёфтааст. Биноан, ағлаби шоирони асри мавриди назар ба ғазал рӯ овардаанд ва ғазалсароӣ карда, тамоми ҳунару истеъдоду комолоти маънавии худро маҳз дар ғазал ба намоиш гузоштаанд.

3. Дар ин давра дар мазмуни ғазал як зумра ибтикорот ба амал оварда шуд. Аз ҷумла, аз ҷониби Урфии Шерозӣ фалсафа ба мазмуни ғазал ворид гардид,

Соиби Табрэзи тамсилу ирсоли масалро ба ахлоқ даромехт ва онро ба мухтавои ғазал чо дод, Воизи Қазвинӣ мазмуни ғазалро ба ахлоқ орошт, Калими Кошонӣ дар ғазал ҳаёлбофии бештар намуд ва умуман, ҳар яке аз шоирони барҷаставу хунарманди ин давра ба мазмуни умумии ғазал аз чусторҳои хунарии худ чизеро зам кардаанд. Қойи таъкид аст, ки ҳамаи ин чусторҳову ибтикорот ба мухтавои ғазал ва ба мухтавои жанрҳои дигари суннатӣ дахл доранд, дар шакли онҳо ҳеҷ дигаргунӣ ба амал наомадааст. Ин маънои онро дорад, ки дар адабиёти асри XVII ягон жанри нав падида наомадааст. Дар маҷмӯъ, асри XVII бо вучуди ноҷуриҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аз давраҳои пурбори адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ҳисоб меёбад.

КИТОБНОМА

1. Браун, Эдвард. Таърихи адабии Эрон. Ҷилди чаҳорум. Аз оғози Сафавия то поёни Қочория. Тарҷумаи Рашид Ёсимӣ. –Техрон: Бунёди китоб, 1364. –393 с.
2. Мирзоев, А. Адабиёт (ёри барои дарси адабиёти асрҳои XVI, XVII, XVIII ва XIX–и тоҷик) /А. Мирзоев. – Сталинобод: НДТ, 1948. – 191 с.
3. Мусулмонқулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ/ Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.
4. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди сеюм, ҷорум ва панҷум. Таҳияи А. Набавӣ/ Шиблӣи Нуъмонӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 576 с.
5. Насрободӣ, Муҳаммадтоҳир. Тазкират-уш-шуаро/ Муҳаммадтоҳири Насрободӣ. – Техрон: Армуғон, 1318. – 592 с.
6. Нарзиқул, М. Қойгоҳи суҳан (маҷмуаи мақолаҳо)/ М.Нарзиқул. – Душанбе: Адиб, 2006. – 224 с.
7. Нуров, Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил/ Н. Нуров. – Хучанд: Ношир, 2020. – 444 с.
8. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат/ Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.
9. Саидҷаъфаров, Озод. Вазъи сиёсӣ ва адабии Ҳиндустон дар асрҳои XVII – XVIII/ Озод Саидҷаъфаров. – Душанбе, 2014. – 480 с.
10. Сафо, З. Таърихи адабиёти Эрон. Аз авоили қарни ҳафтум то поёни қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ/ Забехуллоҳи Сафо; Ҷилди панҷум. – Техрон: Фирдавс; ношири диҷитолӣ: Маркази таҳқиқоти роёнаии Қоимия Исфаҳон, 1385 . – 1410 с.
11. Сайфиев, Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX)/ Н. Сайфиев. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 660 с.
12. Самарқандӣ, Малехо. Тазкират-уш-шуаро. Таҳияи Махфират Қурбоналиева/ Малехои Самарқандӣ. – Хучанд: Хуросон, 2021. – 468 с.
13. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX)/ Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 с.
14. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ/ Сируси Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1376. – 343 с.

15. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ/ Сируси Шамисо. – Техрон, 1369. – 312 с.

МАВҶЕИ ЖАНРҲОИ АДАБӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ ВА МУОСИРОНИ Ӯ

Дар ин мақола дар бораи мавҷеи жанрҳои адабӣ дар адабиёти асри XVII баҳс карда шудааст. Натиҷа ин аст, ки ҳамон намуд ва жанрҳои адабие, ки пешиниён дар эҷодиёти худ ба қор бурдаанд, мисли фардбайт, рубоӣ, қитъа ғазал, қасида, мусаммат, мустазод, тарҷеот, маснавӣ, соқинома, шаҳрошуб, достон, сафарнома дар назм; ҳикоя, қисса, ёддошт дар наср дар адабиёти давраи мазкур дида мешавад. Мавҷеи назм нисбат ба наср устувортар мебошад. Жанрҳои ғазал, рубоӣ, соқинома, тарҷеот, маснавӣ ва достон дар назм; ҳикоя ва қиссаю ёддошт дар наср серистеъмол будаанд. Дар ин давра майли шоирон ба ғазалсароӣ, рубоисароӣ, мухаммасароӣ, соқиномасароӣ, маснависароӣ ва достонсароӣ хеле зиёд будааст. Қуллаи баланди қорбурди жанрҳои адабӣ ба ғазал рост омадааст. Биноан, қисми зиёди эҷодиёти шоирони ин давраро ғазал ташиқ додааст.

Калидвожаҳо: жанрҳои адабӣ, асри XVII, мавзӯ, ғазал, рубоӣ, шоирон, адибон, соқинома, мавҷе, сабк, қасида, маснавӣ.

МЕСТО ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖАНРОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ВАИЗА КАЗВИНИ И ЕГО СОВРЕМЕННОКОВ

В данной статье рассматривается положение литературных жанров в литературе 17 века. В результате в своих творениях использовались одни и те же типы и литературные жанры, такие как фардбайт, рубаи, сюжет газели, касида, мусаммат, мустазад, тарджот, маснави, сокинома, шарошуб, достан, травелог в поэзии; повесть, повесть, мемуары в прозе можно увидеть в литературе этого периода. Положение поэзии более устойчиво, чем прозы. Жанры газели, рубаи, сокинама, тарджеот, маснави и рассказ в поэзии; в прозе широко используются рассказы, анекдоты и воспоминания. В этот период поэты очень любили газелсарои, рубоисарои, мухаммасарои, сокиномасарои, маснависарои и рассказывание историй. Вершиной использования литературных жанров является газель. Поэтому большую часть творчества поэтов этого периода составили газели.

Ключевые слова: литературные жанры, XVII век, тема, газель, рубай, поэты, писатели, сокинама, позиция, стиль, ода, маснави.

THE PLACE OF LITERARY GENRES IN THE WORKS OF VOIZ QAZVINI AND HIS CONTEMPORARIES

This article examines the position of literary genres in the literature of the 17th century. As a result, the same types and literary genres were used in their creations, such as fardbayt, rubai, ghazal plot, qasida, musammatt, mustazad, tarjot, masnavi, sokinoma, sharoshub, dostan, travelogue in poetry; tale, story, memoir in prose can be seen in the literature of this period. The position of poetry is more stable than prose. Genres of ghazal, rubai, soqinama, tarjot, masnavi and story in poetry; prose makes extensive use of stories, anecdotes and memories. During this period, poets were very fond of ghazelsaroi, ruboisaroi, mukhammsaroi, sokinomasaroi,

masnavisaroi and storytelling. The pinnacle of the use of literary genres is the ghazal. Therefore, most of the work of poets of this period were ghazals.

Key words: *literary genres, XVIIth century, theme, ghazal, rubai, poets, writers, soqinama, position, style, ode, masnavi.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоев Абдухамид Абдунабиевич–н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Нишонӣ:** 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Е-майл: sayron80@mail.ru. Тел.: (+992) 93 536 43 03.

Информация об авторе: Шоев Абдухамид Абдунабиевич – к.ф.н., доцент кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Е-майл: sayron80@mail.ru. Тел.: (+992) 93 536 43 03.

Information about the author: Shoev Abduhamid Abdunabievich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Theory and History of Literature department Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, **Address:** Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. E-mail: sayron80@mail.ru. Phone: (+992) 93 536 43 03.

**НИГОҲЕ БА ОМИЛҲОИ ЗУҲУРИ САНАДНИГОРӢ ДАР АДАБИЁТИ
ОХИРИ САДАИ XIX ВА ИБТИДОИ ҚАРНИ XX****Муҳиба Зикиряева****Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров**

Мафҳуми публитсистика ба адабиёту сухангустарию тоҷикӣ ба унвони як истилоҳи шартӣ ворид шудааст. Ҳарчанд ин истилоҳ муодили комилиёри тоҷикӣ надорад, аммо мафҳумҳое ҳастанд, ки моҳияти онро бозгӯӣ мекунанд. Ба андешаи ҷомеашиносону файласуфон ва адабиётшиносони мухталиф, мафҳуми мазкур бо маънои куллияш барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ нав аст. Зуҳури ин падида гоҳе ба таснифоти ҷинсҳои адабӣ низ таъсири амиқ дорад. Ба ибораи дигар, бавучудоии публитсистика зарурати пайдоиши ҷинси ҷаҳоруми адабиро низ ба вучуд овард.

Адабиётшинос ва публитсист Асадулло Саъдуллоев барои тасдиқи гуфтори худ оид ба публитсистика ба навиштаи муҳаққиқи рус Н.Грибачев таъя менамояд, ки гуфтааст: «Публитсистика аз журналистика феврият ва тезутундии нуқтаи назар ба факт, воқеа, ҳодисаҳои рӯзмарра, аз сотсиология, сиёсат, фалсафа методи таҳқиқ ва паҳноии хулосабарорӣ, аз адабиёт образнокӣ, типикунонӣ ё кӯшиши типикунонӣ, рехтабаёнӣ ва пуртаъсир будани сухану зинда будани шаклҳои тасвир барин ҷиҳатҳоро мегирад» [7, 4].

Аз таҳқиқи мафҳуми «публитсистика» бармеояд, ки он аз сухангӯ мавқеи устувор, ҷасорати адабӣ, дарки дурусти воқеаҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва маърифатиро тақозо менамояд. Ҳамчунин, мавҷудияти ҷанбаи публитсистӣ дар асари бадеӣ завқи инсонӣ ҳамзамонро бедор мекунад. Дар бисёр мавридҳо мо дар хусуси асарҳое, ки мавзуи ҷовидонӣ ва осоре, ки умри замонӣ доранд, меандешем. Вақте ки ба ин осор баҳо доданӣ мешавем, бароямон хеле сода метобад ва баҳодихиамон низ камарзиш менамояд. Бояд дарк намуд, ки воқеият дар ҷаҳон ҳамеша тақрор ва тағйир меёбад. Ҳар гуна ҳодисаву ҳолат ба гунаҳои мухталиф пешорӯи зиндагии башарият меоянд. Нависандагон ба ин ҳаводис нигоҳи мухталиф доранд: яке нигоҳи кулӣ ва дигаре нигоҳи ҷузъӣ дорад. Яке онро мутобиқи қонунҳои табииву ҷамъиятӣ ва ба ҳайати аслияш қабул ва инъикос менамояд. Дигаре пайдоиш, зарурат, моҳият ва оқибати воқеотро дарк намуда, роҳҳои радду қабули онҳоро нишон медиҳад. Баъди ҳамлу ҳазми ҷунин масъулият нависанда метавонад асари ҷаҳонӣ ва ҷовидонӣ бинависад.

Публитсистикаро олимон ба маҳсуле нисбат додаанд, ки ба зудӣ нобуд мешавад. Шояд нобудияшро дар он бинанд, ки вазифаи асосии ин навъи нигоҳи баҳодихӣ ба масъалаҳои замони сиёсиву иҷтимоӣ мебошад. Азбаски ҳодисаҳои сиёсиву иҷтимоӣ зуд тағйир меёбанд, ба зудӣ арзиши худро аз даст медиҳанд, публитсистика ин хислатро ба худ гирифтааст. Олимони ҳақиқати ин навъи хунаро аз «беобурангӣ»-и баён, дурӣ аз бадеият, ҳиссиёт донистанд. Ба

андешаи олими рус А.Серебрянников, насру публитсистика ду қуввае ҳастанд, ки бо ҳам бархӯрд карда, ҳамдигарро тела медиҳанд, ин ҳол мисли бархӯрди сангу об, назму наср, ях ва сиёсати оташинест, ки ба сифати аслиҳаи инкилобӣ истифода мешавад. Аз вижагиҳои дигаре, ки ба ин усули нигорандагӣ мансуб медонанд, шарҳи комили мавзӯ, адами гардиши дубора ва такрории тавзеҳи мазмуну мавзӯ, равшаниву содагии гуфтор доништа мешавад [5].

Дар баробари риояи ин қонун гоҳе адиб дар рӯ ба рӯӣ ҳодисаҳои ҷамъиятӣ нотавон буда, ноғузир ба публитсистика рӯй меорад.

Публитсистика ҳамчун як раванди нигоришаву таълифотӣ ва ҳамчун як фаҳмиши мустақили адабӣ ду усули ифодаи худро дорад: шифохӣ ва хаттӣ .

Аз мафҳуми публитсистикаи шифохӣ ҳамин андеша берун меояд, ки қувваи мунтақиди ҷомеа дар фосолаи қарнҳо айёрон, ровиёну воизон, қаландарон будаанд. Азбаски мақсади публитсистика ё оммапарвариву оммагарой дар ҳар даври замон ифодаи руҳу равони халқ аст, ҳамин табиат дар гуфтори чунин қабоили мардум ба мушоҳида мерасад. Ба ибораи дигар, усул ва равиши ҳифзи ҳуқуқҳои мардум, дастгирии моддиву молӣ ва маънавии онҳо моҳияти публитсистикаи шифохиро фаро мегирад. Аз мутолиаи осори мухталифи аҳди классикӣ дармеёбем, ки силоҳи ровиёну қиссагӯён, воизону қаландарон нақлу гуфтори диниву мазҳабӣ, зикри муҳиммоти анъанаву суннатҳои милливу қавмӣ, тарғиби ғояҳои ҷараёнҳои ҷавонмардӣ ҳам будааст. Шояд ҷараёни мазкур ба зуҳури насри ривоятӣ ва дostonҳои омиёна боис гардида, ки таҳқиқоти комили адабиётшиноси тоҷик Ю.Салимов ин чанбаи мавзӯро бозгӯӣ мекунад. Олими мазкур дар гуфтори худ аз ҷараёнҳои мухталифи иҷтимоӣ, чун аҳли футувват, банӣ-сосон, ҷавонмардӣ, ғавго, айёр, аҳӣ ёдрас мешавад, ки аз даврони аввали хилофати арабҳо бо руҳияи озодихоҳӣ амал мекарданд ва қору пайқори онҳо минбаъд ба адабиёти бадеӣ роҳ ёфт [6-30,35].

Пайдоиш ва зуҳури чунин падидаҳои иҷтимоӣ, ки собикаи тулонии таърихӣ дошт, дар ҳар даври замон озодихоҳиву истиклолхоҳӣ, ҳақталабии пешаварону қосибон, санъатгарону аҳли ҳунарро ифода мекард. Аз ин ҷиҳат, чунончи адабиётшинос Қурбон Восеъ дар сарсухани китоби «Футувватномаи султони...» менигорад, ҷараёни футувват бо фарогирии чанбаҳои иҷтимоиву сиёсӣ, ахлоқию фалсафӣ аз даврони Сосониён ва Маздак то замони зиндагии Садриддин Айний бо шаклу унвонҳои мухталиф иқтидори муайян дошт. Моҳияти футувват, пеш аз ҳама, ба баробарии иҷтимоӣ асос дошт, ки ҳамин сифатро дostonҳои омиёна дар дар худ таҷассум карда буданд. Маҳз чунин ҷараёнҳо ва ин гуна осори омиёна хеле ошқорову рӯёруӣ маҷмуи муносиботи ҳаррӯзаи ҷамъиятро нақду баррасӣ созанд.

Дар ин гуна осор, ки заминаи шифохӣ доранд, воқеияти зиндагии мардум равшан баён мешуд. Ин гуна низ метавон гуфт, ки ғояҳои рӯзмарраи чунин ҷараёнҳои иҷтимоӣ идеологии замони ва ҳақиқату адолатро фарогир буд. Ҳарчанд ки ин гурӯҳҳо дар қайди вазифадорони ҳукумат ё лашқариён набуданд, ҳатто тартиботу интизоми шаҳро низ ба уҳда мегирифтанд. Чӣ тавре ки

Ю.Салимов мегӯяд, «ростгӯй, садоқат, хочатбарорӣ, мусофирдӯстӣ ва покнатӣ хислатҳои характерноки онҳо буд. Дар дастаи чавонмардон занон низ корнамоӣ мекарданд» [6, 203].

Аз ин баррасиҳо заминаҳои таърихии озодхоӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ, истиқлолҷӯӣ, аз байн бурдани табақабандии ҷомеаву низои синфӣ дида мешавад, яъне, мавҷудияти дастгоҳи махсуси иҷтимоие эҳсос мешавад, ки паёпай ба зикру танқид ва таъқиби нақсу норасоии ҷомеа машғул аст.

Муаллифони китоби «Таърихи матбуоти тоҷик» воқеанигорӣ, сабти зиёди мавод, дақиқнигории ҳодисаҳоро аз вижагиҳои романҳову повестҳои халқиву таърихномаҳо, амсоли «Самаки айёр», «Ҳотами Тойӣ», «Таърихи Табарӣ», «Зафарнома»-и Шарифиддини Яздӣ донистанд. Ба гумони онҳо, «таърихнавис бо равияи худ ба публитсистикаи мо асос гузоштааст» [10, 6].

Ин тарзи баёни нигориши воқеияти зиндагиро метавон ба публитсистикаи хаттӣ нисбат дод. Аммо фаъолияти рӯзмарраи воизону ҷорчиён холигоҳи иттилоотиву коммуникатсиониро таъмин мекард ва онҳо тариқи шифоҳӣ ба нақду баррасӣ, таҳлилу шарҳи дурусти авзои ҷомеа мепардохтанд. Ҳамчунин воизон мардуми соҳибфазилат, обрӯманд, соҳибэтиқод буданд, ки ба корҳои диниву дунявии мардум, сиёсат ва низоми аҳли салтанат даҳолат менамуданд. Ҷорчиён навоариву дигаргуниҳои ҳаёти сиёсиву иқтисодии мамлакатро дар маҳаллаҳо паҳн менамуданд. Маҷмуи омилҳои мазкур барои интишори хабарҳои рӯз вазифаи таблиғотиро ба ҷо меоварданд, иҷтимоӣро тадриҷан огоҳу бедор месохтанд. Ба таъбири дигар, воқеъбаёнӣ, зикри ҳақиқати иҷтимоӣ, баррасии нуқсу норасоии ҳаёти ҷомеа дар мағзи ин таомул қарор мегирифтанд.

Санаднигориву овардани далели фаровон хоси публитсистикаи хаттӣ мебошад. Роқим монанди ровӣ тамоми гуфтори худро бо далелу рақамҳо собит карда, бо зикри тақвим, шарҳи мухтасари авзои сиёсиву фарҳангӣ, мавқеи муҳимтарин арзишҳои башарӣ дар зиндагии он рӯз ба бозгӯии андешаву хотироти худ мепардозад. Намунаи равшани ҷунин китобҳо «Сафарнома»-и Носири Хусрав мебошад, ки бидуни тақаллуфоту орошоти бадеӣ таълиф ёфтааст. Ҷунончи зикр намудем, ин хислат дар кутуби дигари таърихиву ҷуғрофияи асримиёнагии тоҷику форс ба мушоҳида мерасад.

Бо назардошти густардагии мавзӯ соҳиби китоби «Бадоеъ -ул- вақоеъ» Зайниддин Маҳмуди Восифиро дар адабиёти бадеии мо поягузори насри мустанад гуфтан мувофиқтар аст, зеро китоби ӯ, ки ҳам хислати ёддоштӣ, таърихӣ, тазкиравӣ ва мардумшиносӣ дорад, намунаи олии санаднигорӣ дар адабиёти классикӣ, баҳусус насри он аст. Устод Айнӣ дар баҳши «Даромади суҳан»-и китоби «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ -ул-вақоеъ» меафзояд, ки як қисми насрнависону таърихнависон воқеаҳои таърихро бо тасвирҳои адабӣ ва бо муволиғаҳои шоирона ва бо бароати истехлол, ки дар он вақтҳо шуҳрат дошт, тасвир менамуданд. Восифӣ бошад, бар хилофи онҳо ҳамагунанавис» аст» [1, 19].

Восифӣ тавассути ёддоштҳои худ вазъияти сиёсӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва ҷамъиятии замонро бо овардани ҳикоёт, бозгӯии ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ, зикри сирату сурати подшоҳону ҳокимон, муносибати адибон, аҳволи шаҳру бозор, шугли табакоти мардум, вазъи мадрасаву мударрисон ва муҳассилин, додугирифтҳои авом равшан месозад. Аз ин ҷиҳат, бадеияти сухани ӯ санаду ҳуччатнигориро низ дар худ гунҷоиш медиҳад. Нависанда бо зикри санаҳо муносиботи хонадонҳои Шайбониёну Сафавиён, ҳучумҳои паёпайи онҳо, муносибати мазҳабҳои шиаву сунниро тасвир менамояд.

Бояд зикр намуд, ки воқеъгӯии шеър аз санаднигории наср фарқи муҳим дорад, вале рӯйи қор омадани мактаби вуқӯъ ба амиқрафти ҳақиқати зиндагӣ созгор омад. Шояд аз ин ҷост, ки усули мазкур дар ҳар марҳалаи адабиёт ба худ тобиш ё василаи ифодаи навро касб кард.

Адабиётшинос Ш.Раҳмонов хангоми ташреҳи истилоҳи «шеъри сапед» ё «шеъри нав» мафҳумро ба унвони «шеъри мансур» зикр мекунад, ки он ба ҳайси як жанри адабӣ масоили муҳиму муфассали иҷтимоиро мавзӯи худ қарор медиҳад. Бино ба асноде, ки муҳаққиқи мазкур аз собиқаи қорбурди мафҳуми шеъри мансур ва «қолиб»-и он ҳарф мезанад, моҳияти он дар ифодаи ҳиссиёти одии рӯзмарра иборат аст.

Таҳқиқоти донишманди эронӣ доктор Алиакбари Туробӣ «Ҷомеашиносӣ ва адабиёт», ҳарчанд ки ба масъалаҳои шеъри нави Эрон ихтисос дорад, вале гузориши масъалаҳо дар он мазмун ва моҳияти илмӣ ва публитсистӣ касб кардааст, зеро муаллиф дар ин таҳқиқот таъсири дардҳои ҷомеаро дар дили шуарои Эрон ва инъикоси он дардҳоро дар шеъри имрӯзи ин кишвар ба риштаи таҳқиқ мекашад.

Дар адабиётшиносии русӣ дар қанори насри бадеӣ инчунин истилоҳи «насири мустанад» низ арзи ҳастӣ кардааст. Муҳаққиқон ин мафҳуми адабиро фарогири жанрҳои гуногун, амсоли очерк, нома, репортаж, ёднома доништаанд, ки муаллифони ҷунин асарҳо воқеаҳоро бар асоси ҳуччатҳо, гуфтори шоҳидон, қарору фармонҳои расмӣ ҳукуматдорон тасвир менамоянд, маълумоти ғайрирасмие, ки дар раванди нигориш қорбаст шаванд ҳам, хеле ҷиддӣ мавриди санҷиш қарор мегиранд. Агар таҳрири бадеии тамоми ҳуччатҳо танҳо асли будани маводро собит намояд, шаҳодати шоҳидон арзиши иҷтимоии асарро зиёд мекунад. Типикунонии характерҳои бадеие, ки бо нигоришоти мустанад мувофиқат мекунанд, дар яққоягӣ таҳқиқи бадеиро ба вучуд меоранд.

Таълифи ҷунин асарҳо дар адабиёти русӣ собиқаи тулонӣ дорад. Ҷунин тарзи баён бо асари «Таърихи Пугачёв»-и А.С. Пушкин оғоз гардида, бо ёдномаи бадеии «Ёдҳову хотираҳо» А.И. Герсен, романи «Хотираҳо аз хонаи бечон»-и Ф.М. Достоевский ва рӯзномаҳои ӯ, «Рӯзҳои охири низоми шохӣ» А.А. Блок идома ёфтаанд. Дар насри шуравии русӣ санаднигории бадеиро як гурӯҳ нависандагон раванқ бахшиданд, ки онро метавон идомаи анъанаи насри мустанади классикии русӣ донист. Дар ин шумор «Қалбаи бародарӣ»-и С.Смирнов, «Берлин дар моҳи майи соли 1945»-и Е.М. Ржевский, «Даҳшати

Арден»-и Н. Славин, «Повести Хатин»-и А.Адамович, «Китоб дар бораи муҳосира»-и А.Адамович ва Д. Гранинро ёдрас шудан мумкин аст.

Таҳиягарони «Қомуси адабиёт» нақши публитсистикаро дар инкишофи тамаддун, ҳаракатҳои иҷтимоӣ хотиррасон шуда, мақоми онро дар мушаххас гардидани сиёсат, фалсафа, дину ахлоқ таъкид кардаанд. Бино ба маълумоти қомуси мазкур публитсистикаи аврупоӣ реша ба таълимоти китобҳои динии «Таврот»-у «Инҷил», осори аҳди қадим (афкори Демос, Ситсерон), афкори иҷтимоии давраи эҳё ва тачаддуд дошта, тадричан бо ҷаҳоншиносии марксистӣ пайванд ёфта, дар адабиёти шуравӣ аз усулҳои тозаӣ баён бархӯрдор гардидааст.

Аз таҳлилҳои ҷавоб метавон ба чунин натиҷа расид:

1. Истилоҳи публитсистика ҳамчун мафҳуми адабиву нигоришӣ ҷиҳати баррасӣ, баҳоидиҳӣ ва танқиди авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ихтисос ёфта, руҳи замонро ифода менамояд.

2. Адабиёти бадеӣ, таърих, сиёсат дар ҳар даври замон бо публитсистика ҳамчун истилоҳи фарогири паҳлуҳои мухталифи рӯзгори иҷтимоӣ иртиботи амиқ дорад.

3. Воқеъбаёнӣ, санаднигорӣ, бар ҷавоби бадеият қарор доштани шарҳи аҳволи ҷамъиятӣ нишонаҳои аслии публитсистикаи бадеӣ маҳсуб мешавад.

4. Воқеъбаёнӣ дар адабиёти бадеӣ таърихи тулонӣ дошта, он барои ташреҳи аҳволи замон, рафъи мушкilotи иҷтимоиву сиёсӣ, фарҳангӣ мусоидат кардааст.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Садриддин. Куллиёт / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – Ҷ. 13. – 432 с.

2. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 с.

3. Имомов, М.С. Художественное мышление и поэтика прозы Садриддина Айна / М.С. Имомов. Автореф.дисс.д.фил.н. – Душанбе, 2002. – 49 с.

4. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Футувватномаи султони. Ахлоқӣ Муҳсинӣ. Рисолаи Ҳотамия / Ҳусайн Воизи Кошифӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.

5. Мулло, Абдусамад. Симои Аҳмади Дониш / Мулло Абдусамад. – Душанбе: Шарқи озод, 2001. – 212 с.

6. Салимов, Ю. Ёдгори умр. Иборат аз 3 ҷилд. -Ҷ. 1. / Ю. Салимов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 564 с.

7. Саъдуллоев, А. Публитсистикаи Турсунзода /А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 1988. – 108 с.

8. Саъдуллоев, А., Гулмуродзода, П. Ҳамосаи инсонӣ қор (андешаҳо перомунӣ очерки муосир) /А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода. – Душанбе, 1995. – 64 с.

9. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт /А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 254 с.

10. Усмонов, И., Давронов, Д. Таърихи матбуоти тоҷик / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Маориф, 1997. – 158 с.
11. Фитрат, Абдурауф. Мунозара. Ба кӯшиши Пайванди Гулмурод /А. Фитрат. – Душанбе, 1992. – 55 с.
12. Хусрав, Носир. Сафарнома / Носири Хусрав. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 118 с.
13. Ҳаким, Мирзо Сироч. Туҳафи аҳли Бухоро / Мирзо Сирочи Ҳаким. – Душанбе: Адиб, 1992. – 272 с.
14. Шакурӣ, М. Садриддин Айни – равшангари бузурги таърих /М. Шакурӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2001. – 104 с.
15. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.

НИГОҲЕ БА ОМИЛҲОИ ЗУҲУРИ САНАДНИГОРӢ ДАР АДАБИЁТИ ОХИРИ САДАИ XIX ВА ИБТИДОИ ҚАРНИ XX

Мақола ба таҳқиқи омилҳои зуҳур ва таҳкими унсурҳои публицистӣ дар адабиёти охири садаи XIX ва ибтидои қарни XX, шарҳи истилоҳи публицистика ҳамчун як раванди нигоришӣ ва таълифотӣ ва ҳамчун як фаҳмиши мустақили адабӣ, андешаҳои олимону адибон оид ба мафҳуми «публицистика» баҳшида шудааст. Дар мақола зикр гардидааст, ки истилоҳи «публицистика» ҳамчун мафҳуми адабию нигоришӣ чиҳати баррасӣ, баҳодихӣ ва танқиди авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ихтисос ёфта, руҳи замонаро ифода менамояд. Муаллиф ба ҳулосае мерасад, ки воқеъбаёнӣ дар адабиёти бадеӣ таърихи тулонӣ дошта, он барои таширҳи аҳволи замон, рафъи мушкилоти иҷтимоиву сиёсӣ, фарҳангӣ мусоидат кардааст.

Калидвожаҳо: публицистика, адабиёти бадеӣ, адабиётшинос, мафҳум, журналистика, падида, воқеъбаёнӣ, санаднигорӣ.

ВЗГЛЯД НА ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ДОКУМЕНТАЛИСТИКИ В ЛИТЕРАТУРЕ КОНЦА XIX - НАЧАЛА XX ВЕКА

Статья посвящена исследованию факторов возникновения и усиления публицистических элементов в литературе конца XIX - начала XX века, комментированию термина публицистика как литературного процесса и как самостоятельное литературное понятие, мнения ученых и писателей о понятии публицистика. В статье отмечается, что журналистика как литературное понятие направлено на освещение, оценку и критику политической, социальной и культурной ситуации в обществе и отражает дух времени. Автор приходит к выводу, что документалистика имеет давнюю историю в художественной литературе и способствовала комментированию положения дел и решению социальных, политических и культурных проблем.

Ключевые слова: публицистика, художественная литература, литературовед, концепция, публицистика, феномен, реалистичность, документалистика

A VIEW ON THE FACTORS OF THE EMERGENCE OF DOCUMENTARY ELEMENTS IN LITERATURE OF THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

The article is dedicated to the study of the factors behind the emergence and strengthening of journalistic elements in literature at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the commentary on the term «journalism» as a literary process and as an independent literary concept, as well as the opinions of scholars and writers on the concept of journalism. The article notes that journalism, as a literary concept, is aimed at illuminating, evaluating, and criticizing the political, social, and cultural situation in society, reflecting the spirit of the time. The author concludes that documentary literature has a long history in fiction and has contributed to commenting on the state of affairs and addressing social, political, and cultural issues.

Keywords: journalism, fiction, literary critic, concept, journalism, phenomenon, realism, documentary literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зиқиряева Муҳиба – дотсенти кафедраи журналистика ва назарияи тарҷумаи МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров», номзади илми филология; **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков, 1; тел.: (+992) 926220090; Email: muhibazikriaeva@gmail.com

Сведения об авторе: Зиқиряева Муҳиба – доцент кафедры журналистики и теории перевода Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», кандидат филологических наук; **Адрес:** Республика Таджикистан, город Худжанд, улица Мавлонбекова, 1; тел.: (+992) 926220090; Email: muhibazikriaeva@gmail.com

Information about the author: Mukhiba Zikiryaeva – Associate Professor of the Department of Journalism and Translation Theory at the State Educational Institution «Khujand State University named after Academician Bobodjon Gafurov» Candidate of Philological Sciences. phone (+992) 926220090; **Address:** Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov street, 1; Email: muhibazikriaeva@gmail.com

**ШИНОХТИ «ДЕВОН»-И ҶУНАЙДУЛЛОҶИ ҲОЗИҚ АЗ НАЗАРИ
СУБҲОН АМИРЗОДА****Мадина Дадобоева****Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров**

Ҷунайдуллоҳи Ҳозик адиби машҳури нимаи якуми асри XIX буда, рӯзгору осори адабиаш аз ҷониби якчанд муҳаққиқ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Аввалин касе, ки барои ба аҳли адаб шиносонидани Ҳозик кӯшиш кардааст, Садриддин Айнӣ буда, дар «Намунаи адабиёти тоҷик» оид ба ҷараёни зиндагии Ҳозик маълумоти мухтасар дода ва аз осори ӯ се ғазал ба тариқи намуна овардааст [1, 257-262]. Асари дигаре, ки доираи васеи хонандагони имрӯзаи тоҷикро бо ҳаёт ва намунаҳои эҷодиёти Ҳозик нисбатан бештар шинос кардааст, китоби «Адабиёт»-и А. Мирзоев мебошад, ки дар он маълумоти тарҷумаҷоли, ду порча аз «Юсуф ва Зулайхо» ва ду ғазали ӯ оварда шудааст [7, 141-145]. Асаре, ки пас аз китоби зикршудаи А. Мирзоев ҷоп шуда, дар бораи Ҳозик маълумот медиҳад, «Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX»-и Х. Мирзозода мебошад. Дар он се порча аз «Юсуфу Зулайхо» ва ду ғазали шоир намуна оварда шудааст [11, 184-192]. Дар китоби дарсии «Адабиёт» барои синфи IX–и мактабҳои миёна низ, дар бораи замон ва муҳити адабие, ки эҷодиёти шоир дар он шакл гирифтааст, маълумоти муфассал ҷой гирифтааст [10, 136-146].

Аммо кори таҳқиқи ашъори Ҳозик, махсусан «Юсуфу Зулайхо»-и ӯ, дар китобе бо номи «Ҷунайдуллоҳи Ҳозик ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи якуми асри XIX» бо ному амали яке аз муҳаққиқони забардасти тоҷик, доктори илми филология, профессор Субҳон Амирзода сурат гирифтааст [4].

Дар ин навишта нақду баррасӣ ва назароти С. Амирзода роҷеъ ба девони Ҳозик низ таҳқиқ мешавад, ки асоси кори моро ташкил медиҳад. Барои он ки хусусиятҳои назми «Юсуфу Зулайхо», ки асоси кори С. Амирзода аст ва мавзуи аслии китоб ҳам ҳаст, аммо девони шоир то ба ҳол аз шумори мавзӯҳои дастнаҳӯрда ва ё камтаҳқиқшуда ба ҳисоб меравад.

Китоби «Ҷунайдуллоҳи Ҳозик ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи якуми асри XIX» аз муқаддима, чор боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти мавриди истифода иборат буда, боби якум – маълумот дар бораи вазъи адабиёт дар хонигарии Бухоро ва Хӯқанд дар охири асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX; боби дувум – ҳаёти Ҳозик ва мероси адабии боқимондаи ӯ; боби сеюм – ашъори Ҳозик; боби чорум – хусусияти достони «Юсуфу Зулайхо»-ро фаро гирифтааст.

Мероси адабии Ҳозик шомили ғазалиёт, қасоид, мухаммасот, мустазод, маснавиёт, китаот, рубоӣёт ва муфрадот буда, ҳамчунон достони «Юсуфу Зулайхо» ва рисолаҳои «Воқеаҳои исломӣ», «Таҳқиқ-ул-қавоид» ва «Шарҳи қонунча» низ ба қалами ӯ тааллуқ доранд [17, 307]. С. Амирзода дар мавриди

гуногун барои ба субут расонидани андешаҳои худ оид ба ин ё он чихати осори Ҳозик аз намунаҳои шеъри ӯ баҳра бурдааст. Аз ин рӯ, дар зайл ба мавзӯҳои шеър истода мегузарем.

Тасвири ишқу муҳаббат дар намудҳои гуногуни ашъори Ҳозик. С.Амирзода иброд меорад, ки дар байни ашъори шоир ғазал, мухаммас ва мустазодҳои ӯ мавқеи асосиро ишғол мекунанд ва маҳорати шоир низ дар ҳамин жанрҳо бештар намоён мегардад.

Ғазал. Аксари ғазалҳои Ҳозик ошиқона буда, дар он зебоиҳои ҳаёти реалӣ ва ишқи одамай ниҳоят самимона тасвир шудааст. Ин нуктаро дар баҳогузориҳои С. Амирзода ба ғазали зерин ба ҳубӣ дида метавонем.

Бе руҳат боз он, ки гул уфтод дар гулзор-зор,
Ғунча гардидаст дур аз он лаби хунҳор-хор
Ташнагиҳои маро нашкаст чуз лаъли лабаш,
Себ осеби чигар гардид, оби нор-нор.
Вазъи номуси муҳаббат барнамедорад дуй,
Ҷон дучори марг бинам, беҳ ки бо агёр-ёр [4, 135].

Оид ба ғазали мазкур С.Амирзода чунин изҳори андеша менамояд: «Услуб ва воситаҳои бадеие, ки дар ғазал ифода гардидааст, диққати хонанда ва шунавандаро ба худ нақшида наметавонад. Ин чихат, пеш аз ҳама, дуқофиядорӣ ғазал – гулзор-зор, хунҳор-хор, агёр-ёр ва ғ.мебошад. Хеле табиӣ баромадани дуқофиянокӣ ва воситаҳои бадеӣ ғазалро диққатҷалбкунанда ва оҳангдор гардонидаст. Аз ин ҷост, ки ин ғазалро дар давоми бисёр вақтҳо хофизони тоҷик ва ўзбек суруда омадаанд» [4, 136].

Ҳозик дар ғазали дигар низ бо забони ўзбекӣ, шиддат ва кайфияти ишқ, завқи ҳақиқии лабу қаду қомати ёр бисёр зебо тараннум карда зоҳидону носеҳон, ки ба ҳаёли ҷаннату ҳур ҳастанду дигаронро низ дар ин руҳия панд медиҳад, мазаммат кардааст:

Муҳаббат меҳнатин билгин киши роҳат писанд этмас,
Ачиқмай истаган маҳмур таъби майли қанд этмас.
Бу шайдо кўнглуми чун боғлади зуннорзулф ила.
Киши девонани занчир ила бу навъ банд этмас.
Асое нотавон кўнглимға берди қоматинг завқи,
Бу янглиғ нола чуръат йўқса мендек дардманд этмас.
Сени кавсар зулолю мену олинг лабин завқи,
Нетай, эй зоҳид, андин ўзга сув кўнглим писанд этмас.
Кел, эй носеҳ, эшит пандим, ўзинг девона булмишсен,
Нечунким билмадинг девоналарға суд панд этмас.
Табассум гар лабидин кўз тутарсен, йиғлағил Ҳозик,
Булут оқузмагунча ёшини гул нўшханд этмас [4, 138].

Мустазод. Мувофиқи нигоштаи С.Амирзода, шакли дигари шеърие, ки Ҳозик ба он тавачҷуҳи зиёд кардааст, мустазод мебошад. Ҳозик мустазодҳои худро ба ду забон – тоҷикӣ ва ўзбекӣ навиштааст, ки мавзӯи он асосан изҳори

ишқу муҳаббат мебошад. Ногуфта намонад, ки дар жанри мустазод асосан мақсади шоир бар заминаи сурати шеър буда, дар мустазодҳои Ҳозик низ ин омил ба назар гирифта шудааст.

Ҳарчанд, ки беманъ бувад боди саборо
дар кӯйи ту роҳе,
Аммо натавонад, ки барад номаи моро
бе нолаю оҳе.
Сарви чӣ гулистон, гули боғи чӣ баҳорӣ,
бо ин қаду рухсор,
Эй рост ба сад ноз ба бар карда қаборо,
қач карда кулоҳе.
Имрӯз чӣ шуд боз ғазабнок нишастӣ
барбаста лаб аз ҳарф,
Бикшода аҷаб ҳар тарафе шасти ҷафоро
бо тири нигоҳе.
Абрӯйи ту шамшер кашиду лаби лаълат
гуфташ ба табассум,
К-эй золими хунрез, накуш аҳли вафоро
нодида гуноҳе.
Ҳайф аст, ки соғар зада бадмаст нишинӣ
дар маҷлиси ағёр,
Равшан ту макун кулбаи ҳар бесарупоро
з-он рӯйи чу моҳе.
Печида шабу рӯз ҳаёли сари зулфат
бар гардани чонам,
З-он рӯй диҳам нисбати он зулфи дуторо
бо мори сиёҳе... [3, 150].

Ҳамчунин, таъкиди ин нукта ҳам зарур аст, ки мустазоди мазкур дар пайравии мустазоди зерини Камоли Хучандӣ суруда шуда, хасоиси таъсирпазириро аз он дорад.

Эй рехта савдои ту хуни дили моро
бе ҳеч гуноҳе,
Бинвоз даме хастаи шамшери ҷафоро
боре ба нигоҳе!
Боди сахар аз равзаи ризвон хабар овард
имрӯз ба гулзор,
Эй сарви равон, ҳаст магар пайки саборо
дар кӯйи ту роҳе?
Кас нест, ки бар бӯйи гулистони ҷамолат
дар боғи тараб нест
Чун лола зи ғам чок зада ҷайби қаборо
в-афканда кулоҳе.

Занчири сари зулфи туро бо хама хубӣ
 сунбул натавон гуфт,
 Ҳаргиз накунад ҳеч касе мушки хиторо
 нисбат ба гиёҳе... [14,1207]

Ҳозик дар жанри мустазод ибтикороте аз худ зоҳир намудааст, яъне пас аз ҳар мисраъ ба ҷойи як фикраи мавзун иловагӣ ду фикраи мавзун илова кардааст, ки онро адабиётшиносон мустазоди мукаррар номидаанд [3,153].

Мисол:

Аз ноз ачаб рост ба бар карда қаборо,
 қач карда кулоҳе,
 бо рӯйи чу моҳе,
 Ҳар рӯз нишон карда дили аҳли вафоро
 бар ҳар сари роҳе
 бо тири нигоҳе,
 Нокуштани ушшоқ бувад куштани ушшоқ
 гуфтӣ, ки накуштӣ,
 эй шӯҳи симгар,
 Бо тири нигоҳам кушу мапсанд ҷафоро
 аз баҳри Худо зуд
 нодида гуноҳе,
 Савдои таманнои сари зулфи ту дар сар,
 гар васл маҳол аст,
 умрест, ки дорам
 Бинвоз дили хастаи хунгаштаи моро
 гоҳе ба табассум,
 гоҳе ба нигоҳе.
 Зад ақраби гесӯйи қачат бар дили мо неш,
 эй шӯҳи фусунгар,
 сад бор фузунтар,
 Печида ба гардан сари он зулфи дуторо
 як бор надидам,
 чун мори сиёҳе,
 Чун субҳ магар даридеш ту имрӯз
 аз дасти ту Ҳозик,
 эй меҳри дилафрӯз
 Бар бод диҳад гарди дили бесарупоро,
 оҳ, ин ҷӣ ситамҳост,
 ҳар лаҳза зи оҳе [3, 33].

С. Амирзода оид ба мустазоди дар боло зикршудаи Ҳозик чунин ибрози андеша менамояд: «Чунин шакли мустазодро дар эҷодиёти шоирони пешгузашта дида наметавонем ва ҳамчунин дар дохили ашъори муосирони Ҳозик низ ба мо дучор нагардид. Бино бар он, бо эҳтимоли қавӣ гуфтан мумкин

аст, ки ихтироъкунандаи ин шакли мустазод худи Ҳозик мебошад» [4,154]. Аз ин бармеояд, ки Ҳозик дар навиштани мустазод ҳунарнамоӣ кардааст, зеро ки ҳангоми мутолиаи ин навъ ашъор тавоноии ҳунар ва таъби саршори шоир ва тасвирҳои ғайримунтазир мушоҳида мешавад.

Пайравӣ ба шоирони гузашта. Шоир нисбат ба мероси адабии гузашта ва намоёндогони бузурги он муносибати самимона дошта, ба ғазалҳои Бедил, Зебуннисо, Камол, Навоӣ ва дигарон пайравӣ намудааст, ки ин аз як тараф муҳаббати ҳақиқии инсонро тараннум кунад, аз тарафи дигар, ба ҳар ду забон – тоҷикӣ ва ўзбекӣ маҳорати баланди шоирӣ доштани шоирро нишон медиҳад. Ин нуктаҳо дар таҳқиқи С.Амирзода бо сабти мисолҳо оварда шудааст, ки барои омӯзиши хусусиятҳои шеъри даври Ҳозик низ муҳим мебошанд.

С.Амирзода изҳор медорад, ки шаклҳои шеърие, ки дар он фикрҳои ошиқонаи Ҳозик хуб баён гардидааст, ин мухаммасҳои ӯ мебошанд, ки Ҳозик дар вақти мухаммас бастан ғазали ба ақида ва ҳолати руҳии худаш комилан мувофиқро интихоб намудааст. Масалан, матлаи ғазали Зебуннисо ин аст:

Дур бод аз тан саре, к-ороиши доре нашуд,
Бишканад дасте, ки ҳам бар гардани ёре нашуд [4, 141].

Ҳозик ба ин байти Зебуннисо се мисраи дигар илова карда, фикрашро амиқ ва васеъ тасвир намудааст:

Доғ бод он дил, ки гирди кӯйи дилдоре нашуд,
Марг беҳ онро, ки маҳри чашми беморе нашуд,
Хок бар сар он ки бо ёраш сари коре нашуд,
«Дур бод аз тан саре, к-ороиши доре нашуд,
Бишканад дасте, ки ҳам бар гардани ёре нашуд» [4, 142].

Дар ғазали Зебуннисо калимаҳои *дор* ва *гардани ёр* мувофиқ ва шином афтодааст. Ҳамин тарз, Ҳозик низ бо усули Зебуннисо ифодаҳои *доғ бо дил*, *марг беҳ онро*, *хок бар сари он-ро* кор фармудааст, ки бо ибораҳои *кӯйи дидор*, *чашми бемор*, *сару кор доштан бо ёр* ҳам дар байни худ ва ҳам бо ифодаҳои Зебуннисо маънан ва мантиқан мувофиқанд.

С.Амирзода зикр менамояд, ки мухаммасҳои Ҳозик ҳам аз ҷиҳати мундариҷа ва ҳам аз ҷиҳати таровати бадеию оҳангдории худ ба хонанда завқи баланди эстетикӣ эҳдо менамоянд. Масалан, боз як мухаммаси Ҳозик ба ғазали Зебуннисо, ки ҳоло аз тарафи ҳофизони халқии тоҷик ва ўзбек бо оҳанги «Ушшоқи Самарқанд» суруда мешавад, далели ин гуфтаҳост:

Зебуннисо:

Биё, ки зулфи қачу чашми сурмасо ин чост,
Нигоҳи гарму адоҳои дилрабо ин чост

Ҳозик:

Биё, гарат сари айш аст, айшҳо ин чост,
Буту маю наю чоми ҷаҳоннамо ин чост.
Табассуми лаби ширину дилкушо ин чост,
«Биё, ки зулфи қачу чашми сурмасо ин чост,

Нигоҳи гарму адоҳои дилрабо ин чост» [16,100].

Чи навъе ки мушоҳида мешавад, Ҳозик бо мисраъҳои худ фикри дар байти Зебуннисо овардашударо ҳамачониба такмил додааст. Дар натиҷа ин банди мухаммас ба таври возеҳ инъикоскунандаи ҳиссиёти ҳаётдӯстона ва тарғибкунандаи лаззатҳои сафобаҳши ҳаёти воқеӣ гардидааст [4, 145].

Мувофиқи навиштаи С.Амирзода, аз мухаммасҳои ўзбекии Ҳозик ба мо танҳо мухаммасҳои ба ғазалҳои Алишери Навоӣ бастааш маълум аст. Ҳозик ҳар як байти ғазали Навоӣро бо як маҳорати баланди бадеӣ, ҳамачониба мухаммас бастааст, ки ин аз доништани тамоми нафосат ва нозуқиҳои забони ўзбекӣ ва кор фармудани калима ва ибораҳои муносиб аз ҷониби ӯ гувоҳӣ медиҳад:

Ҳозик:

Бери белга ерма шолин эгри боғлаб ноз ила,
Шоли узра рўймолин эгри боғлаб ноз ила,
Футанинг ҳам долу долин эгри боғлиб ноз ила,
«Бири сарпечи ҳилоин эгри боғлаб ноз ила,
Анҷуми афлокини ҳуснига ҳайрон айлабон» [4,147].

Ҳозик ва вазъияти онрӯзаи шеърӣ: Нимаи аввали асри XIX давраи нооромтарин ва вазнинтарин ба ҳисоб рафта, ҷангҳои байни хонҳо ва зулму истисмори халқи меҳнаткаш зиёд дар ин давра ба назар мерасид, ки ин ба фаъолияти эҷодии шоир низ таъсири худро расонидааст. Бештари эҷодиёти шоир ба фикрҳои халқпарварӣ, озодихоҳӣ, адолатпарварӣ, эътироз ба замон, танқиди амиру амалдорон ва амалиёти қабехи онҳо бахшида шудааст. Масалан, дар байти мазкур шоир бефаҳму чоҳил ва пасту бемаданият будани табақаҳои ҳукмронро чунин тасвир кардааст:

Бори узви чоҳро ҳар сифла натвонад кашид,
Ҳеч тори анкабуте иқди гавҳар мекашад? [4,75]

Албатта, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик низ ба мисли дигар шоирони замонаш, қасидаҳои ба шоҳ [Амир Умархон] бахшидашуда низ дорад, вале он сирф аз таърифу тавсифи амир иборат набуда, балки дар қисме аз онҳо тасвири ҳолатҳои руҳии ӯ – ифодаи бадбахтиҳои худ, шикоят аз замон ва ғ. ҷой дорад. С.Амирзода бандҳои шеъри ўзбекии шоири маддоҳи дарбор Фазли Намангонӣ ва шеъри ҷавобияи Ҳозикро муқоиса намуда, ин масъаларо хеле равшан мегардонад.

Банди аввали шеъри Фазлӣ:

Ўлса ул шоҳи чаҳон ҳардам бизинг ҳамроҳимиз,
Ҷаннату фирдавсу ризвон иҷра булғай чоҳимиз,
Илтифодидир биза ҳам хаймаи хиргоҳимиз.
Айламит ҳар ким қабул улдир бизинг ҳамроҳимиз,
Шоҳ бизинг шоҳимиз, султон бизинг султонимиз,
Давр бизинг давримиз, даврон бизинг давронимиз [4,157].

Банди аввали шеъри Ҳозик:

Дарду ғам бирлин бўлибдир заъфарон рухсоримиз,

*Оху вовайло бўлиб ҳар дам бизинг ҳамроҳимиз,
Бу равишдир салтанат тахтина иззу чоҳимиз,
Юз чон ўлса ҳам фидо эстакбудир дилхоҳимиз,
Шоҳ бизинг шоҳимиз, султон бизинг султонимиз [4,157].*

«Дар ин ду порчаи шеърии ҳамвазну ҳамқофия, вале гуногунмазмун, ҳиссиёти ду табакаи иҷтимоии ба ҳам муқобил оварда шудааст. Агар Фазлӣ дар шеъраш бо лутфу марҳамати шоҳ дар дарбори «чаннатманд» зиндагӣ қардани худ ва табакаи ба худ мансубро тасвир карда, аз шоҳ ва даврони худ фахр кунад, Ҳозик баръакси он, бо ғаму ғусса ва хорию зорӣ умр ба сар бурдани худ ва табакаи ба худ мансубро хеле воқеӣ тасвир мекунад» [4,157].

Бино ба гуфтаи С.Амирзода, дар эҷодиёти Ҳозик фикрҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ, ки оид ба масъалаи ташаккулёбии шахсияти фардӣ дар ҷамъияти инсонӣ равона карда шуда бошад, хеле кам мушоҳида карда мешавад, ки ин ба заиф ва қашшоқ шудани қувваҳои истехсолкунандаи мамлакат, ғуломвор тобеъ будани оммаи меҳнаткаш ба феодалон, ҳамчун инсонии комил қимати худро гум қардани табакаи поёни ҷамъият, аз илму адабиёт тамоман барканор мондани халқ вобаста буда, боиси маҳдуд гардидани доираи масъалаҳои таълимоти тарбиявӣ-ахлоқӣ гардидааст [4, 129]. Ҳозик дар порчаи зерини қасидаи ба амир Умархон бахшидааш на танҳо аҳволи бади худро, балки тамоми мардумро баён намуда, то дараҷае аз мавқеи халқӣ амал карда, ба аҳли илму адаб ёрӣ надодани давлати Амир Умархонро, ки ҳамчун ҳомии илму адабиёт ташхис менамуданд, фош мекунад:

Биё, соқӣ, ки афтодаст савдое маро дар сар,
Ки саргардонтарам дар даври чарх имрӯз аз ховар.
Бидеҳ чоме, ки ҳамчун шиша дар доман кашам пое,
Набошам бар кафи саргаштагиҳо пеш аз соғар.
Чӣ суд аз даҳмаҳои лолаи кӯҳсор чандин ғам,
Чӣ сон саргаштагиҳо гирдбоди дашти сад машҳар.
Даме дар шеър печидам, гаҳе дар тиб, нашуд ҳосил
Аз он ҷуз хуни дил ҳосил, в-аз ин ҷуз дарди сар яксар.
Ба ёди сарвақдон мисраъе то кардаам мавзун,
Танам бар сафҳаи офок лоғартар шуд аз мистар.
Хитобам дода дар ағрози ҷисмонӣ хирад, Ҳозик,
Чӣ савдо, то ки худ з-ағрози нафсонӣ шудам музтар [15,15].

Вазни ашъори Ҳозик. С. Амирзода дар охир ёдовар шудааст, ки Ҳозик ашъори худро дар баҳрҳои гуногуни вазни аруз эҷод намудааст, ки ин дар шоирӣ мутахассис ва суҳанвари баркамол будани ӯро нишон додааст.

Намунаи баҳрҳои аруз:

1.Ҳазачи мусаммани солим бо афоили мафойлун мафойлун мафойлун:

Чӣ сайдам ман, ки на бисмил шудам, на зеби фитроке,
На аз хунам замин олуида шуд, на домани поке [15, 21].

2.Ҳазачи мусаммани аштар бо афоили фоилун мафойлун фоилун мафойлун:

Турфа шӯхи бебоке маст дар чаман дидам,
Чок аз ғамаш гулро пираҳан ба тан дидам [15, 18].

3.Ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф бо афоили мафъӯлу мафойлу мафойлу фаълун:

Аз ноз аҷаб рост ба бар карда қаборо,
кач карда қулоҳе
бо рӯйи чу моҳе,
Ҳар рӯз нишон карда дили аҳли вафоро
бар ҳар сари роҳе
бо тири нигоҳе [3, 33].

4.Разачи мусаммани солим бо афоили мустафъилун мустафъилун мустафъилун мустафъилун:

Гаҳ резад аз хандиданаш як сӯ шақар, як сӯ намак,
Гаҳ аз суҳан санҷиданаш як сӯ шақар, як сӯ намак [4, 161].

5.Рамали мусаммани мақсур бо афоили фоилотун фоилотун фоилотун фоилон:

*Бе руҳат боз он, ки гул уфтод дар гулзор зор,
Ғунча гардидаст дур аз он лаби хунҳор хор [15, 13].*

6.Рамали мусаммани маҳзуф бо афоили фоилотун фоилотун фоилотун фоилун:

Халқи оламро на ҳар дун даст бар сар мекашад,
Ин қадаҳ аз даври гардун меҳри ховар мекашад [15, 10].

7.Рамали мусаддаси маҳзуф бо афоили фоилотун фоилотун фоилун:

Соҳт қорам абруйи пайвасти ту,
Бе қамону тир бозам шасти ту [4, 162].

8.Рамали мусаммани маҳбуни мақтуи мусаббағ бо афоили фоилотун фаилотун фаилотун фаълон:

Доғи савдое ки ё Раб, ба қигар дорад шамъ,
Ки зи ҳасрат ҳама шаб дидаи тар дорад шамъ [15, 16].

9.Мучтасси мусаммани маҳбун бо афоили мафойлун фаилотун мафойлун фаилотун:

Қумоши хирқайи пашминаам ҳарир надорад,
Қамоли лаззати қурси қавам панир надорад [15, 9].

10.Мучтасси мусаммани маҳбуни мақтуъ бо афоили мафойлун фаилотун мафойлун фаълун:

Баҳор боз чу оини тоза баст аз сар,
Ки гашт сабзаву гулро таровати дигар [4, 163].

11.Мутақориби мусаммани мақсур бо афоили фаълун фаълун фаълун фаъл:

Маро қоми май бех зи қоми Қам аст,

Ки он ҳамчу ман аст, ин чун Ҷам аст [4, 162].

12. Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф бо афоили мафъӯлу фоилоту мафойлу фоилун:

Ҷар гаҳ навиштаам зи лаби лаъли ёр хат,
Гардидааст ҳамчу хаташ мушкбор хат [15, 16].

13. Баҳри комили мусаммани солим бо афоили мутафоилун мутафоилун мутафоилун мутафоилун:

Ба саводи зулфи ту, ки маро сухане зи мушки Хито равад
Ба забони килки шикастаам хати афв каш, чу хато равад [4,163].

Аз ин ҳама намунаҳои боло, ба ҳулосае расидан мумкин аст, ки тадқиқоти комил ва ҳамачонибаи, С. Амирзода бо номи «Ҷунайдуллоҳи Ҳозик ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи якуми асри XIX», барои шинохти ҳаёти адабии Бухоро ва Хўканд дар охири асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX, робитаҳои адабиёти тоҷик ва ўзбек дар нимаи якуми асри XIX, зиндагиномаи Ҳозик, хусусиятҳои мероси адабии Ҳозик ва сохти достони «Юсуфу Зулайхо» бехтарин таҳқиқ ба ҳисоб меравад. Инчунин, дар китоби мазкур оид ба нусхаҳои хаттии девони Ҳозик дар фонди дастнависҳои шўбаи Ленингради Институти халқҳои Осиёи Аф ИҶШС ва нусхаи китобхонаи Институти шарқшиносии Аф Ўзбекистон ва яқчанд баёзҳо, ки дар он шеърҳои Ҳозик ба таври пароканда ҷой доранд, маълумот оварда шудааст, ки барои шинохти девони Ҷунайдуллоҳи Ҳозик сарчашмаи муътамад ба ҳисоб меравад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик. Аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшир Акбарзод / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Антология таджикской поэзии. – Москва, 1951.
3. Амиркулов, С. Таҳаввули жанрҳои адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри XIX / С. Амркулов. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 128 с.
4. Амирзода, С. Ҷунайдуллоҳи Ҳозик ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи якуми асри XIX. С. Амирзода. – Душанбе: Дониш, 2023. – 265 с.
5. Каримов, Усмон. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва аввали асри XIX. – Душанбе: Дониш, 1974. – 187 с.
6. Мирзоев, А. Сайидо ва макоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 200 с.
7. Қайюмов, А. Ҳозик / А. Қайюмов. – Тошкент, 1957.
8. Маъсумӣ, Н. Адабиёти тоҷик дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии таълимӣ-педагогӣ, 1962.
9. Мирзоев, А. Адабиёт. Ёрӣ барои дарси адабиёти асрҳои XVI-XVIII ва XIX-и тоҷик / А. Мирзоев. – Душанбе, 1948.
10. Мирзоев, А.М., Мирзозода, Х., Болдирев, А.Н., Табаров, С. ва Тоҷиддинов, С. Адабиёт. – Душанбе, 1951.

11. Мирзозода, Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX / Х. Мирзозода. – Душанбе, 1950.
12. Мусулмонкулов, Р. Анъана ва навоарӣ. – Душанбе: ДДТ, 1985. – 115 с.
13. Раҳмонов, Ш. Мусаммат, ташаккул ва таҳаввули он. – Душанбе, Дониш, 1987. – 172 с.
14. Хучандӣ, Камол, Девон. *Таҳиягарони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсухан Б.Раҳматов ва О.Оқилов / Камоли Хучандӣ*. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 1328 с.
15. Ҳозик, Чунайдуллоҳ. Девон. Нусхаи хаттии № 17823. Китобхонаи Маҷлиси Шурои исломӣ / Чунайдуллоҳи Ҳозик. – Таърихи китобат: 1357/1946. – 22 с.
16. Ҳозик Чунайдуллоҳ. Ашъор / Баёзи рақами 677. Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Баргаи 97-156.
17. Ҳозик, Чунайдуллоҳ. Юсуф ва Зулайхо. Таҳия ва тавзеҳи Нуруллоева Мухлиса / Чунайдуллоҳи Ҳозик. – Хучанд: Ношир, 2019. – 332 с.
18. Шоирони Мовароунаҳр. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2019. – 520 с.

ШИНОХТИ «ДЕВОН»-И ЧУНАЙДУЛЛОҲИ ҲОЗИҚ АЗ НАЗАРИ СУБҲОН АМИРЗОДА

Дар мақола оид ба саҳми муҳаққиқи тоҷик, доктори илми филология, профессор Субҳон Амирзода дар шинохти масъалаҳои марбут ба девони яке аз шоирони маъруфи садаи XIX – Чунайдуллоҳи Ҳозик баҳс меравад. Муҳаққиқи иддао дорад, ки азбаски С. Амирзода перомунӣ рӯзгор ва осори Ҳозик дар китоби «Чунайдуллоҳи Ҳозик ва муҳити адабии Мовароунаҳр дар нимаи якуми асри XIX» баҳси муфассал қардааст, хоҳу нохоҳ аз девони шеърӣ ӯ ҳам истифодаи зиёд доштааст. Аммо ба сабаби мавзӯи асосии таҳқиқи ӯро асарӣ дигари шоир – «Юсуфу Зулайхо» доништан, мавзӯи девон як андоза дар пасманзари таҳқиқи ӯ мондааст. Аз ин рӯ, баррасии ҳаматарафаи он дар адабиётшиносии тоҷик аз аҳаммият ҳолӣ набуда, нигоранда бар он назар аст, ки саҳми С.Амирзодаро, ки яке аз аввалинҳо шуда ба он даст задааст, дар мақолаи ҳозир нишон диҳад. Ӯ саҳми муҳаққиқи фавқуззикрро дар баррасии ғазалиёт, мустазодҳо, мухаммасҳо ва ашъори дузабонаи шоир бориз нишон дода, саҳми ӯро дар шинохти авзони шеърӣ Ҳозик низ қобили ситоиши медонад.

Калидвожаҳо: Чунайдуллоҳи Ҳозик, девон, Субҳон Амирзода, ғазал, мустазод, ашъори дузабона, мухаммас, вазни шеър.

ИДЕНТИФИКАЦИЯ «ДИВАНА» ДЖУНАЙДУЛЛЫ ХАЗИКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СУБХАНА АМИРЗОДЫ

В статье рассматривается вклад таджикского исследователя, доктора филологических наук, профессора Субхана Амирзоды в осмыслении вопросов, связанных с «Диваном» одного из известных поэтов XIX века – Джунайдуллаха Хазика. Исследователь утверждает, что, поскольку С. Амирзода подробно рассказал о жизни и творчестве Хазика в книге «Джунайдуллах Хазик и литературная среда Моваруннахра в первой половине XIX века», он хорошо ознакомил читателей его поэзию. Однако в связи с тем, что основной темой исследования С. Амирзоды является другое произведение поэта – «Юсуф и Зулайха», тема глубокого анализа Дивана поэта осталась на втором плане его исследований. Поэтому всестороннее исследование Дивана поэта имеет немаловажное значение в таджикском литературоведении, и рецензент считает, что в настоящей статье следует показать первостепенный вклад С. Амирзоды. Автор статьи показывает замечательный вклад исследователя в исследование газелей, мустазадов, мухаммас и двуязычных стихотворений поэта и считает его вклад достойным похвалы в признании силы поэзии Хазика.

Ключевые слова: Джунайдуллах Хазик, Диван, Субхан Амирзода, газель, мустазад, двуязычная поэзия, значение, метрика поэзии.

IDENTIFICATION OF THE «DIVAN» OF JUNAIDULLAH HAZIK FROM THE SUBKHAN AMIRZODA'S POINT OF VIEW

The article examines the contribution of the Tajik researcher, Doctor of Philology, Professor Subkhan Amirzoda in understanding the issues related to «Divan» by one of the famous poets of the 19th century – Junaidullah Hazik. The researcher claims that since S. Amirzoda spoke in detail about the life and work of Haziq in the book «Junaidullah Hazik and the literary environment of Movarunnahr in the first half of the 19th century» he well introduced his poetry to readers. However, due to the fact that the main topic of S. Amirzoda's research is another work of the poet – «Yusuf and Zulaiho», the topic of in-depth analysis of the poet's «Divan» remained in the background of his research. Therefore, a comprehensive study of poet Divan is of no small importance in Tajik literary criticism, and the reviewer believes that this article should show the first contribution of S. Amirzoda. The author of the article shows the remarkable contribution of the researcher in the study of ghazals, mustazads, mukhammas and bilingual poems of the poet and considers his contribution in recognizing the power of Haziq's poetry as worthy of praise.

Key words: Junaidullahi Hazik, Dewan, Subkhan Amirzoda, ghazal, mustahzad, bilingual poetry, meaning, poetry metrics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дадобоева Мадина Шухратовна – докторант (PhD)-и МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров»; **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков, 1; Тел.: +992 92 811 49 34. Email: m.dadoboeva1997@mail.ru

Информация об авторе: Дадобаева Мадина Шухратовна – докторант (PhD) Государственного образовательного учреждения «Худжандский

государственный университет имени академика Бабаджона Гафурова». **Адрес:** Республика Таджикистан, город Худжанд, улица Мавлонбекова, 1; Тел.: +992 92 811 49 34. Электронная почта: m.dadoboeva1997@mail.ru

Information about the author: Dadobaeva Madina Shukhratovna – doctoral student (PhD) of the State Educational Institution «Khujand State University named after academician Babajon Gafurov». **Address:** Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov street, 1; Phone: +992 92 811 49 34. Email: m.dadoboeva1997@mail.ru

**ҶОЙГОҶИ УСТУРАИ «АСП» ДАР ШЕЪРУ МАНЗУМАҶОИ
МУЪМИН ҚАНОАТ****Насриддин Ташрифов****Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон**

Дар адабиёт ривояту устураҳо бо воқеиятҳо дар як радиф қарор доранд, ки миёни онҳо ҳеҷ фарқе дида намешавад. Асотир ва ривоёт як қисмати асосии зиндагии маънавии мардуми моро ташкил медиҳанд. Онҳо дар зиндагии имрӯзаи мо саҳт таъсиргузор мебошанд. Аз ин рӯ, набояд фикр кард, ки доништан ва ҳифзи устураҳо танҳо барои дарки адабиёти пешин зарур аст. Ба ин маънӣ муҳаққиқ ва адабиётшиноси тоҷик Рустами Ваҳҳобиён дар пешгуфтори китоби «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ»-и Муҳаммадҷаъфари Ёҳаққӣ чунин овардааст: «...асотир ва ривоятҳо, агарчи реша дар замонҳои бостон ва ривоятҳои бостонӣ доранд, дар айни ҳол дар зиндагии рӯзмарраи мо ҳузури маънавӣ доранд ва тасвиру таҷассуми бадеии онҳо ҳамзамон тасвиру таҷассуми воқеият ва зехнияти рӯзгори муосир ҳам ҳастан» [7, 9].

Одамон, дар зиндагии рӯзмарраи худ аз шахсиятҳои устуравии маъруф аз қабилҳои Ҷотам, Луқмон, Рустам, Сиёвуш, Маҷнун, Фарҳод, Юсуф, Зулайҳо ва ғайраҳо, ки ҳар кадомашон дар алоҳидагӣ ҳаёти ибратпазир ва дostonҳои беназир доранд, ёд мекунанд ва шахсонии замони худро вобаста ба ҳулкашон ба онҳо монанд (шабех) гардонда, мисол мезананд. Мисли ин байти Фарзона:

Зеботарӣ зи Юсуф, ошиқтарӣ зи Маҷнун,

Эй чони номусаххар в-эй қалби номусаллам [10, 327].

Дар пешгуфтори китоби зикргардидаи «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ»-и Муҳаммадҷаъфари Ёҳаққӣ, ки бо таҳия, шарҳу тавзеҳот ва таълиқоту пешгуфтори адабиётшинос Рустами Ваҳҳобиён ба дасти чоп расидааст, тамоми устураҳо ба навҳои асотири қайҳонӣ, асотири эсхотологӣ (дар бораи поёни ҷаҳон), асотири антропогонӣ, асотири тақвимӣ, асотири оинӣ ва асотири ҷонварон ҷудо карда шудааст. Ба қавли адабиётшинос Рустами Ваҳҳобиён: «...агар нодиртарини ин гурӯҳ «ҳайвони миранда ва эҳёшаванда» бошад, пас, яке аз намунаҳои он дар асотири миллии мо мурғи асотирии Қақнус мебошад» [7,16].

Дар ин мақола, мо доир ба навҳои асотири ҷонварон, дақиқтараш устураи «асп» дар шеърҳои манзумаҳои устод Муъмин Қаноат иброи назар мекунем.

Ноғуфта намонад, ки устураҳо дар осори Муъмин Қаноат, чи дар шеърҳои кӯтоҳ ва чи дар дostonҳои калонҳаҷм, ситораҳои пурҷилои осмонро дар шомгоҳон мемонанд, ки аз ҳар тараф ва ба ҳар навъ ба хонандаи завқманди осори Муъмин Қаноат чашмак мезананд. Муъмин Қаноат аз навҳои гуногуни устураҳо то ҳаде васеъ истифода кардааст, ки ҳатто, мо метавонем дар як

дубайтии сода, ки маъмулан чаҳор мисраъро дар бар мегирад, то чаҳор-панҷ устураи машхуртаринро мушоҳида намоем. Мисли ин дубайтӣ:

Зи Миррих табли чанг ояд ҳамеша,
 Зи Зухра ною чанг ояд ҳамеша.
 Аё Симурғ, Золи мо кучо шуд,
 Зи кӯҳи Қоф санг ояд ҳамеша [6, 414].

Дар байни чорпоён асп ҳамчун ҳайвони чолоку зирак, хушманд, муфид ва дӯсти инсон шинохта шудааст. Аз ин рӯ, дар аксари асотир ва намодҳои фарҳангии миллатҳои дунё ба ин ҳайвони начиб эҳтиром қоилад ва онро анису ёвари мардони чанг дар майдони набард медонанд. Мо аз қиссаҳо ва дostonвораҳо дар адабиёти куҳантаърихи худ ба ёд дорем, ки аспҳои маъруфе ба монанди Раҳши Рустам, Дулдули ҳазрати Алӣ, Шабдеси Хусрави Парвиз ва даҳҳои дигар аз ин қабил устураҳои маъруф бо номҳои асп дорем, ки барои соҳибонашон азизтарин ва муҳимтарин ёвар буданд. Дар ин маврид донишманди эронӣ Муҳаммадҷаъфари Ёҳақӣ дар китоби худ «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» овардааст: «...аз қавли Кайхусрав нақл кардаанд (ки гуфтааст – Р.В.): Ҳеч чиз дар подшоҳӣ бар ман гиromитар аз асп нест» [6, 64].

Устод Муъмин Қаноат аз солҳои аввали эҷодиёташ ба ин ҳайвони начибу зебо ва хушманд тавачҷуҳи хос дошт ва ҳамеша дар эҷодиёти худ аз ин устура истифода кардааст. Дар сурудаи «Шеъри қазоқ», ки ба шоири дӯст ва бародари қазоқаш Олжас Сулаймонов, соли 1963 навишта шуда буд, устод Муъмин Қаноат аз ин устура истифода карда мегӯяд:

Аспу дашту савори човандоз,
 Сабзии навбахор – пояндоз.
 Аз карон то карона зери назар,
 Медавад асп –

Мевазад сарсар.

Ва ё ин ки :

Шарфаи пойи асп дар сахро,
 Менавозад нағораи раҳпо.
 Ин магар набз дар биёбон аст,
 Ё ки оҳанги шеъри ҳассон аст? [5, 45].

Дар манзумаи «Гули Бодом», ки аз 17-банди шашмисрай иборат мебошад (ба истиснои банди 11-ум, ки ҳафт мисраъ аст), устод Муъмин Қаноат сифатҳои ин ҳайвони начибро аз қабилҳои далерӣ, хушмандӣ, тавоноӣ, вафодорӣ ва ҷастану париданҳои чун қафтарӣ онро шоирона ба риштаи тасвир кашидааст. Манзумаи «Гули Бодом» бо санъати баланди сифанчинӣ дар бораи асп оғоз мегардад:

Суми мармар, думи мухпар,
 Пари қафтар, дави сарсар.
 Миёне дастаи ханҷар,

Чӣ гардан, гардани духтар!

Аҷаб хушрӯю бозингар –
 Гули Бодом! [4, 63].

Аслан номи ин манзума - «Гули Бодом» аз номи аспӣ қаҳрамони Ҷанги Бузурги Ватанӣ Саидахмади Карим гирифта шудааст.

Қабл аз ин ҳамосасарои бузурги Эронзамин ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ дар шоҳасари безаволи худ «Шоҳнома» Рахшро бо чунин сифатҳо тасвир кардааст:

Синонгӯшу маҳтозишу чархгард,
 Заминкӯбу дарёбуру раҳнавард.
 Гузоранда аз пешу раҳбар зи пас,
 Ҳамедараҳону гурезандарас.
 Аз андешаи дил сабукпӯйтар,
 Зи роҳи хирадманд раҳчӯйтар.
 Чи бар об будӣ, чи бар хушкроҳ,
 Ба рӯз аз хур афзун будӣ, шаб зи моҳ.
 Танаш пурнигор аз карон то карон,
 Чу барги гули сурх бар заъфарон [1, 470].

Рахш дар «Шоҳнома» ҷонвари шигифтангез тасвир шудааст, ки аз тавоноӣ ва дарку хушмандии ҳосе бархӯрдор аст:

Ба шаб мӯрча бар палоси сиёҳ,
 Бидидӣ ба чашм аз ду фарсанг роҳ.
 Ба нерӣ пилу ба боло ҳаюн,
 Ба захра чу шери кӯҳи Бесутун» [1, 470].

Дар банди чаҳоруми манзумаи «Гули Бодом» устод Муъмин Қаноат мисли тир аз ҷо ҷастан ва мисли бод аз дашту саҳро гузаштани Гули Бодомро ин гуна ба қалам додааст:

Зимистон, як саҳар
 Монанди тире аз камон частӣ,
 Зи банди оҳанин растӣ,
 Чу абру бод дар даште
 Зи садҳо асп бигзаштӣ,
 Гули Бодом [5, 63].

Шоир дар авҷи эҳсосоти шоирии худ ҳангоми тасвиروفарӣ дар манзумаи «Гули Бодом» як замон аспӣ қаҳрамони худ - Гули Бодомро ба монанди Рахш беҳамто ва ўро ҳокими саҳро хондааст:

Сипас чун Рахши майдонӣ,
 Шудӣ дар ҷанг беҳамто.
 Чу тӯфон – ҳокими саҳро,
 Басе шабҳо, ки душманро
 Шабохун мезадӣ танҳо
 Гули Бодом! [6,348].

Дар тасвири устод Муъмин Қаноат Гули Бодом дар бисёр мавридҳо аз Раҳши беҳамто пуркоргар, часуртар ва фидоитар аст. Гули Бодом дар замоне ба майдони ҷанг меравад, ки душман то дандон бо тиру танку тӯп мусаллаҳ аст. Хатари зуд аз байн рафтани Гули Бодом дар баробари тупу танки душман, садҳо карат аз Раҳши Рустам дар майдони набард бештар аст. Дар банди ёздаҳуми ин манзума шоир иқрор мешавад, ки барои Гули Бодом дар кӯчаҳои Аврупо, дар ин замини саҳти олмонӣ, қадам задан кори саҳлу осон набуд:

Дави аспӣ ҳисорӣ,
Марди ҷовандози хатлонӣ,
Замини саҳти олмонӣ,
Ба сарҳо хашми яздонӣ,
Ба дилҳо меҳри инсонӣ,
Набуд ин роҳи осоне,
Гули Бодом! [6,349].

Дар майдони набард Гули Бодом «се баҳору се зимистон»- ро пушти сар мекунад ва дар ин фосилаи замони бисёр саҳтиҳову сардиҳоро мебинад. Дар авҷи тасвири ин ҳама мушқилоти ҷанг аз мавҷуди отифӣ будани Гули Бодом ва ҳатто, дар майдони ҷанг «рафтори пандомез» доштани ин ҷонвар шоир ёд меорад:

Агар душман ба по бошад,
Зи рӯяш хез мекардӣ.
Агар афтода бошад, зер не,
Парҳез мекардӣ,
Аҷаб рафтори пандомез мекардӣ,
Гули Бодом [6, 349].

Бар рағми ҳамаи ин, дар хотимаи ин манзума душман бераҳмона бо танк ба сӯйи ин ҷонвари вафодор оташ мекушояд. Пайкари зебои Гули Бодом ба замин ларзида меафтад ва аз ҳар тори мӯйи баданаш хун чорӣ мешавад. Дар ин лаҳзаҳои ҳассостарин шоир кӯшидааст нишон диҳад, ки бо ин ҳама бераҳмии инсон, ки ба зебоии табиат, ҷонварон ва одамон раҳм накарда ҳама чоро оташ задааст, ҳамоно Гули Бодом бо меҳр ба соҳибаш менигарад, бо як эҳсоси начибе мисли одам гиря мекунад ва ҷашмони бодомии худро барои абад мепӯшад:

Ҳамин дам танк аз беша,
Баногоҳ рӯ ба рӯ омад,
Нафасҳо дар гулӯ омад,
Кушод оташ, фитодӣ,
Хунат аз ҳар тори мӯ омад,
Гули Бодом.

Ва:

Чу одам гиря кардӣ,
Ҷашм пӯшидию ларзидӣ,
Ҷаҳонро лолагун дидию

Хандидӣ;
Маро ду пой бибридӣ,
Гули Бодом! [6, 350].

Дар достони маъруфи «Суруши Сталинград» танҳо дар як маврид асп ҳамчун ҳамсафар ва рафики роҳи қаҳрамони дoston тасвир ёфтааст. Он ҳам дар Суруши панҷум (Робиа). Замоне ки қаҳрамони ин бахши дoston Аҳмад Турдиев ба чанг мерафт, дар ҳангоми хайрбод бо аъзои оилааш аспии зинкардаи ӯ зери айвони падар шиҳа мекашид:

Ба айвон шиҳа мезад аспии раҳвораш ба зери зин,
Ба қоши зини хотамкор қамчини падар, омин [5, 206].

Дар шеъри «Ёд» лаҳзае, ки бародари шоир – Анвар аз майдони Ҷанги Бузурги Ваганӣ бе огоҳӣ бармегардад, шиҳаи аспии саманди ӯро шоир ба фоли нек гирифта, «фарёди бахт» хондааст:

Чун роҳи рафту омадат роҳи дароз буд,
Дарвоза чун кушодани дунёи роз буд...
Бахти баланд – сурати қадди баланди ту,
Фарёди бахт – шиҳаи аспии саманди ту [5, 82].

Шоир дар шеъри «Ки Масъуд зодааст чархи баринаш» пеши Худои худ шикоят мебарад, ки Масъудро чун Рустами дигаре офаридӣ, вале чаро ӯро бар Рахше савор накардаӣ:

Ба нек офаридӣ варо, эй Худованд,
Чаро кина корӣ ясору яминаш?
Агар Рустами дигаре офаридӣ,
Накардӣ савора ба Рахшу ба зинаш.
Магар Рахши ӯ меравад з-осмонҳо,
Ки ояд гаҳе шиҳаҳои маҳинаш.
Ба раҳм офаридӣ варо ҳамчун Сухроб,
Чаро офаридӣ падарро ба кинаш? [5, 82].

Ҳамин тавр, устураҳо ва ривоёт дар осори Муъмин Қаноат на танҳо дар дostonҳо, балки дар шеъру манзумаҳои алоҳида низ, ба таври густарда мавриди истифода қарор гирифта, дар зиндагии рӯзмарраи мо ҳузури маънавӣ доранд ва тасвиру таҷассуми бадеии онҳо ҳамзамон тасвиру таҷассуми воқеият ва зеҳнияти рӯзгори муосир ҳам ҳаст.

КИТОБНОМА

1. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ // Ахтарони адаб. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷ. 1. – 480 с.
2. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ // Ахтарони адаб. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷ. 2. – 460 с.
3. Хуросонӣ А.М., Назрӣ Ҷ. Ҳунари номанигорӣ дар «Шоҳнома»/ Алиӣ Мухаммадии Хуросонӣ, Ҷӯрабек Назрӣ. – Душанбе: Дониш, 2014. – 300 с.

4. Мақсудов, Б. Равиши таҳқиқи адабиётшиносӣ / Бадриддин Мақсудов. – Душанбе: Сино, 2012. – 1440 с.
5. Қаноат, М. Меҳри сипеҳр (баргузидаи ашъор) / Муъмин Қаноат. – Душанбе: Адиб, 2007. – 376 с.
6. Қаноат, М. Шукӯҳи суҳан / Муъмин Қаноат. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 420 с.
7. Ёҳаққӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форс (таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб) / Муҳаммадҷаъфар Ёҳаққӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
8. Суҳанро кудрати чонофарин бахшид (мачмуаи мақолаҳо дар бораи шахсият ва осори Муъмин Қаноат). – Душанбе: Дониш, 2002. – 254 с.
9. Тоиров, У. ва диг. Каломӣ манзум / У. Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров. – Душанбе: Сино, 2012. – 455 с.
10. Фарзона. Девон / Панҷсад ғазали дилангез / Фарзонаи Хучандӣ. – Хучанд: Хуросон, 2014. – 540 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Чилди 1. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 996 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Чилди 2. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 1096 с.
13. Шарифзода, Х. «Шохнома» ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Худой Шарифов. – Душанбе, 2014. – 400 с.
14. Шарифзода, Х. Савти Ачам (назар ба аҳвол ва ашъори Муъмин Қаноат) / Худой Шарифов. – Душанбе: Хазианаи адабиёти Тоҷикистон, 2002. – 208 с.
15. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.

ҶОЙГОҲИ УСТУРАИ «АСП» ДАР ШЕЪРУ МАНЗУМАҲОИ МУЪМИН ҚАНОАТ

Дар таълифи мақолаи мазкур муаллиф доир ба ҷойгоҳи устураи «асп» дар шеърӣ манзумаҳои Муъмин Қаноат масъалагузорӣ менамояд. Дар аксари асотир ва намодҳои фарҳангии миллатҳои дунё ба ин ҳайвони наҷиб эҳтиром қоиланд. Дар байни чорпоён асп ҳамчун ҳайвони чолоку зирак ва ҳушманд шинохта шудааст. Муаллифи мақолаи мазкур кӯшидааст, то ҳама ҷанбаҳои хуби ин ҳайвони шигифтангезро, дар шеърӣ манзумаҳои Муъмин Қаноат, ба хонанда бозкушоӣ кунад. Муаллиф гоҳо Гули Бодомро бо Раҳиш Рустам муқоиса мекунад ва дар бисёр мавридҳо ҳатто, ӯро аз Раҳиш пуркортар медонад. Мо ҳанӯз, аз қиссаҳо ва дostonвораҳо дар адабиёти қуҳантариҳи худ ба ёд дорем, ки аспҳои маъруфе ба монанди Раҳиш Рустам, Дулдули ҳазрати Алӣ, Шабдози Хусрави Парвиз ва даҳҳо номгӯи дигар аз ин қабил устураҳои маъруф бо номҳои асп дорем, ки барои соҳибонашон азизтарин ва муҳимтарин дӯсту ёвар буданд. Ҳамчунин, муаллифи мақола ёдовар мешавад, ки Гули Бодом дар замоне ба майдони ҷанг меравад, ки душман то дандон бо тиру танку тӯп мусаллаҳ аст. Хатари зуд аз байн рафтани Гули Бодом дар баробари тӯпу танки душман,

садҳо карат аз Раҳиш Рустам дар майдони набард беиштар аст. Дар кӯчаҳои Аврупо қадам задан барои аспе чун Гули Бодом кори сахлу осон набуд. Роҷеъ ба ин, бояд зикр кард, ки асотир ва дostonвораҳо як қисмати асосии зиндагии маънавии мардуми моро ташиқил медиҳанд. Гоҳо онҳо бо воқеатҳои рӯзгори мо дар як радиф меистанд ва аслан байни онҳо фарқ гузошта намешавад.

Калидвожаҳо: асотир, ривоёт, афсона, асп, Раҳиш, манзума, шеър, дoston, фарҳанг, ҷанг.

МЕСТО СЛОВА «ЛОШАДЬ» В СТИХИЯХ И ПОЭМАХ МУМИНА КАНОАТА

При написании данной статьи педагог рассуждает о месте слова «лошадь» в стихах Мумина Каноата. В большинстве мифов и культурных символов народов мира это благородное животное пользуется уважением. Среди крупного рогатого скота лошадь известна как ловкое и умное животное. Автор данной статьи постарался раскрыть читателю все хорошие стороны этого очаровательного животного в стихах Мумина Каноата. Автор иногда сравнивает Гули Бодом с Рахшем Рустама, а во многих случаях даже считает его более продуктивным, чем Рахш. Мы до сих пор помним из рассказов и анекдотов нашей древней литературы, что такие знаменитые лошади, как «Рахш» Рустама, «Дулдул» Хазрата Али, «Шабдез» Хосрави Парвиза и десятки других подобных имен, были бритвами, известными под именами лошадей, которые были самыми дорогими и важными друзьями и помощниками для своих владельцев. Также автор статьи упоминает, что Гули Бодом выходит на поле боя в тот момент, когда противник до зубов вооружен стрелами, мечами и ружьями. Риск быстрого исчезновения Гули Бодома вместе с орудиями и танками противника в сотни раз выше, чем у Рахши Рустама на поле боя. Гулять по улицам Европы было непростой задачей для такой лошади, как Гули Бодом. Кроме того, следует отметить, что мифы и легенды составляют важную часть духовной жизни нашего народа. Иногда они совпадают с событиями нашей жизни, и между ними нет реальной разницы.

Ключевые слова: мифы, легенды, сказка, лошадь, Рахш, поэма, стихотворение, рассказ, культура, война.

THE PLACE OF THE WORD «HORSE» IN THE POEMS OF MUMIN QANOAT

In this article, the author discusses the place of the type of «horse» in the poems of Mumin Qanoat. In most myths and cultural symbols of the nations of the world, this noble animal is revered. Among the livestock, the horse is known as an agile, smart and intelligent animal. The author of this article has tried to reveal to the reader all the good aspects of this amazing animal in the poems of Mumin Qanoat. The author sometimes compares Guli Bodom with Rakhshi Rustam, and in many cases even considers it more energetic than Rakhsh. We still remember from the stories and legends in our ancient literature that famous horses such as Rustam's «Rakhsh», Hazrat Ali's horse «Duldul», Khusrav Parviz's – «Shabdez» and dozens of other such

famous horses, which were the dearest and most important friends and helpers for their owners. The author of the article also mentions that Guli Bodom goes to the battlefield at a time when the enemy is armed to the teeth with arrows, cannons and guns. The risk of Guli Bodom's quick disappearance in the face of enemy cannons and tanks is hundreds of times greater than Rakhsh Rustam on the battlefield. Walking the streets of Europe was not an easy task for a horse like Guli Bodom. In this regard, it should be noted that myths and legends form a major part of the spiritual life of our people. Sometimes they stand on the same level with our everyday events and there is no real difference between them. Despite the poet's stories, the author managed to show the patriotic and national spirit of Mumin Qanoat in his poems and short poems.

Keywords: *myths, legends, tales, horse, Rakhsh, poem, poem, story, culture, war.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ташрифов Насриддин Бахриддинович – ассистенти кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. **Нишонӣ:** 734003, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 987 69 45 07.

Информация об авторе: Ташрифов Насриддин Бахриддинович – ассистента кафедры языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Тел.: (+992) 987 69 45 07.

Information about the author: Tashrifov Nasriddin Bakhriddinovich, assistant of the Department of Language and Culture of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. **Address:** Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Phone: (+992) 987 69 45 07.

**ЗИНДАГИНОМАИ МУНЗИМ ДАР ТАҲҚИҚОТИ СОҲИБ
ТАБАРОВ****Зебунисо Ҳамидзода****Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Садриддин Айнӣ дар «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (1918) ва баъзе дигар асарҳояш ба таъкид ёдовар мешавад, ки «ӯ (Айнӣ – З.Ҳ) низ монанди Фитрату Мунзим, Ҳамдӣ ва дигарон чадиҷ буд ва тағйироти сиёсиро бо роҳи саводнок кардани мардум амалӣ намуданӣ буд» [4, 204].

Агарчи дар бораи Мунзим, ки аз саркардагони ин равияи чадиҷия буд, баъзе аз муҳаққиқони соҳаҳои таърих, рӯзноманигорӣ ва адабиётшиносӣ ёдовариҳо ва таъкидҳо намудаанд, аммо ҳаёт ва фаъолияти маорифпарвариву эҷодии Мунзимро ба таври фарогир танҳо Соҳиб Табаров анҷом додааст. Ин муҳаққиқ нахустин бор соли 2002 аз тариқи нашриёти «Диловар»-и ДДМТ бо номи «Мунзим. Бехбудӣ» асар ба нашр мерасонад [10]. Таҳқиқоти дигари С. Табаров соли 2009 бо номи «Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим» аз тариқи нашриёти «Нодир» нашр мегардад [9].

Устод С. Табаров ин асарро бори дигар таҳрир карда, солҳои 2009 ва 2011 бо номи «Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим (очерки мухтасари ҳаёт ва эҷодиёт) ба таъб мерасонад.

Мундариҷаи ҷопи сеюми китоб чунин мебошад: «Рӯзгори Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим»; «Маълумот дар бораи тарҷумаи аҳволи Мунзим»; «Рағбати Мунзим ба шеърӯ шоирӣ»; «Фаъолияти маорифпарварии Мунзим»; «Тавсияи ҷамъияти маҳфили «Тарбияи атфол» ва фирқаи ҷавонбухориён»; «Омодагӣ ба инқилоб»; «Тақдири Мунзим ва оилаи ӯ пас аз Инқилоби Бухоро»; «Сухане чанд доир ба осори Мунзим»; «Оғози фаъолияти шоирии Мунзим»; «Мунзим идомадиҳандаи анъанаҳои ниёгон»; «Мунзим муаллифи «Роҳбари халқ»; «Ҷояҳои маорифпарварӣ дар эҷодиёти Мунзим»; «Фаъолияти эҷодии Мунзим баъди инқилоб». Илова ба ин ҳама, дар охири асар чун далел суратҳои ҳуҷҷатҳои Абдулвоҳиди Мунзим ҷой дода шудаанд.

Муҳаққиқ дар оғози асар нахуст аз он ёдовар мешавад, ки дар бораи чадиҷия ва намояндагони ҷудоғонаи он дар муддати 70 соли пешин ақидаҳои мухталиф буданд, вале оид ба ин ҷараён ва намояндаи он ақидаҳои мухталифи ҷойдоштаро зикр накарда, ташреҳ намедихад. Шояд ҷой доштани ақидаҳои мухталиф дар 70 соли пеш бар асари идеологияи мавҷуда дар замони Иттиҳоди Шуравӣ бошад.

Соҳиб Табаров соли 2007 дар суҳбат бо рӯзноманигори рӯзномаи «Чумҳурият» Абдулқодири Раҳим бо номи «Агар медонистам, ки ин қадар зуд пир мешавам...» ба саволи «Чӣ орзу ё нақшаи иҷронашуда доред?», аз ҷумла, чунин посух гуфтааст: «Таърихи адабиёти тоҷик»-ро навиштан даркор аст,

таърихи саҳеҳ, дурусташро, аз оғоз то ба имрӯз. Барои навиштани он эҷоди ҳар адибро ба пуррагӣ, дурустӣ омӯхтан ва ба ҳамаи онҳо аз рӯи ҷойгоҳашон дар адабиёт баҳо додан лозим аст» [7, 188]. Адабиётшинос бо дарки ҳамин зарурат ба таҳқиқоти ин ҳаракату ин ҷараён ва намояндагони он ба хотири навиштани таърихи саҳеҳи адабиётмон дар замони истиқлол, ки чунин имкониятро фароҳам овардааст, чиддан шуруъ менамояд.

С. Табаров ин ҳақиқатро ҳам таъкид мекунад, ки то ба ҳол, албатта, то ба чопи ин таҳқиқот дар бораи рӯзгору «фаъолияти революционӣ (инқилобӣ) ва эҷоди яке аз сарварони машҳуртарини ҷадидизм Мирзо Абдулвоҳид бинни Бурҳонбек мутахаллис ба Мунзим (Бурҳонов) маълумоти дақиқу муфассал дар даст надорад. Метавон гуфт, ки ягона маълумоти дақиқу муфассалро дар бораи Абдулвоҳид хонанда танҳо аз ин китоб дастрас карда метавонад» [12, 3]. Соҳиб Табаров сабаби инро дар дастрас набудани «тамоми маводи бойгонӣ» ва дигар сарчашмаҳои асосӣ медонад.

Муҳаққиқ ин ҳақиқатро иқро намуда, чунин зикр мекунад: «Аммо имрӯзҳо ба ҳамаи ин ноқисҳо нигоҳ накарда, дар асоси мавод ва ҳуҷҷатҳои на он қадар зиёди дар даст буда дар поён дар бораи ҳаёт, фаъолияти шоирӣ, маорифпарварӣ ва муборизаҳои озодихонаи яке аз шоирони номдор, хаттотони маъруфтарин ва сарварони ҳаракати миллӣ-озодихонаи халқи тоҷики охири асри XIX ва оғози асри XX дар қаламрави аморати Бухоро Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим (Бурҳонов) маълумоти мухтасар дода мешавад» [12, 3].

Соҳиб Табаров нахуст бар он мекушад, ки соли дурусти таваллуди адибро муайян кунад. Бо баррасии ин масъала ва ҳулосаҳои муҳаққиқ ин ҳақиқат ошкор мегардад, ки баъзе аз солҳои таваллуди адибон, ҳатто сардафтари адабиёти навин устод Садриддин Айнӣ дуруст муайян нашудааст, ҳол он ки барои омӯзиши рӯзгору осори эҷодкор ин бисёр муҳим мебошад.

Аз ин таҳқиқот бармеояд, ки соли таваллуди Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим низ дар сарчашмаҳо ва баъзе аз ҳуҷҷатҳои расмӣ дуруст оварда нашудааст. То дастрасии ин таҳқиқот дар сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ, инчунин, ёддоштҳои соли таваллуди ин намояндаи ҷараёну ҳаракати ҷадидия 1204-и ҳичрӣ ё худ соли 1877-и мелодӣ нишон дода шудааст. Муҳаққиқ барои дақиқ кардани соли таваллуди Абдулвоҳиди Мунзим ёддоштҳои Шарифҷон–маҳдуми Садри Зиё [9, 13], Садриддин Айнӣ [1, 2], «Таърихи адабиёти советии тоҷик» [14], «Адибони Тоҷикистон» - русиву тоҷикӣ (1966, 1976, 1981, 2003), китоби дарсии «Адабиёт» (1934) муаллифон Шарифҷон Ҳусейнзода ва Ш. Ниёзӣ), ҷилди 2-юми «Энциклопедияи калони советӣ» [5], шаҳодатномаи аъзои Иттифоқи касабаи саноати қоғазбарорӣ ва полиграфии № 6979, паспорти серияи П.А № 006604, маълумоти адабиётшинос Х. Отахонова аз рӯи мақолаи «Арзи ҳол»-и Мунзим ва дигар тазкираҳои машҳурро ба таҳқиқ мегирад. Аз рӯи ин сарчашмаҳо маълум месозад, ки соли таваллуди Мунзим ба таври гуногун, яъне 1877, 1874, 1872, 1876, 1878, 1875 нишон дода шудааст. Ва санаи паспорт ва асари «Арзи ҳол» -и Мунзимро муҳимтар шуморид, соли 1875-ро дуруст медонад [6].

С. Табаров бо така ба сарчашма ё худ тазкираҳо, аз қабилӣ «Тухфат -ул-аҳбоб фӣ тазкират-ул-асҳоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ [16], «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам [13], «Тазкори ашъор»-и қозӣ Муҳаммад Шарифи Садр» [13], - мутахаллис ба Зиё ва тазкираи Мирзо Салимбеки Салимӣ дар бораи Мунзим ва падару аҷдодаш маълумот медиҳад. Мавқеъ ва маълумоти додаи тазкираҳову муаллифони он агарчи гуногун мебошанд, аммо саҳифаҳои торики зиндагиномаи Мунзимро, ҷойгоҳу мақомашро муайян месозанд. Аз ҷумла, «қобилияти фавқулода баланди муншигӣ доштани Мунзимро Садрӣ Зиё низ дар «Тазкори ашъор бо мисраъҳои

Ба манзуму мансур донишвар аст,

Вале рутбаи насри ӯ бартар аст.

Саводи хаташ пеши аҳли назар

Зиёбахши чашм асту кухли басар, -

чамъбаст кардааст» [11, 5]. Муҳаққиқ, дар ин маврид маълумоти С. Айниро дар «Ёддоштҳо» роҷеъ ба ҳаёту фаъолияти Мунзим истисно намекунад: «Мирзо Абдулвоҳид мисли ман бе падару модар будааст, ки яке аз қадрдонҳои падараш ба воситаи ошно буданаш ба Шарифҷон-маҳдум ўро оварда, ба хидмати ин кас супурдааст, то ки дар кўчаҳо сарсарӣ нагашта нобуд шуда наравад. Дар ин ҷо бошад, ба замми муҳофиза ёфтани аз кўчагардӣ, ягон чиз ҳам бояд омўхт. Бинобар ин, ӯ дар берун ба ҳамон қадрдони падараш як дарс хонда омада, дар хонаи хўчаин дар вақти фароғаташ аз хидмат, ки кори ӯ хеле сабук – танҳо хидмати даруни меҳмонхона буд, ба хатмашққунӣ, ба иншонависӣ ва ба машқ қардани васиқа ва мактубнависӣ машғули мекард, то ки дар вақти қозӣ шудани хўчаин ба мирзохонаи ӯ соҳиб шавад. Либосашро, ки хеле озодона ва шаҳриёна буд, аз падар мерос гирифтааст» [2, 48-49].

Усули таҳқиқу тадқиқи Соҳиб Табаров дар шинохту шиносондани рўзгору кори эҷодии Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар сатҳи баланди илми академӣ қарор дорад. Соҳиб Табаров бо таҳқиқот ва хулосабарориҳояш дар асоси маълумоти тазкираи Салимӣ «баъзе лаҳзаҳои наву тозаро дар масъалаи таълими хат ва иншо гирифтани Мунзим аз Садрӣ Зиё» бозгў мекунад. Мунзим аз рўйи ин таҳқиқоту хулосабарорӣ дар даҳсолаи аввали асри ХХ дар «мирзохонаи вазир Мирзо Насруллоҳи Қушбегӣ» вазифаи китобатқуниро ба уҳда доштааст, аз ин рӯ, ўро «ба амали қаровулбегӣ сарфароз намуда будааст» [11, 5-6].

Дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров маълумоти Садрӣ Зиё, ки гўё рутбаи насри Мунзим аз назмаш бартар мебошад, рад мешавад. Дар ин маврид, ӯ навиштаи Садриддин Айниро, ки 19 феввали соли 1948 баъди чандин даҳсола сурат гирифтааст, асос мекунад. Аз рўйи он маълум мегардад, ки ба ҳангоми навиштани пораи шеърӣ Мунзим на он замон ва на пас аз Инқилоби Бухоро маҳсус ба насри адабӣ-бадеӣ рӯ наовардааст. Ба Садрӣ Зиё ва мирзохонаи қушбегӣ котибӣ кардааст. Пас аз таҳқиқу таҳлил ва баррасӣ Соҳиб Табаров ба ин хулоса меояд: «Ҳамин тавр, маълум гардид, ки номи аслии ин шоир, муншӣ,

маорифпарвар ва инқилобчии тоҷик Абдулвоҳид буда, Мунзим таҳаллуси шоириаш ва Мирзо унвони муншигиаш мебошад» [12, 6].

Дар номанигорӣ ва хушнависӣ Мунзим ба пояи устодӣ мерасад. Аз ин рӯ, номи ӯро бе зикри Мирзо ё худ унвони муншигиаш ба забон намегирифтанд.

Соҳиб Табаров дар таҳқиқоташ ба ахлоқи ҳамида доштани Мунзим низ махсус эътибор медиҳад ва маълумоти овардаи Садриддин Айниро дар ин маврид асос мекунад: «Мирзо Абдулвоҳид дар хушнависӣ ва дар иншонависии расмӣ он замон аз ҳамаи шарикон ва аз аксари ҳамсолонамон пеш буд, аммо аз он ҷо, ки хеле камоли ахлоқӣ пайдо карда буд, дар ин бора даъво ва ғуруре зоҳир намекард» [1, 283; 11, 6]. Ба маълумоти овардаи муҳаққиқ, амали падари Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим - Бурҳонбек қаровулбегӣ буд, ки як амали хурди аморат маҳсуб мешуд. Инчунин, шуглаш алоҷабоеӣ буд, ки ба василаи он шухрату иззату иқром дошт. Дар маҳаллаҳои гуногуни Осиёи Миёна ва берун аз он тичорат мекард. Албатта, тичораташ ба ҳангоми фароғат аз корҳои давлатӣ буд.

Муҳаққиқ зимни баёни тичорати падари Мунзим санаи вафоти ӯро, ки соли 1882 аст, зикр мекунад. Агар соли таваллуди Мунзим ва соли вафоти падарашро ба эътибор бигирем, ба ин хулоса омадан мумкин аст, ки ин маорифпарвар, муншӣ, шоир, инқилобчии тоҷик дар 7–солагӣ ятим мешавад аз ин рӯ, хидматгории Садри Зиёро мекунад. Ба яқин, ҳеч мумкин набуд, падаре, ки барои фуруши алоҷа «ба чандин шаҳрҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон, Кавказ ва Россия, аз ҷумла ба Оренбург, Қазон, Уфа, Пишиек (Бишкеки ҳозира), Ашқобод, Боку, Тифлис, Верний (Алма-Атои ҳозира), Тошканд, Самарқанд, Шаҳрисабз Қаршӣ ва ҳатто ба Қрим» рафтааст, фарзандашро дар хурдсолӣ хидматгор намояд.

Аз авлоди онҳо амакаш Абдулҷалили Мисрихон (Мисрӣ) вазифаи баландтар – девонбегӣ ва обрӯи зиёдро касб карда буд.

Соҳиб Табаров аз рӯи нақли шифоҳии Муҳиба Бурҳонова, ки ҳамсари Мунзим буд, муайян мекунад, ки амаки Мунзим се хоҳар доштааст. Бурҳонбек ё худ падари Мунзим, соҳиби ду фарзанд будааст: яке Абдулвоҳид ва дигаре Саодат. Парастории ин ду фарзанди ятим ба уҳдаи модарашон меафтад.

Ӯ зани бомаърифат будааст. Баъди ҳафтсола шудани Мунзим ӯро чор сол дар мактаби кӯҳна мехононад. Ба ҷуз ин, худааш ҳар ду фарзандро «хату савод меомӯзонад» [11, 7].

Соҳиб Табаров ба воситаи маълумоти ҳамсари Мунзим ва дигар сарчашмаҳо соли вафоти модари ин ду ятимро соли 1889 муайян мекунад. Ҳамин тавр, Мунзим дар 14-солагӣ аз модар маҳрум мегардад.

Соҳиб Табаров зимни овардани маълумоти Ш. Хусейнзода ва Ш. Ниёзӣ дар китоби «Адабиёт» онҳоро таҳқиқ, таҳлил ва баррасӣ мекунад ва хулосаи дурусту дақиқ мебарорад. Аз рӯи маълумоти муаллифони китоби «Адабиёт», Абдулвоҳиди Мунзим дар 15-солагӣ «ба хидмати Шарифҷон-Маҳдум даромада, кор кардааст. Дар ҳамин ҷо хат ва саводи худро баровардааст» [18, 248].

Дар ин маврид ба ду маълумоти додаи муаллифон шубҳа кардан мумкин аст:

1. Мунзим дар 9-солагӣ аз падар ятим мондааст.

Тавре ки Соҳиб Табаров аз рӯи «Арзи ҳол»-и Мунзим соли таваллуди ӯро 1875 ва соли вафоти падарашро 1882 муайян кардааст ва аз ин маълумот равшан мегардад, ки маорифпарвар на дар 9-солагӣ, балки дар 7-солагӣ аз падар ятим мондааст.

2. Агар Мунзим 4 сол дар мактаби кӯҳна ва назди модари бомаърифаташ хату савод бароварда бошад, чӣ гуна метавонад, ки дар назди Шарифҷон-маҳдум «хат ва саводи худро баровардааст?» [17, 248].

Муҳаққиқ Соҳиб Табаров ба ин ду маълумот таваччуҳи махсус зоҳир накардааст. Ӯ бештар ба ҳангоми таҳқиқи пажӯҳиш ба маълумоти овардаи Садриддин Айнӣ таъя мекунад. Аз рӯи маълумотҳои додаи Садриддин Айнӣ нахуст бе падару модар будани Мунзим таъкид мешавад. Баъдан, ҳар ду дар хидмати Шарифҷон-маҳдум буданашон.

Ба ҷуз ин, аз рӯи ин маълумот муайян мегардад, ки Мунзим дар назди Шарифҷон-маҳдум на хат, балки хатмашққуниро омӯхтааст, яъне, ӯ то ба назди Шарифҷон-маҳдум омадан то ҷое дар мактаби кӯҳна ва назди модараш хату савод баровардааст.

Аз рӯи ёддошти Садриддин Айнӣ, Мунзим ба ҳамон қадрдони падараш, ки ӯро ба назди Шарифҷон-маҳдум оварда буд, «дар берун як дарс хонда» меомадааст [1, 48-49].

Садриддин Айнӣ дар ин хусус ва моҳир будани Мунзим дар хатнависӣ ва роқоат ё худ номанигорӣ дар чанд асараш борҳо ёдовар мешавад.

Соҳиб Табаров барои собит сохтан ва дақиқи дуруст нигоштани ҳаёту фаёолияти Мунзим аз тазкираи мулло Муҳаммад Муҳтарам низ иқтибос мекунад. Муаллифи тазкира баръакси Садри Зиё назму насри ӯро дар як мартаба медонад.

Муҳаққиқ ба маълумоти овардаи ҳуди Мунзим дар «Арзи ҳол», ки ҳам онро нопурраву норавшан медонад, дар бораи таҳсил дар мактабҳои кӯҳнаи Бухоро ва хатшинос шуданашро таъкид мекунад. Ҳамчунин, дар 15-16-солагӣ ба воситаи наздикону пайвандонаш дар мадраса ба таҳсил машғул шуданашро ёдрас мешавад.

Соҳиб Табаров маълумоти дақиқтарро дар бораи Мунзим, симои зоҳирӣ ва хулқи аҷибӣ ӯ аз «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ меорад ва зимни баёни дурустии онҳо таъкид мекунад, ки ин ду маорифпарвар ва адиб 45 сол бо ҳам дӯст ва ҳаммаслак буданд дар боло бурдани маърифати миллати тоҷик. Бо вучуди ин ҳама, ин маълумотро бо маълумоти овардаи писари Мунзим - Раҳим Мунзимович Бурҳонов муқоиса мекунад ва дурустии онро тасдиқ менамояд. «Мирзо Абдулвоҳид, - менависад Айнӣ, - як ҷавони гандумгуни хушқабдан буд, ки аз ман як сол калон буд, ӯ соҳиби хату савод буда, хатро дар ғояти хубӣ менавишт ва дар вақтҳои фароғаташ аз дарс ва кор ҳамеша хат машқ мекард.

Чунонки мо дар охири қисми якуми «Ёддоштҳо» дида гузаштем (С. Айнӣ байтбараки байни Мунзим ва худаширо дар назар дорад – С.Т), ӯ ба зиракӣ ва шеърфаҳмии худаши аз будаши зиёд баҳо меод ва як дараҷа ба худ мағрур буд» [1, 8; 11, 8-9].

Мунзим аз рӯи мақолаи «Арзи ҳол»-аш соли 1907 мадрасаи Лаби Ҳавзи Девонбегиро хатм мекунад ва дар ин муддат, яъне шуруъ аз соли таҳсили 1891-1892 дар ин ҷо иқомат кардааст.

Соҳиб Табаров аз рӯи асари «Арзи ҳол»-и Мунзим, ки 15 апрели соли 1933 дар бораи солҳои таҳсил ва иқоматаш дар мадрасаи Бухоро аст, таъкид мекунад, ки ба ин маорифпарвар Садри Зиё бо сабаби қозӣ таъйин шуданаш дар тумани Ҷондор хучраи шахсияшро мебахшад. Хучра дар мадрасаи Муло Муҳаммадшариф буд. Ин сабаб мешавад, ки робитаи Мунзим бо ин шахсияти маъруфи Бухоро бештар гардаду ривоч ёбад.

Мунзим на танҳо аз Шарифҷон-махдум таълиму тарбия ва дониш гирифтааст, балки ба доираи адабӣ ва маҳфилҳои ҳафтагии ин хонадон роҳ ёфтааст. Албатта, ин ва дигар сафарҳои Мунзим бо ҳамроҳии Шарифҷон-махдум ба деҳаҳои туманҳои Бухоро таъсири неки худро ба ҷаҳонбинӣ ва эҷоди бадеиаш расондаанд.

Соҳиб Табаров дар асоси маълумоти «Мухтасири тарҷумаи ҳоли худам»-и Садриддин Айнӣ шеъри зиёд донишманди Мунзимро таъкид месозад. Садриддин Айнӣ зимни тасвири зоҳирии Мунзим таҷрибаи зиёд доштани ӯро дар байтбарак ва «байти бисёри ба одам таъсиркунанда» доштаниашро ёдовар мешавад.

Муҳаққиқ аз ин маълумоти Садриддин Айнӣ ба чунин хулоса меояд: «...Мунзим ҳанӯз дар соли 1889 шеърҳои бисёреро аз ёд медонистааст ва аз ҳамин вақт сар карда, муносибати дӯстӣ ва рафқати онҳо, ки рафта-рафта ба бародарӣ табдил меёбад, то охири умрашон давом мекунад [11, 11].

Ин маълумотро Садриддин Айнӣ такроран дар «Ёдоштҳо» чунин овардааст: «Мунзим аз он рӯз сар карда, то охири умраш ба ман дӯсти наздик буд ва дар моҳи март соли 1934 дар Сталинобод бо бемории сармоҳӯрӣ вафот кард» [1, 272]. Ҳамин андеша ва маълумотро Раҳим Мунзимович Бурҳонов 5 март соли 1960 дар хотираҳояш тасдиқ мекунад.

Ҳамин тавр, агар дар соли таваллуди Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ихтилофҳо ба вучуд омада бошанд, дар соли вафоташ шубҳаеро пайдо кардан мумкин нест, яъне, аз рӯи таҳқиқи пажӯҳиши Соҳиб Табаров, агар соли таваллудаш 1875 бошад, соли вафоташ 1934 мебошад ва 59 сол умр дидааст.

Фаъолияти эҷодӣ, маорифпарвариву инқилобии Мунзим ба охири солҳои 90-уми асри XIX рост меояд ва баъдан инкишоф меёбад. Ба навиштаи Садриддин Айнӣ, Мунзим дар шеър гуфтан, фаҳмидани шеър завқи зиёд доштааст. Ӯ дар ин давра, ҳамчунин, «Наводир-ул-воқеъ»-и Аҳмади Дониш ва маҷмуаи шеърҳои Муҳаммадсиддиқи Ҳайратро бо хатти зебои настаълиқ китобат мекунад.

Соҳиб Табаров барҳақ ба ин хулоса меояд: «Агар Мунзим дар таърихи афкори сиёсиву чамъиятӣ ва тамаддуни халқи тоҷик дигар ҳеҷ коре намекард ва танҳо бо чамъ овардану бо хатти зебои худ, ки он ҳам навъи санъати олии ба шумор меравад, нусхабардору рӯнавис кардану барои насли минбаъда ва тамоми башарияти мутамаддин маҳфуз доштани «Наводир-ул-воқеъ»-и Аҳмад Махдуми Дониш ва ашъори Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат иқтифо менамуд, номи худро абадӣ мегардонд» [12, 18]. Нусхабардории «Наводир-ул-воқеъ» ва муқоисаи он бо матни асли ҳамаҷониби Садриддин Айнӣ сабаби дар оянда инкишоф ёфтани афкори инқилобӣ ва озодихоҷияшон мегардад.

Ҳамин тавр, бо нусхабардорӣ, муқоиса бо матни асли ва дигар шарикдарсон, Соҳиб Табаров аз рӯи он ба чунин хулоса меояд: «ба оғози ҳаракати насли дувуми маорифпарварӣ, ки баъдҳо ба номи ҳаракати чадида маъруф гардид, дар ин сарзамин (Бухоро – Ҳ.З.) роҳ кушод» [11, 22]. Инчунин, бо дарки Инқилоби якуми рус, вақоии сиёсии он замон дили Мунзим аз мактаби кӯҳна, усули омӯзиши мадрасаҳои сарзамин хунук мешавад. Айнӣ ин ҳақиқатро дар «Ёди мозӣ» баён доштааст. Мунзим ин андеша ва ҳолатро чун Айнӣ дар «Арзи ҳол», ки як навъ этироз низ ба шумор меравад, изҳор мекунад:

Ҳазор афсӯс, шуд барбод умри ман ба гумроҳӣ,
Дар он вақте ки чоям масчиду меҳробу минбар шуд.
Тамоми ҷавҳари ақлу димоғу майнаам пӯсид,
Муқаррам мадраса вақти ҷавонӣ чун муқаррар шуд.
Сарам аз суҳбати муллову эшон гашт заҳролуд.
Ба гирди мадраса ҷӯлиду ақлам гум саросар шуд [11].

Ин таъсир ва пешрафти афкори сиёсӣ дар даҳсолаи аввали асри ХХ сабаб мегардад, ки Мунзим ва дигар намоёндогони ҳаракати чадида ба мутолиаи нахустин маҷаллаву рӯзномаҳо, аз қабиле «Ҳабл-ул-матин», «Сирот-ул-мустақим», «Тарҷумон» рӯ биёранд. Бо таъсису нашри дигар маҷаллаву рӯзномаҳо ба вазъи сиёсии вақти Бухоро ошно мешавад. Дар натиҷа, Мунзим на танҳо аз усули омӯзиш норизой, балки ба ҳамаи ҳокимони он давр нафрат пайдо мекунад.

Тавре ки Садриддин Айнӣ ёдовар мешавад, дар солҳои 1905-1908 дар Аморати Бухоро «панҷ-шаш нафар шахси бо ном «тараққипарвар» ва «ислохотхоҳ» ба воя расиданд» [4, 25]. Мунзим дар сафи пеш қарор дошт.

Ба навиштаи Садриддин Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик», Мунзим аз ҷумлаи роҳбарони инқилобиёни Бухоро мебошад. «Аввалин бор дар Бухоро бо усули тоза мактаб кушода, муаллимӣ кард [5, 485]. Ин мактабро дар ҳавлии худаш мекушояд. Дар ин мактаб ҳам фарзандони сарватмандон ва ҳам камбизоатон таҳсил мекарданд. Бо таъсиси он барои толибилмон нахустин китоби алифборо бо номи «Раҳбари хат» навишт ва чоп кард. Арзиши «Раҳбари хат» боз дар он мебошад, ки пас аз муқаддима бо номи «Мактаб» мақолаеро ба омӯзгорон пешкаш мекунад.

Соҳиб Табаров зимни хулосаи ин қисмат менависад: «Ҳамин тавр, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзимро аввалин ташкилкунандаи мактаби усули ҷадидӣ, нахустин муаллими ин мактаб ба забони тоҷикӣ ва асосгузори тарз ва усулу қоидаҳои нави таълиму тарбия дар он мактаб дар аморати Бухоро ҳисобидан мумкин аст» [12, 31].

Иртиҷоъпарастон дар назди ҳукуматдорони амири масъала мегузоранд, ки ин мактабро бибанданд. Мунзим бо дӯстону тарафдоронаш 9 сентябри соли 1909 дар ин мактаб «маҷлиси имтиҳони кушодаи умумиро ташкил менамоянд» [12, 34].

Садриддин Айнӣ баъдҳо аз ин имтиҳон ёдовар шуда менависад: «Хулоса, маҷлиси имтиҳон хуб гузашт. Саъю кӯшиши муассисони мактаб, хусусан ғайрати чандинмоҳаи Мирзо Абдулвоҳид ва истеъдоди бачагони бухороӣ чунон таъсире бахшид, ки аз ҳамамон вақт дар байни мардуми Бухоро фикри инқилоби илмӣ пайдо шуд. Яке аз газетаҳои аввалини Бухоро Бӯрибойи ҳаштодсола аз он таассур гириш кард ва гуфт: «Ман умед дорам, ки то даҳ сол дар Бухоро инқилоб мешавад. Авлоди ватан аз разолат ва сафолатҳои имрӯза раҳой меёбанд. Афсӯс, ки ман он рӯзҳоро нахоҳам дид, лекин шумо - ҷавонҳо мебинед. Ҳазор шукр, ки ман оғози корро дидам» [4, 49]. Аммо баъдҳо ба дасисаву фитнаҳои уламои ҷоҳилу иртиҷоъпарастон 28 сентябри соли 1909-и мелодӣ мактаби Мунзимро бастанд.

Мунзим дар мақолаи «Арзи ҳол» дар ин бора чунон навиштааст, ки бо зӯйи ҳақиқати ҳол мебошад: «Соли 1908 дар Бухоро як мактаби усули ҷадид кушодам. Мактаб як сол давом карда, боиси рашку ҳасади уламо гардид. Гарчанд аз ҷониби уламо мактабро бастанд [10, 4], мактаб бо дастгирии дӯстону наздикони Мунзим ба таври пинҳонӣ амал мекард.

Ин маорифпарвар мактаби ҷадидияро дар як байти худ чунон тавсиф мекунад.

Гар аз хоби ҷаҳолат орзуи мухлиси дорӣ,

Халосиҳо муяссар мешавад з-он хоб дар мактаб [19, 248].

Умуман, мактаб, омӯзгорон дар шуури нахустин шогирдон тавонистанд, ки то ҷое инқилоби фикриву маънавиро ба вучуд оваранд.

Мунзим 1 декабри соли 1910 бо номи «Тарбияи атфол» ҷамъияти нави махфиро таъсис медиҳад. Ин ҷамъият 17-19 нафар узви ғаъл дошт. Мавзӯ ва барномаи ҷамъият иборат аз се моддаи муҳим буд: 1) тарғибу ташвиқи илму маориф ва маданият; 2) барҳам додани исрофкориҳо ва одатҳои разилона; 3) исёну қиём бар зидди ҳукумати амири.

Солҳои 1912-1914 аз нав дар Бухоро мактабҳои ҷадидия таъсис меёбанд, ки аз ҷумла саҳми Мунзим дар онҳо назаррас мебошад.

Тавре ки Соҳиб Табаров нигоштааст: «Мунзим дар табъу наشري нахустин рӯнома ба забони тоҷикӣ «Бухорои шариф» ва рӯномаи ўзбекии «Турон» дар қаламрави аморати Бухоро ҳамчун роҳбари ҷавонбухориён кашшофи нахустин ба шумор меравад» [13, 44]. Инчунин, ў «Раҳбари наҷот»-и Фитратро дар соли

1915 дар Петроград ва рисолаи ўро бо номи «Оила» дар соли 1916 дар Боку бо пули худ ба чоп расондааст.

Мунзим бо ҳаммаслаконаш китобхонаи «Маърифат» ва ширкати «Баракат»-ро таъсис медиҳад. Ин ширкат низ дар бедории фикрии синфӣ, миллию озодихоҳӣ таъсири амиқ гузоштааст.

Тавре ки аз «Арзи ҳол»-и Мунзим бармеяд, моҳи апрели соли 1917 ҷадидони Бухоро мағлуб мешаванд ва талафоти зиёд медиҳанд. Ин сабаб мегардад, ки аз Бухоро ба Когон гурехта, дар ин ҷо дар ҳимояи намояндагони Ҳукумати муваққатии Киринский паноҳ чўянд. Бо вучуди ин, муборизаро ба зидди зулму истибдод қатъ нанамуданд.

Тавре ки Садриддин Айни нигоштааст: «Ҳукумати амир ният дошт, ки умдаи ҷавонбухориёнро ба даст оварда, талаф намуда, хотири худро аз тарафи эшон ба кулӣ чамъ намояд. Бинобар ин, баъд аз ҷаҳор рӯзи фирори ҷавонбухориён ба Когон вакили махсус фиростода, эшонро ба ошӣ даъват карда, барои музокира 12 нафар аз ҷумлаи аъзоёни ҷавонро ба Бухоро талаб намуд» [11, 165]. Аммо ин фиребу найранг ва мақсади ниҳоии онҳоро Кумитаи Марказии ҷавонбухориён дармеёбад.

Моҳи феввали соли 1918 ба ин Кумитаи Марказӣ Файзулло Хоҷаев сарвар мешавад ва Кумита ба кори амалӣ шуруъ мекунад, яъне дар нақшаи фаъолият шуриши мусаллаҳонаро барои сарнагунии амири Бухоро медароранд.

Пас аз ақибнишинии панҷшабонарӯза ҷангҳои ҷавонбухориёну гвардиячиёни сурхи Колесов бар зидди сарбозони амири Бухоро, яъне 19 марти соли 1918 амир Олимхон ба террори онҳо ва хайрхоҳонаш шуруъ кард. Моҳи марти ҳамин сол ҳавлии Мунзимро талаву тороч мекунад. Мунзимро дар Самарқанду Тошканд таъқиб кардаанд, аммо ба мақсадашон нарасиданд.

25 октябри соли 1918 ҷавонбухориёни чап Партияи коммунистии Бухороро таъсис медиҳанд. Дар Анҷумани якуми он Мунзим «Дар бораи вазъияти ҳозира» маъруза мекунад.

Ҳамин тавр, ба навиштаи муҳаққиқ Соҳиб Табаров, «Мунзим дар кори тайёр намудани инқилоби халқии демократии Бухоро яке аз фаъолтарин инқилобчиёни ин сарзамин ҳисоб меёфт» [13, 70].

Дар «Арзи ҳол» Мунзим он лаҳзаҳои душвори ҳаёташро чунин ба қалам додааст: «То сари соли 1920 дар Тошканд муҳочир будем. Дар ҳамин муддати муҳочират рӯз ба рӯз мароми фирқаи коммунистӣ (б) ва Ҳукумати шурои ро фаҳмида, баъд аз он дониستم, ки то ҳукумати амирӣ ва уламои вақфхӯру савдогарони ханнот барҳам нахӯранд, ранҷбарони мамлакат рӯз намебинанд» [12, 4].

Садриддин Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар баробари зикри дигар хидматҳои Мунзим «ашъори оташбори инқилобӣ» доштани ўро таъкид месозад [5, 485].

Ш. Ҳусейнзода ва Ш. Ниёзӣ дар китоби «Адабиёт барои синфи 5-уми мактаби миёна» [18, 48] дар бораи фаъолият ва гаравишҳои ӯ навиштаанд:

«Аввалҳо Мунзим фикри ислохотпарвариро дошта бошад, аз ин воқеа («Воқеаи Колесов» - С. Т.) ӯ комилан тарафдори сарнагун кардани аморати Бухоро мегардад ва шеърҳои оташин месарояд ва бар зидди ҳукумати амири ва ходимони ӯ ҳучуми саҳт мекунад. Вай дар ибтидои фаъолияти худ ба ҷараёни пантуркизм даромада, наҷоти ояндаи бухориёро дар ҳамин роҳ мепиндошт. Вай дар ин мавқеъ буд, ки то соли 1924 давом кард (то мулоқоташ бо Лоҳутӣ).

Баъд аз ин ӯ ҳақиқатҳои инцилоб ва сиёсати миллии ленинро фаҳмида, дар роҳи сохтмони сотсиализм ба хидмат омода шудааст».

Соҳиб Табаров аз рӯи нақли даҳонии ҳамсари Мунзим – Муҳиба Бурҳонова ва писараш Раҳим Мунзимович Бурҳонов «ин тахминро гӯшрас» мекунад: «Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим баробари барпо шудани ҳокимияти халқии Шурои Бухоро аз соли 1920 то соли 1921 вазифаи яке аз ҷонишинони Раиси Комитети Иҷроияи Марказии ҶХШ Бухоро ва пас аз Қорӣ Юлдош Пулодов (8 сентябри соли 1920 нозири халқии маориф таъин шуда буд) чанд муддат вазифаи нозири халқии маорифи ҶХШ Бухороро иҷро мекунад. Баъд аз ин Мунзим аз январи соли 1921 то июни соли 1922 дар ҳаёти ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Шурои Бухоро ба вазифаи нозири ниғадории тандурустӣ таъин мегардад.

Хидматҳои Мунзим дар тарбия ва хонондани ҷавонони толибилм дар кишварҳои хориҷа, аз ҷумла Германия ва Туркия зиёд аст. Ӯ 44 нафарро тобистони соли 1922 ба Германия бурда, дар мактабҳои Берлин ҷой кунондааст.

Ӯ дар айни замон китоби дарсии С. Айнӣ «Қибла ё ки Холида»-ро, ки роҳбарони пантуркисти ҶХШБ онро дар Бухоро ҷоп кардан намехостанд, бо худ ба Германия мебарад ва бо пули худаш ба нашр мерасонад [13, с. 79-80]. Инро адабиётшиносу мутарҷим Раҳим Ҳошим низ тасдиқ менамояд. Пас аз бозгашти Мунзим аз Германия дар соли 1925 бо ҳамроҳии Садриддин Айнӣ дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ки дар Самарқанд буд, ба ҳайси муҳаррири як шӯбаи калони он фаъолият менамояд. Ҳамчунин, ӯ дар ин муддат ба корҳои эҷодӣ, рӯзноманигорӣ ва публитсистӣ машғул мегардад. Дар соли 1927 узви Комитети иҷроияи марказии ҶШС Ўзбекистон, даъвати дувум интиҳоб мешавад, 5 феввали соли 1928 мудри шӯбаи шарқшиносии Китобхонаи давлатии Самарқанд таъин шудааст.

Комиссариати халқии маорифи ҶШС Ўзбекистон 5 майи ҳамон сол Мунзимро барои ҷорӣ кардани алифбои лотинӣ ба Тоҷикистон мефиристад. Ӯ ҷонишини раиси комиссия интиҳоб мешавад.

Мунзим аз оғози соли 1930 барои идомаи фаъолият ба ҳайси рӯзноманигор ба «Тоҷикистони сурх» (ҳоло «Ҷумҳурият») даъват мешавад.

Тавре ки Соҳиб Табаров аз рӯи нақли даҳонии писари Мунзим – Раҳим Мунзимович Бурҳонов меорад: «Ба Сталинобод омада, Мунзим дар се соҳа кор мекунад: Дар Вазорати маориф (Комиссариати халқии маориф - С. Т), матбуот ва дар нашриёти давлатӣ. Баробари ин, Мунзим яке аз кӯхнатарин ташкилкунандагони Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ба шумор меравад.

Якчанд вақт Мунзим аъзои Комитети иҷроияи Марказии Ўзбекистон ва Тоҷикистон ҳам буд» [13, 95].

Соли 1932 бар асари пирӣ аз хидмат дар соҳаҳои маориф ва матбуот даст кашида, дар хона ба корҳои эҷодӣ шуғл меварзад.

Бар зидди Мунзим дар солҳои 1932-1934 ҳучум авҷ мегирад, дар матбуоти даврӣ дар ҳаққаш тухматҳо мекунад, то ҷое, ки ўро аз узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон хорич мекунад. Ин ҳама, албатта, ба худӣ ў ва аҳли оилааш таъсири бад гузоштааст.

Моҳи марти соли 1934 Мунзим ба бемории варами шуш гирифта мешавад. Чор шабу чор рӯз дар хона табобат мегирад, аммо шифо намеёбад ва ўро ба беморхонаи шаҳрии Сталинобод мебаранд ва 4-уми марти соли 1934 вафот мекунад. Дар таъзияномаи бисёр кӯтоҳи он вақт нашршуда омадааст: «Мунзим баъд аз андак касали 4-уми марти соли 1934 дар беморхонаи шаҳрии Сталинобод дар натиҷаи нохушии варами шуш вафот кард» («Тоҷикистони сурх», 4 марти соли 1934).

Бо шунидани хабари бемории Мунзим аз Самарқанд Садриддин Айнӣ ба аёдаташ меояд ва бо ў дар зиндагиаш ҳамсуҳбат мешавад. Пас аз даргузашташ тобути ўро ҳамроҳи А. Лоҳутӣ, котиби якуми КМ ПК Тоҷикистон Г.И. Бройдо ва дигар зиёӣён дар ғӯристонӣ, ки дар назди масҷиди Ҳоҷӣ Якуб буд, мегӯронанд. Ҷойи таассуф аст, ки баъдҳо дар баробари ғӯри Мунзим садҳо қабрро хароб карданд ва дар болои онҳо хона бунёд намуданд, яъне, дигар нишоне аз оромгоҳи абадии Мунзим намонад.

Хулоса, Соҳиб Табаров зиндагиномаи Мирзо Абдулвоҳиди Мунзимро нахустин бор муфассал, дуруст ва бо таҳлилу пажӯҳиш васеъу амиқ барқарор кардааст. Аз ҷумла:

1. Зимни пажӯҳиш муайян намудааст, ки дар сарчашмаҳои соли таваллуди Мунзим гуногун мебошад. Бо таҳқиқ ва далелҳои муътамад собит месозад, ки бояд соли 1875 соли таваллуди ў қабул гардад, яъне, ў ба ин масъала нуктаи таммат мегузорад.

2. Барои дуруст муайян кардани зиндагиномаи Мунзим ҳамаи сарчашмаҳо: тазкираҳо, китоби дарсӣ, қомусҳо, ҳуччатҳо, асарҳои дӯстону шарикдарсону пайвандони ўро дар муқоиса бо таҳлили васеу амиқ пешкаш менамояд ва хулосаи худро мебарорад, ки қобили пазириш мебошанд.

3. Дар ин қор ба маълумоти ҳамсари Мунзим ва фарзанди ў, ки бевосита бо онҳо ҳамсуҳбат шудааст, тавачҷуҳи махсус зоҳир мекунад ва онҳоро бо маълумотҳои дигар сарчашмаҳои муқоиса ва баррасӣ менамояд.

4. Ба маълумотҳои худӣ Мунзим, ки бо номи «Арзи ҳол» соли 1933 ба таърифи расидааст, бештар эътимод мекунад, аммо онҳоро зимни таҳлилу таҳқиқи баррасӣ пешниҳод месозад.

5. Бори нахуст муайян мекунад, ки бар зидди Мунзим ҳатто шахсиятҳои маъруф низ дар матбуоти даврӣ матлаб ба нашр расондаанд ва он ҳама ҷуз фитнаву бадномкунӣ нест.

6. Мавқеи сиёсӣ ва адабӣ, инчунин, хидматҳои Мунзимро мунсифона, бо таҳлилу хулосабарории дақиқу дуруст бозгӯӣ мекунад.

7. Матни таъзияро ба марги Мунзим, ки 4 марти соли 1934 дар «Тоҷикистони сурх» (ҳоло «Ҷумҳурият») нашр гардидааст, дар таҳқиқоташ ҷой додааст. Инчунин, ба ҳок супурдани ўро аз ҷониби С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, китоби якуми КМ ПК Тоҷикистон Г.И. Бройдо дар ғӯристони назди масҷиди Ҳоҷӣ Яъқуб таъкид мекунад, яъне, ба ин васила эътибори зиёд доштани Мунзимро пас аз он ҳама фитнаҳо, дасисаҳо ба ин васила муайян менамояд.

8. Дар таҳқиқоташ зикр мекунад, ки Мунзимро аз сафи узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон бар асари он ҳама дасисаҳо, фитнаҳо ва матолиби бар зидди ӯ навиштаву дар матбуоти даврӣ нашршуда хориҷ кардаанд.

9. Бори нахуст бо афсӯс ёдовар мешавад, ки имрӯз нишоне аз оромгоҳи ин маорифпарвар, инқилобгар, адиби барҷастаи даври худ намондааст.

Аммо дар таҳқиқоташ Соҳиб Табаров муайян намекунад, ки кай Мунзимро боз ба сафи узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пазируфтаанд. Инчунин, зикр намекунад, ки барои гиromидошти хидматҳояш ва абадӣ гардондани номаш дар ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе кӯчаеро номгузорӣ кардаанд.

Муҳаққиқ ба ин усул на танҳо ба рӯзгору кори Мунзим хонандаро ошно месозад, балки ашъори ўро таҳлил намуда, сарчашмаи тарзи эҷоду нигоришашро муайян менамояд, дастовардҳояшро бозгӯ мекунад. Ин шеваи кор ба талаботи соҳаи дигари адабиётшиносӣ, яъне адабиётшиносии муқоисавӣ иртибот мегирад.

Шахсияти Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров васеъу фарогир буда, муҳаққиқ мавқеи адибро дар таърихи адабиёт, таърихи миллат дуруст муайян кардааст.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айнӣ. – Душанбе, 1987.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. -Қ. 1, 2. / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
3. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. / С. Айнӣ. – Душанбе: СИЭМТ, 2009. – 680 с.
4. Айнӣ, С. Намунаи адабаиёти тоҷик /С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
5. Асосода, Х. Таърихи адабиёти навини тоҷик / Х. Асосода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014 – 672 с.
6. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1926-1947. Т. 1: А - Аколла. – 1926. – 416 с.
7. Кӯчаров, А. Абдулвоҳиди Мунзим дар нақди устод Табаров / А. Кӯчарова // Адабиёт ва санъат. Аз 17 декабри соли 2009. – С. 10.
8. Мунзим. Маҷмуаи осор / Абдулвоҳиди Мунзим. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 92 с.

9. Раҳим, А. Ашки сари мижгон / А. Раҳим. – Душанбе: Русская литература, 2012. – 212 с.
10. Садри Зиё. Наводири Зиёия (таҳияи М. Шукуров, С. Сиддиқов) / Садри Зиё. – Душанбе: Адиб, 1991. – 128 с.
11. Садри Зиё. Тазкори ашъор. Шарҳи ҳоли бархе аз шоирони муосири Тоҷикистон ва намунаҳое аз шеъри онон (ба тасхеҳи С. Сиддиқ; бо кӯшиши М. Шақурии Бухорой). – Техрон: Суруш, 1380 = (2001). – 428 с.
12. Табаров, С. Арзи ҳол / С. Табаров // Адабиёт ва санъат. -1988, 6 октябр.
13. Табаров, С. Таърихи адабиёти асри бистумро бояд ба вучуд овард / С. Табаров // Садои Шарқ. – 2001. – № 7.
14. Табаров, С. Мунзим. Беҳбудӣ / С. Табаров. – Душанбе: Диловар, 2002. – 89 с.
15. Табаров, С. Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим / С. Табаров. – Душанбе: Нодир, 2009. – 199 с.
16. Мухтарам, Н. Тазкират-уш-шуаро (бо тасхеҳ ва муқаддимаи А. Ҷонфидо) / Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам. – Душанбе: Дониш, 1975. – 369 с.
17. Таърихи адабиёти советии тоҷик (инкишофи жанрҳо). Иборат аз 6 ҷ. Ҷ. П. Насри солҳои 30. – Душанбе: Дониш, 1978. – 316 с.
18. Возех. Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб (матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасхеҳи А. Ҷонфидо) / Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех. – Душанбе: Дониш, 1977. – 216 с.
19. Ҳусейнзода, Ш., Ниёзӣ, Ш. Адабиёт / Ш. Ҳусейнзода, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1934. – 249 с.

ЗИНДАГИНОМАИ МУНЗИМ ДАР ТАҲҚИҚОТИ СОҲИБ ТАБАРОВ

Дар мақолаи мазкур муаллиф зиндагиномаи Мунзимро дар пажӯҳишҳои Соҳиб Табаров таҳлил намуда, ба натиҷае мерасад, ки таҳқиқоти ҳаракати ҷадидия ва намояндагони ин ҷараён ба навиштани таърихи саҳеҳи адабиётмон дар замони истиқлол, ки чунин имкониятро фароҳам овардааст, мусоидат мекунад.

Усули таҳқиқу тадқиқи Соҳиб Табаров дар шинохту шиносондани рӯзгору кори эҷодии Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар сатҳи баланди илми академӣ қарор дорад. Соҳиб Табаров бо таҳқиқот ва хулосабарориҳои дар асоси маълумоти тазкираи Салимӣ «баъзе лаҳзаҳои наву тозаро дар масъалаи таълими хат ва ишио гирифтани Мунзим аз Садри Зиё» бозгӯ мекунад.

Муҳаққиқ ба ин усул на танҳо ба рӯзгору кори Мунзим хонандаро ошно месозад, балки ашъори ӯро таҳлил намуда, сарчашмаи тарзи эҷоду нигоришиширо муайян менамояд, дастовардҳои бозгӯ мекунад. Ин шеваи кор ба талаботи соҳаи дигари адабиётшиносӣ, яъне адабиётшиносии муқоисавӣ иртибот мегирад.

Шахсияти Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим дар таҳқиқоти Соҳиб Табаров васеу фарогир буда, муҳаққиқ мавқеи адибро дар таърихи адабиёт, таърихи миллат дуруст муаяйн кардааст.

Калидвожаҳо: *Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Соҳиб Табаров, равшанфикр, тараққӣ, масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ, ҷадидия, маорифпарвар, инқилобгар, адиби барҷаста.*

БИОГРАФИЯ МУНЗИМА В ИССЛЕДОВАНИЯХ СОХИБА ТАБАРОВА

В данной статье автор анализирует биографию Мунзима в исследованиях Сахиба Табарова и приходит к выводу, что исследования движения джадидизм и представителей этого течения способствуют написанию достоверной истории нашей литературы в период независимости, которая предоставила такую возможность.

Исследования Сахиба Табарова в уточнение многих аспектов биографии и просвещение творческого наследия Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим выполнены на высшем академическом уровне. Соҳиб Табаров в результате проведенного анализа информации, приведенных в тазкире Салими в научный обиход вводит много новых информации, в том числе, о том, что Мунзим обучался грамоте у самого Садри Зиё.

Далее, исследователь этим же принципом не только ознакомит читателя с биографией Мунзима, а также анализирует его творчество, уточняет источники его произведений, определяет творческий метод просветителя, перечисляет достижения. Этот метод исследования соответствует требованиям другого направления в таджикской литературоведении, которая называется сопоставительным литературоведением.

Личность Мирзо Абдулвоҳида Мунзима в исследованиях Сохиба Табарова показана всесторонне и обширно, исследователь правильно определяет роль и место писателя в истории таджикской литературы и вообще истории таджикского народа.

Ключевые слова: *Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Соҳиб Табаров, просветитель, прогресс, важные вопросы литературоведения, джадидизм, педагог, революционер, выдающийся писатель.*

MUNZIM'S BIOGRAPHY IN THE STUDIES OF SOHIB TABAROV

In this article, the author analyzes the biography of Munzim in the studies of Sahib Tabarov and comes to the conclusion that studies of the Jadidism movement and representatives of this trend contribute to writing a reliable history of our literature during the period of Independence, which provided such an opportunity. Sohiv Tabarov's research into clarifying many aspects of the biography and enlightening the creative legacy of Mirzo Abdulvohidi Munzim was carried out at the highest academic level. Sohiv Tabarov, as a result of the analysis of the information given in Salimi's

tazkira , introduces many new information into scientific use, including that Munzim studied literacy from Sadri Ziya himself. Further, the researcher uses the same principle not only to familiarize the reader with Munzim's biography, but also analyzes his work, clarifies the sources of his works, defines the creative method of the educator, lists achievements. This research method meets the requirements of another trend in Tajik literary studies, which is called comparative literary studies.

The personality of Mirzo Abdulvohid Munzim in the studies of Sohیب Tabarov is shown comprehensively and extensively, the researcher correctly defines the role and place of the writer in the history of Tajik literature and in general the history of the Tajik people.

Keywords: *Mirzo Abdulvohidi Munzim, Sohیب Tabarov, educator, progress, important issues of literary criticism, Jadidism, teacher, revolutionary, outstanding writer.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамидзода Зебунисо Абдуқодир– омӯзгори кафедраи адабиёти Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Нишонӣ:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Қўлоб, кўчаи С.Сафаров, 16. **Email:** hamidzodazebiniso@gmail.com Тел.: (+992) 00 044 34 09.

Сведения об авторе: Ҳамидзода Зебунисо Абдуқодир – преподаватель кафедры литературы Государственного университета имени Абуабдулло Рудаки города Куляб. Адрес: Нишонӣ: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафаров, 16. **Email:** hamidzodazebiniso@gmail.com Тел.: (+992) 00 044 34 09.

Information about the author: Hamidzoda Zebuniso Abdukodir – lecturer at the Literature Department of the Abuabdullo Rudaki State University in Kulyab city Address: Suroga: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov str., 16. No. **Email:** hamidzodazebiniso@gmail.com Phone: (+992) 00 044 34 09.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА / FOLKLORISTICS

ТДУ: 889-550-9

ИНЪИКОСИ ОИНӢОИ МАРДУМИИ МЕӢРГОН ДАР ЭӢОДИӢТИ
ГУЛРУХСОР САФИЕВА

Саида Зайдуллозода

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар байни ҷашнҳои мардумии қавмҳои ориёӣ Меҳргон ҷойгоҳи махсус дорад. Ин ҷашни мардумӣ дар ҷавҳари оинҳои худ ғояҳои зебое чун меҳру муҳаббат варзидан, аз дӯстиву якдилӣ неру гирифтани, таҳаммулпазириву шукргузорӣ пеша карданро талқин намуда, бо ҳикматҳои ҳаётбахши хуршеди мунаввар (Меҳр) тавҷам аст. Меҳргон монанди Наврӯзи хуҷастапай, пеш аз ҳама, ҷашни табиат аст, зеро, агар Наврӯз бо баробарии шабу рӯзи фасли баҳор фаро расад, Меҳргон бо баробарии шабу рӯзи тирамоҳӣ фаро мерасад. Ва, агар Наврӯз оғози ҷашни киштукор бошад, Меҳргон оғози ҷамъоварии ҳосили киштукор аст. Мутобиқи маълумоти сарчашмаҳо, ки аслан аз пажӯҳишҳои Абурайҳони Берунӣ бармеоянд, ҷашни Меҳргон 16 Меҳр (баробари 7-8 октябр) ва «Меҳргони бузург» 21 Меҳр (баробари 11-12 октябр) фаро мерасад. Албатта, вобаста ба ин масъала андешаҳои дигари муҳаққиқон низ вуҷуд доранд, аммо хулосаи Берунӣ дар ин маврид дурусттар ва асоснок аст [5, 321].

Оид ба ҳикмату фазилатҳои ин ҷашни аҷдодӣ дар сарчашмаҳои таърихӣ маълумоти мухталиф оварда шудаанд, ки дар ин росто, мардумшиносону таърихшиногон вазифаи худро дар самти тарғиби бузургдошти ҷашни Меҳргон пайваста амалӣ менамоянд. Аммо барои бо тамоми зебову ҷаззобӣ ва рангорангӣ инъикос кардани ҳикматҳои андарзомӯзи ин ҷашн, маҳз шоирону нависандагон ҳамеша талош меварзанд. Ситоиши оинҳои меҳрпарвари Меҳргон, инъикоси фазилатҳои ҳикматомӯзи он тавассути тасвири қалами адибон муҳаббату дилбастагии мардумонро ба ин ҷашни пурэҷоз зиёда мегардонад. Бино бар ин, бояд гуфт, ки саҳми шоирону нависандагон барои пойдеории ҷашнҳои аҷдодӣ ногузирӣ беназир аст.

Шоири маҳбуи миллат Гулрухсор дар баробари дигар адибони ҷирадаст дар осори худ паҳлуҳои гуногуни башардӯстонаву табиатпарваронаи Меҳргони аҷдодиро бо самимияту садоқати бепоён тасвир карда, аз гузаштаи пурифтихори худ зиёд ёдовар шудааст. Чун Меҳргон, пеш аз ҳама, ҷашни меҳру муҳаббат ва вафодориву садоқат аст, шоири ширинбаён бо ифтихор худро «шаҳрванди Ҷумҳурии ишқ», яъне

вориси оини меҳрпарастон хондааст. Аз муҳтавои мисраъҳои зер бармало эҳсос мешавад, ки шоир ба пайванди ҳамешагию нагусастании рисолати Меҳргон ва асолати ишқу муҳаббат эътимод дошта, маҳз, меҳру садоқатро сароғозу сарчашмаи ҳаёти босаодат медонад:

Ман шаҳрванди Чумхурии ишқам!
Китоби сарнавишти маро
Бо савоби гуноҳ ишқҳоғ нигоштаанд.
Гувоҳномаи зодрузамро
Дар булӯри нигоҳ беиштибоҳ гузоштаанд...
...Паёми Меҳргон бар Сада,
Шукуфае дар боғи яхзада... [2, 32].

Тазаккур бояд дод, ки Гулрухсор дар умқи осори ба мавзуи ишқ бахшидашудаи худ ба сарчашмаҳои ориёии меҳрпарвариву меҳрпарастии миллати ориёитабор бисёр ишораҳои ҷолиб кардааст. Ба ин маънӣ дар сарчашмаҳо вобаста ба маъноӣ луғавии калимаи «Меҳргон», ки аз ҷузъҳои «меҳр» ва «гон» иборат мебошад, ин ҷашни аҷдодӣ ҳамчун ҷашни муҳаббату дилбастагӣ муаррифӣ гардидааст, зеро худи Меҳр яке аз эзадҳои ориёӣ буда, муваккили ишқу меҳру муҳаббат будааст. «...Ҳарчанд иддае аз муҳаққиқон дар баъзе навиштаҳои худ Меҳрро Хуршед мегӯянд, вале Меҳр на фақат Хуршед, балки дар «Авесто» яке аз эзадони устуравии бузург буда, ба он одамони ориёӣ ниёиш мекарданд ва аз он омурзиш мехостанд. Ҳамчунин, дар китоби «Веда» Меҳр ҳамчун эзади дӯсту ҳамдами ёрирасон маънидод шудааст, яъне, метавон гуфт, ки Меҳр эзади ишқу муҳаббат буда, инсонҳоро ба дӯст доштан, ҳамнафаси ҳамдигар будан, рафиқу шафиқи ҳам будан талқин мекардааст. Аз он ҷо ки шоир ба Ишқ чун нирӯи созандаи дирӯзу имрӯзу оянда рӯчу карда, санояш мехонад, пас ба гузаштаи пурифтихори оинҳои мардуми ориёӣ таваҷҷуҳи хосса дорад. Чунончи:

Садоят мекунам, эй ишқ, эй нирӯи созанда,
Саноят мекунам, имрӯз, эй дирӯзи оянда...
...Ало фарҳанги Зандофар, ало озоди бандофар,
Туро хоҳам шудан бандӣ, туро хоҳам шудан банда...[3, 79].

Ва ё дар ҷойи дигар, шоири ширинкалом ба ишқ муроҷиат намуда, иқрор менамояд, ки маҳз, ӯ, яъне, ишқ оинадори лаҳзаӣ ҷовид аст. Гулрухсор бо ин ки «Хуни ман сози туро ифшо намуда садзабон шуд, Шеъри ман рози туро иншо намуда, ҷовидон шуд...» мегӯяд, хеле нозук ба эзади меҳру ишқу муҳаббат ишора карда, худро вориси оини аҷдодӣ медонад. Шоир ишқро чун эзади одамофар ситоиш намуда, вуруди ӯро ба зиндагии инсонҳо мояи хайру баракат мешуморад. Чунончи:

Ишқ, эй оинадори лаҳзаӣ ҷовид,
Дар ҳавасгоҳи вучуди як нафас, як оҳ,
Хуни ман сози туро ифшо намуда садзабон шуд.
Шеъри ман рози туро иншо намуда ҷовидон шуд...

...Ишқ, эй фасли баҳори як ҳавас, як роз, як парвоз,
Эй нами андар лаби хуршеди дам шерозбаста,
То суқути худшикасте, то мазори худпарасте,
Пайки одамофарат бодо хучаста! [3, 30].

Гулрухсор ватандӯстиву ватанхоҷиро низ аз башоратҳои оини меҳрпарастӣ медонад. Шоир чун амонатдори хоки аҷдодӣ худро муваззаф мешуморад, ки барои ободиву осоиши диёраш пайваста омода бошад. Ӯ иқрор мекунад, ки барои Ватани азизаш танҳо орзуи сулҳу суботро дорад ва дар ин роҳ «Чун Меҳр ба ҳар манзил» «нури саҳар» овардан мехоҳад. Чунончи:

Аз ганҷи ҷаҳон танҳо,
Сулҳ аст ба ёди ман.
То зиндаам, эй кишвар,
Ин аст, муроди ман:
Чун Меҳр ба ҳар манзил
Нури саҳар овардан,
Ҳамдарди Ватан будан,
Дар пой Ватан будан [4, 56].

Вобаста ба моҳияту муҳтаво расму оинҳои Меҳргон бо оину анъанаҳои Наврӯз то андозае ҳамрангӣ доранд. Масалан, ҳамон гунае ки дар ҷашни Наврӯз гузаштагони мо дастархони идона таҳия мекарданд, дар ҷашни Меҳргон низ хони идона густарда мешуд, ҳамон гунае ки дар ҷашни Наврӯз ба ҳамдигар тухфа тақдим мекарданд, дар ҷашни Меҳргон низ чунин оин амалӣ мегардид. Маҳз, ба ҳамин маънӣ дар «Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик» чунин оварда шудааст: «Дар байни ин ду ҷашн ҳамоҳангиҳои зиёде мавҷуд аст, ки донишмандон борҳо ба муштарақоти он ишора кардаанд ва ба бузургии мардумони пешин аҳсан хондаанд. Чунончи дар моҳи фарвардин (март), аввали баҳор, баргузор шудани Наврӯз ва дар моҳи меҳр (октябр) аввали тирамоҳ баргузор шудани Меҳргон, албатта, рамзҳои худро дорад... Расму оинҳои ба ҳамдигар монанд доштани ин ҷашнҳо, инчунин, дар баргузор намудани маросими махсус барои расидан бар арзи мардум, ҳада додан, маросими офаринхонӣ, ороиши дастархони меҳргонӣ ба назар мерасад»[5, 334]. Дар робита ба ин ишораҳо Гулрухсор чун шоири огоҳи мардумӣ махсусиятҳои ҷашни Меҳргонро содиқона кашф намуда, кӯшиш кардааст, фазилатҳои мардумии ҷашни аҷдодиро ошиқона тасвир намояд. Чунончи, дар мисраъҳои баъдӣ таҷаллии марғуби Меҳргон бо тобишҳои гуногунпаҳлу бисёр самимона ба назар мерасанд. Шоир ин ҷо низ ба Ишқ ҳамчун вориси воқеии меҳрпарастон рӯ оварда, ба ҳамоҳангию монандиҳои ҷашни Наврӯзу Меҳргон ишора кардааст:

Фасли меҳри Меҳргон буд,
Меҳр дил буд, меҳр ҷон буд.
Ранги зарди тирамоҳӣ,

Сурху сабзу арғувон буд.
Ишқ меҳроби таҷалло,
Ишқ султони ҷаҳон буд.
Ишқ наврӯзии поиз
Қалбҳо наврӯзгон буд.
Мо надонистем ҳайҳот,
Ганҷ ганҷи шойгон буд.
Дар сабӯи мастии мо
Аз булӯри осмон буд! [3, 48].

Дар рӯзи ҷашни Меҳргон аҷдоди мо маҷлис ораста, дар ҷашнгоҳ сарчамъ мешуданд, базми шеърӯ суруд барпо намуда, хурсандӣ мекарданд. Чун миллати ориёӣ миллати хуршед аст, шоҳон дар ин рӯз дар сар тоҷи ба хуршед монанд мегузоштанд. Ба қавли Абурайҳони Берунӣ: «...дар ин рӯз Худованди Меҳр офтобро офаридааст. Ва аз ин рӯ, ҳамчун иди Хуршед суфраи идонаи эронӣён бо меваҳои заррин оро дода мешаванд.» Азбаски ин ҷашн дар фасли тирамоҳ таҷлил мешуд, мардум кӯшиш мекарданд таҷаллии ранги тирамоҳро комил инъикос намоянд. Дар ашъори Гулрухсор тараннуми оинҳои идонаи Меҳргон бо инъикоси рангҳои хуршедӣ бисёр ошиқона тасвир гардидааст. Чунончи:

...Хонаҳо густурдаву пурнеъматанд
Аз шароби сурх аз файзи замин.
Аз сиришки зарди гулҳо, аз асал,
Сарвари ин базм нони гандумин.
Ҷоми аввал нест ҷоми охирин, -
Аз барои зиндагонӣ, зиндаҳо! [3, 45].

Дар ашъори ба фасли заррин бахшидашудаи шоир инъикоси рангҳои меҳргонӣ ва таҷаллии табиати моҳи Меҳр тобишҳои гуногун дорад. Масалан, дар мисраъҳои зер ранги арғавонӣ гирифтани гандум, то киштукори наврӯзӣ подаҷо гаштани боғистон, ба эътидоли тирамоҳӣ расидани ҳарорати офтоб ва ба анҷом расидани ҳосили киштукори солона бо тартиби зебои бадеӣ тараннум гардидааст:

Гандуми сабз заъфаронӣ шуд
Дар ҳаму тепаҳои кӯҳистон.
Пода сарҳуй гашт то Наврӯз,
Подаҷо гашт саҳни боғистон.
Офтоби баланд аз гардун,
Бо ҳазорон умед механдад.
Дарзаи охирини гандумро
Деҳқон чун миён-ш мебандад... [4, 87].

Дар ашъори Гулрухсор ишора ба ҷашни Меҳргон ва оинҳои ҳикматофарӣ он тобишҳои гуногуни бадеӣ дорад. Чун яке аз оинҳои муҳимми ин ҷашн ҷамъоварии ғалла, хусусан, гандум аст, мардуми тоҷик ба

маросими ғаллағундорӣ ва умуман, мавқеи гандум дар зиндагии худ таваҷҷуҳи хосса доранд. Ҷамҷунин, аз он ки ранги хоси меҳргонӣ аслан, ранги арғавонист, ишора ба ин ранг низ реша дар ҳикмати рангофари Меҳргон дорад. Эҳтиром ба оину маросимҳои меҳргонӣ ва ишора ба эътибору арзишҳои ин ҷашн дар умқи ашъори шоир хеле нозукона ба қалам дода шудааст. Масалан, вақте Гулрухсор мегӯяд: «Нони ман аз навъи Гулрухсории гандум бувад...» хонанда ва ё шунавандаи шеър ба хубӣ эҳсос мекунад, ки шоир ишораи ҷолиб ба маросими ғаллағундорӣ ва ранги гандум, (Гулрухсорӣ) яъне, ранги арғавонӣ кардааст. Чунончи:

Нони ман аз навъи Гулрухсории гандум бувад,

Ман варо дар мазраи уммеди худ сабзондаам.

Хӯса кардам хешро, ҳуснам бубахшояд маро,

Аз сари ин кишта то гунчишкҳоро рондаам... [4, 64].

Аз махсусияти дигари оинҳои ҷашни Меҳргон ташкили базми рақс буд. Хусусан, дар замони Ҷаҳоманишиҳо шоҳон танҳо дар базми Меҳргон ҳуқуқи рақс кардану маст шуданро доштанд. Дар ин рӯз шоху гадо либоси арғавонӣ пӯшида, чархзанон рақс мекарданд. «Тибқи ривоятҳо дар ин ҷашн аҳли муғону руҳониён аз пеш, ба дунболи онҳо ҳунармандон, баъд мардум ва тамошогарон ҳаракат мекарданд. Дар ин маросим қурбониҳо, рақсу бозӣ, шаробнӯшӣ, хурсандии фаровон будааст. Ба ишорати таърихнигорони Юнони бостон подшоҳони эронӣ дар чунин ҷашнҳо, ба ғайр аз ҷашни «Митроконо» маст намешуданд ва дар шодию хурсандии умумӣ ширкат мекарданд» [5, 348]. Гулрухсор дар шеъре сахнаи рамзии рақси ҷашниро бо муҳтавои амиқи фалсафии Меҳргон бисёр ҷолиб тасвир кардааст. Аз ҷумла, мисраъҳое чун «Замин дар гирди ман чун осиеби куҳна гардон аст...», «...Муҳаббат ҳам ба мисли рақс савдои пурасрор аст...» инъикосунандаи фазилати меҳрпарастӣ ва бо табиат пайваст будани Меҳргони аҷдодӣ мебошанд, зеро дарвоқеъ, фарорасии Меҳргон мисли дигар ҷашнҳои аҷдодӣ маҳз, бо амри табиат, яъне дар натиҷаи чарх задани замин дар меҳвари худ ва иваз шудани ҳолату эътидоли замин ба вуқӯъ меояд: «Ба бурҷи мизон даромадан ва то аз он баромадани офтоб 1 моҳ – аз 23 сентябр то 22 октябрро ташкил медиҳад. Дар гузашта ва ҳоло ҳам ибтидои иди Меҳргонро замони баробарии рӯзу шаби тирамоҳӣ донистанд» [6, 64]. Ба ин маънӣ, Гулрухсор тараннуми рақси меҳргониро чунин ба қалам додааст:

Садои даф чу бархезад,

Дилам аз ғусса бигрезад...

...Замин дар гирди ман чун осиеби куҳна гардон аст,

Ману мастӣ,

Ману ҳастӣ, ману кайҳон,

Ҷама якҷо...

...Муҳаббат ҳам ба мисли рақс савдои пурасрор аст,

Надонӣ аз кучо ояд,
Надонӣ чун равад охир [4, 182].

Дар сарғаҳи тамоми ҷашнвораҳои ориёӣ Хуршеду Оташ ҷойгоҳи махсус доранд. Меҳргон низ чун ҷашни аҷдодӣ аз ин рисолат ори нест. Тавачҷуҳи гузаштагони мо ба Хуршед чун меҳвари ҳаётбахшу атоқунандаи рӯзӣ собиқаи беш аз 5000-сола дорад. Мутобиқи маълумоти сарчашмаҳо, дар рӯзи Меҳргон маҳз бо кумаки офтоб роҳи нуру башорат барои мардум боз гардидааст; яъне, гӯё маҳз, дар ҳамин рӯз як гурӯҳ фариштагон ба замин омада, бо раҳнамоии Хуршед тамоми бадиҳоро аз дунё дур кардаанд. Ва маҳз дар ҳамин рӯз Фаридун бар Заҳҳок ғолиб гардидааст. «Дар ин рӯз фариштагон барои ёрии Фаридун омаданд. Ва дар хонаҳои подшоҳон ин тавр дар ин моҳ расм шуда, ки дар саҳни хона марди диловаре ҳангоми тулуи Офтоб меистад ва ба овози баланд мегӯяд: «Эй фариштагон, ба дунё поин оед ва шаётину шаррҳоро банду баст кунед ва аз дунё ононро дафъ намоед!» [5, 354]. Дар ашъори Гулрухсор ба чунин оинҳои рамзӣ ишораҳои ҷолиб зиёд ба назар мерасанд. Масалан, дар ҷое чунин овардааст:

Нур омад, ҷашми зулмат кӯр шуд,
Офтоб омад, сиёҳӣ дур шуд [4, 172].

Ва ё дар ҷои дигар ишораи рамзии дигаре ба муҳтавои ҳамин оин дида мешавад, яъне, Гулрухсор чун вориси воқеии мероси аҷдодӣ бовар дорад, ки маҳз, хуршеди ориёӣ метавонад, шои тираи рӯзгорашро нури музаффарият бахшад. Ё аз Офаридгор хостааст, то барояш тулуи Хуршеди аҷдодиро ато фармояд:

Ғуруб асту тулуи ховарам деҳ,
Зи нури ғарб нори ховарам деҳ.
... Зи фардое, ки бо дирӯз қаҳрист,
Умеди сабзи хуршедофарам деҳ [5, 87].

Дар мисраъҳои дигар Гулрухсор ба оташи Зартушт ишора намуда, онро сарчашмаи пайдории Хуршеди мунаввар ба қалам додааст. Ҷамчунин, дар ин сатрҳо инъикоси фаро расидани моҳи Меҳр ва табиати заррини он бисёр ошиқона ба назар мерасад:

...Оташи Зартушт гул карду гулафшон шуд,
Растахези сабзаҳои зардро

хуршед дида,

Босафо хандид,

пурзиё рахшид...[4, 192].

Шоир дар ҷойи дигар аз Суғди бостонӣ ёдовар шуда, оташи аҷдодиро оташи ниғаҳбон, оташи хомӯшнашаванда ва оташи нобудқунандаи душманон номидааст:

Дили Суғд аст оташ,
Моли Суғд аст,
Варо хомӯш бинмудан муҳол аст,

Зи бунёдаш бисўзам андар оташ,
Касеро, ки ба бахтам мезанад даст! [4, 181].

Гулрухсор таъкид мекунад, ки ба оташ кашидан ва ё сўзонидани миллати ориёӣ кори беҳуда аст, зеро ориёӣҳо ҳамзоди оташанд, агарчи яке аз хок ва дигаре аз афлок аст:

Маро ин сўхтан нав нест,
Сўзам кам зи машъал нест,
Ману Оташ –
Ду ҳамзодем,
Ман аз хокам,
Вай аз афлок [4, 347].

Ва ё дар ҷойи дигар:

Ба оташ дода Оташро,
Намедонанд ҷоҳилҳо,
Ки баъдан дар ҷаҳон оташпарастӣ бештар гардад [4, 346].

Гулрухсор чун модари дилсӯзи Ватан, чун шоири огоҳи меҳан қариб дар тамоми осораш аз расму оинҳо ва фазилатҳои наҷиби мардумӣ бо ғурури оташи ориёӣ ёдовар шудааст. Ў бо он ки «Ман ҳаҷраму ман васлам, ман нусха наям аслам» мегӯяд, иқрор мекунад, ки дар тули таърих миллати ориёӣ шикастҳои зиёд дидааст, аммо боз ҳам «васл» гардида, асли худро нигоҳ доштааст. Ў барои тамоми башарият арз медорад, ки «Фарҳанги шарар дорад хуни рагу пайвандам...», ӯ фаромӯш накардааст, ки «Як зарра зи хуршедам, як ғунча зи умедам». Ва талқин мекунад, ки мардумони ориёӣ гузаштаи худро арҷгузори намоянд. Чунончи:

Аз Бохтару Суғдам, аз Вустаму аз Зандам,
Тӯфони Варорӯдам, вулқони Дамовандам.
Ман ҳаҷраму ман васлам, ман нусха наям, аслам,
Фарҳанги шарар дорад хуни рагу пайвандам.
Як зарра зи хуршедам, як ғунча зи уммедам,
Як навда зи Даҳбедам, як халқа зи Дарбандам...[4, 89].

Бешубҳа, дар замоне ки арзишҳои меҳргонӣ амсоли муҳаббат варзидану ишқ ҳада кардан аз ҳар ҷониб осебпазир гардидааст, тараннуми фазилатҳои мардумии Меҳргон дар осори адибон, хусусан, Гулрухсор мояи ифтихору сарбаландист, зеро ба қавли шоир, вақте насли Одам гирифтору бемор аст, вақте вучуди одамай ба меҳрубонию оромиш ниёз дорад, боарзиштарин дармон ручӯ кардан ба оинҳои мардумии қавми ориёӣ, хусусан, оинҳои ҷашни Меҳргон аз қабилӣ меҳрубониву меҳрпарастӣ ба шумор меравад:

Ба дарди зар гирифтор аст одам,
Маризи бепарастор аст одам.
Саломат бош, саломат бош, эй ишқ,
Ки бемор аст, бемор аст одам [3, 65].

Дар маҷмуъ метавон гуфт, ки дар осори Гулрухсор ҳикмату фазилатҳои Меҳргон бо тобишҳои гуногуни бадеӣ хеле моҳирона инъикос гардидаанд. Тараннуми муҳимтарин арзиши меҳргонӣ муҳаббат коштану ишқ варзидан дар ашъори шоир мавқеи марказӣ дорад. Оинҳои дигаре амсоли густардани дастурхони идона, шукргузорӣ кардан аз фаровонӣ, рӯҷу кардан ба хуршеду оташ чун муҳимтарин неъматҳои ориёӣ (меҳргонӣ) дар эҷодиёти Гулрухсор бо тарзу равишҳои гуногун ба қалам дода шудааст. Дар умқи эҷодиёти шоир фарҳанги волои аҷдодӣ, арзишҳои оламшумули ориёӣ, хусусан, меҳргонӣ мавқеи хоса доранд.

КИТОБНОМА

1. Гулрухсор. Гули ханҷарӣ (маҷмуи дубайтӣ). – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2022. – 166 с.
2. Гулрухсор. Хонаи падар. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 80 с.
3. Гулрухсор. Шуъла дар санг. – Душанбе: Адиб, 2011. – 384 с.
4. Гулрухсор. Девон: Девони ишқу ханда. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 958 с.
5. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик (қ. 3, Наврӯз ва ҷашнҳои дигар.) – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2018. – 800 с.
6. Раҳимӣ, Д. Меҳргон ҷашни баракату фаровонӣ / Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 126 с.
7. Раҳимӣ, Д. Сада – ҷашни гармию нур / Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 159 с.
8. Раҳимӣ, Д. Тиргон – ҷашни об / Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 148 с.
9. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2021. – 543 с.
10. Раҳмонӣ, Р., Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтории тоҷикон / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. – 352 с.
11. Қосимӣ, С.А. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик / С.А. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021. – 135 с.
12. Фолклори водии Қаротегин. Гирдоваранда ва муаллифи сарсухан Гулрухсор Сафиева. – Душанбе: Маориф, 1986. – 190с.
13. tgpu. Tj htt //www. Tgpu.tj 2023/02 Салим Таъоев, устоди ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Оину суннатҳои Меҳргон аз нигоҳи шоирон (мақолаи илмӣ).

ИНЪИКОСИ ОИНҲОИ МАРДУМИИ МЕҲРГОН ДАР ЭҶОДИЁТИ ГУЛРУХСОР

Дар мақолаи мазкур фазилатҳои ҷашни Меҳргон ва оинҳои мардумии он, амсоли меҳру муҳаббат варзидан, аз дӯстиву яқдилӣ неру гирифтани,

таҳаммулпазириву шукргузорӣ пеша кардан баррасӣ шуда, мавқеи ин хусусиятҳо дар ашъори Гулрухсор ҳамаҷониба инъикос гардидаанд. Ҳамчунин, тараннуми маросимҳои ғаллағундорӣ, ташиқили базми идона ва дастурхонорӣ дар ашъори шоир таҳлил карда шудааст. Аз ҷумла, муаллиф ёдовар шудааст, ки «тараннуми оинҳои меҳрпарвари Меҳргон, инъикоси фазилатҳои ҳикматомӯзи он тавассути тасвири қалами адибон муҳаббату дилбастагии мардумонро нисбати ин ҷашни пурэҷоз зиёда мегардонад. Бинобар ин, бояд гуфт, ки саҳми шоирону нависандагон барои пойдории ҷашнвораҳои аҷдодӣ ногузиру беназир аст».

Калидвожаҳо: фазилатҳо, Меҳргон, меҳр, дӯстӣ, мардумӣ, расму оинҳо, хуршед, ашъор, осор, ғоя, ҷашн, адибон.

ОТРАЖЕНИЕ НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ МЕХРГОНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ГУЛРУХСОР САФИЕВОЙ

В этой статье исследуются особенности праздника Меҳргон и народные понятия связанные с этим праздником как: проявление любви и привязанности, обретение силы и солидарности от дружбы, воспитание толерантности, благодарности, которые полностью отражены в стихах Гулрухсор Сафиевой. В стихах поэтессы также показано воспевания обрядов: сбора зерна, организация праздничного застолья и приготовления пищи. В частности, автор отметил, что «Воспевание ритуалов связанные с Меҳргон, отражение их поучительных особенностей путём пера поэтессы увеличивает любовь и привязанность народа к этому чудесному празднику». Поэтому следует отметить, большой вклад поэтов и писателей в возрождении и укреплении праздников наших предшественников.

Ключевые слова: мудрость, Меҳргон, привязанность, любовь, дружба, народ, обряды, солнце, поэзия, произведения, идея, праздник, писатели.

REFLECTION OF FOLK TRADITIONS OF MEHRGON IN THE WORKS OF GULRUKHSOR SAFIEVA

This article explores the features of the Mehrgon holiday and folk concepts associated with this holiday such as: the manifestation of love and affection, gaining strength and solidarity from friendship, fostering tolerance, gratitude, which are fully reflected in the poems of Gulrukhsor Safieva. The poetess's poems also show the chanting of rituals: collecting grain, organizing a festive feast and cooking. In particular, the author noted that «Singing the rituals associated with Mehrgon, reflecting their instructive features through the pen of the poetess increases the love and affection of the people for this wonderful holiday.» Therefore, it should be noted the great contribution of poets and writers in the revival and strengthening of the holidays of our predecessors.

Key words: wisdom, Mehrgon, affection, love, friendship, people, rituals, sun, poetry, works, idea, holiday, writers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайдуллозода Саида Зайдулло – дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ. **Нишонӣ:** 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел: 93.745.82.45; E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

Сведение об авторе: Зайдуллозода Саида Зайдулло – доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ТГПУ им. С.Айни. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 121. Тел: 93.745.82.45; E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

About the author: Zaidullozoda Saida Zaidullo – associate professor of the of the Department of methodology of Teaching Tajik Language and Literature of the Tajik state pedagogical University named after S.Aini. **Address:** 121 Rudaki ave., Dushanbe, 734003. Tel: 93.745.82.45; E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи ҷопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъя қардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса қарда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
 - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:
Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, мақолаи нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
 1. *Айнӣ, С. Маънои қалимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.*

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (мачмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125;
13. таваччуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзуи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад;
23. дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад;
24. дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад;
26. муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд;
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ». Тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) **для статей** – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айни*, С. Маънои калимаи тоҷик / С. *Айни* // Садои Шарк. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словестность»;
14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/ соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 20.02.2025 г. Разрешено в печать 26.03.2025 г.

Формат 70x100 ¹/₁₆. Гарнитура Литературная.

Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз. Заказ № 19/24.

Издательство «Истеъдод».

734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.

Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru